

PUSTO BESAROVIC

СЛОВА КУЛТУРНОГО
СВЯДОВОДСТВА
СУБРАЗОМ

СЛОВА
СУБРАЗОМ

RISTO BESAROVIĆ
IZ KULTURNOG ŽIVOTA U SARAJEVU
POD AUSTROUGARSKOM UPRAVOM

BIBLIOTEKA KULTURNO NASLJEĐE

Redakcioni odbor:

*Dr Alojz Benac, Risto Besarović, Jelena Čehić, Mitar Papić
i dr Midhat Šamić*

Urednik:

Jelena Čehić

RISTO BESAROVIĆ

**IZ KULTURNOG ŽIVOTA U SARAJEVU
POD AUSTROUGARSKOM UPRAVOM**

VESELIN MASLEŠA* SARAJEVO — 1974.

JEDNA ZNAČAJNA KOMPONENTA KULTURNO-ZABAVNOG ŽIVOTA

Četiri decenije koje su prethodile stupanju Bosne i Hercegovine u prvu državnu zajednicu jugoslovenskih naroda značile su u mnogo čemu prekretnicu u kulturnom razvitku njenog glavnog grada. Austrougarski upravljači su, svjesno i sistematski, ulagali značne napore da orijentišu taj razvitak u pravcu koji će Sarajevu u tom vremenskom razdoblju sve više давати obilježja karakteristična i za druge provincijske kulturne centre u Dvojnoj monarhiji. Posmatrano u svjetlu brojnih podataka koje o tome pružaju istorijski izvori toga vremena, talkvo usmjeravanje kulturnog razvitka Sarajeva nije možda ni na jednom području vidljivo u tolikoj mjeri kao što je to u kulturno-zabavnom životu, muzičkom u prvom redu.

Najpouzdaniji izvor za praćenje kulturno-zabavnog života u Sarajevu pod austrougarskom upravom je sarajevska štampa toga vremena, dnevna i periodična. Ona je u kraćim ili dužim napisima registrovala bezmalo sve što se dogodilo u kulturno-zabavnom životu glavnog grada Bosne i Hercegovine, »zemaljskog glavnog grada«, u pomenutom vremenskom razdoblju od četiri decenije. Pored napisa o pozorišnim predstavama i pozorištu uopšte,¹ veoma istaknuto mjesto na stranicama sarajevske štampe iz toga vremena imaju, kad je riječ o oblasti kulture i umjetnosti, brojni napisи o koncertima (orkestarskim, horskim i solističkim) i organizovanju raznih vidova muzičkih aktivnosti. A ta činjenica svakako na određen način govori o tome što je muzika značila u kulturno-zabavnom životu Sarajeva pod austrougarskom upravom.

Nema nikakve sumnje da su počeci muzičkog života u Sarajevu u pomenutom vremenskom razdoblju vezani za doseljenički element koji je poslije 1878. godine počeo dolaziti u sve većem broju na okupirano područje. Očigledno je da je postojala potreba da se vojnom i civilnom aparatu okupacione uprave, koji je došao u Bosnu i Hercegovinu iz krajeva sa razvijenijom kulturnom tradicijom, stvore u novoj sredini kakvi-takvi uslovi za društveni i kulturni život, pa da se on i na taj način snažnije veže za službovanje na okupiranom području. Odatle vidljiva nastojanja da se ti uslovi i

¹ O pozorišnom životu u Sarajevu pod austrougarskom upravom vidi opsežnu monografiju Josipa Lesića »Pozorišni život Sarajeva 1878—1918« (»Svjetlost«, Sarajevo 1973, edicija »Kultурно nasljeđe«).

ostvare. Istina, postojali su i drugi razlozi koji su diktirali tu potrebu, ništa manje značajni od prvih. Politički smisao i jednih i drugih bio je sasvim evidentan. Ta nastojanja su ispoljavana u raznovrsnim oblicima.

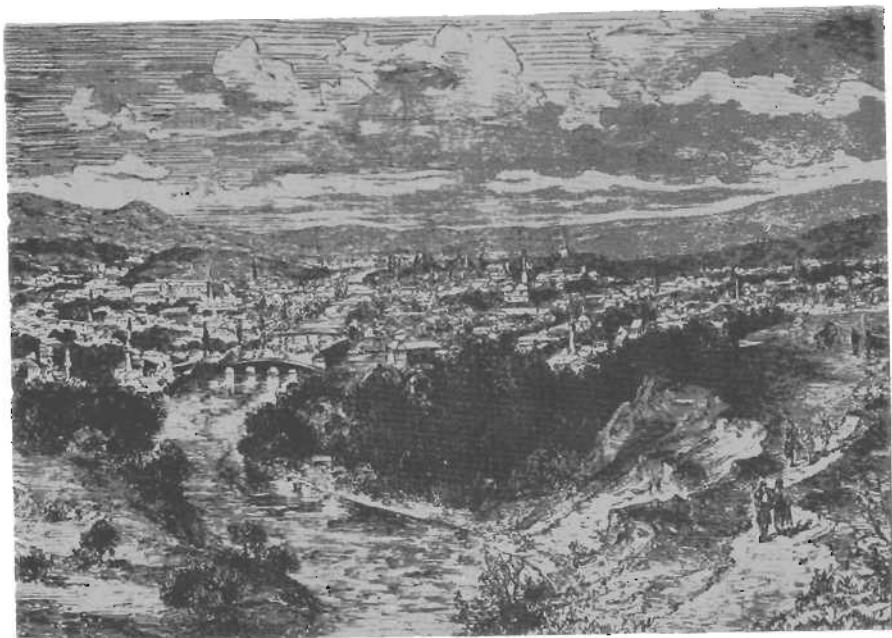
U tom kontekstu posebno mjesto pripada organizovanju brojnih kućnih sijela, koja su osamdesetih godina prošlog vijeka, a to će reći u prvim godinama austrougarskog upravljanja ovim krajevima, visoki dostojanstvenici nove uprave u Bosni i Hercegovini priređivali za velik broj zvanica u primjetnom nastojanju da i na taj način uspostave bliži kontakt sa onim slojevima domorodačkog stanovništva do čije saradnje im je bilo naročito stalo.² Inspirisana sa samih režimskih vrhova, ovakva sijela, među kojima su naročito zapažena ona kod civilnog adlatusa barona Feodora Nikolića,³ bila su često ispunjena i kulturno-zabavnim programom,⁴ u čijem izvo-

² Todor Kruševac je ukazao na osnovnu svrhu održavanja pomenutih kućnih sijela, pripisujući lično Kalaju inicijativu u njihovom priređivanju. »Za prvo Kalajevo vreme karakteristično je u ovom pogledu nastojanje predstavnika režima da bogatije ('uglednije') domaće slojeve po gradovima, naročito u Sarajevu, približi upravljačima i doseljenim strancima uopšte putem razvijanja društvenog života. Može se reći da su stranci bili dotad posve izdvojeni od domaćih i da su jedni sa drugima samo zvanično dolazili u dodir, pošto su čak i radnje deljene na 'austrijske' i 'bosanske'. Kalaj je već od prvih dana pokušao da ublaži očirnu ove izolovanosti naredivši glavnim predstavnicima režima da pomoći zabavnih sela privlače bogatije građanske slojeve.« (Todor Kruševac: Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878—1918, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960, str. 265.)

³ »Za reprezentaciju režima u vidu ne samo poklona odnosno darova nego i raznih zabavnih priredbi trošio je silne novce civilni adlatus baron Nikolić, posednik velikih imanja u Banatu i Rumuniji koje je nasledio iza smrti kneza Mihaila. U njegovoj kući su od početka 1883. godine održavana jednom sedmično večernja sela sa pozorišnim komadom, pjesmom i igračkom, izuzimajući vreme uz časni post kada je u zvaničnom listu objavljivano da se zbog toga neće držati.« (Ibidem, str. 265—266.)

Kruševac konstatuje da se na sijelima kod barona Nikolića obično okupljalo 100 do 160 lica, te da je na jednom sijelu bilo čak 240 lica. »Nije samo Nikolić priređivao ova sela s političkim ciljevima nego su njemu sledovali i ostali visoki predstavnici režima, iako u manjoj meri. U raznim prilikama je pozvao na 'poveće objede' poglavari Apel, zatim sekcionoset Kudera, a u nekim prilikama i Kosta Herman. Od domaćih ljudi 'zijafete' su priređivali gradonačelnik Mustafa beg Fadišpađić i vladin savetnik Mehmed beg Kapetanović a 'bijelo sa igračkom' podnačelnik Dimitrije Jeftanović, u svojoj novoj prostoranoj kući.« (Ibidem, str. 266.)

⁴ Konstatovavši da je »sijelo u barona i baronice Nikolića« iskupilo »i sinoć lijepr broj prijašnjih gostiju iz prvih ovdanjih kruševaca«, »Sarajevski List« u notici pod naslovom »Iz sarajevskog društva« piše: »Sinoć je domaćinski odbor za priređivanje ovih zabava otpočeo izuz novih prikazivanja na naročito spremljenoj malenoj pozornici u glavnoj prijemonoj dvorani. Ova malena pozornica, za koju je ovdanji slikar g. Niemeckež naslikao nekolike veoma lijepje dekoracije, udešena je finim ukušom i spretno za prikazivanje pojedinih kratkih šaljivih komada i humorističkih predavanja. Sinoć je utrijen početak, koji je u svemu društvu izazvao veliko dopadanje. Gdica pl. Ciolich, čenka generala Ciolicha i gg. konsul Müller i nadporučnik Vukelić reditovahu i prikazivahu sa ove pozornice nekoliko šaljivih prizora svak za

Sarajevo prije 1878. godine

đenju su učestvovali gosti na sijelima — viši oficiri i činovnici ili pojedni članovi njihovih porodica. Mada nisu imala karakter javnih priredbi, ova kućna sijela su često bila registrovana u sarajevskoj režimskoj štampi, što, sa svoje strane, ukazuje na značaj koji su im pridavali njihovi organizatori.

Što se tiče javnih priredbi, zabilježenih u sarajevskoj štampi iz toga vremena, može se konstatovati da je Sarajevo poslije 1878. godine sve više postajalo interesantno mnogim preduzimljivim poslovnim ljudima koji su tu dovodili na gostovanja svoje pozorišne ili druge umjetničke ansamble. Najavljujući u julu 1881. godine dolazak jednog cirkusa u glavni grad Bosne i Hercegovine, zvanični list »Bosansko-Hercegovačke Novine« piše da »ovoga ljeta nije Sarajevo oskudno u raznijem zabavama«. »Pelivani, pozorište čak i

sebe, te izazvalu srčan smijeh. Svojim talentima za komiku formalno su frapirali sve društvo. Pri kraju prikazala se sa pozornice bajna živa slika. Upravitelj gimnazije g. Jilly uz pratnju njemačkog kancelara g. Christmannu na glasoviru lijepo je recitovao poznatu Schillerovu pjesmu 'Alpinski lovac' a pri kraju pjesme razgrnu se zavjesa na pozornici i predviđi nam bajnu živu sliku potonjih trijeći pjesnikovih. Baron Mollinary prikaza planinskog duha a šumski upravitelj g. Hoffmann plahovitog lovca u prastarom divljačkom ruhu. Krasnoj slici i arangementu ovom divljaše se svako u društvu. U najboljem zadovoljstvu razidoše se gosti u sahat jedan sa ovoga odveć ugodnog sijela.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 1. III 1883, br. 24, str. 2, »Mali vjesnik«.)

panorama kraj latinskog mosta, pak sad evo i orientalnog cirkusa Dimitriosa iz Makedonije.⁵ Isti list je najavio i gostovanje njemačkog pozorišta Hajnriha Spire sa predstavama, »među kojima će biti ozbiljnih društvenih komada, veselih igara, lahkrdija i opereta iz prošle i najnovije pozorišne književnosti«.⁶

Kao što je poznato, pozorište pod upravom Hajnriha Spire, koje je davao predstave na njemačkom jeziku, zadržalo se duže u Sarajevu. Kalkva je bila struktura publike koja je pohađala predstave toga pozorišta vidi se iz jednog napisu, objavljenog pod naslovom »Pozorište u Sarajevu«, u »Sarajevskom Listu« u novembru 1881. godine. »Kakva je posjeta? Dosta labava. Osim utečka i petika daju se predstave svaki dan, i pozorište za 350 osoba jedva ako je nedjeljom puno. Ostali dani su mahom slabo posjećeni. Ali kako i ne? Malena publika od austrougarskih trgovaca i radnika, ograničen broj oficira i činovnika, i dva-tri Španjolca, mučno mogu s dana u dan pohoditi predstave i tako reći izdržavati društvo. Bošnjake, koji se kad i kad zabune unutra, moremo izbrojati na prstima« — zaključuje »Sarajevski List«.⁷ Iz onih prvih doseljeničkih krugova regrutovala se i prva publika javnih muzičkih priredbi u Sarajevu.

Za održavanje javnih koncerata postojanje odgovarajuće dvorane je, razumije se, bilo jedan od neophodnih preduvoda. Rješenje tog pitanja je nađeno u okviru zgrade oficirske kasine.⁸ Zabilježena u štampi najprije kao zgrada Vojničkog naučnog društva u Sarajevu,⁹ oficirska kasina je služila, u stvari, za šire potrebe;¹⁰ pored

⁵ »Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 14. VII 1881, br. 56, str. 3, »Mali vjesnik«.

⁶ »Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 23. VI 1881, br. 50, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 18. XI 1881, br. 108, str. 2—3, »Mali vjesnik«.

⁸ Hamdija Kreševljaković tvrdi da je oficirska kasina osnovana »prvih dana iza odlaska baruna Filipovića« i da je ona »ubrzo postala središte društvenog života visokih vojnih i činovničkih krugova. Tu su se priredivale zabave, držala javna predavanja itd.«. [Hamdija Kreševljaković: Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878—1918), Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1969, str. 18.]

⁹ U notici pod naslovom »Nova zgrada vojničkog naučnog društva u Sarajevu« »Bosansko-Hercegovačke Novine« su pisale: »Poznato će biti čitaočima mašeg lista, da je dao građevni poduzetnik g. Bucher sazidati o svome trošku veleljepnu zgradu u ulici Franje Josipe, te ju je iz zahvalnosti prema državi pošlonio ovd. vojničkom naučnom društvu. Ta je zgrada u glavnome bila još jesenac gotova. Sada se tpač živo iznutra urešuje veleljepnim urešom i namještajem. Već samu zgradu po sebi riješi maš grad, a njezin unutrašnji raspored i ures služiće danas sjutra ovd. časništvu i činovništvu kano divno zabavaliće i kamo mjesto međusobnog udruživanja i naučnog podučavanja. Okolo zgrade diže se divan i dosta veliki vrt zasaden raznovrsnim oplemenjenim drvećem i cvijećem.« (»Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 31. III 1881, br. 26, str. 3, »Mali vjesnik«.)

¹⁰ »Bosansko-Hercegovačke Novine« su objavile da je u oktobru 1880. godine »u ovdješnjoj oficirskoj Kasini« otvorena »izložba etnografskih slika

ostalog, i kao predavačka tribina.¹¹ U dvorani oficirske kasine su održani i prvi javni koncerti u Sarajevu.¹² To su bili koncerti vojnih orkestara. Prvi koncert, održan u »dvorani nove kasine« 11. decembra 1881. godine, bio je u sarajevskoj štampi zabilježen kao »koncert spojenih vojničkih glazba ovdašnjih pješačkih pukovnija«.¹³

»Sarajevski List«, organ austrougarske okupacione uprave u Bosni i Hercegovini, ocijenio je održavanje ovog koncerta kao prvo razredni događaj za Sarajevo. Izvještač lista nije propustio priliku da istakne kako se to veće iskupilo »u kasini sjajno društvo iz ovdanjih viših i obrazovanih vojničkih i činovničkih krugova sa kitnjastim vijencem lijepoga spola. Na čelu sjajne publike bijahu Njih. Preuzvišenosti podmaršali baron Dahlem i Stranisky i vrthovi činovničkih i vojnih honoracija sa ogromnim brojem članova kasine.« List podvlači da su »u krasnoj dvorani, gdje u redovima bijahu postavljene stolice za sjedenje« koncertirale »obje glazbe odabranim programom«. Da se zaista radilo o odabranom programu, vidi se iz pisanja »Sarajevskog Lista« koji je, najavljujući ovaj koncert, objavio i njegov program. Orkestri su na tom koncertu izvodili djela Mendelsona, Beethovena, Mocarta, Šuberta, Deliba i Hallevija.¹⁴ »To veče« — piše anonimni izvještač »Sarajevskog Lista« — »bjalaše za sve nas trenutak pravog uživanja u glazbenoj vještini.« »Baš se nasladavasmo u lijepim, vještački iznamljenim zvucima klasične muzike, čisto ne vjerovasmo da gledamo ovo sjajno društvo i da slušamo takve zvukove u Sarajevu.« Izrazivši zahvalnost »vrijednim valjanim sviračima i njihovim izvrstnim upraviteljima gospodi kapelnicima, što nas obradovaše takvim krasnim uživanjem« i konstatovavši da je publika propratila »svaki komad živahnim pljeskanjem, a divni Andante Beethovenov i Piccicato Delibesov burnim odzivom«, izvještač »Sarajevskog Lista« je na kraju »u ime mnogih« izrazio želju »da se ovakva krasna večera češće priređuju

gosp. Arsenovića«. »U njoj je izložena veoma zanimljiva i poučna zbirka narodnoga nošlja, krajeva i načita u macrtima i slikama iz raznih gornjih i južnih krajeva.« (»Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 28. X 1880, br. 87, str. 3, »Mali vjesnik«.)

¹¹ Sarajevska štampa je registrovala više predavanja, održanih u kasini 1881. godine, a objavila je pod naslovom »Javna predavanja« i noticu u kojoj piše da »otbor ovdanjeg vojno-naučnog društva i kasine spremi i za ovu zimu niz zanimljivih naučnih predavanja«. »Za ovadanju obrazovanu publiku, časništvo i činovništvo biće to veoma ugodna večera u prostorijama nove kasine.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 27. XI 1881, br. 112, str. 3, »Mali vjesnik«.)

¹² Zanimljivo je da se u sarajevskoj štampi pominje koncert koji je održan 31. maja 1881. u Banjaluci »pred milogrobnom i vrlo odabranom publikom« kao »prvi u Bosni« (»Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 2. VI 1881, br. 44, str. 2).

¹³ Prema »Sarajevskom Listu«, mijeđ je o pješačkim pukovnjima br. 1 i br. 75. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 9. XII 1881, br. 117, str. 2, »Mali vjesnik«).

¹⁴ Ibbidem.

>Gajretov< hor 1905. godine sa dirigentom Kostom Travnjem

u kasini ne samo za ljubav naslade; već za ljubav i u hatar gajenja lijepo zvučne vještine u opšte; u hatar očuvanja lijepih idea, koje vještina a muzika na pose razvija u osjećajima ljudskima; zarad toga da ovdje u Sarajevu ne zamrtvimo i ne okržljavimo u pojmovima vještačke ljepote a napokon, da očuvamo u sebi bolji ukus, na koji žali bože u Sarajevu pet puta na nedjelju čini 'ferhadijsko pozorište' formalan — atentat.¹⁵

Ovo je bila aluzija na repertoar i kvalitet predstava njemačkog pozorišta Hajnriha Spire, koje je održavalo predstave u pozorišnoj zgradbi u Ferhadiji ulici. O tome će »Sarajevski List« pisati i drugim prilikama i kasnije korigovati svoju citiranu ocjenu o radu ovog pozorišta. Iстicanje ugleda koji su austrougarski vojni orkestri uživali u svijetu¹⁶ i aluzija na pozorište Hajnriha Spire imali su, u osnovi, istu svrhu. Izvještač »Sarajevskog Lista« je očigledno htio da tim u još jačoj mjeri podvuče umjetničku vrijednost ovog koncerta kojim, u stvari, započinje koncertna aktivnost u Sarajevu. Pokazaće se da »Sarajevski List« ni u svom daljem, gotovo puno

¹⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 14. XII 1881, br. 119, str. 3, »Mali vjesnik«.

¹⁶ »Vojničke glazbe naše stekle su čuvena glasa u svijetu, one su prve među prvima. A naše ovdanje vojne glazbe, koje mam dojako osladiti toliku večera i pružahu bezbrojna uživanja, osvjetilaše preksinoč čuvenu slavu u odaboroj koncertalnoj glazbenoj vještini eto i ovdje u Sarajevu.« (ibidem.)

četiri decenije dugom izlaženju, neće biti lišen sluha za praćenje ovog oblika kulturno-zabavnog života u Sarajevu.

Na drugi koncert, priređen u dvorani oficirske kasine, nije trebalo dugo čekati. On je održan 17. januara 1882. godine. Iz pisanja »Sarajevskog Lišta« je vidljivo da se na njegovom programu nije nalazilo ni jedno jedino djelo sa repertoara prethodnog koncerta. Dok su na prvom učestvovali isključivo orkestri dviju pješačkih pukovnija, stacioniranih na okućiranom području, u drugom su se pojavili i solisti na klaviru i violinu, kao i vokalni solisti koji su nastupili uz pratnju orkestra.¹⁷ U izvještaju o ovom koncertu »Sarajevski List« sa zadovoljstvom konstatuje da je bila opravdana njegova ranije izražena pretpostavka »da bi koncerti u kasini zadovoljili neku potrebu obrazovanijeg dijela sarajevske publike«. »Bijasmo uvjereni da će praktični pokušaji to i posvjedočiti. Tako i bi večeras« — zaključuje »Sarajevski List« u ovom svom izvještaju.

Započet u dvorani u kojoj će se od tada punih devet decenija odvijati intenzivna koncertna aktivnost, muzički život u Sarajevu nije bio isključivo vezan za tu dvoranu već od svojih prvih početaka. U septembru mjesecu 1882. godine, a to će reći ni punu godinu dana od pomenutog prvog javnog koncerta u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, štampa je registrovala i izvođenje prve opere u Sarajevu. Bila je to Flotovljeva opera »Alessandro Stradella« koju je izveo ansambl njemačkog pozorišta Hajnriha Spire u pozorišnoj zgradici u kojoj su izvođene i ostale predstave pomenutog pozorišta.¹⁸ Pišući o prvoj predstavi »Stradelle«, izvještač »Sarajevskog Lišta« je istakao da je pozorište bilo »duspkom puno svijeh staleža sarađevske publike, jer svatko bijaše radoznao na inaugurisanje ove vrste glazbene i pjevačke vještine na zemljишtu sasvijem novom. Uprava i predstavljači jamačno osjetile težinu ovakve zadaće, te se spremiše po mogućству naponom svijeh sila.«

Ocenjujući ovu predstavu u cijelini, izvještač »Sarajevskog Lišta« je podvukao da je »ovaj prvi pokušaj ispaо u glavnom srećno, zadovoljio je publiku a otvorio perspektivu za dalje«. U poređenju sa ocjenama datim ranije o predstavama njemačkog pozorišta Hajnriha Spire, anonimni autor ovog napisa podvlači da će njegov »sud o ovogodišnjoj sezoni biti povoljniji, jer je u svemu povoljniji uspjeh a povoljniji i utisak na publiku«. Pokazalo se ipak da je citirana prognoza izvještača »Sarajevskog Lišta«, bar kad je niječ o perspektivi daljeg prikazivanja operskih predstava u izvođenju ansambla Hajnriha Spira, bila isuviše optimistička. Mada će već idućeg mjeseca, u oktobru 1882., dati predstavu Štrausove operete »Slijepi miš«,¹⁹ Hajnrih Spira neće poslije Flotovljevog »Alessandra

¹⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 13. I 1882, br. 6, str. 2, »Mali vjesnik«.

¹⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 29. IX 1882, br. 117, str. 2, »Mali vjesnik«.

¹⁹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20. X 1882, br. 126, str. 2, »Mali vjesnik«.

Stradelle« do kraja djelovanja svoga pozorišta u Sarajevu staviti na repertoar nijednu drugu operu. Prvi naredni kontakt sa operom imaće sarajevska publika 1886. godine, kada će ansambl Šulcovog pozorišta iz Osijeka izvesti Veberovu operu »Čarobni strijelac«.²⁰ Bogatiji operski repertoar biće prezentiran sarajevskoj publici tek početkom ovog vijeka prilikom gostovanja opera iz Brna i Milana u novoj zgradi Društvenog doma, u kojoj će zatim davati predstave i opere iz Ljubljane i Zagreba.

Prvo gostovanje jednog muzičkog ansambla u Sarajevu registrirala je sarajevska Štampa 1883. godine. To je bilo gostovanje tamburaškog ansambla Đoke Živkovića iz Vukovara. Konstatovavši da je Živkovićev ansambl dao u Sarajevu prva tri koncerta »u gostionici ovdanje banje u Franje Josipa ulici pred povećom publikom iz vojničkih, činovničkih i građanskih krugova«, »Sarajevski List« je naglasio da Živkovićovo tamburaško društvo »imade svjetska glasa, jer je duž nekoliko godina davalо koncerте u Beču, Parizu i čak u Filadelfiji«.²¹ Na završetku notice, u kojoj je obavijestio svoje čitaocе o gostovanju Živkovićevog tamburaškog ansambla u Sarajevu, »Sarajevski List« izražava želju da »ovo društvo priredi svoje koncerte i u većim lokalima«. Iz naredne notice istog lista o gostovanju »vukovarskih tamburaša«, objavljene nedjelju dana kasnije, vidljivo je da je Živkovićev ansambl priredio još tri koncerta u Sarajevu, od kojih posljednji u dvorani oficirske kasine.²² Za održavanje koncerta jednog tamburaškog ansambla u dvorani oficirske kasine bilo je, kako se vidi iz pisanja »Sarajevskog Lista«, potrebno posebno odobrenje. A ta činjenica dovoljno ubjedljivo govori o na-

²⁰ Josip Lešić: Pozorišni život Sarajeva 1878—1918, »Svjetlost«, Sarajevo 1973, str. 144.

²¹ »U Beču je koncertovao Đoka u dvorskoj operi prilikom srebrnih svatova Njih. Veličanstava Cesara i carice, u Parizu i Filadelfiji na svjetskim izložbama. U Sarajevu je zatekao Đoka u publici mnoge poznanike iz postojbine. I ovo sadnje društvo Đokino je izvršno. Publiku ga sluša izvanrednim uživanjem a prati burnim plješkanjem. Društvo ovo od 8 ljudi svira na tamburi sve moderne komade, pjesme, igre, potpourie kano svaka druga kapela.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 13. III 1883, br. 29, str. 2, »Mali vjesnik«.)

²² »Vukovarski tamburaši srećno su isplivali iz sarajevske banje, gdje su se već počeli daviti od sile — vode, te prenijeli svoju svinku na druge zgodnije strane. U subotu i Nedjelju s večera koncertovali su u obje kafane ' kod Kromprinza' a sinoć u dolnjim prostorijama naše — kasine. Za ova tri večera postigao tamburaši vrhunac u posjeti publike i otud bolja pazara. Izvanrednim interesom pratila je sinoć publika svirku ovijeh trubadura, koji jema se na pobudu dira Kuksuljevića kamo člana odbora pripustilo, da koncertuju i u kasini. Ostali stalnijeh gostiju kasine sa generalitetom na čelu, prisustvovahu sinoćnjem koncertu tamburaša i svi strani konzuli.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 20. III 1883, br. 32, str. 3, »Mali vjesnik«.)

Zanimljivo je da će i jedno žensko tamburaško društvo iz Vukovara održati, značno kasnije, koncert u Sarajevu (»Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 28. IX 1910, br. 291, str. 2).

Cdbor i hor »Sloge« 1907. godine sa predsjednikom Kostom Krsmanovićem i dirigentom Franjom Mačejovskim

stojanju uprave kasine da javne priredbe, organizovane u dvorani kasine, drži na određenom nivou.

U decembru 1883. godine sarajevska štampa je zabilježila da je »poslije dužeg vremena« u kasini održan »opet filharmoničan koncerat«. Prema istom izvoru, koncert je »priredio svirački zbor 6. pješačke pukovnije« uz učestvovanje dviju solistkinja na klaviru.²³ Izvještač »Sarajevskog Lista« konstatuje da je »odačvana publika kasine« propratila cijeli koncert »očevidnim zadovoljstvom i velikim dopadanjem«, pa izražava želju »da u zimnjoj sezoni još više puta uzmognemo uživati u ovakvim krasnim koncertima«. Podatak o održavanju narednog koncerta objavio je »Sarajevski List« u januaru 1884, naglasivši da je »filharmoničan koncert u našoj kasini« iskupio »kao obično sjajno društvo slušalaca«. I na ovom

²³ »Tri broja od Mendelssohna, Ziehrera i Dopplera svirao je zbor pod upravom svojega kapelnika g. Philipp-a u veoma marljivoj studiji a finom izradom. Uz pratnju orkestra svirala je na glasoviru gdica Grzywińska Mendelssohnov: Capriccio brillante (h-mol) i saviadala je težak komad svojom temeljnom tehnikom na veoma precizan i svake hvale vrijedan način. Gdica Milena Mrazovićeva svirala je na glasoviru Chopinovu baletku (g-mol) i zatim Sextett iz Lucije.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 8. XII 1883, br. 145, str. 3, »Mali vjesnik«.)

konzertu su osim orkestra 6. pješačke pukovnije učestvovali i solisti.²⁴ Kao i prethodni, i ovaj koncert je završio igrankom.

Pokazujući vidno interesovanje za praćenje muzičkog života u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, »Sarajevski List« je pod naslovom »Gost u Sarajevu« objavio u junu 1884. godine noticu prema kojoj je iz Rima dobio od dopisnika raznih njemačkih listova vijest da će u Sarajevu gostovati u junu te godine Ernst Schilling von Osthause, koji je, prema toj vijesti, predstavljen čitaocima lista kao organista anglikanske crkve u Riju i »poznati vještak na orguljama i glasoviru«.²⁵ Prenoseći ovu vijest, »Sarajevski List« je izrazio radost zbog ovog najavljenog gostovanja i zahvalnost »neznanom dopisniku« »na prijateljskom obavještenju«. Kako u istom listu nema, međutim, nikakvih daljih vijesti o ovom gostovanju, treba opravdano pretpostaviti da do njega uopšte nije došlo. Jednom najavljen, makar i u hipotetičnom obliku, ovakav koncert vjerojatno ne bi mogao promaći pažnji »Sarajevskog Lista«.

Razvijeniji muzički život u Sarajevu podstakao je osnivanje prvog javnog pjevačkog društva u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. »Sarajevski List« je pratilo realizovanje te zamisli od njene prve do posljednje faze. U notici pod naslovom »Pjevačko društvo« list je saopštio svojim čitaocima da su se 18. novembra 1885. godine sastala »nekolicina pjevača u ovd. pozorišnoj dvorani na dogovor radi osnivanja pjevačkog društva u Sarajevu«. Prema istoj vijesti, na tom sastanku je izabran »naročiti odbor pod vođenjem neimara g. Vanača da uđini dalje pripreme za definitivan sklop društva«. Dajući podršku ovoj inicijativi, »Sarajevski List«, čiji je urednik Ivan V. Popović bio jedan od osnivača i kasnije dugogodišnjih aktivnih članova i funkcionera ovog društva, piše: »Ideja je udesna i savremena; željeti bi bilo da se oživotvori, jer u pjevačkim snagama ne će biti oskudice, — a duge su zimnje večeri.«²⁶ Dugo su trajale i pripreme za osnivanje ovog društva. Narednu vijest o tim pripremama objavio je »Sarajevski List« tek u novembru sljedeće godine. Pod naslovom »Pjevačko društvo u Sarajevu« list donosi i neke detaljnije informacije u vezi sa osnivanjem novog društva. Prema

²⁴ »Supnuga našega kotarskog predstojnika gđa pl. Stefanovska i njemački kancelar g. Kristman svirahu na glasoviru u četiri ruke serenadu u d-duru od Fuchs-a i izazvalu svojom elegantno preciznom svirkom burno odobravanje, kojemu se gđa pl. Stefanovska morade sa još jednim komadom odazvati. Uz veliko interesovanje slušalaca pjevače baronesa Chobloch nekoliko lirskeh pjesama uz glasovirnu pratnju g. grofa Wallisa.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 24.I 1884, br. 9, str. 2, »Mali vjesnik«.)

²⁵ »Mladi vještak ovaj spada među prve interpretatore klasične svirke; čuvan je u Italiji i Njemačkoj a slavni Franjo Liszt proglašio ga je prvim organistom u Riju. Sarajevskoj publici koja ljubi i cijeni sviračku vještinu, predstoji dolaskom ovoga vještaka neobično uživanje.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 6.VI 1884, br. 62, str. 2, »Mali vjesnik«.)

²⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20.XI 1885, br. 132, str. 3.

tim informacijama, među pokretačima ove inicijative da se osnuje »stalno muško pjevačko društvo za njegovanje pjevanja i druževnosti« nalaze se »većinom činovnici zemaljske vlade i direkcije c. kr. bosanske željeznice«. A to znači da su pokretači ove inicijative regrutovani pretežno, ako ne i isključivo iz redova doseljeničkog, »kuferaškog« elementa. S obzirom na obavljene predradnje oko formulisanja teksta statuta, »Sarajevski List« je izrazio mišljenje da će buduće društvo koje je, prema istim informacijama, već brojalo 30 članova moći da se ikonstituiše čim bude odobren statut društva. »Radujemo se ovoj lijepoj pojavi u našem društvenom životu« — zaključio je »Sarajevski List« na kraju ove notice.²⁷

Tri mjeseca kasnije, u februaru 1887. godine, »Sarajevski List« će obavijestiti svoje čitaoce da je Zajedničko ministarstvo finansija u Beču potvrdilo pravila Muškog pjevačkog društva. »Kako je cijelj društvu da isključi svako jednostrano nacionalno djelovanje, to će ono njegovati ne samo njemačko već i srpsko-hrvatsko i ostalo slovensko pjevanje« — piše »Sarajevski List«.²⁸ U februaru te godine je održana osnivačka skupština Muškog pjevačkog društva, čime je društvo, u stvari, počelo rad. Završavajući izvještaj sa održavanja ove osnivačke skupštine, »Sarajevski List« je konstatovao da »tako dobismo u Sarajevu prvo javno pjevačko društvo kojemu se svi prijatelji pjevanja i društvenosti iskreno zaradovati moraju«.²⁹

Podaci o osnivanju Muškog pjevačkog društva u Sarajevu se nalaze i u sačuvanoj arhivskoj gradi.³⁰ Iz prepiske između Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i Zajedničkog ministarstva finansija u Beču je vidljivo da je Zemaljska vlada podržala inicijativu za osnivanje ovog društva pored ostalog i s obzirom na to što njezini ciljevi, koji, kako je naglašeno u aktu Zemaljske vlade, isključuju bilo kakvu političku i jednostrano nacionalnu orientaciju društva, nisu bili u suprotnosti sa Kalajevom politikom u Bosni i Hercegovini. Ličnosti koje su pokrenule inicijativu za osnivanje Muškog pjevačkog društva u Sarajevu, kao i one koje su na osnivačkoj skupštini stale na njegovo čelo³¹ i ličnosti koje će ga kasnije

²⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 14. XI 1886, br. 134, str. 3.

²⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20. II 1887, br. 20, str. 2.

²⁹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 9. III 1887, br. 27, str. 3.

³⁰ »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom« (Grada, redaktor Risto Besarović), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, str. 575—577.

³¹ Za prvog predsjednika Muškog pjevačkog društva je izabran vladin savjetnik Kosta Hertman, a za zamjenika predsjednika Ivan V. Popović, urednik »Sarajevskog Lista« i direktor zemaljske štamparije (Ibidem, str. 577).

Pišući povodom 25-godišnjice Muškog pjevačkog društva ukratko i o njegovom istoriju, »Veterani Sarajevski List« pod naslovom »Srebrni jubilej« daje i spisak svih predsjednika društva od njegovog osnivanja. »Ugledne ličnosti iz prvih društvenih krugova stajahu kao predsjednici na čelu društva,

voditi pružale su režimu sasvim dovoljnu garantiju da Männergesangverein politički neće zaploviti u druge vode. A to neće biti slučaj sa kasnije osnovanim pjevačkim društvima u Sarajevu, koja su nastala na drugoj osnovi — konfesionalnoj, nacionalnoj ili klasnoj. Ta društva će i strukturom svoga članstva i sadržajem svoga rada i opštom orijentacijom u javnom životu glavnog grada Bosne i Hercegovine vidno odudarati od djelovanja Muškog pjevačkog društva u Sarajevu. »Sloga«, »Trebević« i »Proleter« će zadati mnogim svojim potezom dosta glavobolje austrougarskoj upravi na okupiranom području u provođenju njene bosanske politike.³²

U muzičkom životu Sarajeva osnivanje prvog javnog pjevačkog društva predstavlja značajan datum. On je značajan po tome što će od tog trenutka muzička hrvatska umjetnost u izvođenju članova sarajevskih pjevačkih društava sačinjavati, u stvari, glavnu formu učestvovanja domaćih snaga na javnim muzičkim i drugim priredbama u Sarajevu. Njegovanje hrvatske muzičke umjetnosti će predstavljati i okosnicu oko koje će se razvijati znatno šire javno djelovanje »Sloga«, »Trebevića«, »Lire« i »Proletera«, na čijim će društvenim zabavama i drugim javnim nastupima učestvovati i solisti, instrumentalni ansamblji, recitatori i glumci dilektanti. Paralelno sa brojnim gostovanjima inostranih reproduktivnih muzičkih umjetnika, među kojima su bili i oni sa visokom reputacijom u svijetu, aktivnost pjevačkih društava sačinjavaće jednu od glavnih komponemata muzičkog života u Sarajevu pod austrougarskom upravom. Mada će broj članova horova pomenutih društava s vremenom na vrijeme oscilirati, može se bez ikakvog pretjerivanja konstatovati da su ta pjevačka društva okupila u svojim redovima velik broj pjevača i da će od tada njegovanje hrvatske muzičke umjetnosti stalno biti prisutno u muzičkom životu Sarajeva. Dugogodišnji dirigenti tih pjevačkih društava Josip Vancić, Eduard Heeger, Kosta Travanić, Franjo Maćejovski i drugi zauzeće istaknuto mjesto u razvoju muzičke kulture u Bosni i Hercegovini.

Kao što je pratilo odvijanje muzičkog života u Sarajevu u cijelini, »Sarajevski List« je, sa mnogo simpatija i podrške u njihovom radu, pratilo i aktivnost pjevačkih društava. Tako će u izveštaju sa prve osnivačke svetkovine Muškog pjevačkog društva list napisati

kao gg. Konst. Hörmann, dr. Stj. Posilović, Ivan V. Popović, K. vitez Stefanovski, dr. Gjuro Grassl i odjeljni predstojnik dr. A. pl. Feichtinger, koji je i sada predsjednik društva. (»Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 27. XI 1911, br. 258, str. 3, »Društveni život«.)

³² Zanimljivo je da se u Mostaru pojavila inicijativa za osnivanje muškog pjevačkog društva poslije osnivanja »Gusala« i »Hrvoja«. O tome govori vijest »Sarajevskog Lista« da se u Mostaru u oktobru 1896. sastaje »skup pjevača i prijatelja pjevanja iz činovničkih i građanskih krugova radi toga, da se ondje osnuje muško pjevačko društvo«. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 25. X 1896, br. 126, str. 2, »Mali vjesnik«.)

da je to društvo »dokazalo, da je svoju zadaću ozbiljno shvatilo i da imade temelja za lijepu budućnost«. »Pjevački zbor sa svojih 30 valjanih grla posvjedočio je izvrsnu sposobnost svoju i prva hvala pripada u tome vrišnom likovodi društva g. neimaru Vanačiću, koji je svjetma zborovima lično upravljao.«³³ Osvrćući se na dobrotvornu predstavu Muškog pjevačkog društva, održanu u martu 1888. godine, »Sarajevski List« piše: »Za ovu predstavu možemo slobodno reći, da prevaziči sve, što su diletanti dojako u dobrotvorne cijelji priređivali u Sarajevu. Nije mala stvar prirediti jednu — operu u strogo muzikalnom i dosta teškom šaljivom stilu i to sa — diletantima. Za takvo poduzeće ištu se snage okušane i pouzdane, koće se puno truda i rada i eto ovako tešku vještačku zadaću izvršilo je u potpunoj mjeri jedno — mlado pjevačko društvo u Sarajevu, koje je istom na izmaku prve godine svojega postanka.«³⁴

»Sarajevski List« je toplo pozdravio i osnivanje »Sloge«, koju je svojim čitaocima predstavio kao »prvo domaće pjevačko društvo u Sarajevu«,³⁵ čime je jasno povučena razlika između Muškog pjevačkog društva, čije se članstvo sastojalo gotovo isključivo od doseljenih stranaca, i novog društva. U izvještaju sa »Slogine« besjede, održane u novembru 1889, za koju je konstatovao da je »druga javna predstava« ovog pjevačkog društva, »Sarajevski List« je napisao i ovo: »Zborovi mješoviti i muški, kojima je upravljao zborovoda učitelj N. Tajšanović, posvjedočili su, da pjevačice i pjevači očevidno lijepo napreduju. Kad se obazremo na sve teškoće, koje u tom pravcu postoje, moramo naročito poхvaliti pjevačice i pjevače zbog velikog truda njihovog i poželjeti im da u tome istraju, pa im je budućnost osigurana. I ova je predstava posvjedočila, da je u društvu zdrava klica, koja se marom i trudom može vrlo lijepo odgajiti, da budne vremenom hladovito ročište javnoj druževnosti u Sarajevu.«³⁶

Slično reagovanju na početak djelovanja Muškog pjevačkog društva i »Sloge«,³⁷ »Sarajevski List« će propratiti komentarom i prve javne nastupe ostalih pjevačkih društava u Sarajevu do čijeg će osnivanja doći kasnije. Tako će o prvoj zabavi »Trebevića«, trećeg po redu osnivanja pjevačkog društva u Sarajevu, održanoj u novembru 1894. godine, a to će reći u prvoj godini djelovanja »Tre-

³³ »Sarajevski List«, Sarajevo, 27. IV 1887, br. 47, str. 2—3.

³⁴ »Šaljivoj operi koju je pjev. društvo priredilo ime je 'Friedrich der Heilzbare oder die Kosakenburg' a sačinitelj je Fr. Megele, profesor muzike u Beču.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 21. III 1888, br. 33, str. 2.)

³⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 29. V 1889, br. 63, str. 2.

³⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 27. XI 1889, br. 141, str. 2—3.

³⁷ Prema podacima iz jednog povjerljivog izvještaja Lothara Berkosa, vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo, pojavila se 1889. godine inicijativa da se u Sarajevu osnuje i jedno žensko pjevačko društvo po uzoru na »Slogu« (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austro-ugarskom upravom«, str. 589—590).

bevića«, napisati, pored ostalog, i ovo: »Muški zbor pod upravom zborovode g. N. Pissenbergera otpjevao je sve zborove vrlo lijepo i skladno, poneke je čak nekoliko puta morao ponoviti. Isto veliko dopadanje izazvao je i tamburaški zbor pod upravom g. K. Piente svirajući svoje komade finom preciznošću.«³⁸ »Sarajevski List« će

Blanda Heler

i prema ostalim pjevačkim društvima u Sarajevu imati blagonaklon stav i pružiće im svojim pisanjem veoma dragocjenu pomoć i podršku u njihovom radu.

Sa pojavom pjevačkih društava nije, razumije se, prestala ranije započeta aktivnost drugih učesnika u kulturno-zabavnom i društvenom životu u Sarajevu u kome će pjevačka društva (Muško

³⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 28. XI 1894, br. 130, str. 2.

pjevačko društvo, »Sloga«, »Trebević«, »Lira« i »Proleter«) igrati zapaženu i vidnu ulogu. Filharmonijski i drugi koncerti vojnih orkestara održavaće se u Sarajevu i dalje. Pažnju privlači interesantan podatak da je nekoliko godina orkestrom 50. pješačke pukovnije u Sarajevu dirigovao vojni kapelnik Franc Lehar, vjerovatno otac kompozitora Franca Lehara (1870—1948). »Sarajevski List« je registrovao nekoliko koncerata tog orkestra, kojim je dirigovao Lehar u vremenu od 1891. do 1894. godine.³⁹ Prvi od tih koncerata je najavljen kao »prvi javni koncerat glazbe 50. pješ. pukovnije«.⁴⁰ Osim ovog samostalnog koncerta, »Sarajevski List« je zaobilježio i učestovanje pomenuvog vojnog orkestra, sa Leharom kao dirigentom, i na koncertu Pjevačkog društva austrijskih željezničkih činovnika iz Beča u julu 1892. godine,⁴¹ kao i na dva koncerta Muškog pjevačkog društva u Sarajevu, 1893.⁴² i 1894.⁴³ godine. Naredne, 1895. godine⁴⁴ »Sarajevski List« je zaobilježio da je na jednom koncertu pjevačkog društva »Trebević« sudjelovao drugi vojni orkestar, pomenuv u toj novici kao »vojnička glazba c. i kr. pješačke pukovnije br. 64«.⁴⁵ Sljedećih godina će se u sarajevskoj štampi registrirati učestovanje i drugih vojnih orkestara na javnim koncertima, održavanim u glavnom gradu Bosne i Hercegovine.

Paralelno sa aktivanostu vojnih orkestara i pjevačkih društava, u Sarajevu se muzički život odvija i u sve brojnijim gostovanjima pojedinih reproduktivnih umjetnika i muzičkih ansambala, vokalnih i instrumentalnih. U izvještaju sa dva koncerta koja je priredila bečka umjetnica na harfi Teresina Zamara u aprilu 1891. godine, prvi u pozorišnoj dvorani a drugi u kasini, »Sarajevski List«, piše da »umjetnici iz monarhije mogu vazda računati s tom prijašnjom

³⁹ Prema podacima iz »Sarajevskog List«, u januaru 1894. godine je sabranjena u Sarajevu 16-godišnja Marija Lehar, kćerka »kapelnika Franje Leharu od 50. pješ. pukovnije« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 19. I 1894, br. 7, str. 1, »Mali vjesnik«).

⁴⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20. IX 1891, br. 111, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁴¹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 17. VI 1892, br. 73, str. 1.

⁴² »Sarajevski List«, Sarajevo, 3. XII 1893, br. 143, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁴³ »Sarajevski List«, Sarajevo, 10. VIII 1894, br. 93, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁴⁴ Pod naslovom »Bos.-herc. vojena muzika« »Sarajevski List« je objavio vijest prema kojoj je od 1. aprila 1895. godine otpočelo uvođenje »naročite vojene kapale u pojedinim bosan.-herceg. pješ. pukovnijama«. »Sada imade četiri domaćih pukovnija, od kojih 1. i 4. sa svojim štabovima i sa po dva bataljuna leže u garnizonu u Beču, 2. pukovnija sa štabom i dva bataljuna nahodi se u Banjaluci, a 3. je u istoj smazi u Budimpešti. Za 4. (mostarsku) pukovniju već je nazimenovan i vojeni kapelnik i to će biti prvi bos.-herc. kapelnik. Ime mu je Jovan Pavlis, a dojako je bio upravitelj vojene muzikalne škole u Pragu. Bos.-herceg. kapelnik nosiće uniformu kao i ostali kapelnici u vojsci, a bos.-here. svirači nosiće uniformu kao i vojnici dotičnih domaćih pukovnija sa fesom na glavi.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 15. III 1895, br. 32, str. 1, »Mali vjesnik«.)

⁴⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 21. IV 1895, br. 48, str. 2, »Mali vjesnik«.

činjenicom, da će u Sarajevu moralno i materijalno uspjeti«,⁴⁶ što su, prema navodima u istom izvještaju, potvrdili i koncerti pomenute umjetnice. Dalja gostovanja reproduktivnih umjetnika i muzičkih ansambala, priređena u Sarajevu, pokazaće u kojoj su mjeri ove konstatacije »Sarajevskog Lista« bile tačne i osnovane.

Značajan događaj u društvenom životu Sarajeva predstavljalo je gostovanje Pjevačkog društva austrijskih željezničkih činovnika iz Beča, održano u Sarajevu u junu 1892. godine. Za ovaj prvi po redu dolazak jednog bečkog pjevačkog društva u glavni grad Bosne i Hercegovine izvršene su obimne pripreme. Uoči ovog gostovanja Muško pjevačko društvo je objavilo u »Sarajevskom Listu« detaljan program boravka navedenog pjevačkog društva u Sarajevu od 12. do 15. juna te godine,⁴⁷ a »Sarajevski List« je ovom gostovanju i koncertima bečkih pjevača, priredenih uz sudjelovanje horova Muškog pjevačkog društva i »Sloge« i vojnog orkestra 50. pješačke pukovnije, dao veoma istaknuto mjesto na svojim stranicama. Kakav je značaj pridavan sa zvanične strane ovom gostovanju vidi se i iz konstatacije »Sarajevskog Lista« da je »sa bečkim društvom došla u Sarajevo oko desetina dopisnika raznih bečkih listova naročito za ovu priliku«. Za horove Muškog pjevačkog društva i »Sloge« bila je to, u stvari, prva mogućnost da se ogledaju pred takvim stručnim auditorijumom kakav su predstavljali članovi pomenutog renomiranog bečkog pjevačkog društva. Sudeći prema pisanju »Sarajevskog Lista«, horovi navedenih sarajevskih pjevačkih društava uspješno su položili taj ispit.⁴⁸

Nastupi pjevačkih društava iz drugih gradova predstavljajuće uvijek značajne događaje u društvenom životu Sarajeva. Takav će biti slučaj i sa gostovanjem mostarskog pjevačkog društva »Gusle« u Sarajevu, u maju 1896. godine,⁴⁹ kao i sa nastupima hrvatskih

⁴⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 10. IV 1891, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁴⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 10. VI 1892, br. 70, str. 3—4.

⁴⁸ Učestvovanje »Sloge« na dočeku Pjevačkog društva austrijskih željezničkih činovnika nazilo je na oštru kritiku u zagrebačkom »Srbobranu«, koji u jednom dopisu iz Sarajeva piše da je pomenuto bečko pjevačko društvo proputovalo kroz Sarajevu »u naročitoj kulturtregerskoj misiji«. List ističe da je u Sarajevu bečko pjevačko društvo »dočekano, tako reći, službeno, a u tome dočeku učestvovali su i svi stranci tujinci, pa i nekoliko naši domaći mamekluci«. »Ali bivalo je ovdje i do sad svakakih čuda, pa ne bi nas to sve ni vrjedalo, da u tome dočeku nije uzealo učešće i naše srpsko pjevačko društvo 'Sloga', pa još službeno i paradno, u narodnom odijelu!« [»Srbobran«, Zagreb, 19. VI (2. VII) 1892, br. 48, str. 2.]

⁴⁹ »Ovogodišnji Trojstvin dan bez sumnje će biti jedan od najznačajnijih i najsvjetlijih svjetskih praznika u našem ſeher-Sarajevu, jer su se toga dana prvi put spojila srpska srca i hrvatskijem zagrijajem osvještala tu uzvišenu vezu svojut — piše »Bosanska Vila« u svom uvodniku i dodaje: »Dva najstarija srpska pjevačka društva, iz dva najveća grada zajedničke nam domovine, dva uzora srpske sreće i srpskoga napretka, dva čvrsta srpska vrhba ovih zemalja slavila su o Trojstvinu dne svoje najveće slavlje prvoga sa-

pjevačkih društava na »Trebevićkoj« proslavi u junu 1900. godine. Gostovanju »Gusala« i bratimljenju ovog društva sa sarajevskom »Slogom« daće »Bosanska Vila« širok publicitet i posvetiće toj svečanosti čitav jedan broj, od uvodnika do bilježaka.⁵⁰ A hrvatska štampa, dnevna i periodična, daće velik publicitet svečanosti razvijanja barjaka Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« u Sarajevu 1900. godine i nastupima brojnih hrvatskih pjevačkih društava na toj proslavi.⁵¹

U Sarajevu je 1893. godine prvi put gostovao istaknuti violinista František Ondriček.⁵² Najavljujući njegov dolazak, »Sarajevski List« ga je predstavio svojim čitaocima kao jednog »od najslavnijih surremenih umjetnika na violini«,⁵³ a objavio je u jednom napisu i neke važnije podatke iz života ovog umjetnika, koji je, dolazeći na gostovanje u Sarajevo, imao za sobom već visoku svjetsku reputaciju, stetenu na koncertima u Pragu, Londonu, Parizu, Beču i mnogim drugim evropskim kulturnim centrima. Obavještavajući svoje čitaoce o tome da je Ondriček odredio »samo jedno veče za Sarajevo«, »Sarajevski List« je izrazio nadu da će, s obzirom na to da su prostorije pozorišne zgrade premalene za sarajevsku publiku i za ovakve prilike, Ondriček dati u Sarajevu i drugi koncert »kako bi i oni ljubitelji muzike koji prve večeri ne bi dobili mjesto, uzmogli uživati ovu rijetku duševnu nasladu«. U stvari, On-

stanika, sloge i ljubavi — svoje jedinstveno, srpsko pobratimstvo.« (»Bosanska Vila«, Sarajevo, 30. V 1896, br. 10, str. 1.)

⁵² Iz pisanja »Bosanske Vile« se vidi da je zajednički koncert »Gusala« i »Slog« održan 25. maja 1896. u prostorijama cirkusa i da je trajao gotovo do tri sata poslije pomoći kada se završio »ovaj prvi umjetnički dio ove proslave.« I od toga dijela bijaše svakog toliko zanesen i ushićen, da milko drugo i ne govoraše osim o Mostarcima«, koji su, naglašava »Bosanska Vila«, »najspasobniji, da vode hegemoniju Srpsstva u svojoj domovini« i »imeju sposobnosti, da vaspitaju i ostalu braću svojku.« Utisak, što ga omi svojom sposobnošću ostavlja u Sarajevu, bez sumnje, ne će ostati bez posljedica; neka Bog dade, da se i u Sarajevu utre put tako lijepoj kulturnoj savršenosti.« (Ibidem, str. 165.)

⁵³ Zagrebački časopis »Prosvjeta« saopštava čitaocima da donosi »nekoliko slika od prekrasne slave, koja je u Sarajevu okupila sve što hrvatski budi i osjeća«, pa dodaje: »Kako je sama slava bila obširno opisana u našim dnevnicima mi odustajemo ovdje od potanjega opisivanja te slave.« (»Prosvjeta«, Zagreb, 1890, br. 13, str. 422.)

⁵⁴ Budimpeštački list »Pester Lloyd« je u jednom svom broju iz novembra 1890. godine objavio vijest prema kojoj je virtuoz na violinini Ondriček svirao sa velikim uspjehom u Beču. Ondriček je, prema istom izvoru, trebao da održi koncert u Budimpešti i da se poslije toga uputи na turneju po Njemačkoj, Danskoj, Svedskoj i Norveškoj. Naredne godine je trebalo da održi pedeset koncerata u Americi. (»Pester Lloyd«, Budimpešta, 20. XI 1890, br. 319, str. 7.) Isti list će, pišući o koncertu koji je Ondriček održao u Budimpešti u januaru 1898. godine, napisati da Ondriček spada među najinteresantnije figure u galeriji modernih virtuoza na violinini. (A. B.: Konzert. »Pester Lloyd«, Budimpešta, 20. I 1898, br. 17, str. 6.)

⁵⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 12. III 1893, br. 29, str. 2, »Mali vjesnik.«

driček je prilikom ovog svog prvog gostovanja u Sarajevu, održanog u martu 1893. godine, priredio tri koncerta, sva tri u pozorišnoj zgradici. Vrlo je vjerovatno da je prijem na koji je naišao Ondriček u Sarajevu⁵⁴ uticao u znatnoj mjeri na njegovu odluku da održi u Sarajevu veći broj koncerata nego što je to prvobitno bio predviđio. Iz novinskih izvještaja o Ondričekovim koncertima i njegovom cje-lokupnom boravku u Sarajevu vidljivo je, naime, da je ovaj istaknuti umjetnik osvojio sarajevsku publiku, ali i to da je Sarajevo ostavilo na njega veoma dobar utisak. »Naš grad sa svojim krasnim položajem tako se dopao umjetniku«, — piše izvještač »Sarajevskog Lista« — »da je pjescu ovijeh redaka obećao, da će Sarajevo jednom u ljetu pohoditi.«⁵⁵ U stvari, Ondriček je, kako se vidi iz pisanja sarajevske štampe, imao još tri gostovanja u Sarajevu — 1900, 1901. i 1904. godine. 1900. godine Ondriček je održao dva koncerta u Sarajevu, 21. i 24. januara,⁵⁶ u decembru 1901. godine takođe dva koncerta,⁵⁷ dok je u maju 1904. održao jedan koncert.⁵⁸ Navedena Ondričekova gostovanja u Sarajevu do kojih je došlo u više navrata, i to poslije umjetnikovih trijumfalnih turneja po Americi, Rusiji i drugim zemljama,⁵⁹ ne mogu a da ne budu protumačena i kao svojevrsno priznanje Sarajevu i njegovoj publici. Osam Ondričekovih koncerata, održanih u Sarajevu, spadaju svakako u najpozitivnije stavke bilansa muzičkog života u glavnom gradu Bosne i Hercegovine u vremenskom razdoblju koje je predmet ovog razmatranja.

U septembru 1893. godine, a to će reći šest mjeseci poslije ponovljenih prvih triju Ondričekovih koncerata, u Sarajevu je gostovao Fric Krajsler. Najavljujući njegovo gostovanje, »Sarajevski List« piše da su mladom 18-godišnjem austrijskom umjetniku na violinu, »koji već nekoliko godina koncertuje po svijetu«, prorekli »prvi muzičari lijeputu budućnost«.⁶⁰ Objavljajući program Krajslerovog koncerta u Sarajevu, isti list je naglasio da je izbor programa takav »kakav samo pravi umjetnici na violinu mogu prirediti, a osobito je interesantno, što ćemo moći mladog umjetnika čuti u istom komadu u legendi Wieniawskog, kojom je ove zime slavni Ondriček naša srca tako zanio bio, da je njezin utisak još u svježoj uspomeni svakog slušaoca«.⁶¹

⁵⁴ Ondričeku u čast priredilo je Muško pjevačko društvo svečani doček na sarajevskoj željezničkoj stanici i pjevačko sjelo u pozorišnoj zgradici.

⁵⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 29. III 1893., br. 36, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁵⁶ »Nada«, Sarajevo, 1. II 1900., br. 3, str. 45.

⁵⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 8. XII 1901., br. 146, str. 2.

⁵⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 6. V 1904., br. 54, str. 2.

⁵⁹ »Pester Lloyd«, Budimpešta, 1. I 1898., br. 1, str. 8.

⁶⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20. IX 1893., br. 111, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁶¹ Objavljajući program koncerta Frica Krajslera, list je saopštio svojim čitaocima da će Krajslera pratiti na klaviru »drugi zborovoda ovdašnjeg Muškog pjevačkog društva g. Eduard Heeger«. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 24. IX 1893., br. 118, str. 2, »Mali vjesnik«.)

»Proleterov« hor 1910. godine sa dirigentom Koštom Travnjem

Krajslerovo gostovanje u Sarajevu odvijalo se, sudeći prema novinskim komentarima, u sjeni Ondričekovih koncerata pred sarajevskom publikom. »U dosta slabo osjećemom pozorištu, čemu je po svoj prilici ikriv izmak mjeseca — što bi trebalo da služi za opomenu svijem onijema koji namjeravaju davati koncert u Sarajevu — prikazao se jučer g. Fritz Kreisler sarajevskoj publici« — piše »Sarajevski List« i dodaje: »Još stojimo pod neodoljivim utiskom velikog umjetnika Ondričeka i zaista valja imati veliko pouzdanje u samoga sebe, te se prikazati na violinu publici, koja je nedavno slušala Ondričeka — jer ko ga je jednom čuo, taj ga više ne zaboravi. Odmah u početku« — piše anonimni kritičar »Sarajevskog Lista« — »palо je u oči preživahno i nemirno držanje koncertanta; kod njega ne radi samo ruka i gudalo već čitavo tijelo a osobito glava prati svaki potez gudala, svako izvijanje glasova na violinu, što neprijatno utiče na gledaoca. I ako se g. Kreislru ne može odreći dobra tehnika i dobra škola, još nijesu u njega usavršene one fine nuance sviranja; prijelazi iz piano u forte iz crescendo u decrescendo zbiva se u njega prenaglo, da i negovorimo o interpretaciji, koja je u mладог koncertanta dosta nerazvijena. To se moglo opaziti u pojedinim komadima programa osobito u legendi Wieniawskog i nocturni Chopinovoj. Gdje je ritam živahan, gdje se zahtij-

jeva samo tehnička, tu je koncertant na svojem mjestu, ali gdje melodija predstavlja talasanje srca i duše od najnježnijih do najburnijih osjećanja tu koncertant malaksa snagom. Ta dva komada, koja su, kao rijetko drugi koji u stanju da nas zanesu, ostavila su nas bladne. U interpretaciji leži prava umjetnost, tehnička može samo da zadivi, ali nikada da potrese i na suze gane. Brahmsovo kolo i mazurka Zarzyckog odsvirao je mladi koncertant bravuroznom tehnikom. Presudjujući g. Kreislera ne kao umjetnika, vailja nam priznati, da je odličan koncertant, vrlo darovit, da mnogo obećava i da će vremenom bez svake sumnje uspijeti, ako samo svojski prione k usavršenju svoje teške zadaće — a to mu mi od svega srca želimo» — zaključuje anonimni kritičar »Sarajevskog List«.⁶²

Mada je sarajevska štampa, kao što je navedeno, bila najavila da Fric Krajsler namjerava da priredi nekoliko koncerata u Sarajevu, ovaj mladi umjetnik je prilikom pomenutog gostovanja u glavnem gradu Bosne i Hercegovine priredio samo jedan koncert. Nema podataka da je ovaj istaknuti bečki violinista došao na još neko gostovanje u Sarajevo do kraja austrougarskog upravljanja ovim krajevima. Prema informacijama iz zagrebačke štampe, Krajsler je 27. marta 1912. održao koncert u Zagrebu. U istoj koncertnoj sezoniji sarajevska štampa je registrovala koncert još jednog muzičkog umjetnika iz Beča. Bio je to koncert pijaniste dr Josipa Kremera, održan u februaru 1894. godine. »Sarajevski List« je u jednoj kratkoj vijesti konstatovao sa žaljenjem da je »ovaj vrlo zanimivi koncert slabo posjećen bio«.⁶³

Tempo razvoja koncertnog života u Sarajevu rezultirao je još jednom inicijativom, onom za osnivanje Društva prijatelja muzike. Podaci o ovoj inicijativi se nalaze kako u sarajevskoj štampi, tako i u sačuvanoj arhivskoj gradi. Iz njih je vidljivo da se na čelu pokretača ove zamisli malazio profesor Eduard Doležal.⁶⁴ Društvo je, međutim, bilo kratkog vijekta. Doležalovim napuštanjem službe, koju je obavljao u Sarajevu, i njegovim povratkom u Beč prestala je i kratkotrajna aktivnost ovog društva, što se, mada zvanično nije bilo ni potvrđeno, ipak pojavilo u javnosti, što predstavlja rijedak primjer u praksi austrougarske okupacione uprave u Bosni i Hercegovini. Na ovakav zaključak upućuju podaci iz štampe, kao i oni iz sačuvanih arhivskih dokumenata. Dok »Sarajevski List« najavljuje početkom 1895. godine da će na zabavi Gimnastičkog društva u Sarajevu stupiti »prvi put u javnost orkestar skoro osnovanog 'Društva prijatelja muzike' pod upravom svojega kapelnika g. Eduarda Heegera, poznatog učitelja muzike u Sarajevu«,⁶⁵ a u jednom

⁶² »Sarajevski List«, Sarajevo, 27. IX 1893, br. 114, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁶³ »Sarajevski List«, Sarajevo, 14. II 1894, br. 18, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁶⁴ »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 559.

⁶⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 27. I 1895, br. 11, str. 2, »Mali vjesnik«.

svom broju iz maja te godine piše o održanom prvom koncertu toga Društva,⁶⁶ dotle vladin povjerenik za zemaljski glavni grad Sarajevo Zarzycki obavještava Zemaljsku vladu za Bosnu i Hercegovinu da se uslijed odlaska Eduarda Doležala iz Sarajeva rasturio inicijativni odbor za osnivanje »Društva prijatelja muzike« u Sarajevu i da su instrumenti koje je to društvo posjedovalo prešli u svojinu Društva za druževnost u Sarajevu.⁶⁷ Ovu informaciju vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo posredno potvrđuje i štampa u kojoj se više neće pojavljivati vijesti o aktivnosti ovog društva. Neposredno uoči izbijanja prvog svjetskog rata pokrenuće se inicijativa za osnivanje Muzičkog društva u Sarajevu,⁶⁸ sa slično širokim i ambicioznim planovima koji nisu mogli da budu realizovani uslijed poznatih događaja, nastalih sredinom 1914. godine. Time će, istina iz drugih razloga, biti onemogućeno realizovanje još jedne zamisli da se u glavnom gradu Bosne i Hercegovine na određen način utiče na dalji razvoj muzičkog života.

Ako su koncerti koje je održao istaknuti violinista František Ondriček bili glavni događaj u muzičkom životu Sarajeva 1893. godine, onda su to u 1895. godini bili koncerti koje je priredila ruska pjevačka družina Dimitrija Agrenjeva Slavjanskog. O tim koncertima su pisali, osim »Sarajevskog Lista«,⁶⁹ i književni časopisi »Bosanska Vila« i tada tek pokrenuta »Nada«. Iz pisanja navedenih časopisa se vidi da su članovi ove ruske pjevačke družine održali u Sarajevu tri koncerta. Pišući o tim trim koncertima, anonimni autor notice, objavljene u »Bosanskoj Vili« pod naslovom »Slavjanski u Sarajevu«, konstatouje da »ne znaš koji je od koga ljepši«. »I sama pojava pjevača u starom ruskom odijelu, silno je uticala na publiku. Pjevali su sve same ruske pjesme i tako su zanijeli slušaoce, da je gotovo svaka pjesma izazivana burnim pljeskanjem, te se morala ili ponoviti, ili su češće po koju novu veselu pjesmu otpjevali. No tako divnog, tako umjetničkog pjevanja nijesmo nikada prije slušali« — piše autor ove notice i dodaje: »Pa još kada su otpjevali službu u novoj srpsko-pravoslavnoj crkvi — e rekao

⁶⁶ »Prvi koncert ovd. 'Društva prijatelja muzike', prireden u subotu u gimnastičkoj dvorani gimnazije, ispaо je u svakom obziru vrlo dobro. Orkestar, pod upravom g. Ed. Heegera, priјatno je iznenadio slušaoce svojom složnom, lijepo i precizno izvedenom svirkom, te u potpunoj mjeri zaslužio ono burno dopadanje, koje je izazvao. Ostale trojeve u rasporedu ispunilo je Muško pjevačko društvo, koje je pod upravom svojih zborovoda gg. Vančaša i Niemeckega tri zpora vrlo skladno otpjevalo. U interesu lijepе umjetnosti željeti je, da mlado muzikalno društvo istraje u svom cilju i radu.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 16. V 1895, br. 58, str. 2, »Mali vjesnik«.)

⁶⁷ »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 559.

⁶⁸ Ibidem, str. 560—562.

⁶⁹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 27. II 1895, br. 24, str. 3, »Književnost i umjetnost«.

bi da čovjek sluša andelsku pjesmu. Doista užvišeno, božanstveno! — zaključuje svoj komentar »Bosanska Vila«.⁷⁰ A »Nada« je, iz pera svoga takođe anonimnog saradnika, objavila, pored ostalog, i ovo: »U suglasnom udivljenju čitave evropske stručne štampe, mi bismo zapali u puste fraze, kad bismo pošli analizovati ono, što nam je Slavjanski u ono tri večeri iznio, jer sve, što smo čuli, bijaše milo ponovljena uspomena po one, koji su ga već otprije slušali, a sjajno, raskošno iznenadenje po sve, koji ga prvi put upoznaše. Žalimo samo, što mu zbor nije bio brojem onoliko potpun, kakav se je prikazivao po drugim velikim gradovima i — a to su stare muke — što mi u Sarajevu, otkako se obori staro pozorište, još nikako nemamo barem javne dvorane, koja bi udovoljavala zaštonima akustike.« »Nadinom saradniku su koncerti ove ruske pjevačke družine sa visokom svjetskom reputacijom predstavljali izvrstan povod da razvije ove svoje misli: »A kako smo za onih koncerata iskreno osjetili, onako ovde iskreno iznosimo i ovo: Zar se ne taji upravo bajoslovni kapital muzikalnih ideja u našem narodu? Koliko li bogatstvo leži upravo prosuto po tima od primorskih melodija do sevdalija na Drini i Pomoravju, od vesele zagorske razbijerge s gornje Save do ozbiljno sentimentalne pjesme, kojom se glasi djevojka na hercegovačkom kršu? Pa cikle je Slavjanski povadio one čarobne zvukove, koji su toliko originalni zapadnjakačkom uhu? A u nas, u naroda, koji pjeva, koji pače istu prozu instinkтивno udešava na metrički kajuf, u koga se govorni naglasak glasno prelijeva niz pjevnu skalu?! Evo ovamo uprite bistre oči, vi mladi glazbeni pregaoci, odgonećinete, to kako nam narod pjeva i plače, kliče i podvikuje, kako bugari, kako se smije. Listajte — manu diurna et nocturna — zbirku neumornog Kuhača, gdje ćete naći glasove s mora i Timoka, s Drave, Save i Balkan-planine, Lovćena i Kosova, pa nam od toga složite pjesmu, da čujemo pljesak!« — zaključuje svoj napis anonimni saradnik »Nade«.⁷¹

Naredne godine, 1896, u Sarajevu je gostovala ruska vokalna kapela Nadine Slavjanske i priredila tri koncerta. Osvrćući se na to gostovanje, »Sarajevski List« je napisao da je sarajevska publika prihvatile koncert vokalnog ansambla Nadine Slavjanske »istim živahnim interesom kao i lani koncertovanje njezinog oca Dimitrija Slavjanskog, te se odazvala dosta dobrom posjetom«.⁷² A »Bosanska Vila« je zabilježila da se »čuvena ruska umjetnica, kći dobro poznatog i proslavljenog ruskog umjetnika Dimitrija Algrenjeva Slavjanskog, koja se od nekoliko godina odvojila od oca i stvorila sebi

⁷⁰ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 28. II 1895, br. 4, str. 62—63, »Književne i kulturne bilješke«.

⁷¹ »Nada«, Sarajevo, 1. III 1895, br. 5, str. 99.

⁷² »Sarajevski List«, Sarajevo, 29. III 1896, br. 38, str. 2, »Mali vjesnik«.

družinu za pjevanje⁷³ bavila »dva-tri dana sa svojom družinom u Sarajevu«. »Ma da ova družina gđe Nadine pjeva osobito lijepo, ipak se primjećuje da jedaleko zaostala iza družine Dimitrija Slavjanskoga« — konstatuje saradnik »Bosanske Vile« i dodaje: »Pa i u čuvanju svojih narodnih svetinja opazili smo popuštanje, jer dok je otac gđe Nadine svoju čirilicu stavlja na prvo mjesto, čerka je zapostavlja i stavlja na najpotonje, a dopušta njemačke ulaznice. Pravo su kazali naši stari: u ženska duga kosa, a kratka pamet!« — zajedljivo je zaključio anonimni saradnik »Bosanske Vile⁷⁴ svoj komentar o gostovanju pjevačke družine Nadine Slavjanski. Ovaj ruski vokalni ansambl je gostovao u Sarajevu još u dva navrata — 1900.⁷⁵ i 1904. godine. Ovo drugo gostovanje propratiće »Bosanska Vila« dužim komentarom⁷⁶ u kome neće biti političkih inverktiva, upućenih na adresu Nadine Slavjanske.⁷⁷ »Teško je odrediti opšti utiljak, koji je ona sa svojim predstavama ostavila u sarajevskoj publikici« — piše saradnik »Bosanske Vile«, potpisani sa »Dixi«, i dodaje: »Sarajevska je publika izmiješana i šarena; što se jednom dijelu te publike dopada, drugi u tom ne nalazi uživanja; čim se jedna grupa oduševljava, druga grupa prema tome ostaje hladna. U društvenom domu, gdje su predstave davane, skupljala se većnom baš ona sarajevska publika, koja nije ni u koliko podesna, da osjeti i ocijeni duh i smjerove slovenske pjesme i slovenske pozorišne umjetnosti. Ako bismo sudili po posjeti, onda bi mogli reći, da je Slavjanska postigla velik uspjeh u Sarajevu, ali ako uzasudimo po tom kakvog su shvaćanja našla njene predstave kod posjetilaca, — onda je njen uspjeh slab! Mnogi od posjetilaca bili su prema onom što se izvodilo na bini indiferentni i hladni. To je dolazilo otuda, što nijesu razumijevali jezika, na kom se prestavljalo i što nijesu mogli da poznaju psihološke motive ruske narodne duše.«

Heterogenost sastava sarajevske publike, o kojoj govori citirani tekst iz pera saradnika »Bosanske Vile«, jedna je od karakteristika koncertnog života u Sarajevu i, šire uzeto, kulturno-zabavnog života. Još snažnije nego što je to slučaj sa koncertima, ta pojava će doći do izražaja naročito kad su u pitanju pozorišne predstave. Ona će upravo staviti na muke brojne upravnike putujućih pozori-

⁷³ Budimpeštanski list »Pester Lloyd« obavijestio je svoje čitaoca da je ruska vokalna kapela Nadine Slavjanski, koja je brojala 36 članova, završavala u martu 1893. veliku turneju po Mađarskoj (»Pester Lloyd«, Budimpešta, 11. III 1893, br. 60, str. 8).

⁷⁴ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. IV 1896, br. 7, str. 118, »Književne i kulturne bilješke.«

⁷⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 4. IV 1900, br. 39, str. 2—3.

⁷⁶ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 31. X 1904, br. 19 i 20, str. 364, »Književne i kulturne bilješke.«

⁷⁷ »Bosanska Vila« će povodom smrti Nadine Slavjanske donijeti kratak nekrolog (»Bosanska Vila«, Sarajevo, 31. XII 1906, br. 24, str. 379, »Čitula«).

šnih družina koji su, odlučujući se na to da svoje ansamble vode na gostovanje u Sarajevo, stalno morali da imaju pred očima tu neprijatnu činjenicu. Od njihove umještosti da se prema njoj postave, zavisilo je u najvećoj mjeri da li će gostovanje u Sarajevu proći dobro ili rđavo. A prije kor, upućen sa stranica »Bosanske Vile« Nadini Slavjanskoj zbog mjesta koje daje jednom od dva pisma koja su bila u zvaničnoj upotrebi u Bosni i Hercegovini, mogao je očekivati i svaki upravnik putujuće pozorišne družine. Svejedno da li on dolazio sa stranica ovog ili onog lista, sa pozicija onih koji su željeli da u prvom planu vide latinicu ili cirilicu, on je, u stvari, imao isto značenje. Uvijek je predstavljao opasnost po uspjeh gostovanja. I uvijek je organizatora gostovanja stavljao pred isti problem — da se, ako je ikako moguće, ne zamjeri ni jednom jedinom dijelu te heterogene publike. Ako to i nisu nigdje zapisali, mnogi upravnici putujućih pozorišnih družina su u sebi nosili saznanje da su svoje najteže ispite polagali u Sarajevu, pred sarajevskom publikom.

I koncerti muzičkih umjetnika su održavani u takvoj klimi. Na nju je u znatnoj mjeri uticalo i pisanje štampe, dnevne i periodične. Gostovanje operskog pjevača Žarka Savića u Sarajevu 1898. godine predstavlja u tom pogledu ilustrativan primjer, mada ne je-

Ašenbrennerova pivara

dini. Dok »Sarajevski List« piše da je »operni pjevač iz Freiburga (Badenska) g. Žarko Savić, rodom Zemunac« stigao »iz Zagreba, gdje je koncertovao, u naš grad, da i ovdje priredi nekoliko koncerta«, da je »na vrlo lijepom glasu kao operni i koncertni pjevač«, da su »pri njegovom skorašnjem koncertovanju u Zagrebu« pisali »tamošnji listovi o njegovoj umjetnosti sa najvećom pohvalom, te s toga upozoravamo i našu publiku na ovog uglednog umjetnika i na prijatno uživanje, koje je pred nama«,⁷⁸ dotle Kašikovićeva »Bosanska Vila«, najavljujući, kao i »Sarajevski List«, da će Savić održati svoj prvi koncert uz sudjelovanje »Sloga«, ne propušta priliku da u prvoj novici pod naslovom »Koncerat Žarka Savića« napiše i ove riječi: »Sa osobitim oduševljenjem dočekali smo ovog glasovitog Srbinu, koji pronosi srpsko ime i srpsku pjesmu i posred najveće tuđinštine, pa se nadamo da će Srbci Sarajlije i ovom prilikom, kao i vazda, znati osvjetljati svoj srpski obraz i odazvati se najoduševljenije.«⁷⁹ A u drugoj novici pod istim naslovom »Bosanska Vila« je istakla da se Savić »kao dobar Srbin i vatren rodoljub srpski« obratio »prvo Srbima, gdje je bratski predusretnut«. »Srpsko pjevačko društvo 'Sloga' dobrovoljno je sudjelovalo na koncertu i svu brigu vodilo oko toga. I Srbci Sarajlije, pored opšte oskudice, opet su se sjajno odazvali i osvjetljili obraz. Tako je koncerat bio vrlo dobro posjećen, jer dvornica Ašenbrenerove pivare bijaše puna svijeta.«⁸⁰ Kako je to bilo najavljeno u citiranom pisanju »Sarajevskog Lista«, Savić je za vrijeme ovog svoga gostovanja održao i na Ilidži koncert, zajedno sa članicom zagrebačke opere Gabriellom Horvat.⁸¹ O tome nema podataka u »Bosanskoj Vili«.

U januaru iste godine u Sarajevu je gostovao trio muzičkih umjetnika iz Budimpešte, koji su sačinjavali violinista Leo Altmann, operni pjevač Bernhard Clement i pijanista Albert Lastzky. U ovom posljednjem gostovanju u Sarajevu će stvoriti odluku da pokuša osnovati muzički konzervatorijum u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, u čemu neće imati uspjeha. U stvari, gostovanje pomemnutih budimpeštanskih muzičkih umjetnika je bilo sastavni dio duže turneje koju je ovaj trio napravio početkom 1898. godine. Prema podacima iz budimpeštanske štampe, bilo je predviđeno da ovaj trio održi koncerte na Rijeci, u Opatiji, Puli, Trstu, Đenovi, Nici, Monte Karlu i nekim drugim mjestima.⁸² U Sarajevu su budimpeštanski muzički umjetnici priredili 25. januara 1898. koncert »u jednoj praznoj dvorani u Marienhofu pred odabranom publikom i

⁷⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 17. VI 1898, br. 70, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁷⁹ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 30. V 1898, br. 10, str. 157, »Književne i kulturne bilješke«.

⁸⁰ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. VI 1898, br. 11, str. 174, »Književne i kulturne bilješke«.

⁸¹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 29. VI 1898, br. 76, str. 3, »Mali vjesnik«.

⁸² »Pester Lloyd«, Budimpešta, 23. II 1898, br. 46, str. 8.

požnjeli su njim potpun moralan uspjeh». »Publika je potpuno zadovoljna otišla sa ovog umjetničkog koncerta. Danas priređuje umjetnički trio još jedan koncert na žalost u istoj nespretnoj dvorani«, zaključuje »Sarajevski List« svoju noticu o gostovanju budimpeštanskih umjetnika u Sarajevu.⁸³

Kakvu je poteškoću u odvijanju muzičkog života u Sarajevu predstavljao nedostatak odgovarajuće koncertne dvorane, vidi se posredno i iz izvještaja »Sarajevskog List« sa koncerta koji je istaknuti bečki pijamista Alfred Grünfeld održao u septembru te godine. Prema tom izvještaju, Grünfeldov koncert je održan u velikoj dvorani gradske vijećnice,⁸⁴ a to će reći takođe u neprikladnim prostorijama. Ovaj će nesumnjivo krupni problem biti u osjetnoj mjeri ublažen, ako ne i potpuno riješen, izgradnjom zgrade Društvenog doma koji će pružiti znatno šire mogućnosti za održavanje koncerata reproduktivnih muzičkih umjetnika i većih muzičkih ansambala. Tek će u tim prostorijama biti moguće da se pred sarajevskom publikom pojave i takvi renomirani ansamblи kakvi su bili, pored ostalih, i ansambl opera iz Brna,⁸⁵ Milana, Ljubljane i Zagreba.

Registrujući ovo prvo gostovanje koje je održano 1902. godine, »Sarajevski List« je istakao da se dolaskom češke opere iz Brna, koja je svoje gostovanje otpočela »pred dupke punom dvoranom« predstavom Smetanine opere »Dalibor«, »zadovoljila davno osećana muzikalna potreba: jedna prava opera kao umjetno tijelo, kakve u Sarajevu još nijesmo imali. Česka opera iz Brna polučila je ušljed toga već u načelu veoma lijep moralan uspjeh, koji je očevidno prokrčio put daljem osvajanju naše publike žedne za umjetničkom nasladom« — zaključio je izvještaj »Sarajevskog List«.⁸⁶ A u jednom od svojih narednih brojeva isti list daje ovom gostovanju ovakav komentar: »Pojava češke opere iz Brna po sebi je senzacionalan događaj za nas u Sarajevu. No ta pojava značila bi senzaciju i u drugom kojem gradu naše veličine i broja. Ne samo kao operna

⁸³ »Sarajevski List«, Sarajevo, 28. I 1898, br. 11, str. 2.

⁸⁴ »Kad umjetnik prvoga reda i svjetskoga glasa, kakav je Alfred Grünfeld, priredi koncert u Sarajevu, pojmljivo je da je to za našu obrazovaniju publiku osobit magnet. Velika dvorana gradske vijećnice bjeće sinoć puna odašbranih slušaćaca...« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 9. IX 1898, br. 107, str. 2, »Mali vjesnik«.)

⁸⁵ Gostovanje ansambla češke opere iz Brna predstavila je prvo duže gostovanje jedne operске igre u Sarajevu. »Ovo izvrsno društvo gostovalo je u pozorišnoj dvorani Društvenog doma od dne 4. do 15. jula, gdje smo čuli Smetanu (Dalibor, Prodana nevjeta, Cijelov, Dvije udovice), Dvostruku (Cent a Káča), Kovačovicu (Psoglavce), Čajkovskoga (Plikova damu) i Bizeta (Carmen). Neko je rekao, da je najbolja kritika — puna kuća; ovaj put je to sušta istina, a i dobar znak, uz koji smo dužni istaknuti, da su tijek većeri anali sarajevske umjetničke produkcije zaobilježili doista same zaokružene izradene celine. Opera je ovamo došla iz Splita, a otputovala je u Osijek.« (»Nada«, Sarajevo, 1. VII 1902, br. 13, str. 182, »Uz naše slike«.)

⁸⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 6. VI 1902, br. 67, str. 2, »Mali vjesnik«.

družina, kao umjetničko tijelo, koje prvi put dolazi u našu sredinu, već kao jedna zastava, stijeg, na kojem je zapisano ime jedne mlade umjetnosti, ime česke narodne opere, česke muzikalne drame, koja ove godine slavi svoj deset-godišnji jubilej, kako je na međunarodnom polju stekla jednodušno priznanje i veliko uvaženje.⁸⁷

Dvorana novog Društvenog doma je pružila mogućnost i za uspješnije održavanje solističkih koncerata reproduktivnih muzičkih umjetnika, i to ne samo onih koji su u Sarajevo dolazili na kraća gostovanja. Prema podacima iz sarajevske štampe, u dvorani ovog Doma održali su, pored ostalih, svoje koncerte violinisti Emanuel Ondriček (mladi brat Františeka Ondričeka) 1902. godine,⁸⁸ A. Kneisel, profesor pariskog konzervatorijuma, 1906. godine,⁸⁹ Bronislav Huberman 1909. godine.⁹⁰ Violinski koncert Bronislava Hubermana je naišao na veoma dobar prijem kako u publici tako i u sarajevskoj štampi. U svom izvještaju sa Hubermanovog koncerta »Sarajevski List« na početku ističe da je taj koncert potvrdio »veliki glas, što ga ovaj mladi umjetnik uživa u svijetu u potpunoj mjeri«.⁹¹

⁸⁷ »Avrano deset godina dama, kako je česka opera, u danima od 1. do 8. juna 1892., na međunarodnoj muzikalnoj i pozorišnoj izložbi u Beču prikazala sebe cijelom svijetu i odmah sebe — proslavila. U tijem danima gostovalo je Narodno pozorište iz Praga u pozorištu međunarodne izložbe, otpjevalo pred svijetom nekoliko českih opera svojega Smetane i sa potpunim priznanjem stupilo kao važan član u sjajan zbor međunarodne umjetnosti.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 13. VI 1902, br. 70, str. 1—2, »Listak«.)

Tri godine kasnije, sarajevska »Srpska Riječ« će pod naslovom »Bosnačka opera u Sarajevu« najaviti novo gostovanje ove opere u glavnom gradu Bosne i Hercegovine i tom prilikom napisati: »Milo nam je, da se među slovenskim kolonijama bar jedna našla, koja želi da duševnu hranu primi u svom materinskom — slovenskom — jeziku. Ova opera, koja će doći sa 65 članova, bila je prije tri godine u Sarajevu.« (»Srpska Riječ«, Sarajevo, 22. IV (5. V) 1905, br. 57, str. 3, »Domaće vijesti«.)

⁸⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 2. II 1902, br. 14, str. 2, »Mali vjesnik«. O Emanuelu Ondričeku viđi i napis »Virtuozi na violinu Jan Kubelík, Jaroslav Kocijan i Emanuel Ondriček« (»Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. IV 1902, br. 7, str. 139, »Književne i kulturne bilješke«).

⁸⁹ Prema pisanju sarajevske štampe, Kneisel je održao violinski koncert u Sarajevu 25. maja 1906. pred punom salom Društvenog doma (»Sarajevski List«, Sarajevo, 27. V 1906, br. 61, str. 1—2, »Mali vjesnik«).

⁹⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 31. X 1909, br. 131, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁹¹ Godinu dana kasnije napisate muzički kritičar bedke »Neue Freie Presse« »J. K.« povodom Hubermanovog koncerta u Beču ove rijeći: »Hubermans Spiel filgen wir nun schon durch eine stattliche Zahl von Jahren; je vollkommen er es geworden, desto schwerer fallen uns die neuen Worte. Am liebsten gäben wir bei Künstlern, gleich diesem, unserem Amte die schön Deutung, im Namen einer Vielheit öffentlich Dank sagen zu dürfen...« (»Neue Freie Presse«, Beč, 8. XI 1910, br. 16600, str. 11). Isti list će objaviti 1913. godine vijest da će Huberman poslikje trogodišnjeg odsustvovanja ponovo održati koncert u Beču samo u toj koncertnoj sezoni, jer mu je u sezoni 1914/15 predviđena turneja od 140 koncerata u Rusiji, a u sezoni 1915/16 turneja sa 120 koncerata u Engleskoj i Americi (»Neue Freie Presse«, Beč, 8. X 1913, br. 17646, str. 10).

Izrazivši žaljenje što je ovaj umjetnik održao samo jedan koncert u Sarajevu, »Sarajevski List« je konstatovao da je Hubermanov koncert bio veoma dobro posjećen.

Posebnu pažnju privlače podaci o violinskim koncertima koje je u toj dvorani održala 1901. i 1902. godine Blanda Höller, mlada umjetnica iz Sarajeva. Najavljujući da će Blanda Höller održati u septembru 1902. godine koncert, »Sarajevski List« je napisao da »našu obrazovanu publiku čeka lijepo umjetničko uživanje u ovom koncertu omiljene mlade virtuoskinje«,⁹² a u izvještaju sa koncerta je, pored ostalog, obavijestio svoje čitaocе da je Blanda Höller završila te godine »bečku konzervatoriju s odličnim uspjehom i za to polučila srebrenu kolajnu«.⁹³ Jedna od prvih reproduktivnih umjetnica iz Sarajeva koja je stekla visok stepen stručnog obrazovanja na bečkom konzervatorijumu, Blanda Höller će u muzičkom životu Sarajeva dugo predstavljati značajno ime.

U dvorani Društvenog doma držaće svoje koncerте i sarajevska pjevačka društva, kao i orkestri vojnih jedinica, stacioniranih u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Tu će se održavati i brojne druge muzičke priredbe, od kojih su neke davane u dobrotvorne svrhe. Jednu od tih priredbi zabilježio je »Sarajevski List« 1906. godine kao operno veče u čijem programu su, prema pisanju lista, »sudjelovale poznate umjetničke sile sarajevskoga društva«.⁹⁴ Pomenuvši poimenično sve učesnike u izvođenju programa ove priredbe, »Sarajevski List« je uputio riječi pohvale organizatoru ove muzičke priredbe, istaknutom javnom radniku Josipu Vanačiću.⁹⁵ Na sličan način je »Sarajevski List« prokomentarisao i održavanje koncerta sarajevske srednjoškolske omladine u novembru 1908. godine. Označivši ga u naslovu izvještaja kao jubilarni koncert, list je konstatovao da je na tom koncertu »pjevalo oko 460 učenika od obadva spola, a sa odraslim pjevačima, pjevačicama, sviračima u orkestru i na tamburicama bješe oko 600 sudjelovača«. Pripisavši uspjeh koncerta u zaslugu muzičkom pedagogu Bogomiru Kačerov-

⁹² »Sarajevski List«, Sarajevo, 31. VIII 1902, br. 104, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁹³ »Preksinoć je virtuoskinja na violinu gđica Blanda Höller iz Sarajeva priredila svoj koncert ikao i lani u ovo doba pred punom dvoranom otmijene publike, koja je mladu simpatičnu umjetnicu pozdravila veoma toplo« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 7. IX 1902, br. 107, str. 2, »Mali vjesnik«).

⁹⁴ »Operetama je upravljao arhitekt Josip pl. Vanačić i dirigovao orkestrom pješ. pulkovnici br. 68, a kao pjevačice i pjevači sudjelovali su gđe Marijana Frank i Paula Fracher, gg. nadporučnik Viktor Jandl, dr. Adolf Haim, Ferd. Wannersperger, Josip pl. Mihanović i pojedini članovi ovd. Muškog pjevačkog društva u zboru« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 21. III 1906, br. 38, str. 2, »Mali vjesnik«).

⁹⁵ »O samoj predstavi možemo u kratko reći: ovačke krasne muzikalne predstave može u Sarajevu samo jedan tako darovit, vješt i neumoran umjetnik da aranžira kakav je — arhitekt Josip pl. Vanačić« (ibidem).

Hor Jevrejskog pjevačkog društva »Lira« 1901. godine sa dirigentom Kostom Travnjem

skom, »Sarajevski List« je istakao da »ovakva zborna Sarajevo još nije vidjelo ni čulo«.⁹⁶ I javnim koncertima učenika privatne muzičke škole Franje Maćejovskog, održanim u dvorani Društvenog doma, sarajevska štampa je dala znatan publicitet.

Pred sarajevskom publikom su nastupala u prostorijama Društvenog doma i renomirana pjevačka društva koja su određenim povodima dolazila u Sarajevo. Tako su u okviru svečanosti razvijanja zaštave Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« u Sarajevu, u junu 1900. godine, u velikoj dvorani ovog Doma nastupili horovi nekolikih hrvatskih pjevačkih društava, kao i veliki hor, sastavljen od oko 450 pjevača.⁹⁷ U Sarajevu su, pored ostalih, gostovala i pje-

⁹⁶ »U subotu na večer je u Društvenom domu učiteljstvo sarajevskih drž. Škola sa svojom mlađeži priredilo velik jubilarni koncerat, koji se izveo pred rasprodanom dvoranom, a moralno je ispacao tako sjajno za rukom, da je publika sa najvećom hvalom i zadovoljstvom prepratila ovaj u nas jedinstveno lijepi koncerat. Koncertom je upravljao učitelj muzike u učit. Školi g. B. Kačerovsky i njemu pripada prvo i najveće priznanje, što je škol. omiladini tako vješto uvježbao za ovaj teški zadatak« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 13. IX 1908, br. 136, str. 3, »Mali vjesnici«).

⁹⁷ »Lanske godine poklonio je društvu odbor iz kruga najodličnijih zagrebačkih gospoda prekrasan barjak. Instalacija toga znaka okupila je dne 2., 3. i 4. juna do dvije hiljade predstavnika pjevačke umjetnosti i njezinih

vačka društva »Kolo« iz Zagreba,⁹⁸ bečki »Schubertbund«, Prvo beogradsko pjevačko društvo pod upravom Stevana Mokranjca,⁹⁹ Akademsko pjevačko društvo »Obilić«¹⁰⁰ iz Beograda.¹⁰¹ Neka od tih gostovanja privlače posebnu pažnju.

Gostovanje koje je u julu 1905. godine održao u Sarajevu bečki »Schubertbund« u okviru svoje turneje po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji naišlo je na nejednak odjek u štampi, bečkoj i jugosloven-

prijatelja sa sviju strana Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (sa splitskom glazbom), te slovenačkih krajeva, da jednodušno razviju zastavu »Trebevićeve« pjesme. Iz bogatog niza prigodnih svečanosti ističemo osobito slijaju serenu, što je priredile sva hrvatska pjevačka društva uoči same proslave pred ikonakom poglavice zemlje Nj. Preuzvišenosti baruna Appela i pokroviteljice barjakla gđe S. Kengjelčić, te mattnée u velikoj dvorani 'Društvenoga doma', gdje pjevali pojedina zastupstva društava 'Hrvatskog pjev. saveza', 'Hrvaje' iz Mostara, 'Majevica' iz D. Tuzle, 'Nada' iz Banjaluke, 'Zvijezda' iz Vareša, 'Muško pjevačko društvo' i 'Trebević' iz Sarajeva. Zajjevu veliku ikantu 'More' otpjevalo je upravo savršeno do 450 pjevača uz pratnju izvrsne vojničke glazbe, pod ravnateljem gosp. Nikole Faliera, opernog direktora iz Zagreba.« (»Nada«, Sarajevo, 15. VI 1900, br. 12, str. 189.)

⁹⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20. V 1904, br. 60, str. 2, »Mali vjesnik.«

⁹⁹ »Na mnogostrano izjavljenu želju ovo je društvo priredilo svoj za-sebeni koncerat u Društvenom domu u srijedu na večer. Velika dvorana bježe duplike puna. U raspolođu bijelu mahom kompozicije zborovode društva g. St. Mokranjca. Društvo je u ovom velikom i podesnjem lokalu pjevalo još sa većim efektom no na lildži i pobralo opće burno odobravanje oduševljene publike. Svoj sud o načinu pjevanja ovoga društva možemo samo ponoviti i osnažiti: pjeva doista umjetnički i majstorski.« (»Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 15. VIII 1910, br. 169, str. 2, »Gradiske novosti.«)

¹⁰⁰ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 23. V (5. VI) 1911, br. 98, str. 2, »Domaće vijesti.«

¹⁰¹ Iz sačuvane arhivske građe je vidljivo da neka gostovanja pjevačkih društava nisu realizovana. Takav je bio slučaj sa planiranim a neostvarenim gostovanjem Beogradskog pjevačkog društva u Sarajevu 1901. odnosno 1902. godine. (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 636–642.)

Podatke o nekim nerealizovanim gostovanjima renomiranih pjevačkih ansambala u Sarajevu pruža i sarajevska štampa. Prema tim informacijama, bilo je predviđeno da Pjevačko udruženje praskih učitelja u julu 1914. godine priredi koncerte u Sarajevu u okviru planirane turneje na kojoj su bili predviđeni i koncerti u Puli, Opatiji, Rijeći, Zadru, Splitu, Dubrovniku, Mostaru, Zagrebu i Ljubljani. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 18. V 1914, br. 99, str. 3, »Društvene vijesti.«) Najavljujući gostovanje praskih učitelja u Sarajevu, »Sarajevski List« je, između ostalog, napisao: »Ovo su uistinu najpriči svjetski umjetnici, jer su taj časni pridjevaki stekli na svjetskim pjevačkim utakmicama, od kojih napominjemo samo onu u Parizu godine 1912., kad su pred 15.000 umjetničkih slušatelja najpreciznije izveli neku glasovitu, a njima posve nepoznatu glazbotvorinu prima vista.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 11. V 1914, br. 94, str. 2, »Gradiske vijesti.«) U sarajevskoj štampi se nalazi i podatak da je hor moravskih učitelja trebalо da gostuje u Sarajevu u septembru 1914. godine. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 25. VI 1914, br. 127, str. 5, »Društvene vijesti.«) Pomenuta dva gostovanja nisu realizovana iz poznatih razloga.

skoj. Tom gostovanju je, nema sumnje, pridavan od strane njegovih organizatora ne mali politički značaj.¹⁰² Na svečanom ispraćaju, priređenom na bečkoj željezničkoj stanici »Schubertbundu«, koji je na ovu turneju krenuo sa 145 svojih članova, u prisustvu znatnog broja članova raznih pjevačkih društava održano je pet govora ispred pojedinih austrijskih pjevačkih društava i njihovih saveza.¹⁰³ Prvi govornik, predstavnik donjoaustrijskog pjevačkog saveza, nije propustio priliku da tim povodom istakne kako Muško pjevačko društvo u Sarajevu njeguje njemačku pjesmu.¹⁰⁴ Sarajevo je bilo prvo mjesto na ovoj turneji gdje je društvo davao koncerte. Tu se ono zadržalo od 16. do 19. jula i dalo za to vrijeme javne koncerete u Društvenom domu i na Ilidži.¹⁰⁵ Boravku članova »Schubertbunda« u glavnom gradu Bosne i Hercegovine dat je u zvaničnim krugovima na okupiranom području širok publicitet i nesumnjiv politički značaj.

Povodom ovog gostovanja u Sarajevu javili su se u nekim listovima komentari u kojima je podvrgnuto oštroj kritici učestvovanje Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« na dočeku »Schubertbunda«.¹⁰⁶ Tako zagrebački »Obzor«, objavljivajući vijest da će »u 'Trebeviću' doći 'do preloma radi toga, što je odbor dočekao 'Schubertbund'«, izražava mišljenje »da je svakako bila pogrieška

¹⁰² Na godišnjoj skupštini »Schubertbunda«, održanoj u Beču 1. oktobra 1905., istaknuto je da je turneja po Bosni i Hercegovini predstavljala najuspješniji dio djelovanja »Schubertbunda« u protekloj društvenoj godini (»Reichspost«, Beč, 14. X 1905, br. 235, str. 10, »Theater, Kunst und Musik«).

¹⁰³ »Viele Gesangvereine hatten Deputationen gesendet und vor der Abreise sprachen die Herren Hoffmann vom Niederösterreichischen Sängerbund, Direktor Lukacs vom Wiener Sängerverband, Proch vom Eisenbahngesangverein, Kayler vom Männergesangverein Favoriten, namens der zurückbleibenden Vereinsmitglieder Kornelius Vetter, dann sang der 'Schubertbund' seinen Wahlspruch und um 2 Uhr 20 Minuten fuhr der Zug aus der Halle« (»Fremden-Blatt«, Beč, 16. VII 1905, br. 194, »Morgen-Blatt«, str. 4, »Tagesneuigkeiten«).

¹⁰⁴ »Namen der Nied.-österr. Sängerbunden überbrachte Vorstandstellvertreter Herr Rudolf Hofmann die herzlichsten Wünsche auf ein glückliches Gelingen der Reise in die österreichischen Reichslände, wo der Sarajevoer Männergesangverein, bei dessen Gründung er selbst im Jahre 1867 anwesend war, das deutsche Lied in vertrefflicher Weise pflege« (»Der Wiener Schubertbund im 42 Jahre seines Bestandes 1905«, Jahres-Bericht des Schubertbundes in Wien über das zweihundvierzigste Vereinsjahr vom 1. Oktober 1904 bis 30. September 1905, Beč, 1905, str. 85).

¹⁰⁵ Detaljan opis boravka članova »Schubertbunda« u Sarajevu nalazi se u godišnjem izvještaju Društva (Ibidem, str. 92—120).

¹⁰⁶ Pored predstavnika Muškog pjevačkog društva u Sarajevu, svečanom dočeku »Schubertbunda« i svečanostima priređenim u njegovu čast prisustvovali su i predstavnici Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« i Jevrejskog pjevačkog društva »Lira«. Predstavnik »Trebevića« profesor Dvorniković je govorio i na željezničkoj stanici i na svečanom banketu (Ibidem).

sudjelovati kod dočeka«. »Da 'Trebević' ide u Beč, ne bi mu sigurno 'Schubertibund' uzvratio milo za draga« — piše »Obzor« i nastavlja: »Istina je, da je glazba internacionala; ali pjevačka družtva nisu bez narodnoštognog obilježja. Posjet 'Schubertibunda' u Sarajevu ima veliko značenje. Da je došlo kakvo češko družtvo ili u obče slaven-sko, ne bi ga sigurno dočekala vlada s ovakovim sjajem. Njemačko družtvo dočekano je službenim aparatom, i baš za to nije smjelo biti kod dočeka 'Trebevića'. Predsjednik Jaksch zahvalio se je kod dolazka u Sarajevo na toplom dočeku predsjedniku 'Mužkog pjevač-kog družtva', i donio 'pozdgrave s Dunava'.« »Tko ima iz Dunava pozdrave za Sarajevo ako ne kulturträgeri?« — pita se »Obzor«.¹⁰⁷ A dubrovačka »Crvena Hrvatska« piše da se neugodno »dojima hrvatske javnosti način, kako je 'Schubertibund' bio dočekan u Sarajevu. Dok su po befehu izišli mu na susret vladini činovnici, sila boga ne moli, ali ne možemo nikako razumijeti, kako se je među njima našlo i zastupstvo hrv. pjevačkog društva 'Trebević'. To je nešto više nego prosta netaktnost i mi bismo voljeli, da 'Trebevića' u opće ne bude, nego da se ne zna u ovakovim prilikama ponašati onako, kako dolikuje narodu, koji i predstavlja« — piše »Crvena Hrvatska«.¹⁰⁸ U jednom svom napisu (»Schubertibund« u Sarajevu) i sarajevska »Srpska Riječ« se, sa svoje strane, osvrnula na učestovanje »Trebevića« na dočeku »Schubertibunda« i komentare objavljene tim povodom u nekim hrvatskim listovima.¹⁰⁹ U stvari, pisanje sva tri pomenuta lista ima jedan zajednički imenitelj — ono je predstavljalo svojevrsno reagovanje javnosti, i hrvatske i srpske, na politički smisao ove turneje koji je toj javnosti bio sasvim evidentan. Možda taj karakter ove turneje »Schubertibunda« nije bio ni u jednom mjestu jasnije izražen nego što je to bio na završetku turneje u Celju, gdje je »Schubertibund« sudjelovao i na svečanosti polaganja kamena temeljca zgradi njemačkog društvenog doma,¹¹⁰ što nije prošlo bez reagovanja slovenačke javnosti. Ono je uzelо takve razmjere da je pomenuto i u uvodnom dijelu godišnjeg

¹⁰⁷ »Čekamo na potanke izvještaje o krizi u 'Trebeviću', mu držimo, da ne čini ni malo dobar utisak, kad Hrvati dočekuju u Sarajevu one iste Niemece, koji će možda za koje vrieme hodočastiti na Bismarkov grob i sudjelovati kod pangermanskih manifestacija« (»Obzor«, Zagreb, 18. VII 1905, br. 163, str. 3, »Polarjanske vesti«).

¹⁰⁸ »Kazat će nam, da je 'Trebević' dočekao 'Schubertibund' kao pjevidrug pjevidruga, ali to je loša isprika. 'Trebević' nije nikako smio uveličati jedno njemačko slavlje u erou Herceg-Bosne, pa bilo to slavlje, koje hoćeš vrstić« (»Crvena Hrvatska«, Dubrovnik, 27. VII 1905, br. 30, str. 2—3, »Domaće vesti«).

¹⁰⁹ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 19. VII (1. VIII) 1905, br. 103, str. 2, »Domaće vesti«.

¹¹⁰ »Fremden-Blatt«, Beč, 27. VII 1905, »Abend-Blatt«, br. 205, str. 4, »Tagesneuigkeiten«.

Sa »Trebevićeve« proslave 1900. godine

izvještaja »Schubertbunda«,¹¹¹ a to nije bio slučaj sa reagovanjem hrvatske i srpske štampe na gostovanje »Schubertbunda« u Sarajevu.

¹¹¹ »In richtiger Erkenntnis des Umstandes, dass die Sängerfahrt des Schubertbundes nicht zu politischen Zwecken unternommen wurde, sondern lediglich der Pflege der Kunst gewidmet war, brachten die fremden Nationen, durch deren Länder uns der Weg führte, unserem Vereine uneingeschränkte Hochachtung entgegen und ihre Vertreter begrüssten uns überall innerhalb der Gemarkungen ihrer Wohnsitze in der aufmerksamsten Weise.

Indem der Chronist diese Tatsache hiermit mit vollster Genugtuung feststellt, will er nicht unerwähnt lassen, dass die Slovenen Ellis, mit denen der Verein zwar in keine Berührung kam, diesem Beispiele nicht nachfolgen zu müssen glaubten. Sie benützten nämlich den Besuch des Schubertbundes, um einige Tage nach unserer Abreise aus der Sannstadt in ihrem Blättchen das deutsche Elli, dessen Bewohner und offizielle Vertreter in gröblichster und — wir können an dieser Stelle mit dem für gebildete Menschen schweren Vorwürfe nicht zurückhalten — lügenhafter Weise zu verunglimpfen. Wir nehmen amlässlich dieser Vorkommnisse nur umso mehr die Gelegenheit wahr um die Frauen und Mädchen, die Sängerschaft und die übrige deutsche Bevölkerung Elli unserer aufrichtigsten Verehrung und Bewunderung mit dem Bemerken zu versichern, dass dieser Ausfall einer rückständigen Kultur die Deutschen Elli, wie auch den Schubertbund gewiss nur anspornen werde, die nationalen Güter auch fürderhin auf das treueste zu schützen und zu bewahren.« (»Der Wiener Schubertbund im 42 Jahre seines Bestandes 1905«, str. 4.)

Gostovanje Akademiskog pjevačkog društva »Obilić« iz Beograda, održano u julu 1911. godine u Sarajevu, imalo je, osim u štampi, eho i u povjerljivim dokumentima austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.¹¹² S obzirom na publicitet i karakter koji je sarajevska srpska štampa dala ovom gostovanju najavljujući dolazak »Obilića«, austrougarska uprava je, kao što se vidi iz prepiske između vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, veoma pažljivo pratila kretanje »Obilićevih« članova za vrijeme boravka ovog beogradskog pjevačkog društva u Sarajevu. A »Srpska Riječ« je u svom izvještaju sa »Obilićevog« koncerta istakla kako joj se čini da je Zemaljska vlada »ovome koncertu navijestila bojkot, jer nijedan od šefova, nije našao za vrijedno, da dođe«. »U ostalom nama do toga nije mnogo stalo, i bez toga je naše uživanje bilo vrlo veliko« — piše »Srpska Riječ«,¹¹³ maglašavajući da je »Obilićev« koncert našao na veoma dobar prijem kod prisutne publike.

Mogućnosti za intenzivniji razvoj muzičkog života u Sarajevu u znatnoj mjeri su proširene otvaranjem dvaju novih objekata — Radničkog doma 1911. godine i Doma Hrvatskog kulturnog društva »Napredak« 1913. godine. U Radničkom domu se pretežno odvijala aktivnost Radničkog pjevačkog društva »Proleter«. U prostorijama »Napretkovog« doma je održano nekoliko gostovanja istaknutih reproduktivnih muzičkih umjetnika. U tim prostorijama je i Zlatko Baloković održao dva violinska koncerta 1917. godine, u maju i oktobru.

Među ostvarenjima, postignutim u Sarajevu u vremenskom razdoblju od četiri decenije (1878—1918) u oblasti kulture i umjetnosti, ona koja su vezana za razvoj koncertne aktivnosti i muzičkog života uopšte zauzimaju veoma istaknuto mjesto, možda u ovoj oblasti i najistaknutije. Ono je rezultat djelovanja više faktora. Jedan od njih je, nema sumnje, evidentno nastojanje austrougarske okupacione uprave da iz već pomenućih razloga snažnije utiče na stvaranje određenih oblika kulturno-zabavnog i društvenog života u Sarajevu. Takav kurs je inauregiran sa vrhova civilnog i vojnog aparat-a na okupiranim području. Sarajevska štampa je upravo kreata podacima o prisustvovanju visokih dostojanstvenika austrougarske okupacione uprave brojnim koncertima i drugim muzičkim priredbama, svejedno da li se radilo o koncertu istaknutih umjetnika iz

¹¹² »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom,« str. 670—673.

¹¹³ »Svi komadi programa izvedeni su vrlo dobro, samo na više mesta opežalo se je pomajkanje jačih i čistijih tenora. U buduće bi smo preporučili što raznovrsniji program, u kome bi bili zastupljeni svi naši kompozitori, kako bi mogli dobiti jedan lijep pregled stanja naše današnje vokalne umjetnosti.« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 23. V (5. VI) 1911, br. 98, str. 2, »Domaće vijesti.«]

svjetskih metropola ili nastupu pjevačkih društava iz ovih krajeva.¹¹⁴ Ta činjenica nije mogla da ostane bez vidnih reperkusija na formiranje sarajevske koncertne publike. Stoga je i ranije citirani podatak o odsustvu zvaničnih predstavnika na koncertu Akademskog pjevačkog društva »Obilić« iz Beograda, iskazan na stranicama »Srpske Riječi«, djelovao na novinskog izvještača i čitaoca kao iznenađenje i izuzetak od pravila.

Pred sarajevskom publikom je u pomenu tom vremenskom razdoblju prodefilovao, u dvoranama manje ili više pogodnim za održavanje koncerata, znatan broj reproduktivnih muzičkih umjetnika visoke svjetske reputacije — violinista, pijanista,¹¹⁵ vokalnih solista¹¹⁶ i ansambala. Neki od njih su dolazili na gostovanje u Sarajevo u okviru svojih dužih turneja, dok su to drugi činili vam okviru turneja. Iz brojnih napisu u sarajevskoj štampi je vidljivo da su se ulaznice za koncerte muzičkih umjetnika prodavale prvenstveno, ako ne i isključivo, u pojedinim sarajevskim knjižarama.¹¹⁷ Iz tog podatka, međutim, ne proizlazi zaključak da su knjižare bile i organizatori gostovanja muzičkih umjetnika u Sarajevu. Na то pitanje sarajevska štampa ne daje odgovor, kao što ga, uostalom, ne daje ni sačuvana arhivska građa. Štampa će, istina već potkraj vremenskog razdoblja o kome je ovdje riječ, pružiti podatak o jednom pokusaju nešto dugoročnijeg planiranja koncertne aktivnosti u Sarajevu. Taj pokusaj je vezan za djelovanje Muzičkog društva u Sarajevo.

¹¹⁴ U dogom izvještaju sa zajedničkog koncerta »Sloge« i »Gusale«, održanog 1896. godine, »Bosanska Vila« »među raznim činovničkim notabilitetima«, koji su prisustvovali ovom koncertu, poimenično помиње barona Kučera i direktora građevinskog odjeljenja Stiksa. (»Bosanska Vila«, Sarajevo, 30. V 1896, br. 10, str. 164.)

¹¹⁵ U jednom izvještaju sa koncerta koji su u Beču u aprilu 1913. godine priredili koncertna pjevačica Selma Kurz i pijanista Alfred Grünfeld (gostovalo u Sarajevu 1898. godine) »Wiener Abendpost« ih naziva miljenicima bečke publike. (»Wiener Abendpost, Beilage zur Wiener Zeitung«, Beč, 29. IV 1913, br. 98, str. 3, »Kunst, Theater und Literatur«.)

¹¹⁶ Nejavljivajući koncert sestara Černedki, Vjere i Nadežde, koji je održan u Društvenom domu u Sarajevu 17. novembra 1907. godine, »Srpska Riječ« je objavila i ovaj tekst: »Sestre Černedki rodene su Kavkazkim. Iza priređenih 300 koncerata po Rusiji, koncertirale su sestre Černedki u svim gradovima Evrope: u Berlinu, Beču, Parizu, Londonu, Drezdenu, Lajpcigu, Frankfurtu, Niroburgu, Baden-Badenu, Visbadenu, Marijenbadu, Ostendu, Buleveretu, Budimpešti, Trstu, Zagrebu, Ljubljani, Sofiji, Biogradu, Cagliaridu, Atini, Marselji, Nicu, Monte Karlu kao i po Africi u Kairu, Aleksandrijii i t. d. U vrijeme historijskih ruskih koncerata u Parizu, priredile su i sestre Černedki također 5 koncerata, o kojima je pariško novinstvo pisalo: Sestre Černedki su dvije nove zvijezde na muzičkom polju, koje su svojom umjetnošću proslavile na osobit način svoju domovinu. One se mogu ubrojiti među prve svjetske umjetnica.« (»Srpska Riječ«, Sarajevo, 1. (14) XI 1907, br. 287, str. 2, »Domaće vesti.«)

¹¹⁷ U sarajevskoj štampi se помињe da su se ulaznice za brojne koncerte prodavale u knjižarama I. Königsbergera, A. Tiera i B. Buchwalda.

jevu, koje je odredilo sebi zadatak da organizuje koncerte u tek otvorenoj koncertnoj dvorani »Napretkovog« doma gdje će biti i realizovani prvi nastupi iz toga programa.¹¹⁸

Nema nikakve sumnje da su značajnu ulogu u razvoju muzičkog života u Sarajevu odigrala pjevačka društva (Muško pjevačko društvo, »Sloga«, »Trebević«, »Lira« i »Proleter«) od kojih su neka bila pjevačka po nazivu, dok su, u stvari, imala znatno širi dijapazon društvene aktivnosti. Počevši svoju djelatnost, sva bez izuzetka, u ovom vremenskom razdoblju, ta pjevačka društva su okupila u svojim redovima i najveći broj izvođača programa brojnih muzičkih priredbi u Sarajevu. A to je, sa svoje strane, u osjetnoj mjeri doprinijelo snažnjem razvoju muzičkog života u glavnom gradu Bosne i Hercegovine.

Udio sarajevske štampe, dnevne i periodične, u izrastanju Sarajeva u centar u kome se postepeno i sve više razvija i ovaj oblik kulturno-zabavnog života takođe je veoma značajan. Brojnim napisima iz pera svojih pretežno anonimnih sarajevska štampa je sistematski pratila ne samo koncerte i druge muzičke priredbe

¹¹⁸ Pod naslovom »Priredbe koncerata glazbenog društva u Sarajevu« »Sarajevski List« je obavijestio svoje čitaće o programu koncerata, čije je održavanje bilo predviđeno za decembar 1913., te februar i mart 1914. u »Napretkovoj« koncertnoj dvorani. »Prva je u redu hrvatska umjetnica na glasoviru Antonija Geiger. Malu Tonku su — ikad joj je bilo tek osam godina — slavili kao jedno čudo i ona se je tečajem godina, a to je rijetkost kod tako nadarene djece, velikom ozbiljnosti posvetila učenju, te je danas — u svojoj devetnaestoj godini — jedna od novih zvijezda na međunarodnom umjetničkom nebu, koje silno mnogo obećavaju. — Druga je akvizicija glasovita pjevačica Tilli Koenen, Nizozemska, koja će prrediti umjetničko veće uz pratnju poznatoga jednoga muzičara. Tilli Koenen je uz Lullu Gmeiner danas najodličnija interpretica Brahmsovih, Schubertovih i nizozemskih djedovih pjesama, a mi ćemo o njenim koncertnim uspjesima još potanje obavijestiti naše čitače. — Iza pjevačke večeri produciraće se na glasoviru Vera Schapira, glasovita Rubinsteinova učenica. Inače Vera Schapira koncertuje samo po najznamenitijim gradovima, pa se ima samo pulkom slučaju zahvaliti, da će ona za vrijeme svoje ovogodišnje koncertne turneje doći i u Sarajevo. — Na koncu će Paul Schmedes pjevačkom večeri završiti niz ovih priredbi. Ime ovoga pjevača je sigurno poznato našim čitačima, pa nije mi nužno, da naročito ističemo njegovu umjetničku vrijednost.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 31. X 1913., br. 234, str. 4—5, »Prosvjeta, književnost, umjetnost«.)

U jednoj svojoj notici iz 1912. godine zagrebački »Jutarnji List« je pisac o velikom uspjehu kojij je Antonija Geiger postigla na gostovanju u Londonu. »Mlada je umjetnica svirala na dva koncerta 'Wiener Meisterschule' i to u jednom sa orkestrom, a u drugom kao solistica sa neobičnim uspjehom, pa ju sva kritika upravo sjajno ocjenjuje.« (»Jutarnji List«, Zagreb, 10. IV 1912., br. 35, str. 5, »Prosvjeta i umjetnost«.) Isti list je, pišući povodom održavanja koncerta Antonije Geiger u Zagrebu u januaru 1913. pisao da je ova umjetnica postigla vanredne uspjehove na koncertnom podiju. »U Berlinu i Londonu sa filharmoničarima, u Beču, Budimpešti i mnogim drugim gradovima ubrala je zaslужenih novora i osvojila srca slušatelja.« (»Jutarnji List«, Zagreb, 14. I 1913., br. 263, str. 5, »Prosvjeta i umjetnost«.)

u izvođenju domaćih ili stranih umjetničkih snaga nego je na svojim stranicama registrovala i sve inicijative za osnivanje pjevačkih i drugih društava u ovoj oblasti, pažljivo prateći i realizovanje svake od tih zamisli. Nema sumnje da je svojim pisanjem sarajevska štampa, »Sarajevski List« u prvom redu, pružila veoma značajan doprinos razvoju muzičkog života u glavnom gradu Bosne i Hercegovine i, posebno, formiranju sve šireg kruga sarajevske koncertne publike.

OD SALOMOVOG POZORIŠTA DO DRUŠTVENOG DOMA

Posljednjih decenija prošlog vijeka Sarajevo je doživjelo svoje prve snažnije kontakte sa dramskom umjetnošću. Đorđe Protić, Fotije Iličić, Đuro Peleš, Petar Čiruć i drugi upravnici pozorišta dovodili su svoje ansamble na kraća ili duža gostovanja u Sarajevu, a neki su ih, kao Hajnrih Spira, tu i stacionirali na duže vrijeme. Mada se za Sarajevo posljednjih decenija devetnaestog vijeka nije moglo reći da je »grad opsjednut pozorištem«, kao što je to, s mnogo razloga, rečeno za Mostar, brojna gostovanja raznih pozorišnih grupa u Sarajevu i još brojniji zahtjevi za održavanje pozorišnih predstava, sačuvani u arhivskim dokumentima iz vremena austrougarskog upravljanja Bosnom i Hercegovinom, govore, i jedni i drugi, o postepenom stvaranju klimne da ova scenska umjetnost čvrše zakorači i u ovaj grad. Sarajevska dnevna informativna štampa toga vremena nije dala ni jednoj drugoj oblasti kulturnog života ni približno toliko istaknuto mjesto koliko je dala praćenju pozorišnog života u Sarajevu. Ovakav trećman pozorišta i scenske umjetnosti zadržate se i u uređivanju kasnije pokrenutih listova, kao što su »Srpska Riječ«, »Hrvatski Dnevnik« i drugi, uprkos svim razlikama koje su među njima postojale u pitanjima tekuće dnevne politike i u opštoj političkoj orientaciji. Stoga se može bez ikakvog pretjerivanja konstatovati da je sarajevska štampa toga vremena, sva bez izuzetaka, pružila nesumnjiv i vidan doprinos razvoju pozorišnog života u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Svoju ulogu animatora u rečenom smislu štampa je odigrala kako je to najbolje znala i umjela. Za nas danas injeno pisanje ima prvenstveno drugu funkciju — onu da pruži dragocjene, često i jedine, informacije o ovom ili onom pitanju koje je u neposrednoj vezi sa razvojem pozorišnog života u Sarajevu posljednjih decenija devetnaestog vijeka.

Jedno od takvih pitanja je, nema sumnje, pitanje o tome gdje su održavane te brojne predstave, koje su razne pozorišne grupe, naše i strane, putujuće i stalne, davale na svojim gostovanjima u Sarajevu. Da li su te predstave davane sve u listoj zgradi ili na više mesta? I sarajevska štampa i drugi izvori upućuju, kad je riječ o ovom pitanju, na isti zaključak. Jedan dio predstava prikazivan je u zatvorenom prostoru, dok su brojna gostovanja pozorišnih ansambala održavana u ljetnim mjesecima u baštama. Pišući o gostovanju pozorišne družine Đure Peleša u Sarajevu 1879. godine, sarajevske »Bosansko-Hercegovačke Novine« obavještavaju svoje čitaocе

da se prva predstava Pelešove grupe, »Ciganin« od Sigligetija, održava 5. jula »u areni (u bašti g. Besarovića).¹ Za vrijeme ovog gostovanja u Sarajevu Pelešovo pozorište je zahvatio veliki požar, koji je izbio u Sarajevu u avgustu 1879. i u kojem je izgorjelo ovo pozorište sa cijelokupnim fundusom dekora i kostima.² Stoga »Bosansko-Hercegovačke Novine« najavljuju gostovanje njemačkog pozorišta Hajnriha Spire u Sarajevu 1881. godine riječima »poslije dvije godine idana, evo opet pozorišne družine u našu sredinu« i obavještavaju svoje čitaocе da će se predstave tog pozorišta održavati u bašti hotela »Austria«.³ A »Sarajevski List« je pisao 1885. godine da će putujuća pozorišna družina Fotija Iličića dati te godine 12 pozorišnih predstava u Sarajevu, i to »dijelom u zimnjem pozorištu dijelom u areni u ulici Franje Josifa«.⁴ Pet godina kasnije, 1890, »Sarajevski List«, pišeći o gostovanju pozorišne družine Milića Barbanića u junu te godine, konstatiše: »Kako u Sarajevu nema ciglo ni jedne bašće s pozorišnom arencem, prinudeno je i ovo društvo, da predstavlja u ovo doba u pozorišnoj dvorani.«⁵

Sarajevska štampa pruža podatke o tome da su se pozorišne predstave u Sarajevu održavale u baštama i u posljednjoj deceniji austrougarskog upravljanja Bosnom i Hercegovinom. Tako je »Srpska Riječ« registrovala podatak da je Šabačko pozorište, pod upravom Dinića, davalo 1907. godine predstave na Bendbaši.⁶ Prema pisanju »Srpske Riječi«, pozorišna grupa Sime Stanojevića Šućura davala je 1910. godine predstave »u sali 'Mostar' (Katić)«.⁷ Isti list piše 1911. godine da će se predstave koje će davati »dramatska grupa Đoke S. Protića« održavati »u bašći kod Katića na Keju«.⁸ A sarajevski list »Narod« помиње 1912. godine održavanje pozorišnih predstava »u bašti 'Repatici' (na keju)«.⁹ Podaci o održavanju pozorišnih predstava u Sarajevu izvan pozorišnih zgrada nalaze se i u radovima istoričara pozorišta u Bosni. Borivoje Jevtić pomije pozorišne predstave na Bendbaši i na Cirkusnom trgu,¹⁰ a Marko Marković one u bašti »Boston«, na Bendbaši, u jednoj areni na Hisetima i u kafani »Zora«.¹¹

¹ »Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 5. VII 1879, br. 92, str. 2.

² Josip Lešić: Pozorišno Sarajevo, »Oslobodenje«, Sarajevo, 14. XI 1971, str. 10.

³ »Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 23. VII 1881, br. 50, str. 2.

⁴ »Sarajevski List«, Sarajevo, 24. V 1885, br. 58, str. 2.

⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 6. VI 1890, br. 67, str. 2.

⁶ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 3. VII 1907, br. 133, str. 3.

⁷ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 22. X 1910, br. 221, str. 3.

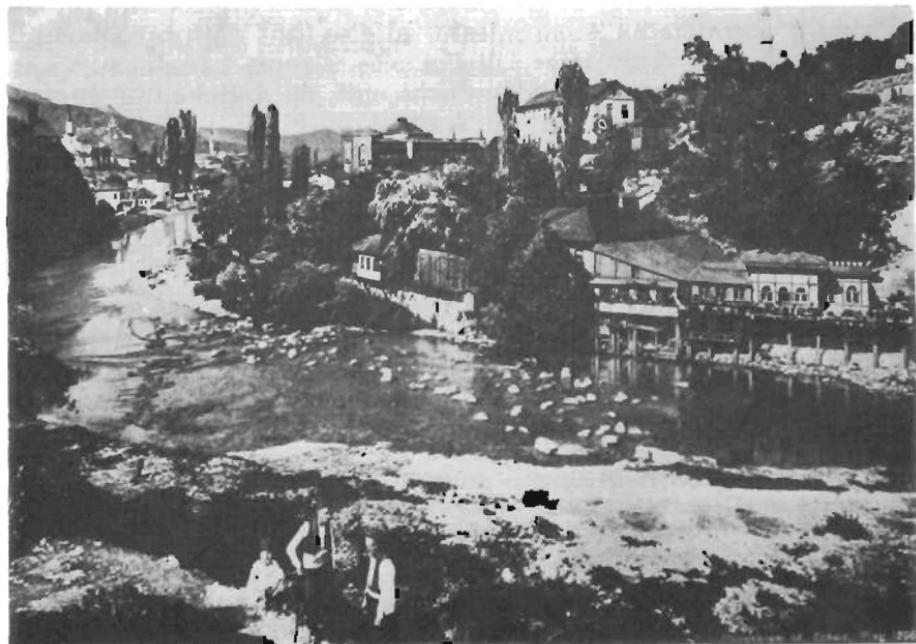
⁸ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 24. VII 1911, br. 135, str. 3.

⁹ »Narod«, Sarajevo, 10. VIII 1912, br. 215, str. 3.

¹⁰ Borivoje Jevtić: Deset godina sarajevskog pozorišta, Sarajevo 1931, str. 6.

¹¹ Marko Marković: Izabrana djela, knjiga II, »Svetlost«, Sarajevo 1968, Biblioteka »Kulturno nasljeđe«, str. 228.

U svojoj studiji »Deset godina sarajevskog pozorišta« Jevtić je izrazio mišljenje da je održavanje pozorišnih predstava van centra grada bilo rezultat određene politike austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini prema putujućim pozorišnim družinama sa pre-vashodno nacionalnim repertoarom. »Koliko su ove putujuće trupe bile nepogodne režimu« — piše Jevtić — »karakteriše najbolje ova činjenica: pokraj šikana kojima su bile izložene, one su morale da mole od vlasti i izuzetna dopuštenja za pretstave, a sve rukopise najavljenog repertoara ostavljale su na milost i nemilost crvenoj olovci režimskog cenzora koji je — može se već misliti — bio ne-umitan. Pa i same pretstave nisu dopuštane uz življvu reklamu, a davane su obično na varoškim periferijama.« U prilog ovoj svojoj konstataciji Jevtić tvrdi da su u Sarajevu »te pretstave cdržavane, obično, na kraju samog grada (na Bendbaši), uz asistenciju cenzora i policijskih organa. Tamo su smeštali svoje trupe svi poznati upravnici putujućih družina (Ginić, Bogoljub Nikolić, Dušan Đokić, docnije poznati član onog pozorišta koje je proizšlo iz redova Srpskog pevačkog društva 'Sloga' u Sarajevu). Jedino je Ćirić igrao neko vreme na Cirkuskom trgu, također već, u to doba, na izmaku varoši, ali jedan manje-više indiferentan, 'internacionalni' repertoar na koji

Pozorišne predstave su održavane i na Bendbaši

se, jednom prilikom, 'Bosanska Vila' tužila (negde 1897), zamjeravajući naročito rđavom jeziku«.¹³

Ma koliko da su Jevtićevi zaključci u pogledu stava austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini prema gostovanjima jugo-slovenskih putujućih pozorišnih družina na području okupiranom 1878. godine nesumnjivo tačni, navedeni podaci iz sarajevske štampe ne pružaju solidniju osnovu za izvođenje zaključka da su predstave putujućih pozorišnih družina davane iz tih razloga »na varoškim periferijama«. Podaci iz sarajevske štampe prije govore o tome da je u Sarajevu bio prilično razvijen pozorišni život u ljetnim mjesecima. Tu potrebu su mogle zadovoljiti ljetne bašte u Sarajevu od kojih su se neke, kako je vidljivo iz citiranih novinskih napisa, nalazile u tada perifernim dijelovima grada, ali su druge spadale nesumnjivo u njegov centralni dio. A gostovanja putujućih pozorišnih družina su održavana i u jedinim i u drugim.

Prilikom već pomenutog gostovanja njemačkog pozorišta Hajnriha Spire¹⁴ u Sarajevu, u julu i avgustu 1881. godine, javila se zamisao o izgradnji zgrade u kojoj bi se održavale pozorišne predstave.¹⁵ Pod naslovom »Zida se pozorište« »Sarajevski List« je objavio 31. avgusta 1881. godine vijest prema kojoj se upravitelj njemačkog pozorišta Spira pogodio »sa gazzdom 'Hotela Austrije' g. Salomon, da mu ovaj do novembra o. g. sazida privremenu zgradu za zimnje pozorište na istom mjestu, gdje se sada daju predstave«.¹⁶ A pod naslovom »Pozorište« isti list piše u svom marednjem broju, pored ostalog, i ovo: »Na knadno doznaјemo, da g. Salom ne će graditi zimnje pozorište u 'Hotelu Austriji', već na svojem praznom placu tikk do novo sazidane c. i kr. realgimnazije u Ferhadiji ulici.«¹⁷ Samo nedjelju dana kasnije »Sarajevski List« konstatuje da se novo pozorište »već u veliko i žurno zida od tvrdoga materijala«.¹⁸ Radena po planu sarajevskog arhitekta Nemečeka, pozorišna zgrada

¹³ Borivoje Jevtić: Deset godina sarajevskog pozorišta, Sarajevo 1931, str. 6.

¹⁴ O pozorištu Hajnriha Spire vidi opštimije članak Hamida Dizdara: »Njemačko pozorište Hajnriha Spire u Sarajevu (1881—1884. godine) (Prilog istoriji pozorišta u Bosni i Hercegovini)«, »Putevi«, Banjaluka, 1962, str. 515—531.

¹⁵ Najavljujući da će Spirino pozorište davati »u bašti hotela Austrije predstave, među kojima će biti ozbiljnih društvenih komada, veselih igara, lahkrdija i opere iz prošle i najnovije pozorišne književnosti«, »Bosansko-Hercegovačke Novine« pišu da će to pozorište »naići na odziv u publici, a mi mu želimo sreće, napretka i — lijepa vremena« (»Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 23. VI 1881, br. 50, str. 2).

¹⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 31. VIII 1881, br. 74, str. 2.

¹⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 2. IX 1881, br. 75, str. 2.

¹⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 9. IX 1881, br. 78, str. 2.

je zaista brzo sagrađena. Svečano otvaranje pozorišne zgrade u Ferhadiji ulici izvršeno je već 22. oktobra 1881.¹⁸

U ovoj zgradi je majprije davalo predstave njemačko pozorište Hajnriha Spire. »Sarajevski List« je 1883. godine registrovao održavanje predstava putujuće pozorišne grupe Đordja Protića u ovoj zgradi.¹⁹ A pozorište Fotija Iličića je, kao što je već pomenuto, davalo u ovoj zgradi jedan dio svojih predstava na svom gostovanju u Sarajevu 1885. godine. Iste godine davalo je u toj zgradi predstave i njemačko pozorište iz Osijeka, koje je vodio upravitelj Šulc.²⁰ Ovo pozorište je gostovalo u Sarajevu i narednih dviju godina, 1886.²¹ i 1887.²² Oba pomenuta pozorišta, i Iličićovo i Šulcovo, gostovala su u Sarajevu i 1888. godine,²³ o čemu takođe postoje podaci u sarajevskoj informativnoj štampi.²⁴ Iste godine u Sarajevu je u pozorišnoj dvorani davalo predstave i Protićeve pozorišne društvo.²⁵ U toj zgradi je, prema podacima iz sarajevske štampe, davalo predstave njemačko pozorište P. Holdiga 1889.²⁶ i 1890. godine.²⁷

¹⁸ »Pozorišne prostorije imaju oblik pravoga pozorišta, jer stojeći u njima čisto ne vjerujemo da smo u Sarajevu. Dvorana nije velika, ali je raspoložena praktično. Dolje su sjedišta po brojevinama prvoga i drugoga reda, za njima prazno mjesto za stojanje, a u okolu je na stupovima prostrana galerija su 13 spremnih i crljenom draperijom ogradienih loža. U svoj dvorani imaju mesta preko 300 osoba. Donji dio dvorane je obložen zelenim tapetama, a po stupovima i sa tavanicice više lijepo lampi. Pred pozornicom je ogradeno mjesto za orkestar; tz dvorane vode dolje dvoja vrata u kafanu, koja će se otvarati ne daj bože u nevolji tukvoj, a iz pobočna hodnika se ulazi u dvoranu i po stepenicama na galeriju loža. Akustika je veoma dobra, ventilacija također, osvjetljenje dosta slabo. Nije da se nevidi; vidi se sasvijem lijepo. Ali sa slaba osvjetljenja čine zelene tapete po duvarima ispod galerije sumorna utiska. Zelene tapete ne dolikuju prema sigavo obojenim ložama i bordeaux-draperijama. Naravno u velikoj žurnbi nije se moglo obazirati na ukus. — Pozornica je dosta visoka i prostrana. Zevesa i dekoracije su sasvijem nove. Zavesa predstavlja sliku Thalije. I na njoj se opražaju tragovi žurbe, jer je poginja ispalila nešto svište 'mocna'. Napokon da napomenemo i to, da je u desnom uglu pozorišne dvorane dolje tik do pozornice namještena još jedna loža za gospodu — 'grindere' sa komunikacijom na pozornicu. Naravno bez 'grindera' nemože biti! Cijela zgrada zidana je po planu ovdanjeg arhitekta g. Nemeček-a, koji je i veoma lijepo dekoracije slikao.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 28. IX 1881, br. 98, str. 2.)

¹⁹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 15. V 1883, br. 56, str. 2.

²⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 25. XII 1885, br. 146, str. 2.

²¹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 22. X 1886, br. 124, str. 2.

²² »Sarajevski List«, Sarajevo, 4. III 1887, br. 25, str. 3.

²³ U već pomenutom članku »Njemačko pozorište Hajnriha Spire u Sarajevu« Hamid Dizdar piše u zaključku (str. 529) da »zgrada, prva pozorišna zgrada u Bosni, napravljena za Njemačko pozorište Hajnriha Spire, jedini vidljivi svjedok iz ove ere i ove strane, tudinske pozorišne aktivnosti u Bosni, izgorje jedne noći, 1887. godine, 'iz nepoznatih razloga'.« Dizdar nije naveo na članu je zasnovao ovo svoje tvrdjenje.

²⁴ »Sarajevski List«, Sarajevo, 1. II 1888, br. 12, str. 1.

²⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 31. VIII 1888, br. 102, str. 2.

²⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20. III 1889, br. 33, str. 2.

²⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 5. II 1890, br. 15, str. 3.

I u sarajevskoj štampi i u sačuvanim arhivskim dokumentima nalaze se podaci o zamisli sarajevskog građanina Dimitrija Jeftanovića da iz svojih sredstava podigne novu pozorišnu zgradu u Sarajevu. I jedni i drugi podaci datiraju iz 1890. godine. Pod naslovom »Gradnja novog pozorišta u Sarajevu« »Sarajevski List« u svom broju od 21. marta 1890. piše: »Već od dužeg vremena osjeća se

Salomon Salom

u Sarajevu, da sadašnje pozorište ne valja više za naše potrebe, za javne predstave, zabave itd. Onda kad se ovo pozorište gradilo, bilo je manje obrazovane publike u Sarajevu i javni život bio je skučen. Danas je kud i kamo drukčije i napredniji život i u tom obziru. Stoga je veoma srećno smislio ovd. ugledni građanin g. Dimitrije Jeftanović, odlučivši se, da u sredini grada podigne pozorišnu zgradu

prema propisima gradjevinske tehnike i prema potrebama naše publike, koja će ovu namjeru odista radosno pozdraviti. *Novo pozorište gradiće se ovoga ljeta i otpočeti možda već za tri hefte dana* — saopštio je svojim čitaocima »Sarajevski List«.²⁸ Jeftanović je o svojoj namjeri da sagradi pozorišnu zgradu obavijestio i vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo, što se vidi iz prepiske koja je vodena tim povodom između Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i Zajedničkog ministarstva finansija u Beču.²⁹ Šef Zemaljske vlade Appel je u aktu, upućenom 8. aprila 1890. Zajedničkom ministarstvu finansija, podržao Jeftanovićevu zamisao o izgradnji pozorišne zgrade u Sarajevu.³⁰ Međutim, do realizovanja

²⁸ »Plan je izradio neimar g. Josip pl. Vanač i zavirivši dobrotom nijegovom u gotove nacrte njegove, možemo da saopštimo o tome ove podatke. Pozorište će se graditi na zemljištu, gdje je prije velikog požara 1879. bila katolička crkvica u Koturovoj ulici s licem na Miličićevom katu. Zgrada će imati dva dijela: prvi za samo pozorište a drugi spojen s prvim kao dvokatna kuća za gostonicu i stanove u Koturovoj ulici. Cijela zgrada s unutrašnjom opremanom pozorišta stane oko 100.000 for. Sa kesa imaju pozorište ulaze i stubišta, a u Koturovoj ulici će biti gledalište i pozornica; u jednom kralju između kuća srpske opštine i kuće Josipovićke biće magazini za pozorišni pribor. Gledalište u pozorištu imaće tri sprata: 1.) parter sa 180 sjedišta, dvije lože desno i lijevo od pozornice i prostor za stojanje 80 osoba; 2.) prvi boj u kojekoliko 15 loža sa prostorom za 61 osobu; 3.) drugi boj sa galerijom za 10 loža i 35 sjedišta u sredini, a iznad ovih sjedišta biće amfiteatar sa 84 sjedišta, svega dakle 189 mjesta za sjedenje. U cijeloj gledaonici imaju po tome mjesa 450 osoba, a to je ikad i kamo više nego u sadanjem a za naše prilike dovoljno. U pozorištu će biti dvoje stepenice desno i lijevo za galeriju s izlazom na Miličićevu, a jedne srednje stepenice za lože u prvom boju sa zasebnim izlazom u srijedi na kesi; iz partera vodiće sa strane dvoja vrata u Koturovu ulicu a srednji izlaz opet na kesi. Sama gledaonica imaće po tome pet izlaza na ulicu, osim toga imaće i sama pozornica svoja dva zasebna izlaza, a ispod pozornice vodiće jedan izlaz u Koturovu ulicu, koji je namijenjen radnicima na bini i muzikantima. Tijem se dakle dovoljno pobrinulo za sigurnost publike u slučaju kakve nesreće. Dalje ističemo i to, da će tavani u gledaonici biti od željeza a poduprti gvozdenim stupovima. Loženje će biti centralno, a osvjetljenje možda i — električno. Pozorišna dvorana imaće u parteru postepeno uzvišena sjedišta, koja će se prilikom igračke moći da dignu i iznesu na dvor. Dvorana će dakle moći da posluži i talijanskim cijelijama; no za ovakve prilike dobiti Sarajevo u teđaju malo godina drugu veliku zgradu, o kojoj se već razmišlja u veliko. Završujemo, da će najamna kuća uz pozorište imati u svakom boju stan od pet odaja s ostalim prostorijama, a gostonica u parteru biće hodnikom svezana sa gledaonicom u pozorištu. Ovoliko u naprijed o novom pozorištu sa željom, da ga brzo vidimo gotovo pred sobom.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 21. III. 1890., br. 34, str. 2.)

²⁹ Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom (Grada, redaktor Risto Besarović), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, str. 706—709.

³⁰ »Was den Theaterbau als solchen betrifft, so muss derselbe umso freudiger begrüßt werden, als ein angesehener einheimischer Bürger, der gleichzeitig das Amt des Vicebürgermeisters der Landeshauptstadt bekleidet, es ist, der ein beträchtliches Capital, welches voraussichtlich in weit minderem Masse sich verzinsen wird wie bei irgend einer anderweitigen Investition des Capitales mit Sicherheit zu erwarten wäre, für eine öffentliche Insti-

ove zamisli nije došlo. Jeftanović je umro 1. maja 1890.³¹ 11. maja te godine »Sarajevski List« je pod naslovom »Gradnje u Sarajevu« objavio, pored ostalog, i vijest da je »gradnja pozorišta na Miljacki, koju je zasnovao pok. podnačelnik Dimitrije M. Jeftanović, zasad... ušljed njegove smrti obustavljena, no zamisao nije napuštena«.³² Da je Jeftanovićevo zamisao o izgradnji nove pozorišne zgrade u Sarajevu stvarno napuštena, vidi se iz akta Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, upućenog 24. juna 1890. Zajedničkom ministarstvu finansija.³³ U tom aktu Appel piše da je stvar izgradnje novog pozorišta u Sarajevu postala bespredmetna zbog toga što je Jeftanović umro, a njegovi naslijednici su obavijestili arhitektu da ne pristupi izvođenju projekta.

O razlozima zbog kojih nije došlo do ostvarenja pomenute Jeftanovićeve zamisli postoje među nekim našim istoričarima pozorišta i druga mišljenja. Jedno od tih mišljenja izrazio je Borivoje Jevtić u svojoj studiji »Deset godina sarajevskog pozorišta«. Tvrdeći da je »ideju za stalno Pozorište dao jedan bogat sarajevski trgovac, Dimitrije Jeftanović, još prihvata po austrougarskoj okupaciji Bosne« i da je on »za ostvarenje ove ideje, ustupio i pogodno zemljište (na današnjoj obali Vojvode Stepe, preko puta »Prosvete«) i dao da mu jedan sarajevski arhitekt, G. Pažik, najbolji pomoćnik arhitekta G. Vančaša, izradi plan za pozorišnu zgradu«, Jevtić dolazi do zaključka da »plan pok. Jeftanovića, razume se, nije bio ostvaren, ma da je režim, bar formalno, pokazivao prema njemu izvesnih naklonosti«.³⁴ A Marko Marković unosi u svoje izlaganje o Jeftanovićevoj zamisli o izgradnji nove pozorišne zgrade u Sar-

tation aufzuwenden sich bereit erklärt, als es sich um Schaffung einer Culturstätte, die die volle Eignung besitzt die einheimische Bevölkerung sowohl unter sich, als mit der eingewanderten näher zu bringen handelt, und als endlich jenes Gebäude, welches bis nun wegen Mangel irgend welcher sonst geeigneter Räumlichkeiten für Theatervorstellungen, Concerte, Bälle und dergleichen benutzt wird, ein höchst feuergefährliches Objekt ist, welches bei etwas strengerer Handhabung der polizeilichen Bestimmungen im Interesse des Publicums eigentlich schon lange hätte von amtswegen geschlossen werden sollen.« (Joldem, str. 707.)

³¹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 2. V 1890, br. 52, str. 2.

³² »Sarajevski List«, Sarajevo, 11. V 1890, br. 56, str. 2.

³³ »Anknüpfend an den hieramtlichen Bericht Nr. 17003 vom 8. April 1890, womit dem hohen Ministerium das von D. M. Jeftanović vorgelegte Project für den Bau eines Theaters in Sarajevo unterbreitet worden ist, beeindruckt sich die Landesregierung ergebenst zu berichten, dass der obgenannte Bauconcessionsbewerber inzwischen gestorben ist, und die Erben desselben dem Architekten v. Vančaš, welcher die Pläne hiefür ausgearbeitet hat, erklären haben, das Project nicht zur Ausführung bringen zu wollen.

Auf diese Art ist also die gedachte Angelegenheit gegenständlos geworden.« (Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom, str. 708—709.)

³⁴ Borivoje Jevtić: Deset godina sarajevskog pozorišta, Sarajevo 1931, str. 3.

jevu nešto novih detalja,³⁵ ali, očigledno se povodeći za Jevtićem, preuzima i njegove zaključke.³⁶

Za proučavanje razvoja pozorišnog života u Sarajevu posljednjih dviju decenija prošlog vijeka, zamisao o podizanju nove zgrade za pozorište 1890. godine značajna je prvenstveno s obzirom na to da ona, nema sumnje, govori o tome da je ova scenska umjetnost već stekla u Sarajevu publiku kojoj pozorišna zgrada, sagrađena 1881. godine, više nije bila dovoljna. Kako je zbog smrti Dimitrija Jeftanovića obustavljeno građenje nove zgrade za pozorište, stara pozorišna zgrada je morala da i dalje zadovoljava već narasle potrebe građana Sarajeva. Ona je tu funkciju vršila, u stvari, do početka 1894. godine.³⁷

»Sarajevski List« je u svom broju od 21. januara 1894. pod naslovom »Pozorište prodano« objavio ovu vijest: »Pozorišna zgrada u Sarajevu, koja je preko desetine godina tako reći jedinstveno vršila svoju zadaću u javnom društvenom životu glavnoga grada Bosne, skorim će nestati sa lica zemlje. Ovu je zgradu nedavno prekupila ovd. gvožđarska radnja M. D. Babića i dr., pa će ju u tečaju marta sa svijem oboriti i na to mjesto sagraditi veliku trokatnu kuću za svoju radnju i za kiriju. Pokretnine u pozorištu već su prodane. U sklad ove kupovine naši društveni krugovi živo raspravljaju pitanje: hoće li Sarajevo dobiti skorim slične zgrade sa dvoranom za javne društvene potrebe; jer kad nestane pozorišta ne će biti više prilike, gdje da se održavaju pozorišne predstave, koncerti, igranke, javne skupštine i t. d. Ovo je pitanje odista zamašno po Sarajevo i zasluzuje opće interesovanje.«³⁸ Sredinom marta »Sarajevski List« je pod naslovom »Pozorišna zgrada« objavio

³⁵ Marković tvrdi da je Jeftanović dao ideju da se u Sarajevu osnuje stalno pozorište »odmah po austrougarskoj okupaciji« i da je »otkuplo i za podizanje pozorišta namijenio zemljište zvano Crkvina koje se nalazi između Obale, Sime Milutinovića, Despića i ulice Jugoslovenske armije«. Prema Markoviću, planovi zgrade nose datum 31. marta 1890. g.

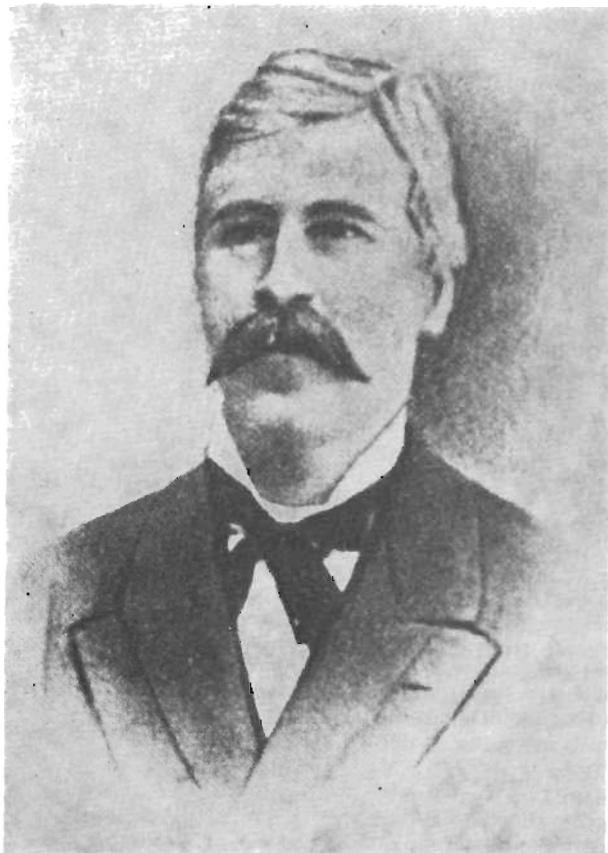
Zamisljivo je da se prvi podaci o Jeftanovićevoj zamisli ne nalaze ni u »Sarajevskom Listu« ni u citiranim arhivskim dokumentima iz 1890. godine. U jednom svom dopisu iz Sarajeva, zagrebački »Srbohran«, glasilo Srpske samostalne stranke u zajednici, obavijestio je sredinom 1889. godine svoje čitaoce da je Jeftanović kupio u Sarajevu »zemljište na kome je prede bila katolička crkva što je 1879. g. izgorela, te će na njemu sazidati veliku pozorišnu zgradu u vrijednosti 70.000 for. Ikoju će pokloniti tamošnjoj srpsko-pravoslavnoj crkvenoj opštini, da od prihoda te zgrade izdržava svoje osnovne škole. [»Srbohran«, Zagreb, 10. (22) VI 1889, br. 23, str. 13.]

³⁶ Marko Marković: Izabrana djela, knjiga II, »Svjetlost«, Sarajevo 1968, Biblioteka »Kulturno nasljeđe«, str. 227—228.

³⁷ Marko Marković tvrdi da je pozorišnom zgradom nazivana zgrada u Jelićevoj ulici broj 1 (na ugлу Jelićeve ulice i ulice Vase Miskina) u kojoj je sada smješten Društveni dom Centar (Marko Marković: Članci i ogledi, »Svjetlost«, Sarajevo 1951, str. 117).

³⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 21. I 1894, br. 8, str. 2.

kratku vijest u kojoj se kaže: »Od nekoliko dana amo obara se zgrada dojačnjeg pozorišta u Sarajevu i još ovoga ljeta sagradiće se na tom mjestu nova trokatna kuća gvoždarske radnje M. D. Babića u Sarajevu, a za ovu kuću izrađuje plan arhitekt g. J. pl. Vancaš. Hoće li Sarajevo mjesto oborenog pozorišta skorim dobiti novu zgradu za slične potrebe, o tome se po gradu zasad dosta govori.«³⁴

Dimitrije Jeftanović

Od rušenja stare pozorišne zgrade do pokretanja akcije za građenje nove prošlo je nešto više od dvije godine. »Sarajevski List« je u junu 1896. pod naslovom »Gradnja pozorišta u Sarajevu« objavio vijest prema kojoj je Gradsko zastupstvo u Sarajevu zaključilo na svojoj sjednici od 28. maja 1896. »da se pokrene pitanje o građenji

³⁴ »Sarajevski List«, Sarajevo, 18. III 1894, br. 32, str. 2.

pozorišne zgrade u Sarajevu i izabralo je poveći odbor, u kojem su osim nekih gradskih zastupnika i druge ličnosti iz sarajevskih kruševa, da ovo pitanje podrobno prouči i ako je moguće u život provede«. »Ovaj odbor od svojih 40 lica pod predsjedanjem g. Petra T. Petrovića, sastaje se u petak 19. o. m. u 3 sah. po p. u prvu sjednicu u dvorani gradskog zastupštva. Uvjereni budući, da će ova vijest mnoge u Sarajevu obradovati, registriramo je zasad u kratko«⁴⁰ — piše »Sarajevski List«. Pod istim naslovom, »Gradnja pozorišta u Sarajevu«, objavljen je nekoliko dana kasnije jedan duži napis u »Sarajevskom Listu«. U njemu je riječ o prvoj sjednici odbora koja je održana pod predsjedništvom gradskog podnačelnika Petra T. Petrovića. Na sjednici je poslije uvodnog izlaganja predsjednika odbora arhitekt Josip pl. Vancaš iznio »podrobno izrađen raspored o gradnji pozorišta«. Prema Vancaševom izlaganju, »pozorišna zgrada sa dvoranom za 500—600 osoba, pozornicom, manjom dvoranom za manje zabave i vježbe ovd. pjevačkih i inih društava, s uzgrednim prostorijama i gostionicom, namještajem i instalacijom električnog osvjetljenja stala bi u svemu 120.000 for.⁴¹ Na istoj sjednici je odbor raspravljao i o pitanju zemljišta na kome bi se izgradila nova pozorišna zgrada. Prema »Sarajevskom Listu«, odbor je imao na umu »samо takva zemljišta, koja bi zemaljska vlada ili gradska općina besplatno mogla odstupiti, a to su: zemljište gdje je sada cirkus; zemljište iza Narodne kuhinje duž Apelove obale; zemljište između šetališta na utoku Koševske ulice u Čemalušu i najzad zemljište spram Marienhofa, gdje je sada karaula. Osim toga, prijavljen je odboru projekt da se za pozorište prekupi i dalje izgradi sadašnji Grand Hotel«.

O izboru lokacije za novu zgradu vođena je na ovoj sjednici odbora živa diskusija poslije ikoje je donesen zaključak »da se radi oko toga da se besplatno poluci odnosno prekupi jedno od ovih zemljišta: 1. na Apelovoj obali, gdje je cirkus ili ono kod narodne kuhinje; 2. između gradskih parkova na utoku Koševske ulice; 3. Narodna bašta u Franje Josipa ulici i 4. Grand Hotel«.⁴² Na istoj sjednici je izabran i uži odbor kome je stavljeno u zadatak da »izradi statut i pripremi sve ostale radove«. Za predsjednika odbora je izabran Petro Petrović, za izvjestioca arhitekt Josip pl. Vancaš, a za članove direktor Zemaljske banke Nikola Berković, gradski zastup-

⁴⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 19. VI 1896, br. 73, str. 2.

⁴¹ Prema Vancaševom mišljenju, »ova glavnica nabavila bi se putem dionica i to 70 komada po 1.000 for. = 70.000 for., 500 kom. po 100 for. = 50.000 for. koja bi se sa 4% ukratila i za 30 godina amortizovala (otplatića u obroćima). Na istoj sjednici Vancaš je podnio i »podrobne podatke o toj otplati glavnice, dalje račun o troškovima, račun o približnim prihodima, o manjku i surušaku i o eventualnoj subvenciji od zemaljske vlade«. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 24. VI 1896, br. 75, str. 2.)

⁴² Ibidem.

nik Risto Hadži Damjanović, posjednik Feheim ef. Čurčić, primarni liječnik doktor Glück, gradski zastupnik Gligorije Jeftanović, advokati B. Krasa i dr L. Nieć i direktor Dioničke pivare Koloman Raab. Za sekretare odbora su izabrani urednik Ivan V. Popović i gradski bilježnik Fr. Nechansky. Na kraju ovog napisa »Sarajevski List« konstatiše da je za vrijeme sjednice odbora supruga zajedničkog ministra finansija Vilma Kalaj došla »boraveći u gradskoj kući, u odbor i osokolila ga u radu sa nekoliko pobudljivih riječi, što je odbor« — kako izvještava »Sarajevski List« — »najvećim zadovoljstvom prihvatio«.

Kraće vijesti o izgradnji nove pozorišne zgrade u Sarajevu objavili su 1896. godine i književni časopisi »Nada« i »Bosanska Vila«. Pod naslovom »Gradnja pozorišne zgrade u Sarajevu« »Nada« je donijela ovu vijest: »Ovijeh dana sastala se je na poziv i pod predsjedništvom vrlo uvaženog našeg sugradanina i podnačelnika g. Petre Petrovića dogovorna sjednica zbog gradnje nove pozorišne zgrade u Sarajevu. Nakon pozdravnog govora, u kome je vrijedni pokretač ovog pitanja živim bojama oslikao tu našu društvenu potrebu raspravljalo se je o predpostavama i o namaknuću i potrebi nužnog kapitala. Poslije odabrao se uži odbor komu želimo svaku sreću i najljepši uspjeh.⁴³ A »Bosanska Vila« u rubrici »Književne i kulturne bilješke« piše pod naslovom »Pozorišna zgrada u Sarajevu«, pored ostalog, i ovo: »Odavno se mučimo u Sarajevu bez pozorišne zgrade. Tu osjetnu potrebu zamjenjuje sada, za nevolju, cirkus, koji zbog svoje daljine i neudešenosti nikako ne odgovara općoj potrebi. To je uvidjelo i naše gradsko poglavarstvo, te je izabralo naročiti odbor pod predsjedništvom podnačelnika i čuvenog srpskog prvalka g. Petre Petrovića, da se postara za zgradu. Taj odbor, u kome je i urednik našega lista, držao je prvu sjednicu u novoj matričarskoj zgradi i složio se sa predlogom da se pozorište zida, samo je većina bila za to da bude u sredini varoši, a najviše bijaše glasova za 'narodnu bašču'. To je naročita želja sviju domaćih odbornika bez razlike vjere — ističe »Bosanska Vila« i, želeti odboru uspjeh, završava ovako: »Nesumnjamo da će glas naroda i u ovoj prilici biti glas sina božjeg, te da će se izabратi mjesto u centru sadašnjega Sarajeva.⁴⁴

Naredni podatak o izgradnji nove zgrade u Sarajevu u kojoj bi se održavale pozorišne predstave datira iz 1897. godine. Časopis »Nada« objavio je u broju od 15. oktobra 1897. dužu vijest koja počinje ovako: »Ako Bog da, na godinu dizaće se ponosito na čošku Kulovića ulice, a glavnim pročeljem na Apelovu obalu, sjajna palaća, kojoj je u namjeni časan zadatak, da bude središtem društvenosti sarajevske, naročito da bude hramom svetim Muzama, dom

⁴³ »Nada«, Sarajevo, 1. VII 1896, br. 13, str. 258.

⁴⁴ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. VII 1896, br. 13, str. 214.

njihov pod starcem Trebevićem.⁴⁵ Ova vijest daje odgovor na pitanje o definitivnom izboru lokacije za novu zgradu, ali isto tako i na pitanje o njenoj namjeni. Već sam naslov ove vijesti (»Udružni dom« u Sarajevu) ukazuje na to da je novoj zgradi namijenjena, u stvari, šira funkcija od prvobitno zamisljene. Stoga se, počevši od ove vijesti objavljene u Hermanovoj »Nadi«, o ovoj zgradi neće više govoriti kao o pozorišnoj nego će se za nju sve do početka dje-lovanja Narodnog pozorišta u Sarajevu 1920. godine, upotrebljavati nazivi »udružni dom« i, češće, »društveni dom« (Vereinshaus).

Iste godine, u broju od 17. decembra, »Sarajevski List« pod naslovom »Društveni dom« piše: »Ko prode Apelovom obalom Miljacke, vidjeće kod Čobanije čuprije veliku novo podignutu zgradu 'Društveni dom'. Odavno se osjećala potrebna jedna dosta velika zgrada sa dvoranom u našem gradu, koja bi mogla poslužiti ovdašnjim društvima, stranim umjetnicima i pozorišnim društvima za koncerte, zabave i predstave, pošto — izuzimajući gradsku vijećnicu — nijesmo imali zgrade za to do jednog cirkusa, koji je već obo-ren.«⁴⁶

Teško je, na osnovi podataka kojima raspolažemo, tačno utvrditi kad je došlo do novog gledanja na funkciju zgrade, prvobitno namijenjene prvenstveno ako ne i isključivo za pozorište. Potreba

“ »'Udružni dom' u Sarajevu izvešće se u slogu talijanske renesanse. Plemenite ove spoljašnje linije pokrivaće udobnu unutrašnjost, razdjeljenu najistrožijim rasporedom po praktičnu namjenu: sredinom pročelja vodi te otvoreno stubište u glavne ulaze i u klupske prostorije. S Kulovića ulice (pobočna strana) biće drugi ulaz, a od istoka vrata u baštu.

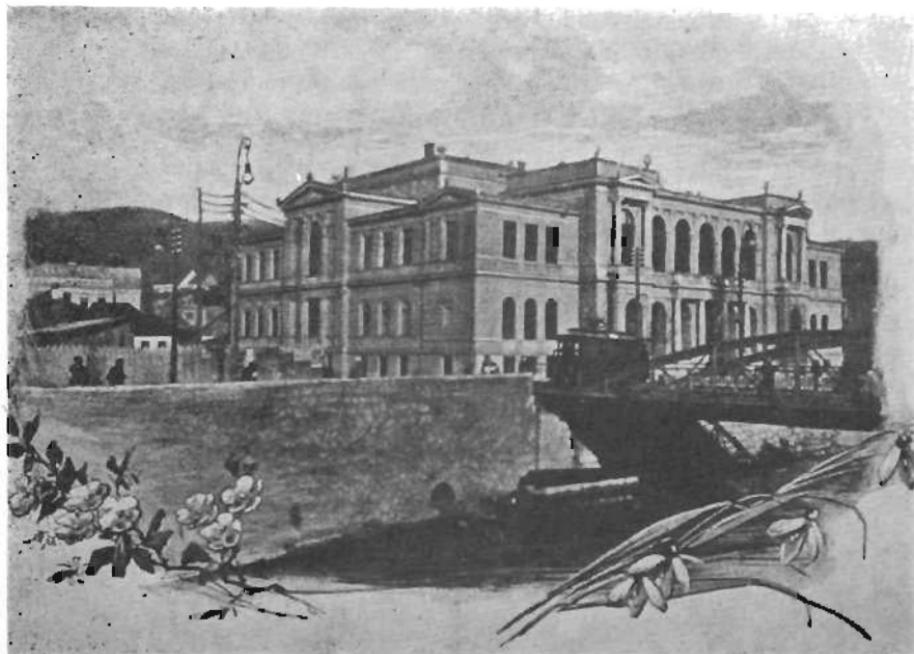
Umah na glavni ulaz prijelaz predvorje, garderobera, sobe za toaletu, okle se stupa u veliku dvoranu za svečanosti — sarajevski dom vila. Sjajna dvorana biće 21 m dugačka, 15 široka, a 12 1/2 m visoka. Stupovi i arkade spajaju ovu dvoranu sa dvije pobočne prostorije, pa je u toliko povećavaju i vežu je sa pozornicom, koja će zapremiti 11 metara u dubinu i 9 metara u širinu. Dvorana je u visini I. kata, pa tako sve ove prostorije mogu da se okruže balkonskom galerijom, dok će pod njima da bude mesta za jednu veliku ložu i galerijski foyer. Iz glavne dvorane može izravno u dvorane za ručanje, a iz ovih u baštu. Prizemne su prostorije u klupske svrhe, spremnice, kancelarije, hodnici i troje stube.

U I. katu, u kolikoj ga nije zapremila dvorana za svečanosti, smjestiće se klupske prostorije (čitaonica, 2 sobe za igrače, 1 soba za biljara, 2 salona za primanje s predobjedom, 1 ručaonica, muz druge potrebne prostorije kao: toaletne sobe, sobe za služinčad) pa još dvije posebne sobe, dvorane za privatne klubove i dr.

U dubokom parteru (75 cm do 1.50 m pod razinu ceste) biće javna krčma, kuhinja, dvorana za privataće sastanke, gostioničarev stan, pazlikuća, spremišta, podrum za pića i jela, magaza za uglijen, centralna grijaonica, kuglana i dr.

Pozornica dizće se u visinu čitavog zdanja, što i dvorana za svečanosti. Sa pozornice dolaziće se u garderobu za glumce i uopće u prostorije, kako zahtijevaju moderne daske.« (»Nada«, Sarajevo, 15. X 1897., br. 20, str. 398.)

“ »Sarajevski List«, Sarajevo, 17. XII 1897., br. 149, str. 2.

Društveni dom 1899. godine

za izgradnjom velike zgrade sa dvoranom, o kojoj je riječ u citiranim tekstu »Sarajevskog Lista«, postojala je, nema sumnje, i ranije, kad se o novoj zgradi govorilo i pisalo kao o pozorišnoj. Može se pretpostaviti da je novo gledanje na funkciju zgrade nastalo prilikom pristupanja realizovanju zamiski o građenju zgrade i da je činjenica da Sarajevo nije imalo u tom trenutku stalnog profesionalnog pozorišta, niti je bilo nekih ozbiljnijih inicijativa u tom pravcu, bila veoma značajan faktor u definitivnom koncipiranju namjene nove zgrade. Sav pozorišni život u Sarajevu odvijao se u to vrijeme prvenstveno u obliku gostovanja pozorišnih ansambala, putujućih i stalnih, domaćih i stranih. S druge strane, nisu bila rijetka ni gostovanja muzičkih umjetnika, među kojima i onih sa visokom svjetskom reputacijom.⁴⁷ Sve intenzivniji rad sarajevskih pjevačkih društava koja su u svom sastavu redovno imala i dramske sekcije takođe je, sa svoje strane, zahtijevao odgovarajuću dvoranu. Očigledno je da je preovladalo mišljenje da nova zgrada treba da zadovolji sve ove potrebe. Odатle i njen naziv, »društveni dom«, odražava upravo takvu težnju.

⁴⁷ U Sarajevu su održali svoje koncerte i brojni istaknuti pijanisti, pjevači i drugi reproduktivni muzički umjetnici.

U već pomenutom napisu »Sarajevskog Lista« nalaze se i podaci o finansiranju izgradnje nove zgrade. »Sarajevski List« konstatuje da su društveni članovi utemeljači uplatili do toga dana 77.000 forinti a da su drugi članovi uplatili 10.000 forinti, »te se pristupilo gradnji rečenog doma u kome osim drugijeh prostorija ima i velika dvorana te u njoj može prisustvovati do 1000 gledalaca«. U istom napisu se nalaze i podaci o tome da su društveni članovi održali 29. novembra 1897. »u zgradi zemaljske banke prvu glavnu skupštinu društvenu na kojoj je za predsjednika izabran dvorski savjetnik V. Lekki. Predsjednik je«, prema pisanju »Sarajevskog Lista«, »pročitao vladin otpis, kojim se odobravaju društvena pravila i upozorio da su zemaljska vlada i činovnički mirovinski fond svojski pomogli društvo, što je primljeno na znanje s odobravanjem«.⁴⁸ Skupština je zaključila da u upravnom vijeću Društvenog doma bude devet, a u nadzornom odboru pet članova. Na završetku ovog napisa »Sarajevski List« je izrazio mišljenje da će »Društveni dom« biti gotov do iduće jeseni.

Pod istim naslovom, »Društveni dom«, »Sarajevski List« je u broju od 12. januara 1898. objavio dužu vijest u kojoj je rečeno da je odbor utemeljača za gradnju Društvenog doma u Sarajevu »predao tih dana svoje poslove upravnom vijeću, koje je u potonjoj osnovnoj glavnoj skupštini izabrano«.⁴⁹ Prema istoj vijesti »Sarajevskog Lista«, »odmah poslije predaje poslova imalo je upravno vijeće svoju prvu sjednicu, u kojoj se konstituisalo. Za predsjednika je izabran dvorski savjetnik K. Herman, za potpredsjednika gradski podnačelnik Petro T. Petrović, za blagajnika Nikola Berković, za tajnika Josip pl. Vancaš, a za članove: Daniel M. Salom, Esad ef. Kulović, Koloman Raab, S. Fehervary i Jovan Kellner, a za zamjenike Vaso Kraljević i Ivan Spahić.⁵⁰ »Sarajevski List« u istoj vijesti piše da je upravno vijeće Društvenog doma »putilo sa svoje prve sjednice, održane 4. januara 1898., telegram zajedničkom ministru finansija BenjamINU Kalaju sa izrazima zahvalnosti» za blagohotno promicanje ciljeva ovog patriotiskog društva, maročito za darovanje gradilišta i za pruženu obilnu pripomoć.⁵¹ Na istoj sjednici je donesen i zaključak da se izrazi zahvalnost građanskom doglavniku

⁴⁸ Raspravljalo se i o pravu glasanja na skupštini (»Sarajevski List«, Sarajevo, 17. XII 1897, br. 149, str. 2).

⁴⁹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 12. I 1898., br. 4, str. 2.

⁵⁰ »U nadzorno vijeće izabrani su: Mehmed beg Kapetanović za predsjednika, dr. Nikola pl. Reiner za potpredsjednika, a za članove Risto Hadži Damjanović, Solomon I. Salom i Jovan Müller, za zamjenika Avdaga Sahinagić.«

⁵¹ Zahvaljujući na izrazima zahvalnosti, Kalaj u svom telegrafском odgovoru izražava uvjerenje »da će Društveni dom u budnou vrijetu brzo dostići svoj uzmijeni cilj, i razviti i uveličati osjećaj zajednice sviju krugova i slojeva tamošnjeg žiteljstva« (Ibidem).

baronu Kučeri i predstojniku odjeljenja Ed. Stiksu »na tome što su oni u prvom redu pripomogli, da se misao Društvenog doma oživotvori«. Donesen je i zaključak da se Društveni dom na dan 2. decembra 1898. otvorí svečanom predstavom.

Rad Upravnog vijeća Društvenog doma na koje je skupština prenijela velika ovlašćenja može se detaljno pratiti iz knjige zapisnika sjednica Upravnog vijeća Društvenog doma u koju su, rukom pisani, uneseni zapisnici sa sjednica Vijeća, održanih u vremenskom razdoblju od 4. januara 1898. do 14. maja 1919. zaključno. Ova knjiga zapisnika se čuva u Arhivu grada Sarajeva. Ona predstavlja veoma dragocjen izvor iz koga se može sagledati djelovanje ovog tijela.

U zapisniku sa prve sjednice Upravnog vijeća, o kojoj je bilo riječi i u pomenutoj vijesti »Sarajevskog Lista«, nalaze se, pored podataka o konstituisanju Vijeća,⁵² i druge informacije. Iz zapisnika je vidljivo da je donošenju zaključaka o utvrđivanju termina svečanog otvorenja Doma prethodila na sjednici diskusija u kojoj su se pojavila dva mišljenja. Daniel Moise Salom je izrazio želju da se Dom »dogotovi i otvori« 18. avgusta, a to će reći na carski dan, rođendan cara Franje Josipa. Nadsavjetnik Kellner je, međutim, izrazio sumnju u mogućnost obavljanja svih radova do tog roka, pa je, zajedno sa predsjednikom Kostom Hermanom, predložio da se Dom otvori 2. decembra 1898., na dan pedesetgodišnjeg carskog jubileja. Ovaj prijedlog je jednoglasno prihvaćen.

Interesantno je da je već na prvoj sjednici Upravnog vijeća bilo govora o prvim gostovanjima na sceni sarajevskog Društvenog doma. Kosta Herman je, naime, obavijestio članove Vijeća da su razna pozorišna društva najavljeni za otvorenje Društvenog doma, ali da on smatra da »jer smo u slavenkoj zemlji otvorenje svakako narodni, slavenski karakter imati mora«. Herman je zamolio članove Upravnog vijeća za ovlašćenje da »uzmognye u dogovor stupiti sa članovima pozorišta u Zagrebu, Novom Sadu, glede priredbe predstava prigodom otvorenja, pak je mišljenja da njemačke i ne-slavenske pozorištne družine se imaju tek poslije toga izreditati«. A to Hermanovo mišljenje, prema podacima iz zapisnika, Upravno vijeće prima »jednoglasno i zadovoljstvom na znanje«. Na istoj sjednici Herman je tražio i odobrenje Upravnog vijeća »da stupi sa zagrebačkim umjetničkim društvom u doticaj« kako bi »njegovi članovi a poimence Vlaho Bukovac, naš pozorišni zastor ili badava ili za što umjereniju cijenu izradili«. Predmet zastora bi, prema Hermanovom mišljenju, morao biti »iz slavne bosanske povjesti spojen

⁵² Prema zapisniku, prvoj sjednici Upravnog vijeća Društvenog doma su prisustvovali »dvorski savjetnik Kosta Hörmann, građevinski nadsavjetnik Kellner, počnačelnik sarajevske opštine Petro T. Petrović, direktor Zem. banke Nikola Berković, direktor Raab, Daniel Moise Salom, S. Fehervary i arhitekt Josip pl. Vanačić.

s algorijam umjetnosti«. U zapisniku je konstatovano da se Hermanov prijedlog odobrava s »veseljem i molí se predstojnik shodne korake preduzeti«.

Na drugoj sjednici Upravnog vijeća, koja je održana 18. marta 1898., zaključeno je, pored ostalog, da se pozovu sva društva u Sarajevu koja reflektiraju na to da za svoj rad iznajme prostorije Društvenog doma da se izjasne o svojim eventualnim potrebama u

Petro Petrović-Petrakija

tom pogledu. Pri tome su na sjednici Vijeća citirane Kalajeve riječi da je Društveni dom »pozvan da stopi sve društvene slojeve i sve narodnosti živuće u Sarajevu«.

Na sjednici Upravnog vijeća od 22. juna 1898. zaključeno je, pored ostalog, da se pristupi izradi statuta Društvenog doma. Kosta Herman je predložio da u redakcioni odbor, pored svoja tri člana,

Upravno vijeće izabere i pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića »kao vještaka za zemaljski jezik«. Prema tom prijedlogu, u redakcioni odbor za izradu statuta su izabrani nadsavjetnik Kellner, Nikola Berković, Samuel Fehervary i S. S. Kranjčević. O obavljenom poslu redakcionog odbora podnio je izvještaj Nikola Berković na narednoj sjednici Upravnog vijeća, održanoj 15. oktobra 1898.

Pitanje gostovanja ansambla Hrvatskog kazališta iz Zagreba u zgradi Društvenog doma razmatrano je na sjednici od 29. oktobra 1898. Kosta Herman je obavijestio članove Upravnog vijeća da se po Kalajevom odobrenju dogovorio sa intendantom Hrvatskog kazališta u Zagrebu Hreljanovićem o davanju 7 predstava Hrvatskog kazališta u Sarajevu u vremenu od 2. do 12. decembra 1898. Prema podacima iz zapisnika, vidljivo je da je Kalaj odobrio za navedeno gostovanje subvenciju od 2.000 forinti iz zemaljskih sredstava. Na istoj su sjednici Upravnog vijeća razmatrane i ponude nekoliko njemačkih pozorišnih ansambala za gostovanje u Sarajevu. Upravno vijeće je zauzelo načelan stav da djelatnost Društvenog doma treba prve godine započeti i ne gledati toliko na materijalni, koliko na moralni uspjeh.

Na istoj sjednici je utvrđen i prijedlog programa, predviđenog za svečano otvorenje Društvenog doma 2. decembra 1898. Program je trebalo da počne u 12 sati govorom predsjednika Koste Hermana upućenim sa pozornice »pozvanom općinstvu«. Poslije Hermanovog govora bi »sva tri pjevačka društva ovdašnja« otpjevala Carevku. Poglavar zemlje bi položio zaključni kamen, a zatim bi u programu učestvovalo Muško pjevačko društvo. U zapisniku se konstatuje da »banket izostaje«. Uveče istog dana održala bi se prva predstava ansambla Hrvatskog kazališta iz Zagreba, »a prije nje prolog sastavljen po Silv. Kranjčeviću«. U zapisniku se naglašava da bi prolog bio skopčan »sa manifestacijom lojalnosti prema Vladaru«. Cio program proslave otvorenja Društvenog doma je jednoglasno prihvaćen na sjednici Upravnog vijeća s tim što je predsjedniku Kostu Hermannu prepustena »pobliža provedba«.

Herman je na narednoj sjednici Upravnog vijeća, održanoj 20. novembra 1898, podnio izvještaj da nije mogućno otvoriti Dom 2. decembra, jer namještaj neće biti gotov do tog roka, a Dom neće do tada imati ni restauratera. Herman je o tome govorio i sa ministrom Kalajem, koji je takođe bio za odgađanje termina svečanog otvorenja Doma za 2. januar 1899. Prema zapisniku, ovaj prijedlog je prihvaćen »tim više jer 2. XII po želji Nj. Veličanstva se nebi imao za bučne zabave upotrebiti«. Na sjednici je takođe konstatovano da su sa ovim odgađanjem već upoznati intendant Hrvatskog kazališta u Zagrebu Hreljanović i Bauer, direktor njemačkog pozorišta koje je trebalo da gostuje u Sarajevu poslije gostovanja ansambla Hrvatskog kazališta. Predsjednik Upravnog vijeća Društvenog doma Kosta Herman podnio je izvještaj da je ministar Kalaj

obećao eventualni »manjak za pokriće troškova gradnje ili uredbe dati kao zajam uz veoma niške kamate ili možda i beskamatno«, što se, prema zapisniku, prima »zahvalno do ugodnoga znanja«. Herman je na istoj sjednici saopštio i repertoar predstava koje će Hrvatsko kazalište dati prilikom gostovanja na sceni novog Društvenog doma u Sarajevu. Ponovno je izražena želja Upravnog vijeća da se za svečanost prigodom otvorenja zgrade i polaganja zaključnog ikrama nastoje predobiti sva 3 ovdasna pjevačka društva.⁵³ Da ovo posljednje nastojanje Upravnog vijeća nije urođilo plodom, vidi se iz izvještaja »Sarajevskog Lista« prema kome je na svečanosti otvorenja Društvenog doma od sarajevskih pjevačkih društava učestvovalo samo Hrvatsko pjevačko društvo »Trebević«.⁵⁴

Otvaranje Društvenog doma u Sarajevu, svečano obavljeno 2. januara 1899, predstavljalo je, nema sumnje, krupan događaj u kulturnom životu Sarajeva. Takav značaj mu je dala i sarajevska štampa. »Sarajevski List« je svoj duži izvještaj o otvorenju Doma počeo ovim riječima: »Sinoć je novo sagradeni Društveni dom u Sarajevu, novi gradevinski ukras i nova kulturna tekovina za glavni grad otvoren sa predstavom članova Hrv. zem. kazališta u Zagrebu. Velika dvorana sa pozornicom izazvala je sa svoje ljepote i prostranosti opće živo dopadanje publike iz naših prvih društvenih krugova, koja je jučer ispunila cijeli prostor za gledače u parteru i na galeriji. Ovako lijepe, prostrane i elegantne dvorane Sarajevo nije dosad imalo i ona je pozvana, da posluži svjemu svrhamu našeg društvenog života, što će bez sumnje i učinjeti.«⁵⁵ A autor dužeg napisa pod naslovom »Društveni dom u Sarajevu«, objavljenog u zagrebačkom časopisu »Prosvjeta«⁵⁶ pod inicijalima »J. M-ć« (vjerojatno Josip Milaković) piše da će »u kulturnoj povjesti Bosne ponosne« ostati »dan 2. siječnja o. g. zabilježen zlatnim slovom«.

⁵³ Na sjednici Upravnog vijeća Društvenog doma od 10. decembra 1898. vođena je duga diskusija o izdavanju pod najam restauracije u Domu. Na početku svog izlaganja Kosta Herman ističe prešnost toga predmeta s obzirom na okolnost da se društveni dom otvara već drugoga januara 1899. a da se najamniku restauracije svakako mora dati njeko vrijeme da se pripremi za dostojan početak svoga rada. Herman je konstatovao da »raspis natječaja nije pokazao onaj uspjeh koji se je mogao isčekivati od naše strane«. »Javilo se je od prilike sedam reflektanata, sve neznatni ljudi, kojima se ne bi poverjalo mogao taj veliki posao.« Stoga je ovo pitanje rješavano van ponuda do kojih je došlo na osnovi raspisanog natječaja. Prema zapisniku, ponudu je stavio »ovdašnji hotelier Lasslauer ponukan od njekih članova uprave«. Njegova ponuda je na sjednici ocijenjena kao »prizrenja vrijedna, tim više što spomenuti hotelier spaja u sebi sva svojstva što ih svi tražimo u onoj osobi kojoj želimo vodjenje restauracije u društvenom domu povjeriti.« Početne duge diskusije donesen je zaključak da se prihvati Lasslauerova ponuda.

⁵⁴ »Sarajevski List«, Sarajevo, 4. I 1899, br. 2, str. 3.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ »Prosvjeta«, list za zabavu, znanost i umjetnost, Zagreb, 15. II 1899, br. 4, str. 130—132.

»Taj dan otvoren je svečano 'Družtveni dom' u Sarajevu, koji je podignut družtvom, koje je naročito u tu svrhu zasnovano, a da-kako i uz pomoć naše zemaljske vlade.« Autor napisu naglašava da je Dom »danac stjecište raznih družtava, kao što su 'Gospodski klub', 'Trebević', 'Mužko pjevačko družtvo', 'Vojno veteransko družtvo baruna Appela', česka 'Beseda' itd. i ujedno hramom vila umjetnica«. U ovom napisu, objavljenom u »Prosvjeti«, posebnu pažnju privlači onaj dio u kome je riječ o posjeti prvim predstavama, koje je početkom 1899. godine dao ansambl Hrvatskog kazališta iz Zagreba u prostorijama novog Društvenog doma. »Sve predstave bijahu vrlo dobro posjećene, ali najpunije bijaše pozorište poslijednjega dana poslije podne, kad se je davala 'Marija Stuart'. To bijaše prva đačka predstava u Herceg-Bosni, a milota bijaše gledati našu uzdanicu, kako pozorno motri i sluša rieči sa pozornice. Pozorište bijaše tako puno, da se nisi mogao ni maknuti.«

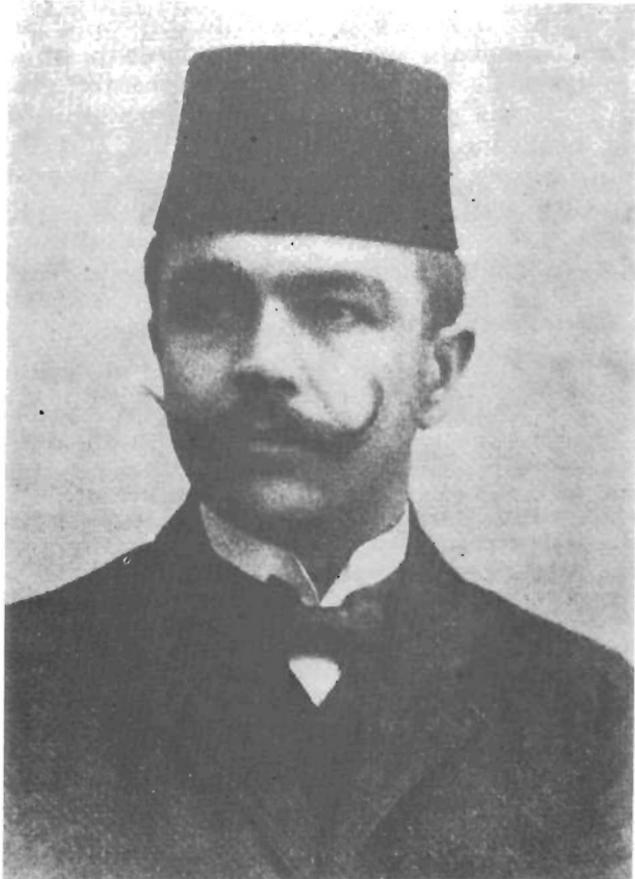
Društveni dom je prva zgrada koja je trebalo da zadovolji potrebe u oblasti kulture i umjetnosti, koja je sagrađena u Sarajevu pod austrougarskom upravom, staranjem i, znatnim dijelom, sredstvima države. Sljedeći krupan potez austrougarske uprave u ovom pravcu biće izgradnja zgradâ Zemaljskog muzeja, dovršenih i otvorenih za javnost u oktobru 1913. godine, a to će reći gotovo neposredno uoči prvog svjetskog rata, koji će prekinuti dalje realizovanje kulturne politike Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini, koncipirane na dugu stazu, u vidljivom nastojanju da od Sarajeva učini značajan kulturni centar i protivtežu Beogradu i Zagrebu.

Akciji za podizanje Društvenog doma u Sarajevu, koja je od početka imala karakter šire društvene akcije, prethodile su, bar kad je riječ o pozorištu i pozorišnom životu u Sarajevu, privatne inicijative pojedinaca, među kojima se posebno ističu dvije — Salomova i Jeftanovićeva, od kojih ova posljednja nije ostvarena iz razloga navedenih u prethodnom izlaganju. Salomovo »zimnje pozorište«, prvo bitno pravljeno za izvođenje predstava njemačkog pozorišnog ansambla Hajnriha Spire, godinama je pružalo mogućnost ne baš malobrojnim pozorišnim grupama, jugoslovenskim i stranim, da daju svoje programe na njegovim daskama.

Inicijativu za izgradnju nove zgrade dalo je Gradsko poglavarstvo u Sarajevu i već od samog prihvatanja zamisli angažovalo u njenoj realizaciji prilično širok krug istaknutih ličnosti iz tadašnjeg javnog života u Sarajevu. Ako bi se iz tog kruga tražile glavne ličnosti za čija je imena nerazdvojno vezana ova akcija, onda su to, nema sumnje, Petro Petrović Petrakija, pokretač ove akcije i prvi predsjednik odbora za podizanje nove pozorišne zgrade, i Kosta Herman, koji je kao predsjednik Upravnog vijeća Društvenog doma čitavu akciju za podizanje zgrade uspješno priveo kraju. Iz navedenih podataka je vidljivo da je zajednički ministar finansija Benjamin Kalaj aktivno učestvovao u svim fazama realizovanja ove za-

misli i obezbijedio iz državne kase znatan dio sredstava za podizanje nove zgrade. Drugi dio sredstava je obezbijeden iz drugih izvora, među kojima istaknuto mjesto zauzimaju ulaganja imućnijih građana.

Izgradnjom Društvenog doma u Sarajevu stvoreni su, nema sumnje, povoljniji uslovi za dalji razvoj pozorišnog života u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Mada novoj zgradi nije određena

Dr. Safvetbeg Bašagić

prvobitno zamišljena namjena, ona je, u stvari, već od samog početka svoga funkcionsanja vršila i ulogu pozorišne zgrade, s tim što se od osnivanja Narodnog pozorišta u Sarajevu 1920. godine zgrada vraća svojoj prvobitno zamišljenoj namjeni, služeći, međutim, i dalje širim potrebama. U njoj su održavani brojni značajni skupovi i bezmalo sve značajnije kulturno-umjetničke priredbe u Sarajevu, date u toku proteklih sedam decenija.

U tom vremenskom razdoblju su se pojavile u više navrata inicijative za građenje nove pozorišne zgrade u Sarajevu, što je svakako značilo da je bilo i mišljenja da zgrada Društvenog doma nije više mogla zadovoljavati te potrebe. Prva takva inicijativa se javila već 1913. godine u okviru priprema za osnivanje stalnog profesionalnog pozorišta u Sarajevu. U ova poznata elaborata o potrebi osnivanja stalnog pozorišta u Sarajevu — Mihajla Markovića,⁵⁷ prvog upravnika ovog pozorišta, i vladinog savjetnika Franje Brodnika⁵⁸ — riječ je i o zgradji za pozorište, pri čemu se prostorije Društvenog doma pominju kao privremeno rješenje problema smještaja stalnog pozorišta. A iz privatne prepiske poglavara Bosne i Hercegovine Potioreka sa zajedničkim ministrom Bilinskim, vođene 1913. godine, očigledno je da su i Potiorek⁵⁹ i Bilinski⁶⁰ smatrali izgradnju nove zgrade,⁶¹ specijalno građene za pozorište, jednim trajnim rješenjem ovog pitanja.⁶² Nešto se kasnije, u januaru 1914.

⁵⁷ U elaboratu Mihajla Markovića o stvaranju stalnog pozorišta u Sarajevu izražava se mišljenje da bi se »za sada moglo zadovoljiti sa već postojećom kazališnom dvoranom 'Društvenog doma', koja je za početak i razvoj same stvari posve dostašna, uz vrlo malu izmjenu sporednih prostorija oko pozornice«, ali se ukazuje i na mogućnost da bi se »kasnije moglo pomisljati i na kazališnu zgradu, što će same prilike i razvoj zavoda vremenom iziskivati« (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 742).

⁵⁸ U zaključku svog elaborata od 1. jula 1913. Brodnik, između ostalog, ističe privremeno smještaju pozorišta u zgradji Društvenog doma (»das Landestheater wird vorläufig im Vereinshause untergebracht«). (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 751.)

⁵⁹ »Überdies erscheint es ausgeschlossen, dass das Landestheater in dem für ganz andere Zwecke gebauten und zudem vollkommen unakustischen Vereinshaussaal untergebracht werden könnte. Ein würdiges Theatergebäude sammt kompletter Einrichtung dürfte aber nicht unter 2 Millionen Kronen kosten und selbst ein provisorisches Theatergebäude würde auf circa 300.000 K zu stehen kommen« (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 756).

⁶⁰ »Die Theatenfrage kann — wie dies auch Euere Exzellenz mit Recht betonen — nur durch die Errichtung eines entsprechenden Gebäudes gelöst werden« (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 758).

⁶¹ U pismu kojeg je iz Beča uputio Safvetbegu Bašagiću 16. januara 1914. Milan Begović obavještava Bašagića da je 17. januara bio kod ministra Bilinskog i da mu je on rekao »da se kazalište mora graditi« (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 766).

⁶² Zagrebački list »Obzor« se osvrnuo u jednom svom dužem napisu, objavljenom pod naslovom »Kazalište u Sarajevu«, na pitanje osnivanja stalnog pozorišta u Sarajevu i podizanja posebne zgrade za to pozorište. Informacije do kojih je došao bečki dopisnik »Obzora« vremenski se podudaraju sa citiranim podacima iz pisma Milana Begovića, upućenog Safvetbegu Bašagiću. Na početku napisa »Kazalište u Sarajevu«, pisanih u Beču 19. januara 1914, bečki dopisnik »Obzora« konstataju da je »imeo prigode razgovarati sa upućenom ličnošću na ovdješnjem zajedničkom ministarstvu finansija, koja mu je iznijela neke veoma zanimive podatke glede naznijera zajedničke vlade

godine, u sarajevskom listu »Vakat«⁶³ u dva navrata pominje namjera vakuфа да у Sarajevu sagradi veliku zgradu za pozoriште.⁶⁴ Detalji iz projekta pomenute zgrade, objelodanjeni takođe u listu »Vakat«, govore o tome da je ova zamisao sarajevskog vakuфа већ

o kulturnom promicanju Bosne i Hercegovine, a osobito glede ustrojenja novog velikog kazališta u Sarajevu. »Intencija je bedke vlade, da u svom kulturnom nastojanju u anektriranim zemljama, poglavito pri gradnji novog Thalijinog hrama u Šeher-Sarajevu bude — što mo riječ — obilate ruhe. Oma hoće, da se u ovom pogledu izkaže što gospodarski, upravo — 'kneževski'. U glavnom gradu ima se što prije podići veliko kazalište, koje ima da postane prosvjetnom ustanovom prvog reda, te se iz ove odluke, kao što iz nekih drugih namjera zajedničke vlade može razabrati svijestan programatički rad, da Sarajevo postane kulturnim središtem, koje će ove dvije zemlje po mogućnosti emancipirati od svih upitiva okolišnih zemalja.«

Ističući da se «sada radi na tom, da Sarajevo dobije veliko moderno kazalište», bedki dopisnik »Obzora« piše: »Prema informacijama sa upućenog vreda, to bi kazalište imalo biti — barem za bliže i dalje kreuje — 'hors concours'. Ne samo dramatsko, nego i operno kazalište. Dakle zbilja nešto u velikom stilu. Sa iste mi se strane kaže, da se u samu gradnju tog instituta namjerava uložiti veliku svotu, koja doduše još nije točno ustanovljena, ali koja će svakako premašivati milijum kruna. Nadalje se tvrdi, da bi se sa tom gradnjom imalo odpočeti još ove godine. Nije još utvrđeno, koji će modaliteti potrebiti same gradnje biti usvojeni, gledje arhitektonске i graditeljske utakšnice, i možda se već danas može slutiti, da bedka vlada pri tome ne će biti usko vezana na nacionalni princip.«

»Isti moj informator kaže mi, — produžava dopisnik »Obzora«, — »da će kazalište biti obilato subvencionirano. Čuvajući diskreciju, koju mi je on preporučio, može se ipak toliko javiti, da će zemlja (bosanska vlada), grad (Sarajevo) i zajednička vlada učestvovati u tome sa razmjernim dotacijama, a i da postoji ozbiljna nadsa, da će i kruna doprinjati za svojim godišnjim stalnim udjelom, tako da bi ukupna subvencija iznosila oko 300.000 kruna na godinu.« Konstatujući da se već vode razgovori o tome kome da se povjeri vođenje nove umjetničke institucije u Sarajevu, dopisnik »Obzora« piše da »prevladava među pozvanim čimbenicima misljenje, da bi to imenovanje imalo uslijediti što prije, e da se takvom jednom stručnjaku dade prigode, da već prije gradnje kazališne zgrade bude od velike koristi svojim stručnjim znanjem i da zatim poradi na svim nužnim pripremama za nabavu rekvizita, za okupljanje umjetničkog osoblja itd., što naravno nije posao kratkog vremena.« (»Obzor«, Zagreb, 21.I 1914, br. 21, str. 1.)

* Istina ta sada odnosno zgrada društvenog doma nije praktična odnosno ne odgovara jednoj kazališnoj dvorani ali ipak se momentalno može komodno upotrebiti u tu svrhu dok se ne sagradi kakovo moderno uređeno kazalište, što će u ostalom i to u brzo biti, jer vakuфа namjerava na tašljhanu, pored hotela sagraditi i jedno kazalište, koje će posve odgovarati Sarajevu i dubu vremena u kojem živimo« (»Vakat«, Sarajevo, 21.I 1914, br. 16, str. 3, »Domaće vijesti«).

⁶³ U svom narednom broju »Vakat« je nadopunio pomenutu noticu izvadenjem »da će valjansko kazalište sadržavati tri etaže sa 1.200 sjedala i 52 loža«. »Gledali samo načet toga kazališta, koje potpunoma odgovara moderno uređenoj kazališnoj zgradi, koja bi posve odgovarala i većem mjestu nego li je Sarajevo« — konstatuje novinski izvještac ovog lista. (»Vakat«, Sarajevo, 22.I 1914, br. 17, str. 3, »Domaće vijesti«.)

Vereinshaus Sarajevo.

Direktion: OTTO MILRAD.

Suspendu-Vorstellung

Anfang 8 Uhr.

Samstag, den 18. März 1905.

Anfang 8 Uhr.

Benefice des Kapellmeisters Richard Staps

Auftreten der Opern-Altistin Ida Chlumetzky

Der Troubadour

Oper in 4 Akten nach dem Italienischen des S. Cammerano von H. Prosch. Musik von Josef Verdi.

Diregent: Kapellmeister Richard Staps.

Regie: Rudolf del Zopp.

Personen:

Der Graf von Luna — Maximil. de Rivo
 Gräfin Leonore, Palastdame — Louise Langg
Acuzena, eine Zigeunerin — Ida Chlumetzky
 Manrico — Rudolf del Zopp
 Fernando, Anhänger des Luna — Otto Kamauf
 Inez, Vertraute der Leonore — Grete Alsbach

Ruiz, Anhänger des Manrico — Friedrich Müller
 Ein Bote — Robert Streitmann
 Ein alter Zigeuner — Carl Kamauf
 Gefährdeten Leonores, Diener des Grafen, Krieger,
 Klosterfrauen, Zigeuner und Zigeunerinnen — Ort.
 Pasqua u. Arragonet im Anfang des 15. Jahrhunderts.

Kassaeröffnung 7 Uhr.

Anfang 8 Uhr.

Preise der Plätze:

Balkonsitz K 3, Fasoli 1—III. Reihe K 3, Sparsitz IV.—VI. Reihe K 240,
 Parquetsitz VII.—IX. Reihe K 2, Parterre 1.—V. Reihe K 120, Parterresitz
 VI.—X. Reihe K 120, Stahlperrone K — 80, Militär- u. Studentenkarten K — 50.

Der Vorverkauf befindet sich in der Buchhandlung Thier, an Bonn- und Falterstrasse von 8—5 Uhr
 nachmittags im Vereinshause.

Sonntag, den 19. März 1905.

Anfang 3 Uhr.

Anfang 3 Uhr.

Xachmittags-Vorstellung

bei ermässigten Preisen.

Auftreten der Operetten- u. Opern-Altistin
 Ida Chlumetzky

ZIGEUNERBARON

Operette in 3 Akten nach einer Erzählung M. Jokai's
 von Schnitzer. — Musik von Johann Strauss.

Nach dem Theater verkehrt die elektrische Strassenbahn.

Anfang 8 Uhr.

Anfang 8 Uhr.

23. Abonnement-Vorstellung.

Regulärer Tag.

ER UND SEINE SCHWESTER

Gesangsspiel in 4 Bildern von Bernhard Buchbinder.
 Musik von Rudolf Raimann.

Plakat sa jednog gostovanja na sceni Društvenog doma 1905. godine

bila odmakla od početne faze.⁶⁶ Iz perioda između dva svjetska rata značajna je inicijativa za gradnju nove zgrade za pozorište koja datira iz 1940. godine. Te godine je, u okviru svečane proslave dvadesetogodišnjice rada Narodnog pozorišta u Sarajevu,⁶⁷ 1. decembra položen i kamen temeljac nove zgrade Narodnog pozorišta.⁶⁸ Mada je ova inicijativa izgledala znatno bliža ostvarenju od onih iz vremena uoči prvog svjetskog rata, i ona je doživjela njihovu sudbinu.

⁶⁶ O vačanskoj pozorišnoj dvorani je riječ i u dužem članku jednog anekdotnog stručnjaka, napisanom na traženje uredništva »Vakta« i objavljenom pod naslovom »Izgradnja Tašlihana i Bezistana« u tri broja »Vakta« (17. III 1914., br. 38, str. 1; 18. II 1914., br. 39, str. 1; 20. II 1914., br. 41, str. 1).

⁶⁷ U govoru koji je održao na proslavi dvadesetogodišnjice postojanja i rada Narodnog pozorišta u Sarajevu Momir Vejković, upravnik Narodnog pozorišta u Beogradu, je, između ostalog, rekao: »Nekoliko puta prepravljali ste ovu zgradu, foja nije bila namijenjena ciljevima, kojima danas služi. Vi ste međutim uporno radili, čekajući čas, kad će se udariti kamen temeljac Vašoj zgradi. Taj je čas došao« (Narodno Pozorište u Sarajevu proslavilo je 20-godišnjicu djelovanja, »Jugoslovenska Pošta«, Sarajevo, 2. XII 1940., str. 5).

⁶⁸ Svečano je osećen kamen temeljac nove zgrade Narodnog pozorišta u Sarajevu (»Politika«, Beograd, 2. XII 1940., str. 12).

OSTVARENE I NEOSTVARENE ZAMISLI O OSNIVANJU MUZEJA

Sačuvani izvori za proučavanje kulturne istorije Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom, štampa i arhivski dokumenti u prvom redu, pružaju, pored ostalog, i uvid u nastajanje i realizovanje inicijativa za osnivanje muzeja u Sarajevu, prvih muzeja u Bosni i Hercegovini uopšte. Kao što je poznato, inicijativa za osnivanje muzeja u ovim krajevima bilo je i nešto ranije, ali one nisu bile tada realizovane. Glavni zagovornik sakupljanja starina i formiranja »bosanskog muzeja«¹ bio je sredinom prošlog vijeka Ivan Franjo Jukić, pokretač »Bosanskog prijatelja« i istaknuti kulturni radnik. Jukićeva strahovanja da bi bosanske starine mogle da dodu u ruke »pohlepnih inostranaca« pokazala su se dvadesetak godina poslije njegove smrti još opravdanija, jer se poslije 1878. godine pojačalo »raznošenje spomenika kulture iz ovih krajeva, koji su, kao terra incognita u nauci, bili pravi majdan arheoloških i etnografskih vrijednosti«.² Time je i zamisao o osnivanju muzeja u izmijenjenim prilikama u Bosni i Hercegovini još više aktualizirana. Nije stoga nimalo slučajno što je ona u to vrijeme imala više zagovornika.

Premda podacima do kojih je došao Hamdija Kreševljaković, »prvi je pokrenuo pitanje osnivanja muzeja u Sarajevu baron Helfert 1879. godine«.³ U stvari, ovaj austrijski istoričar i javni radnik⁴ je u svom djelu »Bosnisches«, objavljenom u Beču 1879. godine, pledirao, pored ostalog, i za osnivanje jednog višeg nastavnog zavoda u Sarajevu koji bi u isto vrijeme bio i nacionalni muzej, naučno društvo i visoka škola. Trebalo je da sve pobrojane funkcije, prema

¹ Ivan Franjo Jukić: Sabrana djela, »Svjetlost«, Sarajevo 1973, edicija »Kulturno nasljeđe«, redaktor Boris Corkić, knjiga II, str. 159.

² Aleotz Benac i Vojin Dramušić: Sedamdeset pet godina djelovanja Žemaljiskog muzeja u Sarajevu, »Pregled«, Sarajevo 1968, br. 11–12, str. 354.

³ Hamdija Kreševljaković: Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878–1918), Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1969, str. 47.

⁴ Aleksandar Helfert (1820–1910) je autor nekolikih istorijskih rasprava: »Hus i Hieronimus« (Prag 1853), »Istorijska Austrije od izbijanja bečkog oktobarskog ustanka 1848« (Prag 1869–1876), »Bečka žurnalistika u godinama 1848« (Beč 1877), »Bečki Parnas« (Beč 1882) i drugih. Helfertovo djelo »Bosnisches« iznosi, štampano u knjizi, 296 stranica autorovog teksta. Njegove zamisli i prijedlozi o kojima je ovdje riječ formulirani su u XIII poglaviju knjige pod naslovom »Ideen und Vorschläge«.

mišljenju koje je formulisao Helfert u onom poglavljju svoga djela u kome je izložio svoje zamisli i prijedloge, objedini u sebi institucija koju je autor, po primjeru iz pojedinih drugih slovenskih zemalja, nazvao Maticom Bosansko-Hercegovačkom.⁵ U sklopu ovog zanimljivog prijedloga, u navedenom Helfertovom djelu, budući se muzej u Sarajevu pomije, vjerovatno prvi put, kao zemaljski muzej (Landesmuseum). Pada u oči da ova zamisao o osnivanju muzeja u Sarajevu potiče od autora koji u svom navedenom djelu na dva mesta izričito kaže da nije bio u Bosni.⁶ Takođe je interesantno da Helfert povezuje realizovanje svoje navedene zamisli sa nužnošću izmjena u usmjeravanju rada Orientalne akademije u Beču,⁷ za koju tvrdi da predstavlja anahronizam. Helfertovi prijedlozi o potrebi osnivanja Matice Bosansko-Hercegovačke, dati tako reći neposredno poslije izvršene okupacije Bosne i Hercegovine, odražavaju, izgleda, lične poglедe piščeve na pitanja o kojima je bilo riječi u njegovom djelu, a ne i zvaničan stav Beča, kako bi se to moglo

⁵ «Einerseits für Reglementzwecke, andererseits für die moralische Hebung und die intellektuelle Aufklärung, mit einem Wort für die Weckung, Verbreitung und fortschreitende Kräftigung des Interesses, das eine bis her im Stumpfsinn der Resignation dahinliebende Bevölkerung an dem Gedeihen ihres Gemeinswesens nehmen soll, wird ohne Aufschub an eine wissenschaftliche Durchforschung jener terra incognita, als was sich uns zu einem grossen Theile Bosnien und die Hercegovina darstellen, Hand anzulegen sein. Dieselbe müsste nach allen Richtungen gleichzeitig thätig sein: ich nenne eine ethnographisch-statistische, eine geologisch-montanistische, eine naturwissenschaftlich-Landwirtschaftliche, eine nationalökonomisch-industriell-commercielle Abtheilung. Die wissenschaftlichen und praktischen Fachmänner, deren jede dieser Sectionen bedarf, müssten zugleich die Eignung haben lebend auf ihrem Gebiete aufzutreten, sobald sich einmal vorgebildete Lernbegierige zeigen werden. Die verschiedenen Objecte, die sie als Proben und Schaustücke von ihnen nach einem festen Plane geraegten Bereisungen heimbringen, wären in einem Institute zu sammeln und aufzustellen, das gleichzeitig als Landesmuseum und als Lehrmittelsammlung zu dienen hätte.

Um diese enggewohnte Einrichtung bei der Bevölkerung durch einen populären Namen einzuführen, würde ich die den meisten slavischen Stämmen bereits geläufige Bezeichnung einer «Matica» vorschlagen: also Matica Bosansko-Hercegovačka.» (Freiherr von Helfert: Bosnisches, Beč 1879, str. 287—288.)

⁶ Ibidem, str. 4, 276.

⁷ «Man habe also die orientalische Akademie mit ihrem die grossen pecuniären Opfer nicht lohnenden Lehr- und Lern-Apparate auf, oder vielmehr man verpflanze sie, in anderer Gestalt und für andere Zwecke; aus der innern Stadt Wien in die Metropole von Bosnien, und man wird in kurzer Frist die schönsten Erfolge erzielen. Man verwende ein Drittel ihres bisherigen Budgets auf Gebälte für junge Gelehrte, denen man in Aussicht stelle nach einem mehrjährigen Dienst in Bosna Sarai einen Katheder an einer unserer wohl dotirten Universitäten zu bestellen; man bestimme das zweite Drittel für Bereisungen behufs einer planmässigen Durchforschung des Landes und die wissenschaftliche Ausbeute welche davon alljährlich an die Matica bosansko-hercegovačka abzuliefern wäre; man widme das dritte Drittel für Bibliotheks- und Museums-Zwecke, und ein schöner Anfang ist gemacht, das weitere wird sich finden.» (Ibidem, str. 291—292.)

Verlag der Bosnischen Zeitung
Sarajevo, 1884.
Einzelne Blätter 10 kr.

Bosnische

Organ für Politik und Volkswirtschaft

Nummer 75.

Sarajevo, Sonntag, den 21. September 1884.

Aufruf

zur Gründung eines Museumsvereins
für Bosna und die Herzegowina.*

Der östliche Bosnien und der Herzegovina ist eine der ältesten und schönsten Kulturstätten, als welche man sie schätzen darf; seit der Zeit, als Urkunden überlieferten, mehrfach die Könige dieser Länder und ganze Dörfer in den Schriften erwähnt werden, welche hier vollkommenen Gewerben nach dem eindrucksvollsten Beispiel des Altertums gewidmet waren, so wie durch archäologische Funde, welche hier gemacht wurden, ein großer Raum der Geschichte ihrer Bewohner, von allen Seiten her offenbart ist.

Heute, häuflich und vielfachliche Grabmäler, zahlreiche antiken archäologischen Funde aus Eisen, Gold, Silber, Emaille, Porzellan, Glas und anderen Materialien, die aus der Geschichte und Kultur und Freuden ihrer Bewohner, und viele andere vergangene Zeit gesetzte unschätzliche, jeden Patrioten, jeden Freund des Volkes und seines Freiheits- und Friedens, einen Stütze geprägt werden, die als Zeugnisse für alle ihre geprägten Erfahrungen zu bewahren und ein stolzes Bild der Berglande dieser Länder zu liefern wäre.

Die wundervolle Schönheit und im Laufe der Zeiten, und gerade nicht im Laufe der letzten Jahrzehnte, deutlich — vielleicht für immer — verloren gegangen, verschwundene Werte werden, die prahlend in unzähligen Städten und des weiten Vertheilungs in diesen Landen, wäre ein hörbares Verhältnis gegen diese Männer, wenn diese Werte und gegen die Wissenschaft im Verlust wären.

Doch jenseitlich steht jedoch nicht mit dem kleinen Besitzungen von der Wissenschaft angebundenen Erinnerungen; die Kenntnis dieser Länder muss auch eine gewisse Erziehung ihrer unzähligen kleinen Bevölkerung geben werden, die kann nur von Stärke, fromm, die Wissenschaft und geistige Freiheit in jeder Richtung ist durchaus erforderlich, um in jeder Art Weisheit geleistet werden,

Die kleinen Besitzungen aber kennen, die sich für kleine Besitzungen, werden erscheinen, solche Aufgaben auch verschieden zu erfüllen.

Feuilleton

Der Occupations-Zeitung im Jahre 1878.

Der Vater Mensch, mit welchen heimlichen Vorstellungen Menschen, als bestreitende Macht, von großer Gewalt besessen sind, hat an dem Tage, auf dem er einen großen und großer Feind besiegt, eine sehr starke Freude.

wieder aber lebt ein Ort, der die Schule der Menschen veranlaßt und ein getrenntes Absehn dieser beiden bosnischen Länder und aus dem unmittelbaren Bosnien-Sarajevo, die sie bilden — den Raum und den Platz der Wissenschaft zum Ruhm — verdient.

Zu der Überzeugung war, haben viele Freunde des Landes aus der Welt gekommen, und einem allgemein gehaltenen, beratigen Runde zugesprochen zu haben, und eine Vereinigung von zusammenverwandelter Freunde und Freunde — aus dem heimischen Lande, als aus ausländischen Freunden — hat, um den Namen Sarajevo — die Errichtung eines Museums in der Zentralstadt — durch Gründung eines Museumsvereins vorgenommen und möglichst bald zu vollenden. Der Verein goss auf die vornehmste Unterstützung aller Freunde und auf die Unterstützung aller Freunde.

Um und seit der ersten zu diesem Zweck eingerufenen allgemeinen Versammlung, sowie die Gründungs- und zweite und dritte die Gründungsversammlungen, werden, durch den Vorsitzenden gegeben werden.

Zuerst dieser Sessel war es, bereits jetzt als besonderer Wichtigkeit, die Schaffenskraft eines Freien eines jungen Unternehmens zu einer solchen Bank einzuführen, und jetzt jetzt das Gründungs- und jetzt das im Felde und ausländischer und internationaler Hoffnung, welche befinden wäre zu jenen berufenen Freunden, die sich für den angekündigten Zweck aufzunehmen oder gleich zur Verfügung des Vereins zu stehen. Alle hierfür bestimmten Freunde übernahmen bis auf Weiteres die Verantwortung der Kosten der Versammlung und die Verantwortung, die vom Vereinkreis jetzt bestimmten Maßnahmen, über sich auf die Bevölkerung beziehenden werden, entgegengenommen.

Sarajevo, 20. September 1884.

Dr. Schaper.

Correspondenzen.

17. Sept. 1884. Sarajevo. Dr. Schaper. O. Dr. Schaper einer Zeitung in der Central-Sarajevo, welche ich den Einwohnern, die in nächster Nähe des Dorfes für eine lange Weile, so lange vielleicht noch bis zu diesem Schimpansen organisiert werden, der weiter nichts zu tun hat als von seinen Bewohnern zu leben, nur am ersten Samstag aufzufinden scheint. Diese Freude in diesem ver-

27. Aug. Sarajevo. Dr. Schaper. Correspondenz Nr. 441 und eine Angabe des Sachsen-Algeriens Nr. 7 in Wahrheit über die Zahl, die gegen die Freiheit und Unabhängigkeit der kleinen Vaterlande, und die im Übertragenen Sinne, vorgetragen ist. Hier ist Sachsen-Algerien, welches nach dem 18. August 1882 dieser Strafe vollendet war, ja soll der Übergang der ersten Regierung — Werk von Poli — unumstößlich erzielt werden konnte. Das Leopoldinum wurde vollendet und die aus 40 Mann Nicht-Bürgende bestehende Garnison von Zabljak nach entlassen werden.

Poziv na osnivanje Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu

protumačiti s obzirom na činjenicu da je Helfert zauzimao ugledno mjesto u austrijskom javnom životu. Odsustvo bilo kakvog poteza austrougarske uprave u okupiranim krajevima na realizovanju Helfertovih prijedloga o osnivanju Matice Bosansko-Hercegovačke i ustanova pod njenim okriljem govori u prilog osnovanosti takve pretpostavke.

Informacije o prvim pokusačima, nastalim u samom Sarajevu poslije okupacije 1878. godine, da se osnuje muzej u glavnom gradu Bosne i Hercegovine nalazimo u dvjema opsežnim monografijama o razvoju Sarajeva pod austrougarskom upravom, Kreševljakovićevoj i Kruševčevoj. Kreševljaković tvrdi, ne pozivajući se na izvore, da su htjeli »već 1880. neki činovnici, koji su imali smisla za starine, osnovati arheološko društvo i muzej u Sarajevu«.⁸ Ovaj podatak daje i Todor Kruševac, takođe ne navodeći izvore, umekoliko ga precizirajući tvrdnjem da se misao o osnivanju arheološkog društva i muzeja javila sredinom 1880. godine »među višim činovnicima bosanske vlade«.⁹

Ako se u sarajevskoj štampi iz toga vremena ne mogu naći podaci o postojanju inicijativa o kojima se govori u citiranim monografijama, u njoj se, istina nešto kasnije, nalaze informacije o prvim naučnim istraživanjima, vršenim u Bosni i Hercegovini poslije 1878. godine. U jednoj notici iz marta 1881. godine, publikovanoj pod naslovom »Starine u Hercegovini«, sarajevske »Bosansko-Hercegovačke Novine« pišu o istraživanjima koja je u tim krajevima vršio austrijski naučnik Morig Hermes. »Od ikako je Bosna i Hercegovina posjednuta« — pišu »Bosansko-Hercegovačke Novine« — »Hernes je preduzeo da 'propušta' cijelu Bosnu i Hercegovinu i da te zemlje ispituje s arheološko historičkog gledišta«.¹⁰ Konstatovavši da je na tom svom naučnom putovanju Hermes prispio i u Mostar, isti list obavještava svoje čitaocе da je Hermes tu »našao na raznim spomenicima dosta stare istinite naučne podatke, za arheologiju i historiju, koji su veoma zanimivi i važni za jugoslavensku literaturu i povjesnicu Bosne i Hercegovine, tim vrijedniji, što oni polaze od prije 12 vječka«. »Ovo poduzeće Hermes-a značajno je po nas i po maše historičare i arheologe, a i međizmjerne hvale vrijedno. Njegova ta ispitivanja odpočeo je već u malkladi Gerolda u Beču izdavati« — konstatovale su »Bosansko-Hercegovačke Novine« na završetku ove svoje notice.¹¹

⁸ Hamdija Kreševljaković: Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878—1918), Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1989, str. 47.

⁹ Todor Kruševac: Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878—1918, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960, str. 428.

¹⁰ »Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 6. III 1881, br. 19, str. 3, »Mali vjesnik«.

¹¹ Na neke rezultate Hermesovih istraživanja osvamuće se F. Radić u prilogu objavljenom u feđitoru sarajevskog lista »Bosnische Post« pod naslovom »Alte Gräber in Bosnien und der Hercegovina«, (»Bosnische Post«, Sarajevo, 27. XII 1884, br. 94, str. 1—2 i 30. XI 1884, br. 95, str. 1—2.)

U stvarti, Moric Hernes je, kao što se vidi iz njegovog pisma koje je uputio austrougarskom zajedničkom ministru finansija Benjaminu Kalaju u martu 1887. godine,¹² vršio arheološka istraživanja u Bosni i Hercegovini već 1879. i 1880. godine. Upravo ta Hernesova arheološka istraživanja i reputacija koju je ovaј naučni radnik uživao uticaće, nema sumnje, na Kalajevu odluku da u Hernesu nađe glavnog konsultanta u svim pitanjima (koja će biti u vezi sa djelovanjem Žemaljskog muzeja u Sarajevu i organizovanjem naučnog rada na okupiranom području uopšte).¹³

O potrebi organizovanja naučnog rada u Bosni i Hercegovini pisale su »Bosansko-Hercegovačke Novine« u dva navrata u mjesecu maju 1881. godine. Najprije je, potpisani inicijalima »M. V. B.«, objavljen napis pod naslovom »Prešan predlog«. »Mi Bošnjaci i Hercegovci moramo nikom poniknuti« — piše autor ovog napisa — »kad se zapovrže govor o našoj povijesti, jer je to polje za nas neorano, te ako i jest od njekih učenih stranaca mjestimice obdjelavano, to ipak u cijelosti izgleda obrašteno šikarom, kroz koju jedva prodire tamni tračak svjetlosti« — i dodaje: »Da mi sbolje zaronimo u našu prošlost, uvjerili bi se, da je i ovdje živio narod svagda opojen uzvišenim pojmom politične slobode, domoljublja i duševnog napredka. Da mi sami pri tome krčiti i pretraživati zakutke svoje domovine, sigurno bi izmijeli na vidik mnogo povjestno blago, osvijetlili bi mnogo razvoja našega prostoga života i sačuvali bi od konačne propasti one spomenike, koje još ne uništi Zub vremena.«¹⁴ Pledirajući za osnivanje jednog društva »koje bi se bavilo proučavanjem naše prošlosti od najstarijih do najnovijih vremena, čuvalo preostavšće spomenike i objelodanjivalo sve, što se vrtlijedna dozna i nadje«, autor ovog napisa je izrazio mišljenje da bi na čelo toga društva imao »stupiti profesorski zbor realne gimnazije u Sarajevu, a tim učiniti ovaj grad središtem i kulturnoga života«.

Objavljivajući ovaj napis, propraćen redakcijskim komentarom kojim je u potpunosti podržan autorov prijedlog i ukazano na potrebu da bi prije osnivanja navedenog društva »valjalo još (koju) javno progovoriti o samoj organizaciji toga društva su jasno obilje-

¹² »Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave« (Grada, redaktor dr Hamdija Kapidžić), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1973, str. 31.

¹³ Ibidem, str. 27.

¹⁴ »U Bosni i Hercegovini ima toliko rodoljuba u građanstvu i svećanstvu, koji bi mogli što sabrati i prepisati, a lijep toro, koji su dorasli peru, te ako svi i njemu vježti srpsko-hrvatskom pismu, to ipak neće biti mučno i teško svoje trudove saopštiti. Osim urođenika, ima dosta gospode učene, koja bi uz druge svoje poslove, mogla primjetiti na žrtvenik ove zemlje koje zrake svojih istraživanja. Napokon oni učenjaci iz drugih krajeva, koji se već trudiše o bistrenju naše prošlosti, nebi ni u buduće prestali zanimati se ovom zemljom, koja je toliko raznovrsnu i znamenitu ulogu igrala u kolu evropskih naroda.« [»Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 5. V (23. IV) 1881, br. 36, str. 6, »Prospekt«.]

ženim programom i stanovištem«, »Bosansko-Hercegovačke Novine« su dale podsticaj da se na stranicama lista ovo pitanje razmotri još detaljnije. Deset dana poslije publikovanja napis pod karakterističnim naslovom »Prešan predlog« »Bosansko-Hercegovačke Novine« su objavile opsežniji napis, koji je redakcija lista označila kao

Dr Julije Makanec

»nov prilog o zamisli jednog naučnog društva, koja je pokrenuta u našem listu«, a njenog anonymnog autora predstavila svojim čitaocima kao »osobu veoma uvaženu«.

Autor napisa na početku naglašava da se »misao, da se u našem glavnom gradu osnuje naučno društvo« »dopala svakom mislećem čovjeku, jer je riječ o nekoj stvari koju svako osjeća i razlogom je želi«, ali da njenoj realizaciji smetaju poteškoće materijalne i druge prirode. Smatrajući da se bez subvencije u gotovom novcu

i bez odobrenja da zemaljska štamparija besplatno obavlja poslove za potrebe ovog društva ne može ni zamisliti razvitak takvog društva i njegov opstanak uopšte, autor napisa izrežava mišljenje da »zasnovano društvo, izuzev rimokatoličko redovno svećenstvo u ovijem zemljama, ne bi moglo računati na sudjelovanje i suradnju stanovništva, već bi se moralno ograničiti na maleni broj učitelja, lječara, apotekara i na pojedine iz oficirskih i činovničkih krugova, kojima bi službene dužnosti dozvolile da pristupe takvomu društvu. Dakle neima izgleda da bi moglo puno saradnika biti« — zaključuje autor pomenutog napisa i u svom daljem izlaganju pledira za osnivanje jednog društva koje bi se tek u svom daljem radu moglo podijeliti tako da se iz pojedinih odsjeka obrazuju zasebna društva. Pružajući čitaocima »Bosansko-Hercegovačkih Novina« svoju viziju ustrojstva toga budućeg društva, autor je izrazio uvjerenje da bi ono trebalo da ima u svom sastavu tri odsjeka (»odsjek za prirodne nauke, matematiku, ratarstvo i šumarstvo i himičke fabrike«, »odsjek za vještini, starinarstvo, tehnologiju, industriju i занatljivstvo osim himičkih tvornica« i »odsjek za pravne nauke, historiju, statistiku, književnost, filozofiju i jezikoslovje«).¹⁵ Uporeden sa citiranim Hellertovim prijedlogom organizacije rada Matice Bosansko-Hercegovačke, ovaj prijedlog se razlikuje od njega i po tome što ni na jednom mjestu izričito ne pominje muzej u Sarajevu, mada u zadatke toga društva uvrštava i poslove koji će biti predmet rada u pojedinim mujejskim disciplinama već od prvih dana djelovanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu.¹⁶

Ova dva napisa, publikovana u »Bosansko-Hercegovačkim Novinama«, predstavljaju prve pismeno formulisane i u javnosti objavljene poglede o potrebi i organizaciji naučnog rada u Bosni i

¹⁵ »Tek vremenom, kada ovdje bude više naučnih zavoda, na broju više naučno obrazovanih ljudi koji ovdje borave, nego što imade za sada, kada to naše društvo bude snažno i mnogobrojno, teli onda bi se društvo moglo podijeliti na pojedine samostalne družine: u opće zemljoradno i šumarsko društvo, u tehnološko-arheološko društvo za vještini, u naučno društvo za prirodne nauke — za jezikoslovje i za moralne nauke (historiju, filozofiju i književnost).« [»Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 15 (3). V 1881, br. 39, str. 3.]

¹⁶ »Valjalo bi priomuti, te ispitati i priopštiti stare povelje i dokumente, kojih imade u privetnih ljudi, te se svaki čas mogu pogubiti ili uništiti, i na taj način sve većma razjasniti poetsku historiju ovijeh zemelja. Jer zanimljivo je prastara doba, doba rimska, doba seobe naroda, slovenska okupacija zemlje, feudalni srednji vijek sa svojim kaleidoskopskim promjenama i mijenjanama, veoma je zanimljivo doba turskog osvajanja i kasnje trvanje između provincijalizma i stambulske hegemonije. Ali ovi površno nabrojeni historički momenti pokazuju, jasno, da ovdje imade bogata polja i za starinara, za arheologa. Te još kako bi valjalo pozuriti, da se pribere, ispita i sačuva ono što još nije propelo! Sa varvarskog neznanja može svakog dana biti nesaknadim gubitaka. Za 14 mjeseta znamo, da u njih imade rimskih starina, — staroslovenskim grobovima neima može biti ravnih, a 113 porušenih tvrdava imade u zemlji!« (Ibidem.)

Hercegovini, nastale na bosanskom tlu poslije 1878. godine. Njihova zajednička karakteristika je da su, kao i ranije pismeno formulisani Helfertovi pogledi, ostali u stadiju prijedloga. Mada su objavljena na stranicama zvaničnog organa Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, a ovaj posljednji dolazi iz pera autora koga vladin list, vjerovatno ne bez razloga, označava kao »osobu veoma uvaženu«, teško je utvrditi u kojoj mjeri iza tih mišljenja stoje i sami vrhovi austrougarske okupacione uprave u Bosni i Hercegovini i da li su ih oni uopšte podržavali. U sarajevskoj štampi nema podataka o nekakvim konkretnijim akcijama koje bi bile preduzete za realizovanje prijedloga iznesenih na stranicama »Bosansko-Hercegovačkih Novina«, a ni nekih novih prijedloga u tom smislu. Iz te činjenice bi se, naime, mogao izvući zaključak da su ti prijedlozi predstavljali izraz ličnih gledanja njihovih autora na probleme organizacije naučnog rada u Bosni i Hercegovini. Ondje gdje su se ta gledanja podudarala sa vladinom praktičnom politikom, nije bilo teško naći za to potvrdu. Vlada nije oklijevala da takav svoj stav javno iznese čak i u formi naredbe. Takav je bio, na primjer, slučaj sa naredbom prema kojoj je ustrojena javna predavačka aktivnost¹⁷ na sarajevskoj gimnaziji, čijem je profesorskom zboru autor citiranog magisa namijenio rukovodeću ulogu u formirajući naučnog društva u Sarajevu. To se može reći i za predavačku aktivnost koja se odvijala u prostorijama oficirske kasine.¹⁸ Objavljujući brojne notice o održavanju javnih predavanja u Sarajevu, štampa je mnoga od njih registrovala kao naučna. Ako se naučni rad u glavnom gradu

¹⁷ Pozivajući se na maredbu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 22. februara 1881. godine, uprava Sarajevske realne gimnazije je javno publikovala obavještenje o besplatnim javnim predavanjima za narod, koja je trebalo da se svake nedelje drže u prostorijama gimnazije za odrasle stanovnike Sarajeva »iz struke praktičnih naučica na bosanskom jeziku«. Prema saopštenju uprave gimnazije, trebalo je da se prvi ciklus od 6 predavanja održi u vremenu od 6. marta do 3. aprila 1881. godine. Kao predavači su bili predviđeni isključivo profesori sarajevske realne gimnazije.

»Bosansko-Hercegovačke Novine« su u istom broju objavile i noticu pod naslovom »Popularno naučna predavanja za stanovnike grada Sarajeva« u kojoj se daje ovakav komentar: »Ovo su znaci otčinske brige zemaljske vlade i hvale vrijedna, te i uzvišena zadaća profesora c. kr. r. gimnazije, da položajem svojim, ne samo naukom bogate i vaspitaju povjerenu im mladež, no šta više, pružaju neposredno blagodeli nauke i sarmone građanstvu. Upozorujemo naše občinstvo da se svojski odazovu ovoj otčinskoj brizi zemaljske vlade i požrtvenosti gospode profesora. Kako će tebi pomenuta predavanja i kakovom će se vještiniom predavalaca ista predavati — mi ćemo ih, kao i volj. naučna predavanja, kritički pretresavati. Samo napred Sarajlije! Skrajnje je vrijeme, da luč nauke i naše kolibe obasja, te da se i Bošnjaci što prije uhvate u kolo izobraženih i naprednih naroda.« [»Bosansko-Hercegovačke Novine«, Sarajevo, 3. III (19. II) 1881, br. 18, str. 2, »Mali vjesnik.«]

¹⁸ »Sarajevski List« je jednom noticom obavijestio svoje čitaće da odbor »ovdanjeg vojno-naučnog društva i kasine spremi i za ovu zimu niz zanimljivih naučnih predavanja.« [»Sarajevski List«, Sarajevo, 27 (15). XI 1881, br. 112, str. 3, »Mali vjesnik.«]

Bosne i Hercegovine tokom iste godine kad su publikovana dva navedena mišljenja o potrebi formiranja naučnog društva prati isključivo prema pisanju sarajevske štampe, onda se on može svesti jedino na predavačku aktivnost. A to je bilo daleko ispod najminimálnijih zahtjeva koje su oba autora prijedloga za osnivanje naučnog društva u Sarajevu postavljali pred takvo društvo.

No iz toga ipak ne treba izvući zaključak da se na jednom području naučnog rada, u oblasti zaštite istorijskih spomenika, u Bosni i Hercegovini nije ništa radilo u to vrijeme. Mada je sarajevska štampa i licače oskudna informacijama o istraživačkom radu koji je obavljan na okupiranom teritoriju, i u ovo vrijeme donijela tek po koju siltu noticu iz ove oblasti, ipak je i iz tih notica vidljivo da ni ova oblast nije stajala van vidnog polja preokupacija austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini. Tako se na kraju jedne notice, objavljene 1882. godine u »Sarajevskom Listu«, konstatiše da je Žemaljska vlast za Bosnu i Hercegovinu zamolila »c. i kr. centralnu komisiju za ispitivanje i očuvanje vještačkih i historijskih spomenika u Beču« da dà stručno mišljenje o jednoj grobnici koja je pronađena kod Zgošće.¹⁹ Veoma je vjerovatno da je takvih slučajeva, kada je traženo stručno mišljenje pomenute komisije, bilo dosta. Takođe je vjerovatno da se imenovanje mitropolita Save Kosanovića, pjesnika fra Grge Martića i urednika »Hercegovačkog Bosiljka« don Franje Milićevića za dopisne članove C. i kr. centralnog povjerenstva za umjetničko-historijske spomenike u Beču²⁰ ima pripisati, ponedostalog, i znatnom broju ovih spomenika, otkrivenih na okupiranom području.

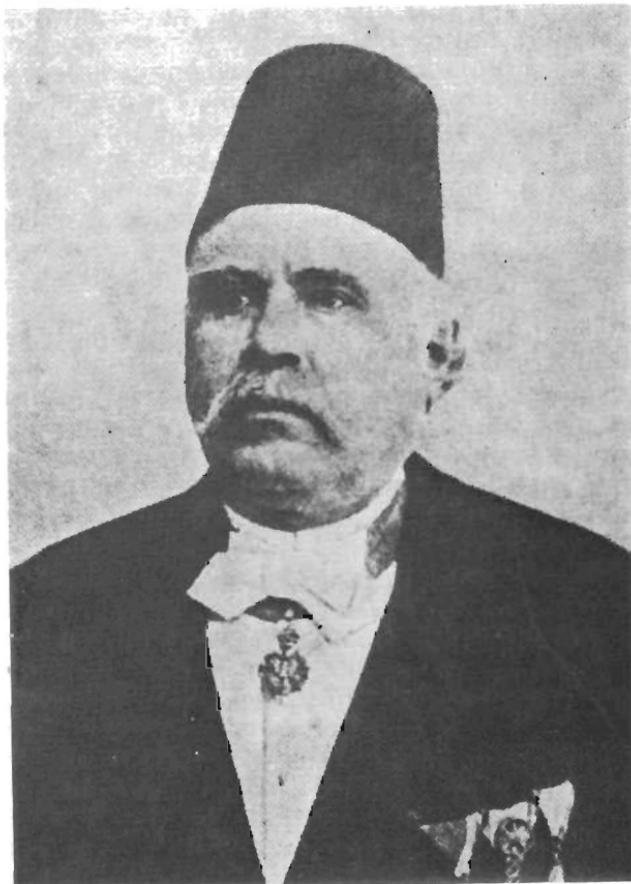
Od Helfertovih prijedloga do Makarićevog poziva na osnivanje Muzejskog društva u Bosni i Hercegovini prošlo je punih pet godina. Taj vremenski razmak je ispunjen postepenim, ali kontinuiranim sazrijevanjem uslova za početak organizovanijeg rada na uobličavanju zamisli o osnovama na kojima će se graditi koncepcija iz koje će kasnije proizići prva institucija ovog profila u Bosni i Hercegovini. Reagovanje na Makarićev javno publikovani poziv i tempo kojim je stvaran početni fundus predmeta za zbirke budućeg Žemaljskog muzeja u Sarajevu pružaju, čini se, dovoljan dokaz za to tvrdjenje. Teško je, naime, pretpostaviti da bi se takvi rezultati mogli pokazati bez prethodno izvršene pripreme za realizovanje ove inicijative. Na ovakav zaključak upućuje i pisanje »Sarajevskog Listu« prema kome ova zamisao uopšte nije nova.²¹ »Umni radnici

¹⁹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 29 (17). IX 1882, br. 117, str. 2, »Mali vjesnik«.

²⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 17 (5). IX 1884, br. 105, str. 2.

²¹ »Das hiesige Amtsblatt, unserer Aufruf im Auszuge wiedergebend, wünscht dem künftigen Vereine ebenfalls das beste Gedeihen, bemerkst indes hierzu, dass diese Idee durchaus keine neue sei« (»Bosnische Post«, Sarajevo, 25. IX 1884, br. 76, str. 2–3).

i prijatelji razvijnika ovijeh zemalja, koji u više prilika istraživahu i proučavahu starinske spomenike u zemlji, doticahu se gornje ideje vrlo često» — izričito je tvrdio »Sarajevski List« — »i razmišljaju o tome predmetu, kako da se jednoč ozbiljski pregne na posao u tome pogledu. Eto je sad prilika, da se o tome povede javna riječ i pristupi k samom djelu« — istakao je »Sarajevski List« u jednoj svojoj novici.²²

Mehmedbeg Kapetanović-Ljubušak

Poziv koji je, pledirajući za osnivanje muzejskog društva u Bosni i Hercegovini, uputio dr Julije Malkanec, ljekar i gradski vijećnik u Sarajevu, datiran je u Sarajevu 20. septembra 1884. godine, a objavljen prvi put na njemačkom jeziku u listu »Bosnische Post« na uvodnom mjestu u broju od 21. septembra te godine.

²² »Sarajevski List«, Sarajevo, 24. IX 1884, br. 108, str. 2, »Mali vjesnik«.

Međutim, zamisao o osnivanju muzeja u Sarajevu lansirana je u istom listu već nešto ranije i to u dužem članku, objavljenom pod naslovom »Sarajevo kao zemaljski glavni grad« (»Sarajevo als Landeshauptstadt«).²³ Kako je, kao što je poznato, Makanec bio vlasnik i izdavač ovog lista, pokrenutog upravo te godine, veoma je opravданa pretpostavka da njemu treba pripisati i tu viziju perspektivnog razvoja glavnog grada Bosne i Hercegovine u kome i muzej ima značajno mjesto. Mada je i sam poziv (Aufruf zur Gründung eines Musealvereines für Bosnien und die Hercegovina)²⁴ Makaneca potpisao u ime privremenog odbora u kome su se, kako se vidi iz teksta poziva, nalazila lica raznih profesija, doseljenici i starosjedinci, nema sumnje da je on glavni inicijator zamisli o osnivanju muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu.

U tekstu poziva posebnu pažnju privlači onaj njegov dio u kome se epistolifira činjenica da je nestajanje predmeta istorijske ili spomeničke vrijednosti iz Bosne i Hercegovine uzelo naročito maha u posljednjih šest godina, a to će reći od austrougarske okupacije tih krajeva. Kako je raznošenje predmeta takve vrijednosti tada primilo karakter masovne pojave, osnivanje muzejskog društva je predstavljalo efikasan način da se takvoj pojavi stane u kraj.

Objavljajući Makančev poziv, list »Bosnische Post« je u napomeni obavijestio svoje čitaoca da su zamoljene redakcije drugih listova da i one objave tekst toga poziva. Pozdravljajući ovu inicijativu, »Sarajevski List« je u notici pod naslovom »Domaći muzej« konstatovao da je Makanec iznio »u svome listu ideju, da se u Sarajevu ustanovi muzejsko društvo zarad toga, kako bi se u glavnom gradu vremenom podigao muzej za čuvanje historijsko-arheoloških spomenika i za poznavanje domaće faune, flore i mineraloško-geoloških prilika našijeh zemalja«. »Keltijski, rimske i staroslovenski

²³ »Es wäre an der Zeit, an die Gründung eines archäologischen Vereines und einer Stätte für solche wertvolle Antiquitäten, welche der Verein oder die Stadt in's Eigenthum erwerben würde, zu denken und — aus den bescheidensten Anfängen könnte mit der Zeit der Hauptstadt eine Sehenswürdigkeit, ein Museum erwachsen, dass gar grosse Wichtigkeit erlangen müsste. Würde in solcher Weise von der Hauptstadt auch das Mögliche für Wissenschaft und Kunst geleistet, so würde dadurch gezeigt, dass man auf alle Interessen möglichst Bedacht nimmt und dieselben fördert, und neben eigenem Vorteil müsste der Hauptstadt auch rückhaltlose allgemeine Anerkennung zu Theil werden. (»Bosnische Post«, Sarajevo, 13. VII 1884, br. 55, str. 2.)

²⁴ »In der Ueberzeugung nun, hiedurch jedem Freunde des Landes aus der Seele gesprochen und einem allgemein gehegten, berechtigten Wunsche entsprochen zu haben, fand eine Vereinigung von Männern verschiedener Stände und Berufszweige — aus Einheimischen sowohl, als aus Eingewanderten bestehend — statt, um den schönen Zweck — Errichtung eines Museums in der Landeshauptstadt — durch Gründung eines Musealvereines zu fördern und möglichst bald zu verwirklichen. Der Verein hofft auf die werktätige Unterstützung aller Stände und auf die Opferwilligkeit jedes Patrioten. (»Bosnische Post«, Sarajevo, 21. IX. 1884, br. 75, str. 1.)

grobovi, rimski i starovizantijski natpisi i novci, ruševine kraljevskih palača iz vremena samostalnosti Bosne i Hercegovine, novci i povelje vladara njihovih, svi ti ostaci pružaju razloga da se za pobiranje i očuvanje njihovo ustamovi stožer, kako ogledalo prošlosti ovijeh zemalja» — pisao je tom prilikom »Sarajevski List«.²⁵

Iz sarajevske štampe se može pratiti na kakav je odjek ova Makančeva inicijativa naišla u Bosni i Hercegovini, a u Sarajevu posebno. Tako je list »Bosnische Post« sa zadovoljstvom konstatovao da je poziv na osnivanje muzejskog društva svugdje naišao na povoljan odziv. Prema informacijama iz istog lista, sarajevsko Gradsko zastupstvo je na svojoj sjednici, održanoj u septembru te godine, svesrdno podržalo inicijativu za osnivanje muzejskog društva. Stavljanje ovog pitanja na dnevni red sjednice Gradskog zastupstva tražilo je potpisnik poziva dr Julije Makanec. Glavni zagovornici ovakve podrške Gradskog zastupstva inicijativi za osnivanje muzejskog društva bili su na istoj sjednici vladin povjerenik Kosta Herman i gradski vijećnik Mehmed-beg Kapetanović Ljubušašk.²⁶ U prilog Makančevoj inicijativi govorili su i još neki gradski vijećnici čija se imena ne navode u novinskim izvještajima sa te sjednice Gradskog zastupstva.

Isti list je bio u mogućnosti da već četvrti dan po publikovanju Makančevog poziva osim informacije o podršci koju je ovoj inicijativi pružilo sarajevsko gradsko zastupstvo donese i spisak prvih priloga u muzejskim predmetima,²⁷ a uskoro i drugi spisak poklonjenih predmeta od strane raznih darodavaca.²⁸ Gotovost pojedinih institucija i ličnosti (Sarajevska gradska opština, francuski konzul Moreau, Kosta Herman, Mehmed-beg Kapetanović, dr Julije Makanec, Savo Kosanović, baron Hugo Kučera i drugi) da se na ovaj način i u ovalko kratkom roku odazovu pozivu i daju prve poklone u predmetima za budući muzej u Sarajevu, svojevrsna je potvrda opravdanosti pretpostavke da su za realizovanje ove zamisli već bile izvršene prethodne pripreme.

Razumije se da ni Privremeni odbor u čije ime je dr Julije Makanec potpisao poziv na osnivanje Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu nije mogao da u svom djelovanju ne polaže efikasnost, utolikо prije što je reagovanje javnosti na publikovani poziv bilo veoma povoljno. Odbor je konstituisan na sjednici održanoj početkom oktobra te godine.²⁹ Za predsjednika Odbora je izabran Kosta Herman, za potpredsjednika Mehmed-beg Kapetanović Lju-

²⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 24. IX 1884, br. 108, str. 2, »Mali vjesnik«.

²⁶ »Bosnische Post«, Sarajevo, 25. IX 1884, br. 76, str. 3.

²⁷ Ibidem.

²⁸ »Bosnische Post«, Sarajevo, 9. X 1884, br. 80, str. 3.

²⁹ »Bosnische Post« piše da je odborskoj sjednici prisustvovao i jugoslovenski etnograf dr M. S. Krauss, koji je tada boravio u Sarajevu (9. X 1884, br. 80, str. 2).

bušak, a za sekretara dr Makanec. Prema pisanju »Sarajevskog Lista«, Odbor je brojao osim predsjednika još 10 članova.³⁰ Krajem oktobra javio je list »Bosnische Post« da su Herman i Makanec izradili tekst nacrta pravila Muzejskog društva.³¹

Razmatranje nacrta ovih pravila trajalo je na relaciji Sarajevo — Beč gotovo pola godine. »Sarajevski List« je donio u maju 1885. godine vijest da je Zajedničko ministarstvo finansija odobrilo pravila Muzejskog društva, te da ih je Žemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu dostavila Privremenom odboru.³² Dobivši odobrenje pravila, Privremeni odbor je pristupio sljedećoj fazi priprema za konstituisanje društva. Javno je publikovan poziv na pristupanje u članstvo društva. Poziv su u ime Privremenog odbora potpisali Kosta Herman i dr Julije Makanec. Mada je upućen »na sve prijatelje znanosti i prosvjete, da svi skupa pristupe društvu, koje je stavilo sebi za zadatak ispitivanje povijesti ovijeh zemalja, dizanje domaće umjetne obrtnosti i škućevne industrije«, poziv je ipak prvenstveno bio upućen na određene adrese — »na sve činovnike, oficire, sveštenike, posjednike, učitelje i trgovce, na sve opštine i jednom riječi na sve odlične muževe zemlje, na svakog patriota«.³³ Očigledno je da su sastavljači ovog poziva upravo od ovih krugova najviše i očekivali. Oni takođe mislu propustili da u ovoj široko zasnovanoj akciji za učlanjenje u Muzejsko društvo u pozivu zatraže pomoći okružnih, kotarskih i ekspositornih predstojnika, opštinskih zastupstava, kao i predstojnika manastira i sveštenika.

U istom broju »Sarajevskog Lista«, takođe na istaknutom mjestu, na prvoj stranici, publikovan je i izvod iz pravila Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu.³⁴ U pomenutom izvodu su objavljena samo 4 člana pravila (1, 5, 6 i 7), a to su oni članovi u kojima je riječ o zadacima Društva i njegovom članstvu. Kao svrha Muzejskog društva u pravilima je fiksirana ova — »a) da osnuje bosansko-hercegovački žemaljski muzej, u koji će se primati sve, što je arheološki, kulturno-historički, umjetnički i obrtnički značajno i po zemlji svojstveno, b) da ispiša u zemlji nalazeće se spomenike svake

³⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 29. X 1884, br. 123, str. 2, »Mali vjesnik«.

³¹ »Bosnische Post«, Sarajevo, 26. X 1884, br. 85, str. 2, »Tagesbericht«.

³² U istoj vijestil, objavljenoj pod naslovom »Društvo za muzej u Sarajevu«, list je javio da su se za utemeljage Društva već prijavili civilni udjeljak baron Nikolić sa suprugom i sinom, Iako i baron Kučera (»Sarajevski List«, Sarajevo, 20. V 1885, br. 54, str. 2).

³³ U pozivu je naznačeno da će prijave u članstvo Muzejskog društva »primati u Sarajevu: ured vladinog savjetnika Koste Hermanna, zatijem dr Julije Makanec (uredništvo »Bosn. Post«), pračeštevi mitropol. Sava Kosanović, prečasni kanonik Jagatić i vladin savjetnik Mehmed-beg Kapetanović« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 12. VII 1885, br. 77, str. 1).

³⁴ Prema pisanju »Sarajevskog Lista«, ova pravila su odobrena 2. maja 1885. pod brojem 10.726/I.

vrste i svakog doba i da se stara za koliko moguće očuvanje istih, napošljetu c) da potpomaže i unapređuje kućevnu industriju i domaći umjetnički obrt». Što se tiče članstva u Muzejskom društvu, ono se, prema tekstu pravila, trebalo da sastoji iz »članova utemeljitelja, potpomagajućih i dopisujućih«.³⁵

Jefstan Despić

Osnivačka skupština Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu je održana krajem decembra 1885. godine. Prema podacima iz »Sarajevskog Lista«, Skupštini je prisustvovalo 29 članova društva.

³⁵ Prenoseći iz lista »Bosnische Post« vijest da se iz Srebrenice prijavilo u članstvo Muzejskog društva osam lica »koje domaćih sinova«, »Sarajevski List« je konstatovao da se »dosele ni iz jednog kotara nije nikо prijavio kao član«, pa je izrazio želju »da malešna Srebrenica pobudi svojim primjerom ostala okružna i kotarska mjesta na Živahan pristup ovome društvu« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 14.VIII 1885, br. 91, str. 3).

Na Skupštini je izabran stalan odbor,³⁶ čime je prestala funkcija dotadašnjeg privremenog odbora, koji je obavio potrebne predrađenje za konstituisanje Muzejskog društva, prvo u istoriji Bosne i Hercegovine. Iz izvještaja koji je podnesen na Osnivačkoj skupštini vidi se da je Društvo u trenutku održavanja Osnivačke skupštine brojalo 227 članova, od kojih 21 utemeljitelja.³⁷ Društvu je, prema podacima iz izvještaja, bilo poklonjeno blizu 400 muzejskih predmeta. Najveći broj predmeta ustupilo je Društvu Zajedničko ministarstvo finansija »od onih predmeta što na peštanskoj izložbi bijahu izloženi«. U istoj novici u kojoj je objavio neke podatke iz izvještaja, podnesenog Osnivačkoj skupštini Muzejskog društva, »Sarajevski List« je objavio vijest o konstituisanju Stalnog odbora Društva³⁸ i zaključku Stalnog odbora da se »radi dobave sposobnog čuvara za muzejske predmete« obrati Zajedničkom ministarstvu finansija u Beču »da mu isto preporuči sposobnoga čovjeka za to mjesto«. Na ovaj zaključak Stalnog odbora Muzejskog društva reagovao je zagrebački list »Obzor« u jednom svom dopisu iz Bosne i Hercegovine. Prenoсеći iz »Sarajevskog Lista« vijest o konstituisanju novog društva i pozdravljajući, sa svoje strane, osnivanje Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu, »Obzor« je smatrao potrebnim da izrazi mišljenje prema kome je za ovo radno mjesto trebalo raspisati natječaj a ne obraćati se za to Zajedničkom ministarstvu finansija u Beču. »Mi mislimo« — smatrao je »Obzor« — »da čuvar mora znati podpuno jezik naroda, da uzmogne koristno djelovati, a mi neznamo, da li će ministarstvo tražiti baš takova čovjeka. Čudimo se, da u skupštini nije se nitko sjetio iztaknuti da čuvar mora znati hrvatski

³⁶ »U stalan odbor izabrano je ovih 15 članova: Nj. Preuzvišenost baron Nikolić, Kosta Hörmann, Mustafa beg Fadiipašić, Mehmed beg Kapetanović, mitropolit Nikolajević, dr. Makanc, Petro T. Petrović, fra Grga Martić, Risto D. Besarović, konsul Moreau, kanonik dr. Jagatić, pukovnik Tomićić, Heinrich Müller, Heinrich Löwy i Mehmed Hulusie (»Sarajevski List«, Sarajevo, 30. XII 1895, br. 147, str. 2).

³⁷ »Društvo broji 227 članova, od kojih 21 utemeljitelja, među kojima su povi Njih. Preuzvišenosti baroni Appel i Nikolić. Među sadanjim članovima imade 80 domaćih sinova i to: 36 pravoslavnih, 20 muhamedanaca, 20 katolika i 4 jevreja. Pretežna većina su od njih posjednici i sveštenici, pomaosob Franjeveci. Iz okružja sarajevskog imade 107 članova i to 50 iz Sarajeva, 24 iz Goražde, 12 iz Višegrada, 6 iz Foče i 9 članova iz ostalih kotara; iz d. tuzlanskog 44 člana i to 26 iz Gračanice, 9 iz Srebrenice i 9 iz ostalih kotara; iz mostarskog 50 članova, 1 to iz trebinjskog 39, iz mostarskog 9 a iz ostalih kotara 3 člana; iz banjalučkog 22, skoro svi iz same Banjaluke; iz travničkog 7 a ostala 3 člana iz bihaćkog okružja. Izgled je da će se poslije ustanove društva broj članova znatno povećati.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 1.I 1886, br. 1, str. 2.)

³⁸ »Stalni odbor ovoga društva izabrao je jučer u svojoj prvoj sjednici preuvz. g. barona Nikolića predsjednikom, dra Juliju Makancu podpredsjednikom a Petru T. Petroviću blagajnikom društva. Tajničke poslove vršiće privremeno g. dr. Makanc« (Ibidem).

jezik, što je jedno te isto sa srbskim ili bosanskim — zaključio je »Obzor« ovaj svoj komentar.³⁸

U stvari, Zajedničko ministarstvo finansija je, odazivajući se molbi Muzejskog društva, imalo, izgleda, u viđu i momente na koje je ukazao »Obzor« u svojoj navedenoj notici. Na takav zaključak upućuje podešetak da je za stručnjaka za muzejske poslove dobavljen u Sarajevo 1886. godine dr Čiro Truhelka, arheolog i kustos Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu.⁴⁰ Da je u tom izboru učestvovao lično zajednički ministar finansija, vidi se iz teksta privatnog pisma koje je Truhelka uputio Kalaju iz Sarajeva 24. avgusta 1887.⁴¹ Iz tog pisma je vidljivo da je Truhelka otpočeo već početkom 1886. godine da obavlja svoje muzejske poslove u Sarajevu. Na izbor Čire Truhelke, kao prvog stručnjaka u budućem Zemaljskom muzeju u Sarajevu, uticala je i Kalajeva želja da ova institucija »dobije fizičnomiju umjetničko-obrtnog muzeja«.⁴² Otuda je njegov izbor pao upravo na kustosa jednog muzeja takvog profila. Truhelki je povjerena i dužnost sekretara Muzejskog društva.⁴³

Rezultati koje je postiglo Muzejsko društvo od svog konstituisanja mogu se sagledati iz članka koji je etnograf Nikola Arsenović objavio pod naslovom »Nekoliko riječi o bosan. herceg. muzeju u Sarajevu« u maju 1886. godine u »Sarajevskom Listu«. Arsenović tvrdi u tom članku da društvo ima 395 članova, od kojih 31 utegneća i 364 potpomažuća člana, kao i to da je Društvo već nabavilo

³⁸ »Obzor«, Zagreb, 7.I 1886, br. 4, str. 3.

³⁹ »Iste godine Društvo dobavlja iz Beča vještog preparatora Edmundu Celebora, a slijedeće godine dolazi kao volonter Otmar Rajzer, doznje čuvani ornitolog« (Alojz Benac i Vojin Dramušić: Sedamdeset pet godina djelovanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu, »Pregled«, Sarajevo 1963, br. 11—12, str. 355).

⁴⁰ »Schon seit anderthalb Jahren wiedme ich mich der ehrenden Aufgabe die mir Euer Exzellenz bei dem in Sarajevo zu errichtenden Museum anzuvertrauen geruhte, und während dieser Zeit konnte ich bemerken, dass sich dasselbe allmählig, ironiehin aber nicht in jenem Grade entwickelte, welcher einen erspriesslichen und der hohen Gönnerschaft Euerer Exzellenz würdigen Aufschwung in Kürze in Aussicht stellen würde.« (»Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave«, Grada, redaktor dr Hamdija Kapidžić, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1973, str. 32.)

⁴¹ »Osobita je zasluga ljudi koji su učestvovali u osnivanju Muzeja (među kojima je bilo i Srba, i Muslimana i Hrvata), što mislu pristali na Kalejevu koncepciju da Zemaljski muzej bude u isto vrijeme i privredna i naučna institucija. Zajednički ministar finansija Benjamin Kalaj je svakako da u ovoj ustanovi formira centar za tešpitivanje privrednih bogatstava Bosne i Hercegovine, pa je i predlagao da institucija dobije fizičnomiju umjetničko-obrtnog muzeja. Odbranivši koncepciju naučne ustanove u oblasti društvenih i prirodnih nauka, neposredni osnivači su stvorili solidnu osnovu za dalji plodonosan rad Muzeja.« (Dr Alojz Benac: Uz proslavu 75-godišnjice rada Zemaljskog muzeja, »Analiz Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1988—1962«, Sarajevo 1963, str. 6.)

⁴² U tom svojstvu je Truhelka podnio izveštaj na redovnoj godišnjoj skupštini Muzejskog društva, održanoj u Sarajevu u martu 1887. godine (»Sarajevski List«, Sarajevo, 23. III 1887, br. 33, str. 3)

prve vitrine za smještaj i izlaganje muzejskog materijala.⁴⁴ Nedjelju dana poslije publikovanja Arsenovićevog članka »Sarajevski List« je objavio vijest da je i Štrosmajer pristupio Muzejskom društvu za Bosnu i Hercegovinu, i to kao utemeljač.⁴⁵ Podaci o daljim rezultatima koje je postiglo Muzejsko društvo u svom radu nalaze se u izvještajima, podnesenim na redovnoj godišnjoj skupštini društva, održanoj u Sarajevu u marta 1887. godine.⁴⁶ U drugoj polovini te godine Društvo je angažovalo Vida Vuletića-Vukasovića da proučava starine u Bosni i Hercegovini.⁴⁷ A »Sarajevski List« je već sredinom septembra te godine počeo da objavljuje njegove »Bilješke o starijima u Bosni i Hercegovini«.⁴⁸

Bilo je očigledno da se djelovanje Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu uspješno odvijalo i da su pripreme za osnivanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu već privodene kraju. Zemaljski muzej je otvoren 1. februara 1888. godine, kada su, kako je istakao izvještač »Sarajevskog Lista«, predane »svekolike zbirke muzejskog društva u ruku zemaljskoj vlasti, te je tom prilikom novi zemaljski muzej svečano otvoren javnosti«.⁴⁹ Time je osnovni zadatak Muzejskog društva bio izvršen. Bosna i Hercegovina je prvi put u svojoj istoriji dobila muzej kao državnu ustanovu sa sjedištem u Sarajevu.⁵⁰

Vjerovatno pod snažnim utiskom koji je na gradane glavnog grada Bosne i Hercegovine moglo protizvesti osnivanje Zemaljskog muzeja došlo je uskoro do otvaranja drugog po redu nastanka muzeja u Sarajevu. Bio je to Muzej Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu, otvoren 1890. godine, 13. maja po starom kalendaru.

⁴⁴ »Sarajevski List«, Sarajevo, 14. V 1886, br. 55, str. 2—3, »Nauka i umjetnost«.

⁴⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 21. V 1886, br. 58, str. 2.

⁴⁶ »Dosada brojilo društvo 34 članova utemeljitelja i 400 članova podupirača. Muzej imade 569 komada, od kojih je zemaljska vlast kupila na izložbi u Budimpešti 233 komada i poklonila društvu, 315 komada poklonjeno je a društvo je samoo nabavilo 21 komad« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 23. III 1887, br. 33, str. 3).

⁴⁷ »Vid Vuletić Vukasović, poznati narodni književnik i starinar a građanski učitelj na Korčuli stiže će za kratko vrijeme u Sarajevu. Ovdjelje muzejsko društvo povjerilo je naime njemu, da prouči starine po Bosni i Hercegovini, a zemaljska vlast je naložila svjema oblastima neka mu u tome budu pri luci« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 14. VIII 1887, br. 94, str. 2, »Mali vjesnik«).

⁴⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 16. IX 1887, br. 108, str. 1—2, »Listak«.

⁴⁹ »Muzej je kakojavamo smješten u penzionoj kući s Černihće ulice u II. kvatu i zbirke su raspoređene u velikim staklenim ormancima i kako treba pohrojene i imenovane. Ovih dana će izdati i štampan katalog svih zbiraka« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 3. II 1888, br. 13, str. 2—3).

⁵⁰ O djelovanju Zemaljskog muzeja vidi »Spomenic u proslavu 50-godišnjeg opstanika Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije u Sarajevu 1888—1938«, Sarajevo 1938 i »Anale Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1938—1962«, Sarajevo 1963.

Zanimljivo je da o otvaranju ovog muzeja nema podataka u sarajevskoj dnevnoj štampi, a ni u arhivskim dokumentima koji se čuvaju u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Tu nema, koliko je to do sada poznato, nikakvih podataka ni o pripremama za otvaranje ovog muzeja.

Datum otvaranja Muzeja Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu poznat je iz teksta identičnog sadržaja koji je objavljen u »Bosansko-hercegovačkom istočniku«⁵¹ i u dodatku jednog broja »Bosanske Vile«.⁵² »Bosansko-hercegovački istočnik« je, osim saopštenja o otvaranju Muzeja, donio i napis pod naslovom »Srpsko-pravoslavni crkveni muzej u Sarajevu« u kome, pored ostalog, piše da »ovaj muzej ima veliku vrijednost, jer mnoge stare stvari, koje bi se možda zagubile ili zabacile u muzeju se čuvaju i ne mogu se izgubiti, a pored toga nijesu sakrivene, nego su izložene svjetu na vidiku u ormamima, naročito za to spravljenim sa stakлом a u dvije magaze crkvene, koje su za to odredene i uređene«. U istom napisu je objavljen i tekst apela za prikupljanje predmeta za crkveni muzej koji je pročitan u sarajevskoj Staroj srpsko-pravoslavnoj crkvi poslije otvaranja Muzeja. »Već mi u ovom našem muzeju u staroj crkvi imamo lijepih stvari, koje nam kažu prošlost sarajevsku« — konstatovano je u ovom apelu, pa je zatim ukazano na potrebu da se Muzej kompletira predmetima koje bi mu poiklonili pojedini građani. »U našeg srpskog naroda ima takovih starina dosta. Skoro u svakoj kući ima po nešto od starih stvari: starinskeh srdžaza; starijeh novaca i srebrnih i zlatnih; starinskih lijepih vezenijeh peškirja, anterija, čevrni; starijeh knjiga i starinskeh pisama; starih bekrenih stvari i različita pokutstva. Sve te stvari, kogod ih ima, danas se slabo ili nikako ne upotrebljuju, nego se kao antika čuvaju«⁵³ — podvučeno je u ovom apelu za prikupljanje predmeta za ovaj muzej.

Iz teksta saopštenja o tome da je otvoren Crkveni muzej, potpisanih od strane tutora Stare srpsko-pravoslavne crkve i objavljenih u navedenim periodičnim publikacijama, ne može se, međutim, saznati ko je, u stvari, učestvovao u postavljanju Muzeja Stare

⁵¹ »Bosansko-hercegovački istočnik«, mjesedni duhovni časopis za crkveno-prosvjetne potrebe srpsko-pravoslavnog sveštenstva, Sarajevo, juni 1890, sv. 6, str. 263.

⁵² »Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. maja 1890, br. 9, »Dodatak za sitnice i oglase«, str. 4.

⁵³ »Niko i ne zna za njih, do li onaj čije je i možda njegovi poznanici. Mnoge takove stvari leže, niko i ne zna da ih ima, — a u muzeju svaki bi mogao i vidjeti i znati — aime omoga, koji bi starinu priložio, za vječita vremena ostalo bi u muzeju« — kaže se u ovom apelu koji je Sarajevska srpsko-pravoslavna crkvena opština uputila srpskom narodu u Sarajevu uz posebno akcenotovanje ovih riječi: »ako bi bio god imao kakvih starinskih stvari, veliku bi zadužbinu učinio, ako bi to priložio našoj staroj crkvi, gdje bi se u muzeju čuvalo na vječita vremena.« (»Bosansko-hercegovački istočnik«, Sarajevo, juni 1890, sv. 6, str. 258—259.)

Do 1913. godine Zemaljski muzej se nalazio u zgradici na ugлу Čemaluše ulice i Crkvenog trga

crkve u Sarajevu. Hamdija Kreševljaković pripisuje uređenje ovog muzeja sarajevskom građaninu Jeftanu Despiću, koji je u vrijeme otvaranja Muzeja bio crkveni klisara.⁵⁴ U svojoj monografiji o Sarajevu za vrijeme austrougarske uprave Kreševljaković se za to tvrdjenje izričito poziva na pisanje »Sarajevskog List« iz 1918. godine, kada je u nekrologu, napisanom povodom Despićeve smrti, konstatovano da je Despić »kad je bio klisara u ovd. staroj srpsko-pravoslavnoj crkvi, koja je poznata kao jedna od najstarijih građevina u Sarajevu« uredio u njoj »arhiv i crkveni muzej, u kojem su sačuvani značajni i dragocjeni istorijski dokumenti, koji bi propali, da se pokojni Jeftan nije za to zauzeo, muzej uredio i ti se dokumenti sačuvali«.⁵⁵

Iz citiranih oskudnih podataka se može izvući zaključak o veoma značajnom udjelu sarajevskog građanina Jeftana Despića u pripremama, možda i inicijativi za otvaranje Muzeja Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu. Iz njih se, međutim, ne vidi kdo je učestvovao u stručnom postavljanju Muzeja. U traženju odgovora na ovo pitanje mora se, naime, poći od konstatacije da ni Despić ni njegovi saradnici u sarajevskoj srpsko-pravoslavnoj crkvenoj opštini nisu raspolagali nikakvim stručnim muzeološkim obrazovanjem, pa je, prema tome, veoma osnovana pretpostavka da su za stručno realizovanje svojih zamisli o postavljanju Muzeja morali tražiti saradnju iz redova muzejskih stručnjaka. Pitanje je da li su im takvu pomoć dali stručnjaci tek osnovanog Žemaljskog muzeja u Sarajevu ili je ona došla sa neke druge strane, najvjeroatnije iz Srbije ili Vojvodine? Na zaključak o učestvovanju muzejskih stručnjaka u postavljanju Muzeja Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu upućuje indirektno jedan zanimljiv podatak koji je objavio »Sarajevski List« u jednoj svojoj novici iz avgusta 1891. godine, a to će reći trešto više od godinu dana poslije otvaranja ovog muzeja. Naime, u tkoj novici, u kojoj je, koliko je poznato, prvi put u »Sarajevskom Listu« pomenut Muzej Stare crkve, donesena je vijest da je dr Konstantin Jireček, istaknuti istoričar i tada profesor graškog Univerziteta, boravio tih dana u Sarajevu, gdje je, kako ističe »Sarajevski List«, sa »velikim zadovoljstvom razgledao zemaljski muzej i crkveni muzej srpsko-pravoslavne opštine«.⁵⁶ Kako se, kao što je poznato, samo dobro uredeni muzeji razgledaju od strane znalaca sa velikim zadovoljstvom, onda se, ako se ova novinska vijest primi bez ikakve rezerve, navedeno Jirečekovo mišljenje o prvim sarajevskim muzejima u početnoj fazi njihovog javnog djelovanja može smatrati jednim od veoma laskavih priznanja, upućenih na njihovu

⁵⁴ Hamdija Kreševljaković: Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878—1918), Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1989, str. 41.

⁵⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 11. II 1918, br. 31, str. 3, »Sarajevske vesti«.

⁵⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 26. VIII 1891, br. 100, str. 1, »Mali vjesnik«.

adresu. Za sarajevsku srpsko-pravoslavnu crkvenu opštinu ono je, s obzirom na to da je dolazilo od izvrsnog poznavaca srpskih spomenika i, kasnije, autora »Istorijske Srbije«, moralno, razumije se, imati još veću specifičnu težinu.

Treća po redu inicijativa za osnivanje muzeja u Sarajevu⁵⁷ zaobilježena je znatno kasnije, tek 1907. godine. Za nju znamo iz arhivskih dokumenata, sačuvanih u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Te godine je, naime, podnesena predstavka Bosansko-hercegovačkog trgovackog društva u Sarajevu kojom se tražilo od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu odobrenje da se osnuje »jedan trgovacko obrtnički muzej sa sjedištem u Sarajevu«. Predstavka je datirana u Sarajevu 5. septembra 1907. godine, a potpisali su je predsjednik Bosansko-hercegovačkog trgovackog društva Risto Đ. Besarović, član prvog stalnog odbora Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu i u vrijeme podnošenja predstavke gradski podnadležnik u Sarajevu, i sekretar Trgovackog društva Bernardo Klajn. Prema tekstu predstavke, »zadaća bi toga muzeja bila koliko naučna, da izobrazí valjana trgovca, toliko i praktična, da izlažući robu ukaze puteve i potrebe. Tu bi imale da budu izložene vrste svake one robe i obrtnoga proizvoda, što bivaju producirane u samoj zemlji, vrste one robe, koja se u ovim zemljama traži i troši, a ne izrađuje, najzad vrste raznih sirovina. Jednom riječu: taj bi muzej imao zadaću, da svakoga interesenta uputi u stanje stvari, da svakomu interesentu odgovori na pitanja: koja se roba u samoj zemlji proizvodi? u kojoj količini, kakuvi, uz koju cijenu? nadalje koja se roba i u kojoj količini u zemlji traži a ne producira? kakva bi poduzeća valjalo osnivati? gdje i t. d.«

Obrazloživši potrebu za osnivanjem takvog muzeja, Trgovacko društvo je zamolilo Zemaljsku vladu za Bosnu i Hercegovinu »da se u principu odluči za osnivanje trgovacko-obrtničkoga muzeja u Sarajevu sa gore naznačenom zadaćom i da blagonačeljeno pomogne ovu korisnu namjeru na taj način, da sagradi na svoj trošak zgradu za tu instituciju«. Društvo je izrazillo, sa svoje strane, gotovost da se samo pobrine »za zgodno zemljiste«, obavezujući se pri tome da Zemaljskoj vladici »uloženi novac za gradnju u godišnjim obročima povrati«. Očigledno nemajući mnogo povjerenja u gotovost Zemaljske vlade da prihvati takvu soluciju, Trgovacko društvo je dalo i alternativni prijedlog — naime, da Zemaljska vlast »odredi u gornju svrhu neku stalnu godišnju pričinu, u kome bi slučaju dolje potpisano društvo samo podiglo zgradu«.

Podnoseći ovakav prijedlog, Trgovacko društvo je smatralo potrebnim da Zemaljskoj vlasti skrene pažnju na činjenicu da »im-

⁵⁷ U avgustu 1890. godine u Sarajevu je otvorena filijala Budimpeštaškog trgovackog muzeja. Širi izvod iz pravila ovog muzeja objavljen je u »Sarajevskom Listu« 28. marta 1890 (br. 37, str. 3). Kasnije je otvorena i filijala Bečkog trgovackog muzeja u Sarajevu.

stitucija trgovačko-obrtničkih muzeja nije stara; nema joj više od nekih trideset ljeta, a već je u tom kratkom vremenu osvojila čitav svijet i požnjela ogromne uspjhehe». Mada to u predstavci izričito nije rečeno, bila je to aluzija i na postojanje filijala budimpeštan-skog i bečkog trgovačkog muzeja u samom Sarajevu.

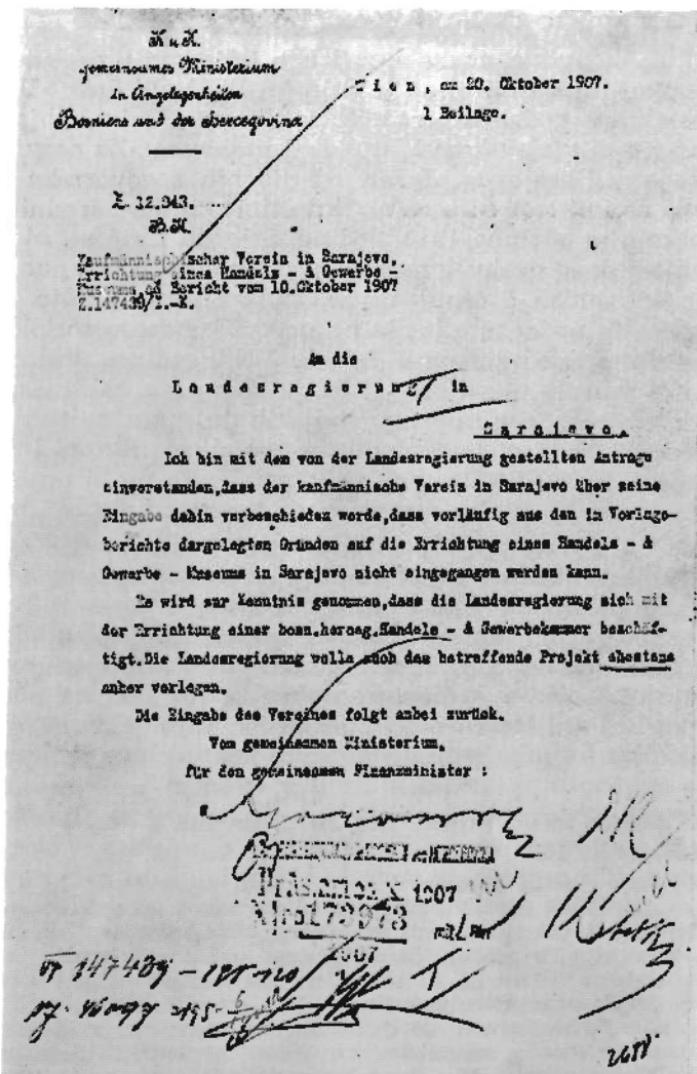
Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je izložila svoje mišljenje o predstavci Trgovačkog društva u Sarajevu u aktu upućenom 10. oktobra 1907. Zajedničkom ministarstvu finansija u Beču. Smatrajući opravdanim nastojanje Trgovačkog društva u Sarajevu za osnivanjem takve ustanove, Vlada je izrazila mišljenje da rješenje toga pitanja ipak ne zahtijeva takvu hitnost kako to proizlazi iz navedene predstavke. S tim u vezi Vlada ukazuje na to da se vrše pripreme za osnivanje trgovačko-obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu koja bi, smatra Zemaljska vlada, imala da zajedno sa Trgovačkim društvom ostvari projekt o osnivanju trgovačkog muzeja u Sarajevu.⁵⁸ Sa ovim mišljenjem Zemaljske vlade se saglasilo i Zajedničko ministarstvo finansija i saopštilo ga svojim aktom, upućenim iz Beča 20. oktobra 1907. godine.⁵⁹ Do osnivanja trgovačkog muzeja u Sarajevu nije došlo ni tada ni kasnije. Ako je predsjednik Bosansko-hercegovačkog trgovačkog društva u Sarajevu i potpisnik navedene predstavke bio, što je vjerovatno, inicijator i glavni zagovornik zamisli o osnivanju muzeja ovakvog profila, onda se može prilično opravdano pretpostaviti da je njegova smrt 1908. godine rezultirala i osjetnim slabljenjem aktiviteta u traženju rješenja za realizovanje pomenute zamisli. To, naravno, ne znači da u ovoj činjenici treba vidjeti jedini razlog što ovaj muzej nije osnovan.

Inicijativa za osnivanje još jednog muzeja u Sarajevu registrirana je 1909. godine. Riječ je o prijedlogu, podnesenom na redovnoj godišnjoj skupštini Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjeta«, koja je održana u Sarajevu 28. juna 1909. godine. Prema tom prijedlogu, trebalo je da »Prosvjeta« osnuje Narodni muzej u Sarajevu. Pomenuti prijedlog nije potekao iz Sarajeva već od »Prosvjetinog« pododbora u Bosanskoj Dubici, a podnesen je paralelno sa prijedlogom koji je isti pododbor podnio tražeći i osnivanje Narodne biblioteke pod okriljem »Prosvjete«. Mada u prijedlogu za osnivanje »Prosvjetinog« Narodnog muzeja nije formulisana ni u najkraćim crtama koncepcija takvog muzeja, može se pretpostaviti da je po zamisli predlagачa takav muzej trebalo da bude neka vrsta muzeja Srbija u Bosni i Hercegovini. Naime, vezivanje muzeja za »Prosvjetu« navodilo bi prvenstveno na takav zaključak.

⁵⁸ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond Zemaljske vlade za BiH br. 147.439/1-1907.

⁵⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond Zajedničkog ministarstva finansija, br. 12.643-1907.

Međutim, inicijativa da »Prosvjeta« osnuje Narodni muzej nije realizovana. Glavni odbor »Prosvjete« je smatrao da u sedmoj godini postojanja društva, osnovanog prvenstveno radi potpomaganja đaka u srednjim i visokim školama, nisu još bili sazreli uslovi da se »Prosvjeta« prihvati i takvog zadatka.⁶⁰ Ovakvo stanovište je usvojila i »Prosvjetina« godišnja skupština. Tako je ova interesantna zamisao ostala u stadiju prijedloga.

Zajedničko ministarstvo finansija usvaja stanovište Zemaljske vlade o osnivanju trgovackog muzeja u Sarajevu

⁶⁰ »Prosvjeta«, Sarajevo, 1. VII 1909, god. III, br. 7, str. 114.

Posljednja po redu nastanka inicijativa za osnivanje jednog muzeja u Sarajevu pokrenuta je 1910. godine. Te godine je na opštoj skupštini učitelja narodnih osnovnih škola, održanoj u Sarajevu 10., 11. i 12. jula, donesen, pored ostalog, i zaključak da se u Sarajevu osnuje školski muzej za Bosnu i Hercegovinu. U izvještaju sa te skupštine, koji je objavila »Učiteljska zora«, glasilo Saveza učiteljskih društava Bosne i Hercegovine, piše, između ostalog, da su na skupštini priimljeni »predlozi kolege Šimića odnoseći se na osnivanje učiteljskog konvinta, muzeja, zadruge i štedovne zaklade«.⁶¹ Nešto šire o ovoj inicijativi pisao je Stjepko Ilijić, urednik »Učiteljske zore« i istaknuti pedagoški radnik, u dužem članku, objavljenom 1912. godine u »Sarajevskom Listu« pod naslovom »Za osnutak školskog muzeja u Sarajevu«. Jedan od glavnih zagovornika ove zamisli, mada ne i njen predlagач na skupštini učitelja narodnih osnovnih škola koja je održana 1910. godine, Stjepko Ilijić se, pledirajući za osnivanje jednog ovakvog muzeja, u svom članku osvrnuo ukratko i na istorijat zamisli o osnivanju školskih muzeja uočište, koja se, prema njegovim podacima, javila na prvom kongresu sociologa, psihologa i pedagoga, održanom u Briselu 1867. godine. Prateći ostvarivanje ove zamisli u svijetu, Ilijić je došao do zaključka da se »pomoću međunarodnog saveza učiteljskih društava, agitacija u prilog osnutku školskih muzeja« proširila »po cijeloj Evropi i Americi, te danas nema ovećeg kulturnog centruma, gdje ne bi opstojao posebice ili u svezi sa ostalim ustanovama te vrete i školski muzej«.⁶²

Mada su u vrijeme objavljivanja ovog Ilijićevog članka već djelovali školski muzeji u nekoliko jugoslovenskih kulturnih centara, Ilijić je kao primjer organizovanog školskog muzeja iz susjednih zemalja naveo samo jedan — Školski muzej u Zagrebu.⁶³ Iz teksta njegovog članka se lako može uočiti zašto se on zadržao ujoravo na tom primjeru. Ilijić je, naime, kao predstavnik Saveza učiteljskih društava za Bosnu i Hercegovinu, razgledao 1910. godine u Zagrebu školsku izložbu koja je priredena povodom proslave dvadesetpeto-

⁶¹ »Učiteljska zora«, Mostar, 1910, br. 7, str. 212.

⁶² »Sarajevski List«, Sarajevo, 27. IV 1912, br. 95, str. 1—2, »Listalk«.

⁶³ »Za naše prilike interesantan je školski muzej, koji je u Zagrebu smješten u vrlo lijepoj zgradi Učiteljskog doma i kojim nam je živim svjedočkom požrtvovnog i usmjerenog rada hrvatskog učiteljstva, oko unaprjeđenja i procvata kulture u Hrvatskoj. 'Školski muzej' u Zagrebu ureden je po najmoderntijem sistemu. U njemu su smještena sva naučno-uzgojna sredstva od najprimitivnijih do najmoderntijih učila; knjige, enciklopedije, teleske, pisanke od postankova redovite školske obuke do današnjih vremena; raznolike kartografske karte u skoku mijlhovog usavršavanja; rukopisi znamenitijih pedagoga, mnogobrojne knjige za mladež, sve moguće vrste tabla i klupsa; najprimitivniji fizikalni aparati, do najmoderntijih, koji se upotrebljavaju u osnovnim školama, razne dječje igraške i t. d. i t. d. Sve to skupa pravi osobit dojam na posjetioce, koji iz svega jasno razabire sveukupnu sliku napretka školstva u zemlji.« (Ibidem.)

godišnjice osnivanja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, o čemu je i sam objavio u »Učiteljskoj zori« 1910. godine napis pod naslovom »Moj posjet školskoj izložbi u Zagrebu«.⁶⁴

Pozivajući se u svom članku »Za osnutak školskog muzeja u Sarajevu« na zaključak, donesen na Učiteljskoj skupštini 1910. godine, koji on naziva rezolucijom, Ilijić naglašava da je ta rezolucija bila dostavljena od strane Saveza učiteljskih društava Zemaljskoj vlasti za Bosnu i Hercegovinu.⁶⁵ »U toj se je rezoluciji učiteljstvo izjavilo spremno da podupre svojim radom tu vrlo važnu instituciju« — piše Ilijić i dodaje: »Uzme li se na um, da su već dograđene vrlo podesne muzejalne zgrade, u kojima bi se moglo naći mesta za školski muzej, nadati se je, da bi se moglo očekivati, da bi se prama prilikama i to pitanje kraju privelo.« Vjerovatno misleći na zgrade Zemaljskog muzeja, čija se izgradnja dovršavala u vrijeme objavljivanja ovog članka, Ilijić je, izgleda, mislio da pitanje smještaja školskog muzeja, jedan od najosnovnijih preduslova za otpočinjanje normalnog rada bilo kog muzeja, treba već smatrati praktično riješenim, pa je pledirao za stvaranje posebnog odbora sastavljenog od učitelja narodnih osnovnih škola, čiji bi zadatci bio da prikupi fundus muzejskog materijala, potrebnog za rad takve ustanove.⁶⁶ Ne raspolažemo podacima o tome da li je takav odbor uopšte formiran ni da li je pristupio prikupljanju grade za zbirke školskog muzeja u Sarajevu.

Stiče se utisak da je Ilijić pisao svoj članak, objavljen u »Sarajevskom Listu«, upravo zato da bi njime animirao određene faktore da uoči dovršenja zgrada Zemaljskog muzeja nađu u njima rješenje i za smještaj školskog muzeja. To je, izgleda, bila i osnovna pobuda Ilijićeva da publikovanjem svoga članka u »Sarajevskom Listu«, gdje je dobio širi publicitet nego što ga je mogao dobiti u stručnoj pedagoškoj štampi, upravo u tom trenutku, u stvari, obnovi već ranije formulisani prijedlog o osnivanju školskog muzeja i tim ga aktualizira. U tom svom nastojanju ovaj istaknuti pedagoški radnik i zagovornik osnivanja školskog muzeja nije uspio. Otvaranje zbirki Zemaljskog muzeja javnosti u novim prostorijama 1913. godine pokazalo je evidentno da jedna od osnova na kojoj je, dve godine poslije donošenja zaključka Učiteljske skupštine, Ilijić gradio svoje optimističko uvjerenje o skorom rješenju problema smještaja školskog muzeja u Sarajevu nije bila realna. Opravdana je pret-

⁶⁴ »Učiteljska zora«, Mostar 1910, br. 7, str. 219—221.

⁶⁵ U arhivskim fondovima kojih se čuvaju u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu nije se mogla pronaći pomenuta rezolucija.

⁶⁶ »Taj bi muzej morao biti neko ogledalo postupenog razvoja našega školstva od predokupacijone dobi, sve do današnjih vremena. Naravno, da bi dotični odbor morao imati i dovoljno raspoloživih novčanih sredstava za osnivanak i razvijati tog vrlo važnog poduzeća.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 27. IV 1912, br. 96, str. 1—2, »Listek«.)

postavka da su se eventualna dalja nastojanja na realizovanju Ilijiceve zamisli razbila, u stvari, na ovom problemu.

Sve zamisli o osnivanju muzeja u Sarajevu, nastale u vrijeme austrougarskog upravljanja Bosnom i Hercegovinom, nisu, kao što proizlazi iz prethodnog izlaganja, uspješno okončane. Njihova zajednička karakteristika je u tome što su one, sve bez izuzetka, bile rezultat privatne inicijative i što su, svaka za sebe, predstavljale svojevrstan dokaz o tome da su uvjerenja o potrebi postojanja takvih institucija sticala postepeno pravo građanstva i u sarajevskoj sredini. Prva među njima, i hronološki i po značaju, zamisao o osnivanju Zemaljskog muzeja u Sarajevu dala je, brižljivo pripremljena i realizovana, najveće rezultate. I formiranje Muzeja Stare sarajevske srpsko-pravoslavne crkve treba pripisati znatnim dijelom uticaju koji je na jedan krug sarajevskih građana izvršilo već i samo postojanje Zemaljskog muzeja, prve muzejske institucije u Bosni i Hercegovini.

Prve dvije inicijative za osnivanje muzeja u Sarajevu, u tom vremenskom razdoblju i uopšte, bile su ujedno i jedine koje su uspješno realizovane. Postavlja se pitanje zašto su upravo one, a ne i ostale dovele do takvih ostvarenja. Rezultat temeljnih priprema koje je za njegovo osnivanje izvršilo Muzejsko društvo za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljski muzej je, postavljen već od 1888. godine kao državna ustanova koja je pred evropskom i svjetskom javnošću trebalo da reprezentuje spektakularna dostignuća austrougarske kulturne politike na okupiranom području,⁶⁷ imao za sobom više-

⁶⁷ Od svog početka Zemaljski muzej je imao potpuno kompleksan karakter. Ova kompleksnost se najbolje ogleda u pogledu naučnih disciplina koje su trebale da budu — i uglavnom bile — zastupljene u Glasniku Muzeja. To su: geografija, istorija, arheologija (prahistorijska, antička i srednjovjekovna), istorija umjetnosti, jezički i književnost, etnologija, prirodne nauke u najširem obimu, statistika i bibliografija. Kao što se vidi iz tog pregleda, obuhvaćene su, tako reći, sve društvene i veći dio prirodoslovnih disciplina. Zemaljski muzej je na taj način dobio veoma širokuazu, koja je bila uslovljena nedostatkom bilo kakve druge neučne ustanove i željom da se naučna misao pokrene i u ovim pokrajinama.

Austro-ugarska okupaciona uprava je konačno potpuno prihvatile ovaku konceptiju Muzeja i pružila mu obilatu materijalnu pomoć. Tako je omogućen jedan veoma obitim i skup istraživački rad, a na kraju i izgradnja monumentalnih muzejskih paviljona, nabavka odličnog namještaja i uređenje izložbenih zbirki. Očito je da je okupaciona austro-ugarska vlast imala i određene političke ciljeve sa tim velikim investicijama na kulturnom i naučnom polju. Oni bi se mogli svestri na sljedeća dva osnovna objašnjenja: prvo, trebalo je na kulturnom planu opravdati okupaciju Bosne i Hercegovine, a za to je podizanje ovakve reprezentativne ustanove bilo veoma pogodno rješenje; drugo, Bosna i Hercegovina su bile, tako reći, terra incognita za nauku, pa je na ovaj način Austro-Ugarska učvršćivala i svoju opću kulturnu misiju u Evropi. No, bez obzira na tu političku pozadinu, treba konstatovati vrlo pozitivnu činjenicu da su se kroz rezultate istraživanja, koje je organizovao Zemaljski muzej, Bosna i Hercegovina uključile u evropsku kulturnu zajednicu.

struku pomoć države, od obezbjedenja materijalnih sredstava do takođe veoma konkretnе pomoći i najnižih organa državne uprave,⁶⁸ kotarskih ureda i ispostava, u prikupljanju predmeta, rasturanju muzejskih publikacija i prilikom istraživačkih radova, vršenih na terenu. Ta pomoć nije mogla da ostane bez snažnijeg odraza na djelovanje ove institucije. Znatno skromnijih pretenzija od prethodnog, Muzej Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu nije za sobom imao državu, njen aparat i njena finansijska sredstva. Mada je vjerojatno da su pripreme za osnivanje toga muzeja vršene još u vrijeme djelovanja Muzejskog društva,⁶⁹ nema nikakvih indicija koje bi upućivale na to da je Muzejsko društvo učestvovalo u tim pripremama u bilo kojoj formi. Ovaj muzej je nastao kao rezultat želje jedne sarajevske vjerske zajednice koja je svoje dugo prisustvo u javnom životu glavnog grada Bosne i Hercegovine htjela da vidno manifestuje, pored ostalog, brojem i kvalitetom predmeta toga muzeja. Oslanjujući se na nju, Crkveni muzej je bio stalno predmet brige i staranja te zajednice. A ta je pomoć za njegov rad bila i dragocjena i dovoljna.

Ostale zamisli o osnivanju muzeja u Sarajevu, nastale u vrijeme austrougarskog upravljanja Bosnom i Hercegovinom, nisu realizovane iz razloga o kojima je naprijed bilo više nijeći. Za njima nije stajala ni državna vlast Dvojne monarhije ni bilo kakve jače snage na koje su se ti muzeji mogli čvrše osloniti bez državne pomoći. Njihovi zagovornici nisu dobro ocijenili postojanje realnih uslova i izgleda za realizovanje tih zamisli ili im je nedostajalo dovoljno upornosti i umješnosti u nastojanjima da ih uspješno ostvare. Mada nerealizovane, zamisli o osnivanju trgovacko-obrtničkog, »Prosvjetinog« i Školskog muzeja će, zajedno sa prvim dvjema, u kulturnoj istoriji Sarajeva ostati zabilježene kao zanimljivi pokušaji da

⁶⁸ i da je ispunjena praznina koja je dodata stajala na kulturnoj karti ovog dijela Balkana. (Dr Alojz Benac: Uz proslavu 75-godišnjice rada Zemaljskog muzeja, »Analii Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1938—1962«, Sarajevo 1963, str. 6.)

⁶⁹ Đorđe Svitilić: Naš zemaljski muzej. Govor, koji je držan u dvorani kotarskog ureda načelnicima, podnačelnicima, muistarima i knezovima radi sabiranja narodnih umotvorina i drugih starina. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 5. V 1888, br. 58, str. 1, »Listak«.)

⁷⁰ U motici pod naslovom »Muzejsko društvo« objavio je »Sarajevski List« u oktobru 1906. godine vijest o prestanku rada ovog društva. Na poslijednjoj skupštini, održanoj 27. oktobra 1906. godine, doneseni su na prijedlog predsjednika Muzejskog društva Koste Hermanna zaključci da se Muzejsko društvo raspuni i da se »polikretni izmetak Muzejskog društva, koji čini preko 11.000 K. u smislu društva, pravila pred u svojmu zemlje, ali da se zemaljskoj vlasti podastre želja i predlog, na kojeg svrhe da se upotrebi ova glavnica. Te svrhe su i opet naučne. Za proučavanje pećine na Ivan planini i predistorijske starine u Klakatu i Novom Šeheru da se odredi svota od 3.500 K., a ostatak za knjižnicu (nabavu fundamentalnih naučnih djela)« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 28. X 1906, br. 127, str. 2, »Društveni život«).

se, takođe privatnim inicijativama, koje su se javile potpuno nezavisno jedna od druge, svaka u svojoj profesionalnoj ili nacionalnoj sredini, jednim kompleksnim i nekolikim specijalnim muzejima formira prva mreža ovakvih institucija u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Naredne muzejske ustanove, nastale, sve bez izuzetka, kao rezultat inicijativa šire društvene zajednice, dobiće Sarajevo tek znatno kasnije, poslije više od pola stoljeća, koliko iznosi vremen-

Dr Čiro Truhelka

ska distanca od početka djelovanja Zemaljskog muzeja do osnivanja Muzeja revolucije, prve u nizu muzejskih institucija koje će, jedna za drugom, biti otvorene u kratkom vremenskom razmaku. Tek će se sa njima prvi put utvrditi osnovna fizionomija ovog grada i kao snažnijeg muzejskog centra.

POKRETANJE »NADE«

Kada su austrougarske okupacione trupe pod komandom generala Filipovića u ljetu 1878. godine vojnički zaposjele Bosnu i Hercegovinu, svakom iole pažljivijem posmatraču zbivanja na ovom dijelu Balkanskog poluostrva bilo je jasno da izvršioci mandata Berlinskog kongresa nisu računali sa privremenim karakterom zaposjedanja okupiranog područja. Njegovom glavnom gradu, Sarajevu, nova uprava je namijenila određenu ulogu u realizovanju njene dugoročne bosanske politike. Prema toj zamisli, Sarajevo je trebalo da bude ne samo administrativni i politički centar Bosne i Hercegovine nego i kulturni centar kome je namijenjena posebna misija u ostvarivanju te politike. U okviru takve konцепције pokretanje ilustrovanih književnog časopisa »Nade« u Sarajevu zauzima, nema sumnje, jedno od veoma istaknutih mjestâ.

Uvid u stvarne motive za pokretanje ovog časopisa, njegovu konceptiju i obimne pripreme koje su mu prethodile pružaju sačuvani arhivski i drugi izvori iz toga vremena, fondovi grade u Arhivu Bosne i Hercegovine i Arhivu grada Sarajeva u prvom redu.¹ Arhivski izvori daju sasvim decidan odgovor na pitanje ko je inicijator pokretanja »Nade«. Iz povjerljive prepiske, vodene između Zajedničkog ministarstva finansija u Beču i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, jasno proizlazi da je odluku o pokretanju »jednog ilustrovanih časopisa beletristično-poučnog sadržaja na bosanskom jeziku« donio Benjamin Kalaj, austrougarski zajednički ministar finansija. U pismu, upućenom iz Beča 14. februara 1894. godine Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu, Kalaj piše da je tu svoju odluku saopštio Zemaljskoj vladi već prilikom svog boravka u Sarajevu prethodne, 1893. godine. Kao zadatak časopisa Kalaj je istakao da časopis treba da »pruži, s jedne strane, domaćoj čitalačkoj publici prema stepenu njenog obrazovanja odgovarajuću lektiru iz svih oblasti znanja i obrazovanja« i da, s druge strane, »u rijetki i slici prikaže inostranstvu stvarne prilike i sve veći kulturni razvitak Bosne i Hercegovine«.² Kalaj naglašava u istom pismu da se na

¹ Dokumenti iz fondova Arhiva Bosne i Hercegovine i Arhiva grada Sarajeva koji su publikovani u knjizi »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom« (Grada, redaktor Risto Bessonović, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968) citiraće se ovdje prema tekstu objavljenom u navedenoj knjizi.

² »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 81.

pokretanje »jednog bosanskog ilustrovanog časopisa« odlučio »i iz razloga političke prirode«. On nalazi te razloge u potrebi za suprotstavljanjem uticaju hrvatskih i srpskih listova ove kategorije, koji, svi bez izuzetka, u svojoj osnovi imaju nacionalne tendencije, a jedan od njihovih glavnih ciljeva se sastoji u tome »da te svoje tendencije prenesu na što šire krugove, odnosno tamu gdje su one već uhvatile korijen, da ih učvrste«. Kalaj takođe podvlači da je poznata činje-

Kosta Herman

nica da ti listovi računaju sa djelovanjem na stanovništvo Bosne i Hercegovine. A takvo djelovanje nije moglo da bude u intencijama njegove bosanske politike.

Kako se vidi iz navedenog pisma koje je uputio Zemaljskoj vladu za Bosnu i Hercegovinu, Kalaj je povjerio vladinom savjetniku Kostu Hermanu da prouči sva pitanja u vezi sa pokretanjem novog

časopisa u Sarajevu i da mu o tome podnese izvještaj. Ličnost od Kalajevog osobitog povjerenja, Herman je, kao što je poznato, već bio uspjesno realizovao Kalajeve zamisli o osnivanju i organizacionom ustrojstvu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, osnovanog 1888. godine. Herman je veoma prilježno pristupio obavljanju i ovog posla, koji mu je Kalaj povjerio. Opširan izvještaj, podnesen Kalaju u pismenoj formi i datiran 4. februara 1894. godine u Beču,³ to jasno ilustruje.⁴

U uvodnom dijelu svoga izvještaja Herman polazi od konstatacije da »ako tigde, onda upravo u Bosni i Hercegovini ima jedan ilustrovani časopis zabavno-poučnog sadržaja puni razlog postojanja i velik značaj«. On konstatuje da se u širokim krugovima stanovništva zapaža potreba za listovima koju on pripisuje djelovanju austrougarske okupacione politike u oblasti prosvijete.⁵ Prelazeći na stvarne motive za pokretanje ovakvog časopisa, Herman smatra da takvu potrebu ne mogu zadovoljiti politički nedjeljni listovi koji su u to vrijeme izlazili u Bosni i Hercegovini, kao ni pojedina povremena izdanja (zbirke narodnih pjesama, poslovice, pjesme, pripovijetke, kalendari i slično).

Herman je smatrao potrebnim da se u svom izvještaju Kalaju posebno osvrne na »Bosansku Vile«, koja je u momentu podnošenja ovog izvještaja imala za sobom već gotovo čitavu deceniju postojanja,⁶ koliko do tada nijedan časopis u Bosni i Hercegovini nije imao kontinuiranog izlaženja. Herman naglašava da je »Bosanska Vila« uređivana u čisto srpskom duhu i da je njen urednik Nikola Kašiković politički nepouzdana ličnost.⁷ Iz Hermanovog izvještaja

³ Citirano Kalajevi pismo Zemaljskoj vladu za Bosnu i Hercegovinu je uslijedilo poslije podnošenja Hermanovog izvještaja od 4. februara 1894.

⁴ U knjizi »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom« Hermanov izvještaj iznosi 16 i po stranica (74–91).

⁵ Ako bismo rezultate djelovanja austrougarske okupacione politike u oblasti prosvijete mjerili brojem srednjih škola u Bosni i Hercegovini, u kojima su se u naставnom procesu najprije mogle formirati navike na čitanje uopšte, pa, prema tome, i potreba za listovima, onda bi se ovo Hermanovo tvrdjenje pokazalo kao veoma diskutabilno. Poznato je, naime, da je trebalo da prođe punih 14 godina da bi poslije otvaranja državne gimnazije u Sarajevu 1879. godine došlo do otvaranja gimnazije u Mostaru. Na stvaranje potrebe za listovima među stanovništvom u Bosni i Hercegovini djelovali su u znatnoj mjeri i drugi faktori.

⁶ Opširnije o pokretanju i fizionomiji »Bosanske Vile« u ovom periodu izlaženja tog časopisa vidi u raspravi Todor Kruševca »Osnivanje i prve godine 'Bosanske Vile'« (Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, godina I, knjiga I, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1963, str. 149–168).

⁷ Da je urednik »Bosanske Vile« Nikola Kašiković bio konstantno izvinjavati praćenju od strane austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, vidi se iz brojnih konfidentskih izvještaja i drugih arhivskih dokumenata. Među njima je posebno zanimljiv izvještaj vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo, barona Kolasa, upućen 2. oktobra 1912. Zemaljskoj vladu za Bosnu i Hercegovinu (Kultura i umjetnost, str. 175–178).

jasno proizlazi da je Kašikovićev časopis bio tpm u oku austrougarskoj okupacionoj upravi i da je pariranje »Bosanskoj Vili« i njenom uticaju u Bosni i Hercegovini, kao i uticaju pojedinih časopisa iz Hrvatske i Srbije koji su rasturani na području okupiranom 1878. godine, bio jedan od motiva za pokretanje novog časopisa u Sarajevu.⁸ No on svakako nije bio i jedini.⁹

U stvari, pokretači novog časopisa su imali znatno veće ambicije. Prema njihovoj zamisli, časopis nije bio namijenjen isključivo čitalačkoj publici iz Bosne i Hercegovine. Stoga Herman u svom izvještaju i ne krije da časopis ozbiljno računa i sa čitaocima među Hrvatima i Srbinima iz susjednih zemalja, kao i sa onima među ostalim Slovencima, pa čak i sa čitalačkom publikom iz duhovnih centara neslovenskih naroda. Ovakve pretenzije novog časopisa vide se jasno i u redakcijskom uvodniku, objavljenom u prvom broju »Nade«, gdje se naglašava želja pokretača »Nade« »da se u Sarajevu osnuje list, koji bi se pred svijetom prikazao kao ogledalo ukupne duševne kulture južnoslovenskih naroda, koji bi redovno bilježio kulturne prilike slovenskog svijeta uopće i drugih prosvjetljenih naroda, i koji bi nas pomoću književnosti i umjetnosti bolje i bliže upoznao između sebe«.¹⁰ Ništa manje ambicije nisu ispoljene u ovom Hermanovom izvještaju ni kad je riječ o sadržaju časopisa i njegovim likovnim prilozima. Herman izražava mišljenje da novi bosanski časopis treba da u tom pogledu nadmaši slične slovenske publikacije i da će moći da bude upoređivan sa vrhunskim njemačkim, francuskim i engleskim ilustrovanim časopisima toga vremena.¹¹ Među vrhunskim njemačkim ilustrovanim časopisima Herman poimenično помиње »Ulber Land und Meer« i »Leipziger Illustrirte Zeitung«.

Razumije se da se samo od sebe nametalo pitanje ko bi mogao da bude izdavač jednog ovako koncipiranog časopisa. Herman je u

⁸ Herman poimenično помиње »Vienac«, »Dom i svjet« i »Prosvjetu« iz Zagreba, »Javor« iz Novog Sada, »Prosvjetu« sa Cetinja i »Domaćina« iz Beograda. Sva tri zagrebačka časopisa su, prema Hermannu, uredavana u hrvatskom duhu. Herman tvrdi da Srbijama više beletrističkih listova od kojih većina — 1 to najslabljih — izlazi u Beogradu. Po njegovom mišljenju, među relativno bolje srpske časopise spadaju novosadski »Javor« i sarajevska »Bosanska Vila« (str. 75).

⁹ Herman se u svom izvještaju ukratko osvrnuo i na ilustrovane časopise kod Bugara, Čeha, Poljsaka, Rusa i Madara (str. 76).

¹⁰ »Nada«, Sarajevo, god. I, broj 1, 1. januar 1895, str. 1.

¹¹ U jesen iste godine će i pjesnik Silvije Strahimir Kranjčević, ikoga će Herman dovesti na rad u redakciju »Nade«, u dva pisma izraziti svoje veoma optimističko mišljenje o perspektivama novog časopisa. U pismu Josipu Milakoviću, upućenom iz Zagreba 10. oktobra 1894, Kranjčević piše da će »Nada« biti najlepšim listom ovoga svijeta. (Kranjčević: Sabrana djela III, uredio Ivo Franješ, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1967, str. 510.) A u pismu, upućenom iz Sarajeva 21. novembra 1894. Janku Leskovaru, Kranjčević piše da će list »biti velik, sjajan, s tehničke strane posve savršen. Ima i prilike, da se daleko proširi« (Ibdem, str. 525).

svom izvještaju govorio i o tom pitanju. On je izrazio mišljenje da osnivanje jednog ilustrovanog časopisa u Sarajevu kao privatnog preduzeća ni tada ni za dugi niz godina nije ni mogućno ni preporučljivo, jer za to nije bilo uslova. Mada svjestan činjenice da njegov prijedlog znači novinu u oblasti izdavanja beletristike, Herman je vido rješenje ovog pitanja u tome da se Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu direktno pojavi u ulozi izdavača časopisa. U stvari, Herman je bio suočen sa neprijatnom činjenicom da mora da bira između dva rizika — da izdavač časopisa bude privatno lice, a ono, u to je Herman bio potpuno uvjeren, ne bi, ma koliko materijalno potpomognuto od države, moglo podnijeti da duže nosi preteško breme izdavača časopisa pokrenutog sa takvim ambicijama, ili da, u drugom slučaju, časopis, stavljanjem Zemaljske vlade i zvanično u položaj izdavača, već od početka nužno dobije epitet režimskog. Herman se opredijelio za ovaj drugi, očigledno ga smatrajući manjim rizikom i faktički jedinim mogućim rješenjem. Da je ovakvo shvatnje trebalo na nekakav način braniti i pred čitaocima, vidi se i iz već pomenutog redakcijskog uvodnika u prvom broju »Nade«, u kome se naročito ističe »da je zamisao 'Nade' našla svoju glavnu podlogu u tome, što se glavom naša zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu odlučila na to, da ovakav list osnuje i da ga izdaje. Ona se na to odvažila s toga pojmljivog razloga, što se u nas novinarstvo uopće još nije toliko usavršilo, da bi pojedinac ili čitavo društvo moglo pribrati sredstva, da izdaje jedan poveći ilustrovani list.¹²

Ukratko izlažuti svoju konцепцију o fisionomiji novog časopisa,¹³ Herman na prvom mjestu izražava mišljenje da časopis treba da donosi priloge sa strogo moralnom osnovom iz svih oblasti znanja i obrazovanja, imajući pri tome pred očima da se ničim ne povrijede religiozna uvjerenja i osjećanja raznih konfesija. Konstatovavši da između Srba i Hrvata već dugo postoji latentna netrpeljivost, kako u politici, tako i u nekim drugim pitanjima, kao što su pitanja literature i jezika, Herman naglašava da novi časopis ne smije ni u kom slučaju da bude izrazito nacionalno obojen, pa, sasvim u duhu poznate Kalajeve teze, ističe potrebu da u časopisu individualnost bosanskog plemena dođe do izražaja kao vodeća misao.¹⁴

Herman je u svom izvještaju govorio i o pitanju jezika u novom časopisu. On smatra da treba obratiti najveću pažnju narodnom načinu govora, iako razumijevanju i prikladnom obliku izra-

¹² »Nada«, Sarajevo, god. I, broj 1, 1. januar 1895, str. 2.

¹³ Kalaj je usvojio ovu Hermannovu konцепцијu, što se vidi iz njegovog citiranog pisma, upućenog 14. februara 1894. Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu.

¹⁴ Prema Hermannovom mišljenju, stvari dnevne politike ne bi smjele da nadu bilo kakvo mjesto u časopisu, dok bi, nasuprot tome, epohalne događaje od opštег interesa koji su u jačoj ili slaboj vezi sa politikom trebalo ipak registrovati i, ako je to mogućno, zabilježiti ih i slikama.

žavanja misli. Pri tome se treba čvrsto pridržavati gramatičkih pravila koja propisuje gramatika bosanskog jezika za srednje škole u Bosni i Hercegovini.¹⁶ Herman smatra da treba izbjegavati tako-zvane germanizme, kao i izvjesne provincijalizme (većinom turcizme), koji su u Bosni i Hercegovini mnogo u upotrebi, ali van njenih granica obično nisu uopšte poznati. Kao primjer da se na pristupačan način može izražavati i u raspravljanju o izrazito naučnim temama Herman navodi »Glasnik Zemaljskog muzeja« čiji jezik, prema ovom izvještaju, hvale čak i oni južnoslovenski listovi koji nisu naklonjeni ovoj muzejskoj publikaciji.¹⁷

Prema Hermannovoj koncepciji, časopis je iz svih oblasti znanja i obrazovanja trebalo da objavljuje prvenstveno člankove o prilikama u Bosni i Hercegovini, kao i rasprave u kojima je riječ o životu i kulturnoj istoriji slovenskih naroda, posebno Srba, Hrvata, Bugara i Slovenaca, a i ostalih naroda svijeta, naročito onih u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Zalažući se za objavljivanje ovakvih tekstova u novom časopisu, Herman je računao sa efektom koji bi takva lektira proizvela na čitaoca u Bosni i Hercegovini čineći izlišnim hrvatske i srpske beletrističke listove kojima se taj čitalac služio kao svojom lektirom.

Pošto je iznio svoje mišljenje o tehničkoj opremi časopisa, posebno o njegovom ilustrativnom dijelu, Herman je izložio svoju koncepciju o tome koje bi grupe priloga trebalo da obuhvati tekstuelni sadržaj časopisa. Prema toj koncepciji, u časopisu bi na prvom mjestu trebalo da budu objavljivani književni prilozi kao što su originalne pripovijetke, novele, seoske priče itd. iz života u Bosni i Hercegovini, kao i iz života drugih »južnoslovenskih plemena« u Staroj Srbiji, Albaniji, Crnoj Gori, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, Srbiji i Bugarskoj; originalne pjesme (epske, didaktičke, lirske) i dramski originalni radovi manjeg obima kako bosanskih tako i hrvatskih i srpskih pjesnika; aforizmi, izreke, životna pravila iz Bosne i Hercegovine, kao i iz zemalja u kojima žive južni i sjeverni Sloveni. U toj grupi priloga bi, prema Hermangu, trebalo da nađu mjesto u dobrom prevodu i slični duhovni proizvodi drugih naroda, među kojima i oni iz turske, perzijske i arapske literaturе; originalni eseji o svim pitanjima društvenog života u Bosni i Hercegovini i u susjednim zemljama, i to sa moralno-poučnom osnovom; prevodi dobrih pripovjedaka, novela i sl. iz stranih literatura,¹⁷ naročito iz

¹⁶ Riječ je o Gramatici bosanskog jezika, koju je napisao Franc Vuletić. Prvo izdanje ove gramatike štampano je 1890. godine. (Mitar Papić: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972, str. 60.)

¹⁷ Kad je Herman pisao ovaj izvještaj Kalaju, »Glasnik Zemaljskog muzeja« je već ulazio u šestu godinu izlaženja.

¹⁷ Interesantno je da Herman u ovom svom takšativnom nebrajanju stranih literatura uopšte ne pomjerje austrijsku.

Broj 1.

Sarajevo, 1. januar 1860.

Godina I.

Cijena najedno s poltarinom:
na godine 8 kruna.
na mjesec 2 kruna.
Totalna cijena na mjesecu.

Pouci. zabavi
i umjetnosti.

Uredništvo
u svrdu književnog, znanstvenog i novinarstva.
Administracija
u vlastičarskom ekonomstvu i kulturnoj obuci.

Našim čitaocima!

Prvi u pjesma bljeće od laskava duži poslatstva i ugodna hrvatska; sve lijepo i dobro, što nikako u stari pojedinosti, tijekom se putovanju širu po svetu i hrvatskoj općini svijetlina. Radi pjesme i prite Šekspira se narod po sjelima i što gospoda, u Šekspira knjige povratna je, da plesnične i plesničke mese, kojima vila tajna sile zadnjnjih dana najboljih i u narodu glaci, raznesi slavu po narodu, stvarajući tako požude na njegor vili duševnih razumljivosti.

Znameniti su dijelovi Šekspira knjige *Juliette* posvećeni Habsburškim. Oni veliki radnici o duševnom hrvatskom narodu; oni za njegove duševne hrvatske predratje, da se u njih ne vratiti, što bi mu moglo doneti smrtnost, a mudi stranjuškim razumljivostima; oni redovno dobitak naroda na rati, da mu dali, buduči okupra u čovječinsku vlastitost; oni daleke sile u duševnog hrvatskog naroda, te su mi one, što i vrijeme na starenju rodili.

U narodu, naveli su po jošku kan opijin, bez razlike u kojem krepljenju živ, kakvih se imenova naroda i kakvih plesova gili, razvela se usjajko Šekspira knjige, dozvolja njegove pozante i prijatne nadomestnosti i njegovim duševnim vratima. Ne spaku na jošku grana ovog knjige usjajko ne usmjerava, a to su listovi, koji na svahovu i posebnu stitu takozvani u svakome prezbiteratu narod u vijem predignjene njegove listova.

Ima u nas, hvala Bogu, vrloški pokretnata i radičika za listove ova crte, ali zna se li, da su — na žalost valja reći — mnogi vrakli listovi Bill kratkih vijaka, ili su podlijepi nešto vremenske lučnjeg vrijednosti klinuti, ili se onoga usigurni da one vratim, na kojim se nalaze pravocrtni ovi ruke u drugih naroda nadleg vremena. A za što? Za to, što se narod nači i osako malec i duševni opeka na još manje dijelove, a malim almanu ne stvara ni veliku djelu.

Jasno je pronašao tome, da mi dozatojeg učenjera hrvatsa u bogatim slikama možemo dati samo onda, što se sjedimo sve duševne sile, kojima narod raspolaže, i ako se već već je potodak stvara mjesto, koji nije sajzom učinio.

Oraka rasmatrajući stvarne znamenja, da se u Sarajevu osniva list, koji bi se pred svijetom izlikavao kao vjednik obilježen duševnim kulturnim jedinstvenim narodu, koji bi redovno hrvatskoj kulturi pružajući vlastiti i drugih proučitičenih naroda, i koji bi na mjesecu kojegvernu i umjetnosti solje i blide upisao izmagu sveta.

Šta hoćemo daši i za čim idemo? Idemo da tijesno, da se pripremamo, da se upoznajemo, da se učimo, da učimojemo učitavati stvarne i osnove arhitekture, prirodnih znanosti, zemljopisne, historijske, vještine i sljedeće.

Ko nastupa doširoku stvar, taj neka prije svega terete vježbu i svog ideal, neka se časte mjesto, da se moje ruk u bogatim poslovima i uspjeti. Tako i mi s toga razloga doširemo svome novozapočetom Šekspira imenu „Nada“.

No srođenom se mještu rodila: po dan carigradskog Trebevića, upravljani Rumunjski narodnik, a sruši Biene i Norvegija i ukapanog našeg plemena, u svom kraju, gdje je još do nedavna na samem u prići i pjesmi, ved i u gaju i planini hrvatska romantična, gdje se još i danas vlažnokinja kuga u blatom vremenu i letjela četvrtim od bljaza, gdje pjesme prijelaza pastirima i pastiricima i plete vjenči našim jastrovima, kug voda slatka pa hrvatski narodni īponi i ponosi.

S ovim se višem „Nada“ prijateljevati, od nje će primasti pobude, sas i joj hrvatski plesovi, ljudi da sluge, u hrvatskoj da raditi. Oko te če hrvatsko da se ukruti tako maliči, matiši kujinovim ravnatima. U te hrvatske plesove može i nekako plesnike i kujinovima, oska o nama pod zakrijevom narodne vile parada o napretku i vjetrim sajzničkim roda i plesova. Pravljamo u to hrvatsko hrvatsko u drugim obnovljivim hrvatskim i na sjeveru i jugu; otklesno god dugio, bratstvo će ih prigriti ruku. U dobro se koči ovdu se, jer „Nada“ nit hodo da priljeva, nit hodo da širi a narodu drugu, nego ono što je istinido, dobro i Šekspira; sasna zdrava i kreveta duševni hrvatski prutališta naši narodi. Bišava pjesma od priznatih pjesnika, prile iz paroda i iz tragije, koja u sebi nose zdrava i plesnična jastrica, poslav Španci, koji se Bišava apudirati s imenom, što se događa u svjetloj kulturi i u svemu, što ljudski rod radi na svom duševnom napredku; sto je u glazbeni, sto je „Nada“ iznad svih svih, pred svega citance.

Odgje sama riječ ne dozatoje, da pred duševnu stravu live poslobi, da nam posazda sila. Duhe silke prednju gledaju prijave iz života, kako ih ne može zamisljati ni po najlijeđoj riječi, ali po najlijeđoj moći. Mi doma sa te obvezati najveću poslužiti na dobre duševnije, jer domu malične preusmjeriti slikama, koje predložavaju hrvatski narodni hrvatski plesovi, koje nam imaju Šekspira plesova iz kreja, u kojima nači narod nastavlja.

Umjetnost je onaj najumjetniji životnik, koji uslijedi duši hrvatski, i mi dešava je za te prigriti i našim čitacima prehodavati u svakom vidu. Umjetnost često obvezujući omisli prebrojivočno dovršiti po jedan svaki sila od umjetnika ruke u kojim se ukratiti.

Književni radovi i slike, koje se „Nada“ natječe te hodo priljevaju, radovane će se usprugljeni i ti svemu mjestu, kug kod veljki listova ište vrste u stranju naroda.

Cista namjera, iz koje je potekla „Nada“, jamči nam ga to, da će se njoj stajati dobiti genije naroda i da bog našemu radu ne će uskratiti svoga blagoslova.

Početak redakcijskog uvodnika iz prvog broja »Nade«

bugarske, češke, poljske, ruske, zatim njemačke, mađarske, italijanske, engleske i francuske.¹⁸

Što se ilustracija u časopisu tiče, Herman je smatrao da one moraju prvenstveno da prikazuju domaće motive (slike pojedinih gradova i mjesta, većih kulturnih i industrijskih postrojenja i zavoda, lijepih predjela itd.). Po njegovom mišljenju, trebalo je da skice iz narodnog života prikazuju pojedine scene iz narodnog života, kao što su scene sa pijace, vjenčanja, pogrebi, svetkovine i igre, život goršaka itd. Bilo je poželjno da u časopisu nađu mjesto i istorijske slike iz bosanske istorije. Mada svjestan teškoča sa kojima je skopčano realizovanje ove zamisli, Herman je u izvještaju izrazio mišljenje da bi ipak trebalo pokušati da se i takve slike uvrste u časopis. Herman je predviđao da se u časopisu objavljuju i kraće tako zvane ilustracije teksta uz neke pjesme, pripovijetke, novele i slične književne priloge, kao i portreti slavnih ljudi, posebno velikih naučnika. Pri kraju ovog dijela svoga izvještaja Herman je izrazio mišljenje da bi ilustrativni materijal svakog pojedinog broja časopisa trebalo da sadrži jednu sliku na cijeloj stranici, 4—5 slika na pola stranice, 5—9 slika uz tekst, nekih 3—5 ilustracija šaljivog karaktera i jednu zagonetku u slici, dok bi, osim toga, u posljednjem broju u svakom tromjesečju trebalo donijeti umjetnički prilog koji bi imao da prikaže neki bosanski motiv.

Pažnju privlači i onaj dio Hermanovog izvještaja u kome je riječ o pismu kojim treba da bude Stampan novi časopis. Konstatovavši da se u svim publikacijama koje izdaje Zemaljska vlast za Bosnu i Hercegovinu strogo primjenjuje princip pariteta latiničkog i ciriličkog pisma, Herman izražava mišljenje da se taj

¹⁸ Herman smatra da u časopisu treba da nađu mjesto i popularne rasprave o naučnim pitanjima koja su od posebnog značaja za stanovništvo Bosne i Hercegovine, čamci o etnologiji i pripovjedno-poučnom obliku (opisi običaja i navika, narodnih nošnji, narodnih igara, plesova, narodnih svetkovina, praznovjeric i sl. kako u Bosni i Hercegovini tako i u susjednim zemljama); poučni čamci iz prirodotpisa, istorije, geografije, narodne privrede, trgovine, industrije i занatstva, iz medicine i sličnog itd. Herman je predviđao da se u časopisu uvrste i napisi iz kulturne istorije, i to iz Bosne i Hercegovine, susjednih zemalja i iz cijelog svijeta. Tu je trebalo u obliku kratkih vijesti registrirati značajne događaje koji se odnose na crkvu (religiju) i školu, sudstvo, zdravstvo, saobraćaj, poznavanje prirode, umjetnost i занatstvo, izložbe, vojništvo, pozorište i muziku. Predviđeno je i objavljivanje napisa o turizmu, lovu i sportu iz Bosne i Hercegovine, Austro-Ugarske Monarhije i susjednih zemalja, te o onome što se kao narotito važno u ovoj oblasti dešava u drugim državama, te opisa važnih događaja iz svih zemalja kad su oni od aktualnog značaja. Pri kraju ove Hermannove dugačke liste predviđena su mesta za pregled najnovijih događaja, bibliografiju novih izdanja na knjižarskom tržištu, recenzije značajnijih djela, biografije velikih naučnika, šalu i humor, pitanja iz publike, poštansko sanduće redakcije. Na 15. i 16. stranici časopisa Herman je predviđao prostor za oglase.

Iz Hermanovog pisma, upućenog iz Sarajeva 14. januara 1895. kompozitoru Davorinu Jeniku (str. 128), vidljivo je da je Herman proširio citiranu konцепciju i na publikovanje originalnih kompozicija u »Nadi«.

princip mora primijeniti i u novom bosanskom ilustrovanom časopisu. On izlaže tri mogućnosti njegove primjene. Prvu predstavlja ona koja je u upotrebi u Glasniku Žemaljskog muzeja i u Školskom vjesniku — naime, da se prilozi u jednom istom broju časopisa objavljaju maizmjenično latinicom i cirilicom. Drugu mogućnost pruža primjer Sarajevskog Lista, zvaničnih novina, u koome je isti tekst u svakom broju na pola stranice štampan i latinicom i cirilicom. Najzad, treću mogućnost predstavlja izdavanje svakog broja časopisa poseknko latinicom odnosno cirilicom. Izloživši sve tri pomenuće mogućnosti primjene principa pariteta oba zvanična pisma u Bosni i Hercegovini u novom ilustrovanom časopisu, Herman se, pošto je prethodno iznio razloge koji govore protiv prvih dviju solucija, založio za treću, nalazeći nijenu prednost ne samo u razlozima tehničke prirode nego i u tome što je na ovaj način svakom pretplatniku novog časopisa pružena mogućnost slobodnog opredjeljivanja za latiničko ili ciriličko izdanje.¹⁹

Herman je u svom izvještaju dao i prijedlog za naziv novog časopisa. Polazeći od mišljenja da je najcjelishodnije dati časopisu narodno ime sa dubokim smislim koje bi odgovaralo svrsi radi koje je on pokrenut i naći irne koje bi lako mogao izgovoriti i čovjek koji ne zna nijedan slovenski jezik, a ispunjavalo bi i taj uslov da se u zagлавlju časopisa može slikom iskazati njegov sadržaj, Herman je u tom smislu dao svoj prijedlog, smatrajući da takav zah-tjev ispunjava naziv »Nada«. Zalažući se za usvajanje ovog prijedloga, Herman je ipak iznio i čitavu poveliku listu drugih mogućih naziva časopisa. Uz svaki takav naziv, dat na »bosanskom« jeziku, Herman je dodao i prevod na njemački (u jednoj ili više varijantih) i ponegdje objašnjenje naziva, kao i informacije pored onih naziva koji su već negdje u upotrebi kao nazivi listova, časopisa, kalendara ili drugih publikacija.²⁰

¹⁹ »Der ad a.) erwähnte Modus würde vielfachen Schwierigkeiten begegnen sehr oft das textile Arrangement stören und unschön sein. Es empfiehlt sich aber auch der zweite Modus nicht, denn auch bei Anwendung desselben würden mancherlei Schwierigkeiten entstehen, wie sie ja selbst im Sarajevischen List vorzukommen pflegen, und denen in der Amtszeitung nur dadurch begegnet werden kann, dass das Feuilleton einmal bloß in Antiqua, das zweite Mal bloß in cyrillischer Schrift erscheint — Deshalb empfiehlt es sich von jeder Nummer zwei Ausgaben, die eine bloß mit Latein — die zweite bloß mit cyrillischen Lettern zu veranstalten. Dieser Modus würde den Absatz des Blattes im Lande wie auch auswärts wesentlich fördern, weil jedem Leser die Wahl frei stünde, entweder die eine oder die andere Ausgabe zu abonnieren. Bekanntlich haben die Muhammedaner und Katholiken in Bosnien Hercegovina dann die Croaten eine gewisse Abneigung gegen die Cirillica, während die Serben und wohl auch die Bulgaren der Lettina nicht am freundlichsten gesinnt sind.« (str. 81).

²⁰ Herman je u listu mogućih naziva novog časopisa unio ove: Bajraktar (uz napomenu da je riječ turska, ali i kod Slovaca u opštoj upotrebni), Zvijezda, Zora (jedan srpski ilustrovani list je imao naziv »Srpska Zora«), Danica (to je naziv kalendara zagrebačkog Društva svetog Jeronima), Pre-

U svom iscrpnom izvještaju Kalaju Herman je fiksirao 1. oktobar 1894. godine kao datum izlaženja prvog broja novog časopisa, koji je trebalo da izlazi dva puta mjesечно u sveskama od po 16 stranica. Opredjeljujući se, bez ikakvog alternativnog prijedloga, za ovaj termin, Herman je obrazložio svoj prijedlog mišljenjem da je taj termin, 1. oktobar, najpogodniji s obzirom na uzance na knjižarskom tržištu za izdavanje jednog novog časopisa koji se pušta u prodaju, kao i s obzirom na to da taj dan pada na početak umerjetničke sezone i snažnijeg pulsiranja života u velikim gradovima.

Mada je od predaje ovog izvještaja Kalaju do naznačenog termina izlaženja prvog broja časopisa ostalo nepunih osam mjeseci, Herman je očigledno smatrao da će se u tom roku moći da izvrše i preostale pripreme za pokretanje časopisa talkvih ambicija. Ovakav optimistički pogled na perspektivu časopisa uočljiv je i iz onih Hermanovih riječi kojima on ne isključuje ni mogućnost da se časopis izdaje i u sedmičnim sveskama od 12 do 16 stranica.²¹

Ovo upućuje na zaključak da je Herman smatrao da je znatan dio neophodnih predrađnji za pokretanje časopisa već bio obavljen. Među te predrađnje spada svakako i izbor ličnosti koja bi uz Hermana, kao urednika, stvarno obavljala brojne poslove u redakciji časopisa. Mada u ovom izvještaju — ograničivši se na konstataciju da časopis treba da bude štampan u Zemaljskoj štampariji u Sarajevu i da se na njemu izričito označi da je Zemaljska vlast njegov vlasnik, pored čega treba označiti i ime odgovornog urednika — Herman uopšte ne pominje ime odgovornog urednika, bilo je jasno da je ta dužnost bila namijenjena njemu. Znajući to, Herman je, razumije se, morao razmišljati o ličnosti na koju bi mogao prebaciti poslove u redakciji. Ovo tim prije što Hermanu, pored njegovih funkcija u aparatu okupacione uprave i Zemaljskom muzeju u Sarajevu, uređivanje novog časopisa nije mogao biti jedini posao. Stoga izgleda veoma osnovana pretpostavka jednog našeg istaknutog kulturnog istoričara da je premještaj pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića iz Livna u Sarajevo 1893. godine bio u vezi sa kombinacijama

hodnica, Sokol, Orao (taj naslov nosi jedan srpski kalendar u Novom Sadu), Golub ili Golubica (jedan srpski diječi list se zove »Golub«), Galica (tako se zvao jedan cetinjski kalendar), Lasta, Lastavica, Slavuj, Zdrav, Cvijetnjak, Ljubica, Bosilok, Jelka, Svjetlio, Svjetiljka, Sijelo, Domovina (Herman pogrešno navodi u napomeni da jedan srpski beletristički list nosi to име). U stvari, riječ je o beogradskom časopisu »Otdedžbina«. Kao što će se vidjeti iz daljeg teksta, Herman je i to ime stavio na svoju listu mogućih naziva novog časopisa, prevodeći ga na njemački sa »Vaterland«, kako je u drugoj varijanti, poslijе »Heimat«, preveo i riječ »domovina«), Prijatelj domovine, Putnik, Stražar, Brdjanin, Kolo (prema Hermannu, tako se zvao jedan srpski beletristički časopis), Otdedžbina, Bratstvo (taj naziv nese, kaže se u napomeni, izdanja Društva Svetog Save u Beogradu), Pobratimstvo (tako se zove jedan srpski beletristički časopis), Širom po svijetu, U gradu i selu, Vrh dola i gora (str. 84).

²¹ Ibidem, str. 83.

o pokretanju novog časopisa.²² Moglo bi se čak reći da je to bio vjerovatno jedan od prvih Hermanovih poteza u realizovanju Kalajeve zamisli, saopštene te godine Zemaljskoj vladi u Sarajevu. Da taj krupni problem nije smatrao već potpuno riješenim, Herman ne bi, čini se, davao Kalaju tako optimističke prognoze u pogledu termina publikovanja prvog broja časopisa takvih pretenzija.

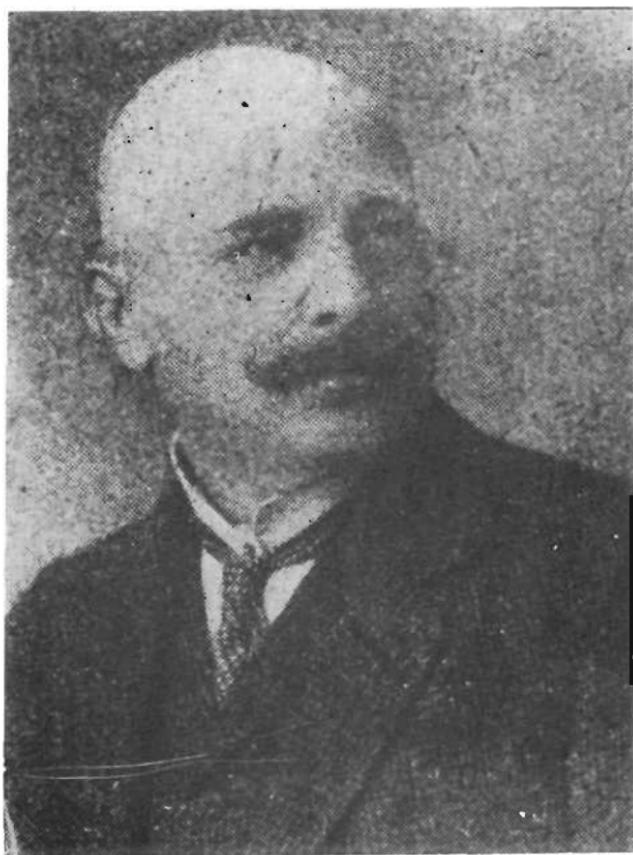
Ako u svom izvještaju nije ni jednom jedinom riječju pomenuo Kranjčevića u tom svojstvu i ulogu koju mu je on namijenio u redakciji časopisa, Herman nije propustio da Kalaju prezentira podugačku listu potencijalnih saradnika budućeg časopisa, kako pisaca i prevodilaca, tako i likovnih umjetnika. Svjestan značaja valjanih saradnika za davanje određenog nivoa takvom časopisu, Herman je došao do zaključka da je najefikasniji način da se oni pridobiju za saradnju dobro honorisanje njihovih priloga. Taj kurs će on striktno primjenjivati za čitavo vrijeme izlaženja »Nade«, što neće ostati bez vidnih rezultata, možda nešto manjih od onih koje je on očekivao. Sa Kranjčevićem u redakciji i visokim honorarima u »Nadinoj« blagajni, Herman će, u stvari, učiniti časopis prilično atraktivnim mnogom potencijalnom saradniku, a neće propustiti priliku da i u redakcijskom uvođniku prvog broja »Nade« naglasi da će se »kmjževnički radovi i slike, koje se 'Nadi' ustupaju budu prihvачene, 'redovno' nagradjavati i to ravno onako, kao kod većih listova iste vrste u stranim naroda«.²³

Herman je računao na saradnike iz Bosne i Hercegovine, kao i na mnoge van njenih granica. Njegov poimnenični spisak potencijalnih saradnika budućeg časopisa, koji će morati da bude u izvjesnoj mjeri korigovan poslije njegovog puta u Beograd, Sofiju i Za-

²² »Kad je Kranjčević, u oktobru 1893 godine, premešten iz Livna u Sarajevo, nije isključeno da je ovaj premeštaj usledio upravo u vezi sa kombinacijama o pokretanju 'Nade'. Kranjčević je već tada prestatvljao značajno književno ime, a njegove radne sposobnosti, savesnost i urednost u poslu morale su biti poznate njegovim pretpostavljenim vlastima u Sarajevu. Kosta Herman, i inače poznat kao veštak u koristenju kulturnih radnika koji su se nalazili u bosanskom činovničkom aparatu, verovatno je bio odlučujući faktor u izboru Kranjčevića za člana 'Nadine' redakcije. Tako je Kranjčević, pošto je jedno vreme radio kao nastavnik na sarajevskoj učiteljskoj školi, u septembru 1894. godine dodeljen na rad Zemaljskoj vladi, praktično: redakciji 'Nade'.« (Mila Kečmanović: Hermanova »Nada« i S. S. Kranjčević, kulturno-istorijska skica, »Pregled«, Sarajevo, februar 1958, str. 137.)

²³ »Damit die illustrierte Zeitschrift gediegenes Materiale aus allen Gebieten des Wissens und der Bildung in ausreichender Menge immer zur Verfügung hat, muss sie auf die Erwerbung tüchtiger Mitarbeiter das grösste Gewicht legen und deren Kreis, der im Anfange selbstverständlich ein kleiner sein wird, nach und nach zu vergrössern trachten. Das wirksamste Mittel um dies zu erreichen, ist die Gewährung von Honoraren, die entweder nach Umfang der einzelnen Aufsätze pauschaliter mit dem Maximum von 40 fl per Drucksachen oder nach der Zeile zu bemessen wären. In diesem Betriebe wäre der Redaktion ein gewisser Spielraum zu gewähren« (str. 85).

greb u maju 1894. godine,²⁴ višestruko je zanimljiv. Unoseći ih u svoj spisak, Herman očigledno smatra sve pomenute autore takvim imenima među pisacima, prevodiocima i likovnim umjetnicima koja mogu svojim prilozima držati časopis na željenom nivou, ali isto tako i licima koja vjerovatno neće odreći saradnju novom časopisu.²⁵

Nikola Kašiković

²⁴ Dva izvještaja Koste Hermanna Kalaju o putovanju u Beograd, Sofiju i Zagreb u vezi sa pokretanjem »Nade« objavljena su u knjizi »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, str. 94—115.

²⁵ Međutim, do odricanja saradnje u »Nadi« došlo je već krajem 1894. godine, a to će reći prije izlaska prvog broja časopisa iz Štampe. »Zmaj je odbio Hermanov poziv već krajem 1894. godine, i to otvorenim pismom u kome poziva i sve druge književnike, kako srpske tako i hrvatske, da ne saraduju u 'Nadi', jer je 'Nada' vladin list, pa kakva je vlasta, takva će, nužno, biti i 'Nada'.« (Dr Ilija Kećmanović: O jednoj neobičnoj činovničkoj karijeri u Sarajevu od 1878. do 1919. godine, »Prilози за прoučавање историје Сарајева«, godina I, knjiga I, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1963, str. 188—189.)

Posebno je zanimljivo i za odnose Herman — Kranjčević, posmatrane u cjelini, veoma karakteristično da on u ovom spisu Kranjčevića, ničim ga ne izdvajajući od ostalih, svrstava u red brojnih potencijalnih saradnika časopisa. Čak ga ne stavlja ni na prvo mjesto među saradnicima iz Bosne i Hercegovine. Ispred Kranjčevića, koga predstavlja Kalaju kao učitelja u Učiteljskoj školi, te lirskog i didaktičkog pjesnika, Herman pominje Ibrahima ef. Repovca, gimnazijskog učitelja, koga predviđa za saradnju na prevodima iz arapske književnosti, i direktora Učiteljske škole u Sarajevu Duru Bujhera za pedagoške i beletrističke priloge. Među ostalim potencijalnim saradnicima časopisa, iz Bosne i Hercegovine,²⁶ na toj Hermanovojoj listi se nalaze i Josip Milaković, Ljuboje Dlusterš, fra Gingo Martić, Rizabeg Kapetanović, Mehmedbeg Kapetanović Ljubušak, Edhem Mulabdić, Luka Grdić, Emilijan Lilek, Davorin Nemanić, Filip Balif, kao i stručnjaci Zemaljskog muzeja dr. Ćiro Truhelka, Otmara Rajzera, Viktor Apfelbeck, Franjo Fijala i Vlačav Radičević.²⁷ Zajedno sa saradnicima iz drugih kulturnih centara, ovi autori su imali da svojim prilozima realizuju Hermanovu konцепцију o fizionomiji časopisa o kojoj je naprijed bilo riječi. Očigledno nastojeći da već unaprijed računa sa saradnicima za svaku rubriku

²⁶ Kecmanovićeva podjela Hermanovih potencijalnih saradnika iz Bosne i Hercegovine na »kuferaše« i »domaće« (Ibdem, str. 188) ne čini se potpuno tačna.

²⁷ Pored navedenih ličnosti, na Hermanovojoj listi eventualnih saradnika novog časopisa nalaze se iz Bosne i Hercegovine Sadik ef. Ugljen, kadija iz Prozora, za priloge iz etnografije; Mehmed ef. Šarić, posjednik iz Stoca, za narodne običaje, vjerovanja itd.; Milivoj Ratković, direktor Trgovačke škole u Trebinju, za priloge iz turizma, putne skice i sl.; Marko Aliaupović, službač bečkog Univerziteta, za filološke radove; Nedjeljko Lazarević, učitelj osnovne škole u Mostaru, za pripovijetke, narotčito seoske priče; Nikola Maraković, direktor Trgovačke škole u Livnu, za priloge iz poljoprivrede i narodne privrede; Ljubomir Stjepanović, službač škole u Klosterneuburgu, za voćarstvo i vinogradarstvo; fra Jerko Vladić, gimnazijski katolički, za razno; fra Mijo Batilić, gvardijan samostana u Fojnici, za napise iz istorije; fra Rafael Barilić, katolička iz Brčkog, za one iz istorije i folklora; Nikola Barilić, učitelj u Posušju, za napise iz folklora, kao i adjunkt Đurđević, predstojnik ispostave u Posušju; Stevan Delić, upravitelj škole u Gacku, Petar Mirković, upravitelj škole u Zenici, i Kosta Kovačević, paroh u Bihaću, predviđeni su (kao potencijalni saradnici čiji bi se prilozni sastojali iz priča, kazivanja, bajki i critica iz narodnog života). Na ovoj Hermanovojoj listi potencijalnih saradnika časopisa iz Bosne i Hercegovine nalaze se i Josef Božirović, učitelj u Mostaru, za pripovijetke; Božidar Nikšićević, učitelj u bogosloviji u Reljevu, za novele; Anton Pihler, gimnazijski učitelj u Mostaru, za napise iz prirodopisa; Enik Aleksander, učitelj u Trgovačkoj školi u Sarajevu, za turistiku i sport; Pavlović, učitelj u Učiteljskoj školi, za razno. Trećeć, student (za koga Herman kaže da je sin predsjednika Okružnog suda), predviđen je za saradnju (kao novelista; Labud Vrbica, adjunkt iz Sarajeva, predviđen je za staroklasičnu poeziju u prevodu, muziku i recenzije, a Ivan Zovko, učitelj u Gornjem Vakufu, za priloge iz etnografije i Seunik, gimnazijski profesor u Sarajevu, za priloge iz prirodnih nauka).

i da, s druge strane, časopisu privuče što širi krug čitalaca iz raznih sredina, Herman se pobrinuo čak i za prevode sa španjolskog u književnom dijelu budućeg časopisa. Za prevodioce sa španjolskog jezika u ovom spisku su predviđeni računski činovnik Rafael Atijas i namještenik u poreškoj upravi Zeki ef. Rafaelović. Kao potencijalni saradnici za priloge iz medicine, higijene, hidrologije i antropologije u Hermanovom spisku fungiraju ljekari dr Leopold Glik i dr Justin Karliński.

Orijentišući se u značnoj mjeri i na saradnju autora van Bosne i Hercegovine, Herman je u potencijalne saradnike iz Hrvatske i Slavonije, sa kojima je, izgleda, najviše i računao,²⁸ uvrstio i takva književna imena kao što su August Harambašić, Hugo Badalić, Josip Eugen Tomić,²⁹ Eugen Kumičić, Josip Kozarac, Ksaver Šandor Daljski, Vjenceslav Novak.³⁰ Među saradnicima iz Srbije »i Srbinima uopšte«, kako on to izričito kaže u izveštaju, nalaze se, pored ostalih, na spisku Lazo Kostić, Jovan Sundečić, Simo Matavulj, Ljubo Stojanović, Milorad Šapčanin, Vladan Đorđević i Zmaj Jovan Jovanović.³¹ Ovaj posljednji te svojim otvorenim pismom znatno pomrsiti račune Hermanu u daljem okupljanju saradnika časopisa.³²

Pošto je Kalaju iznio listu potencijalnih saradnika novog časopisa iz reda pisaca raznih profila (ukupno 86 imena, od kojih 47 iz Bosne i Hercegovine, 19 iz Hrvatske i Slavonije, 4 iz Dalmacije, 14 iz Srbije i »Srba uopšte«, 1 iz Crne Gore i 1 iz Bugarske), među kojima su mu mnogi lično poznati a sa nekim je i u prijateljskim odnosima, Herman je smatrao potrebnim da krajem marta odnosno

²⁸ U pismu, upućenom 21. novembra 1894. iz Sarajeva Janiku Leskovaru, Kranjčević piše da će »Nada« biti »dostojni premac svoga imena, ugodni razgovor u prvom redu po hrvatske književnike«. (Kranjčević: Sabrana djela III, uredio Jvo Frangeš, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1967, str. 524.)

²⁹ U Kranjčevićevoj korespondenciji se nalazi i njegovo pismo, upućeno 12. oktobra 1896. iz Sarajeva, Josipu Eugenu Tomiću, u kome Kranjčević izjavljuje da bi »sveadice prešao u Hrvatsku«. Pisano poslije njegovog dvo-godišnjeg rada u »Nadi«, ovo pismo je karakteristično po podbudiama koje su polaznici Kranjčevića da se obrati Tomiću moliti ga da se zauzme »za ovo mrlja moje književničke duše i savjesti«. (Ibidem, str. 538—539.)

³⁰ Osim navedenih književnika, na Hermanovoj listi potencijalnih saradnika novog časopisa iz Hrvatske i Slavonije se nalaze i Bude Budisavljević, Fero Bočić, Božidar Kulculjević, Vladimir Mažuranić, Ivan Bojinčić, I. Golović, Janko Ibler, Vjekoslav Flajšer, Franc Selak, Miroslav Čačković, Georg Deželić i I. Souvan (str. 86).

³¹ U ovoj grupi se na Hermanovoj listi, osim navedenih, nalaze i Steva Popović, Krestić, Jovan Mišković, Milan Kasumović, Aleksandar Sandić, dr Žujović i I. Miličković (str. 87).

³² Kečmanović tvrdi da se »iz Bosne i Hercegovine nijedno značnije srpsko književno ime u to vreme nije pojavilo na stranicama »Nade«. (Dr Ilija Kečmanović: O jednoj neobičnoj činovničkoj kamjeri u Sarajevu od 1878. do 1919. godine, »Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva«, godina I, knjiga I, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1968, str. 189.)

početkom aprila oputuje u Zagreb i Beograd kako bi tom prilikom mogao kontaktirati sa tim licima i angažovati ih za saradnju u novom časopisu. Izrazio je i mišljenje da bi bilo svršishodno da iz Beograda oputuje dva dana u Sofiju da se i тамо poveže sa literarnim krugovima.³³

Međutim, iz daljeg teksta Hermanovog izvještaja je vidljivo da je glavna svrha njegovog odlaska u Sofiju u stvari angažovanje akademskog slikara Evalda Arnta, tada učitelja crtanja u Sofiji, za stalnog saradnika novog časopisa.³⁴ Zalažući se za Arntov dolezač u Sarajevo na rad u novom časopisu, Herman konstatiše da je Arnt već boravio u Bosni i Hercegovini 1889—1890. i da je tada uputio Glasniku Zemaljskog muzeja mnoge uspjele rade. Izloživši Arntov zahtjev i ocjenjujući ga kao umjeren,³⁵ Herman izražava mišljenje da bi Arntov dolazak za stalnog saradnika časopisa imao i tu prednost što bi časopis raspolagao i serijom ilustracija iz Bugarske.³⁶ A to je, izgleda, trebalo da na određen način posluži Hermanovim nastojanjima da novi časopis njeguje i što bolje veze sa Bugarskom, u kojoj je on vidi brojne saradnike časopisa i jedan dio njegove čitalačke publike.

Opravdano smatrajući da bi časopis mogao postati jednoličan ako bi ga jedino Arnt snabdijevao crtežima, Herman je ukazao na potrebu da se za saradnju angažuju i neki drugi likovni umjetnici, koji bi bili honorisani nakon objavljivanja rada. Pozivajući se na pouzdane izvore, Herman navodi da bi takvi saradnici mogli biti iz

³³ Herman smatra da bi mu za vrijeme boravka u Sofiji mogao u njegovoj misiji pomoći načelnik odjeljenja u bugarskom Ministarstvu prosvjete Stojanov, sa kojim je 1891. godine započeo prepisak u vezi sa »Glasnikom Zemaljskog muzeja«.

³⁴ »Was nun die Beschaffung von Zeichnungen für die Illustrierung des Blattes anbelangt, so steht es wohl außer Frage, dass dasselbe einen tüchtig vielseitig verwandbaren und auch produktiven ständigen Zeichner unbedingt benötigt. Ein solcher Name wäre Ewald Arndt aus Dresden, der gegenwärtig als Professor für den Zeichenunterricht in Sofia angestellt ist. Arndt ist ein akademisch gebildeter Zeichner und Maler, seine Arbeiten sind gut ausgeführt, zeigen Phantasie, Schwung und richtigen Blick« (str. 88).

³⁵ Pošto mu je Kalaj povjerio da prouči pitanje pokretanja ilustrovanog časopisa u Sarajevu, Herman se povezao sa Arntom, pa mu je ovaj svojim pismima iz Sofije od 29. novembra i 28. decembra 1893. saopštio da prihvata mjesto crtača i slikara u ilustrovani časopisu. Na to mjesto je Arnt, prema podacima iz te prepiske, mogao stupiti u aprilu 1894.

³⁶ »Jahresbezüge per 1500, bei Sicherung der Anstellung auf drei Jahren; weiterhin kann das Engagement halbjährig gekündigt werden; Diensten und Reiseentschädigung bei Reisen außerhalb Sarajevos gleich den Beamten der IX. Rangsstufe. Gewährung einer einmaligen Unterstützung per 200 fl für die Übersiedlung vom Sofia nach Sarajevo« (str. 88).

³⁷ Herman je saopštio Kalaju i Arntovo mišljenje da bi scena sa pijace u Sofiji, koja se nalazi u seriji ilustracija iz Bugarske, mogla da bude umjetnički dodatak časopisu.

Beograda Nikšić, učitelj crtanja u Prvoj beogradskoj gimnaziji, i akademski slikar Jovanović, a od hrvatskih slikara Nikola Mašić u Zagrebu, fra Celestin Medović u Rimu i Mitre Marković, profesor u Osijeku. Herman obavještava Kalaja da mu je saradnju obećao i slikar H. Slegl iz Beča, koji radi za Leipziger Illustrirte Zeitung. On računa i sa saradnjom slikanke Auguste Bok³⁸ i očekuje da će se i drugi likovni umjetnici javiti sa svojim prilozima kad izidu iz štampe prvi brojevi novog časopisa.

U ovom izvještaju je Herman iznio i aproksimativna predviđanja u pogledu tiraža latiničkog i ciriličkog izdanja budućeg časopisa. On smatra da u početku broj preplatnika časopisa može iznositi ukupno 950 za latiničko a 440 za ciriličko izdanje,³⁹ pa, imajući u vidu prodaju van preplate, predlaže da se tiraž latiničkog izdanja fiksira na 1200 a ciriličkog na 600 primjeraka, pri čemu bi od svakog broja časopisa obavezno trebalo ostavljati zalihu od 80 primjeraka latiničkog i 50 primjeraka ciriličkog izdanja.⁴⁰

Pošto je primio Hermanov iscrpni izvještaj, datiran 4. februara 1894. u Beču, Kalaj je 14. februara te godine, a to će reći za deset dana od prijetna izvještaja, obavijestio u pismenoj formi Zemaljsku vladu za Bosnu i Hercegovinu o svom mišljenju u vezi sa prijedlozima koje mu je podnio Herman u svom izvještaju. Kalaj se saglasio sa Hermannovim prijedlogom da novi ilustrovani časopis izlazi pod nazivom »Nada« počevši od 1. oktobra 1894. godine u polumješćnim sveskama na 16 stranica, u dva paralelna izdanja, latiničkom i ciriličkom. Kao vlasnika časopisa trebalo je, i po Kalajevom mišljenju, označiti Zemaljsku vladu u Sarajevu.

Što se uređivanja novog ilustrovanog časopisa tiče, Kalaj je u ovoj formi i zvanično obavijestio Zemaljsku vladu za Bosnu i Hercegovinu da je uređivanje časopisa povjerio vladinom savjetniku Kosti Hermanu kome je, kako ističe na tom mjestu, već dao odgovarajuće instrukcije u tom pogledu. Kalaj je usvojio i Hermanove prijedloge o angažovanju akademskog slikara Evalda Arnta za stalnu saradnju u »Nadi«, kao i njegovo mišljenje o Arntovim uslovima za

³⁸ »Weiters werden bessere Bilder vom Fräulein Auguste Bock (Schwester des Directors der Unionbankfiliale in Sarajevo) zu erhalten sein. Dieselbe hat in Begleitung des Fräulein Millene Mrazović den grössten Theil Bosniens & der Hercegovina bereist und ihre Mappe mit Motiven aus diesen Ländern bereichert. Sie ist eine flotte Malerin und wird sie — wie sie mir sagen liess — gerne Beiträge für das bosnische illustrierte Blatt liefern« (str. 89).

³⁹ Prema Hermannovom predviđanju, broj preplatnika novog časopisa iznosio bi u Bosni i Hercegovini 700 primjeraka (500 latiničkog i 200 ciriličkog), u Dalmaciji 70 (50 latiničkog i 20 ciriličkog), drugdje u Austro-Ugarskoj 200 (150 latiničkog i 50 ciriličkog). Za Srbiju, Bugarsku i Crnu Goru Herman je predviđao 100 preplatnika isključivo ciriličkog izdanja, a u ostalim državama ukupno 70 preplatnika, od čega 50 latiničkog a 20 ciriličkog izdanja.

⁴⁰ Na kraju svog izvještaja Herman je podnio Kalaju i aproksimativan predračun ukupnih troškova novog časopisa.

prelazak na rad u Sarajevo. Pada u oči da ni Kalaj, kad je riječ o uređivanju »Nade«, uopšte ne pominje Kranjčevića, što navodi na zaključak da Herman vjerovatno nije bio ni usmeno obavijestio Kalaja o svojim kombinacijama sa Kranjčevićem, kao što to nije učinio ni u svom dugačkom i iscrpnom izvještaju. Dok je Arnta trebalo pridobiti za prelazak iz Sofije u Sarajevo i obezbijediti mu sve što je on tražio u svom zahtjevu, sa Kranjčevićem se taj problem uopšte nije postavljao. Njega je kao »zemaljskog činovnika« Herman mogao po kratkom postupku dodijeliti na rad u redakciju »Nade«. On će to tako i učiniti⁴¹ birajući trenutak koji će za to smatrati najpogodnijim.

Silvije Strahimir Kranjčević

⁴¹ Kecmanović tvrdi da je Kranjčević 8. septembra 1894. unespređen u IX činovnički razred i da je istim rješenjem dodijeljen »Nadi«. (Ilija Kecmanović: *Silvije Strahimir Kranjčević, život i delo*, »Narodna prosvjeta«, Sarajevo, str. 493.)

Obavještavajući Zemaljsku vladu za Bosnu i Hercegovinu o svom mišljenju u vezi sa Hermanovim prijedlozima o pokretanju ilustrovanog časopisa u Sarajevu, Kalaj je pozvao Vladu da preduzme potrebne korake kako bi se od početka obezbijedilo željeno maksimalno rasturanje novog časopisa među domaćim stanovništvom, u krugovima činovništva i ostalim organima zemaljske uprave. Nije potrebno posebno naglašavati da je Kalaj u ovim posljednjim vidio čitalačku publiku »Nade« više nego u onim prvim. Oslanjajući se na iskustva sa rasturanjem Glasnika Zemaljskog muzeja i Školskog vjesnika, Kalaj je na zemaljsku upravu prebacio i brigu da svojim provjerenim kanalima utre put i vladinom književnom časopisu. Pokazat će se da je taj put i najpouzdaniji. Kako je realizovanje ove Kalajeve direktive spadalo, u stvari, u završnu fazu priprema za pokretanje »Nade«, Zemaljska vlast će povući taj potez tek kad ocijeni da su sve ostale prethodne pripreme završene.

A one nisu tiše onim tempom koji je predviđao Herman u svom izvještaju od 4. februara 1894. Zemaljska vlast će o izvršenim pripremama za pokretanje »Nade« podnijeti iscrpan izvještaj Zajedničkom ministarstvu finansija tek 13. novembra 1894. Pozivajući se, na početku svoga izvještaja, na citirano Kalajevo pismo od 14. februara te godine, Zemaljska vlast obavještava zajedničkog ministra finansija da se prvi broj časopisa »Nade« nije mogao pojaviti 1. oktobra 1894. godine, kako je to Herman bio predložio a Kalaj prihvatio. Iznoseći razloge zbog kojih časopis nije mogao da izide 1. oktobra, Zemaljska vlast na prvom mjestu ističe da do tada nije bio pripremljen dovoljan broj ilustrativnog materijala. Naime, akademski slikar Evald Arnt, suprotno ranijim predviđanjima, tek je krajem juna 1894. mogao da napusti svoje mjesto u sofijskoj gimnaziji, tako da je stupio u službu u Sarajevu tek početkom jula, što je uticalo na pomjeranje ranije dogovorenih poslova. A i neki drugi slikari, među kojima i Mrkvička iz Sofije, Leo Arnt iz Berlina, Ana Linker iz Opatije, Leo Anderle iz Lekenika, ruski knez Aleksandar Dabiša, Kuba iz Praga i Titibah iz Beograda, poslali su samo neke od poručenih crteža, i to sa zakašnjenjem.

Iz izvještaja Zemaljske vlade je vidljivo da su se poteškoće koje su iskrse pred novim časopisom nalazile i na drugoj strani. U stvari, tu su i bile veće poteškoće. Naime, ni literarni prilozi nisu stizali u očekivanom broju. Ovo se naročito odnosi na saradnju većeg broja hrvatskih i srpskih, pa čak i nekih bugarskih pisaca. Očigledno okljevanje pomenutih pisaca da svoje priloge šalju »Nadi« Zemaljska vlast objašnjava djelimično njihovim ranije preuzetim obavezama prema drugim literarnim publikacijama, a prvenstveno činjenicom što se oni, u većoj ili manjoj mjeri pod uticajem poznatih političkih nacionalnih strujanja, nisu tako lako odlučili na saradnju u novom bosanskom časopisu. Neki su od njih, na primjer, izjavili da će svoje priloge poslati tek kad prime prvi broj

časopisa, što svakako govori o rezervisanom stavu koji su imali prema ovom vladinom časopisu.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu prelazi u svom izveštaju na izlaganje činjeničnog stanja u pogledu prispjelih literarnih priloga. Iz tog izlaganja je vidljivo da je broj do tada prisjelih literarnih priloga, u stvari, veoma malen. Časopis je primio iz Bugarske jedan kulturnoistorijski eseji i nekoliko crtica, iz Hrvatske dvije pjesme Ivana Trnskog (vjerovatno je jedna od njih pjesma »Na prvom osvitu 'Nade«, objavljena u prvom broju časopisa odmah poslije redakcijskog uvodnika), jednu novelu Bude Budislavljevića, jednu istorijsku raspravu Ferde Šišića, jedan esej Franje Kuhača, jednu pripovijetku Ferde Bećića i još nekoliko kratkih crtica o pozorištu i umjetničkom životu u Zagrebu, dok je iz Dalmacije stiglo nekoliko priloga od pisca Krespija iz Dubrovnika. Nasuprot tome, do toga trenutka časopis nije bio primio nijedan prilog iz Srbije odnosno od srpskih pisaca, mada su na ponovljeno traženje neki srpski pisci obećali da će poslati određene priloge za »Nadu«.⁴² Svoje priloge su najavili, izvještava dalje Zemaljska vlada, u skrom vremenu i pojedini istaknuti pisci iz Zagreba, Beograda, Sofije, Dubrovnika, kao i iz Mađarske.⁴³

Imajući u vidu i literarne priloge iz Bosne i Hercegovine,⁴⁴ Zemaljska vlada izražava mišljenje da je dovoljno obezbijedena redakcija »Nade« literarnim prilozima i ilustrativnim materijalom za prvi šest brojeva časopisa (od januara do kraja marta). Može se, po njenom mišljenju, sa sigurnošću računati da će broj saradnika poslije prvog broja brzo rasti već i zbog honorara. Ovo uvjerenje o honorarima kao značajnom, ako ne i presudnom, faktoru u privlačenju saradnika praktiče pokretače »Nade« sve do prestanka izlaženja časopisa.

⁴² Hingegen ist bis zur Stunde aus Serbien beziehungsweise von serbischen Schriftstellern kein einziger Beitrag eingelangt, doch erklärten über neuerliches Ersuchen Simo Matavulj eine Novelle, Dragutin I. Ilić ein Gedicht, Dr Nicolaus Petrović ein Feuilleton über das Belgrader Theater und Kunstreben, dann Dan. Živaljević einen kulturbistorischen Beitrag noch vor dem Erscheinen der ersten Nadanummer bestimmt liefern zu wollen» (str. 117).

⁴³ »Ferner versprachen in der nächsten Zeit Beiträge senden zu wollen: Đinko Politeo, Šandor Babić-Dalski, Eugen Kumitić und Dr. Harambašić in Agram, Dr Ljubo Stojanović in Belgrad, Vasov und Dobrunski in Sofia, Dr Lujo Conte Vojnović in Ragusa und der vortheilhaft bekannte serbische Schriftsteller Dr Lazo Kostić in Agram. Des weiteren hat der hervorragende ungarische Novellist Koloman von Mikszath sich bereit erklärt, eine grössere Originalnovelle aus dem ungarischen Volksleben bis Ende dieses Monates einzusenden, ebenso ist für die nächsten Wochen das Einlangen einer Originalnovelle sammt Textbildern eines böhmischen und zweier Originalbeiträge polnischer Schriftsteller zu gewärtigen« (str. 117).

⁴⁴ U izvještaju Zemaljske vlade se poimenočno ne navodi ni jedan jedini saradnik iz Bosne i Hercegovine sa čijim literarnim prilozima se računalo u tom trenutku.

Još jedan razlog zbog koga nije moglo da dođe do toga da se časopis pojavi u predviđenom terminu iznijela je Zemaljska vlada u ovom izvještaju. Taj razlog je tehničke prirode. Naime, novi slog, predviđen za štampanje »Nade«, stigao je u Zemaljsku štampariju u Sarajevu tek krajem oktobra 1894. Prema istom izvještaju, troškovi štampanja »Nade« biće, u stvari, veći od onih koje je Herman fiksirao u februaru 1894. Pokazalo se takođe potrebnim da se zbog štampanja »Nade« poveća i broj kadra, zaposlenog u Zemaljskoj štampariji, kao i da se za potrebe slaganja i otpremanja »Nade« nađu 3—4 prostorije u jednoj novoj zgradi nedaleko od zgrade Zemaljske štamparije. Vlada je takođe ukazala Zajedničkom ministarstvu finansija na potrebu da se za administrativne poslove »Nade« zaposli jedna pomoćna sila, s obzirom na to da postojeće osoblje zemaljskog ekonomata, koje obavlja i poslove administracije Sarajevskog lista, Glasnika Zemaljskog muzeja i Školskog vjesnika, neće biti u mogućnosti da vodi administraciju i ovog vladinog časopisa. Na kraju izvještaja Zemaljska vlada moli Ministarstvo da primi na znanje da će se prvi broj »Nade« pojaviti 1. januara 1895.

Pada u oči da ni u ovom izvještaju Zemaljske vlade o pripremama za pokretanje »Nade« nije, kao ni u Hermanovom izvještaju iz februara iste godine, ni jednom jedinom riječju pomenut Silvije Strahimir Kranjčević i uloga koja mu je bila namijenjena u redakciji novog vladinog časopisa. Ako uopšte može biti diskutabilno da li je Herman u vrijeme podnošenja svoga iscrpnog izvještaja Kalaju već pravio kombinacije sa Kranjčevićem u redakciji »Nade«, nema nikakve sumnje u to da su Hermannovi kontakti sa Kranjčevićem, vezani za izlaženje »Nade«, u vrijeme podnošenja ovog vladinog izvještaja Kalaju već daleko prešli fazu informativnih razgovora. Vladin izvještaj je, kao što je već rečeno, datiran 13. novembra. A iz Kranjčevićeve prepiske je vidljivo da on piše 10. oktobra 1894. Josipu Milakoviću da će »Nada« »biti najlepšim listom ovoga svijeta«, a 21. novembra te godine piše Janiku Leskovaru da je »pozvan kano stalni saradnik u redakciju lista«, i da mu je Herman pokazao Leskovarovo pismo,⁴⁵ što svakako predstavlja dokaz da je Kranjčević tada već bio uveden u dužnost u redakciji »Nade«. U stvari, Kranjčević je razriješen dužnosti u Učiteljskoj školi u Sarajevu 14. septembra 1894, što se vidi iz uvjerenja koje mu je

⁴⁵ U istom pismu, u kojem se potpisuje kao »učitelj u sarajevskoj preparandiji«, Kranjčević, pored ostalog, piše Leskovaru da »nam, gospodine, mora biti od srca draga, što nuz druge listove sto i Nada poniče u hatar našega literannoga promicanja, a polmence, što niče u Bosni, na srcu najljepšeg jezika, kojim čovjek govorí, u zatišju, stamo ne dopire pjena uzrujane stražnake strasti. Hvalimo Bogu, što se je ipak i jedna vlast našla, koja uvažava knjigu i književnike, kako je bilo — nekad bilo, sad se spominjalo — za srećno doba plemenitih Mecenata po Italiji i Njemačkoj, puštajući nuz to

izdala Učiteljska škola u Sarajevu (broj 391 od 14. septembra 1894)⁴⁶ u kojoj se poziva na naredbu Zemaljske vlade broj 93.263/I od 8. septembra 1894. kojom je Kranjčević dodijeljen na službovanje I odjeljenju Zemaljske vlade (sekcija 5).⁴⁷ Mada u pomenutoj naredbi Zemaljske vlade nije rečeno da se Kranjčević dodjeljuje na rad u redakciju »Nade«, može se sa mnoga osnova pretpostaviti da je Herman doveo Kranjčevića u redakciju »Nade« već sredinom septembra.⁴⁸

U septembru je Herman učinio još jedan potez u okviru završnog dijela priprema za pokretanje »Nade«. Sudeći prema tekstu koncepta poziva na saradnju u »Nadi« koji je datiran u Sarajevu mjeseca septembra 1894, on je tada stupio u završnu akciju na okupljanju saradnika novog časopisa. Poziv je trebalo da bude umnožen u 100 primjera (60 latinicom i 40 cirilicom). U njemu je Herman najavio početak izlaženja »Nade« krajem te godine, iz čega proizlazi zaključak da mu je već tada moralno bilo jasno da časopis neće moći

književničkoj individualnoj slobodi u svakom obliku maha. Sto nam dakle brani da radimo?«

Kranjčević u ovom pismu Leskovaru izražava nadu »da će se napokon i naši književnici iz Zagreba složno privratiti ove prilike«, što, na određen način, potvrđuje konstataciju iz citiranog izvještaja Zemaljske vlade u Sarajevu o oklijevanju nekih hrvatskih pisaca da otpočnu saradnju u »Nadi«. Zalažući se za tu saradnju, Kranjčević piše Leskovaru: »Iznesimo dakle evijetu na ogled, što je hrvatski književnik, što producira hrvatska knjiga. Mislim, da je ovo svela dužnost, kojoj ne treba niti novinarskog bistrenja niti dokaza ikakih.« (Kranjčević: Sabrana djela III, uredio Ivo Frančić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1987, str. 524—525.)

⁴⁶ U pomenutom uvjerenju koje je potpisao direktor Učiteljske škole u Sarajevu Duro Bujher piše, pored ostalog, i ovo: »Potpisana direkcija priznaje Vam tom prilikom, da ste za vrijeme svog službovanja u učiteljskoj školi od 17. oktobra 1893. do danas revno vršili svoje zvanične dužnosti, da ste u povjerenjem Vam nastavnim predmetima postigli dobar uspjeh, da ste se ljepe pozili sa svim učiteljima bez razlike i da ste najpositije učiteljskim pripravnicima u školi i izvan škole bili učitelj, prijatelj i uzgojitelj.«

⁴⁷ Naredba Zemaljske vlade, o kojoj je riječ u pomenutom uvjerenju Učiteljske škole u Sarajevu, nalazi se, kao i citirano uvjerenje, među Kranjčevićevim licnim dokumentima u Kranjčevićevoj zbirci u Muzeju književnosti BiH u Sarajevu, inv. broj 94.

⁴⁸ O tome što je Kranjčević značio Hermangu u redakciji »Nade« biće riječi nešto kasnije, u dopisu koji je Zemaljska vlada uputila Zajedničkom ministarstvu finansija 22. aprila 1895. predlažući da se Kranjčeviću isplati jednokratna pomoć. »In Kranjčević hat der Redakteur der Nada eine ausserordentlich treffliche, überaus fleissige und ambitionierte Hilfskraft geworden und macht sich Kranjčević umso nützlicher, weil er zu den besten südslawischen jüngeren Dichtern zählt und weil er seine dichterischen Schöpfungen ohne Honoraramforderung bereitwilligst der Nada überlässt und rastlos bemüht ist, neue Mitarbeiter in den südslavischen literarischen Kreisen, mit denen er in Verbindung steht, für die genannte Zeitschrift zu gewinnen. Neben seinen eigenen dichterischen und schriftstellerischen Arbeiten der Nada betheiligt sich Kranjčević bei der Beurtheilung und Redigung der einzelaufenden Beiträge, bei der Besorgung der ausgebreiteten immer mehr anwachsenden Correspondenz und schliesslich auch noch bei der Correctur« (str. 181).

da se pojavi 1. oktobra, kako je on ranije bio predviđio.⁴⁹ Računajući sa rezervisanim stavom na koji »Nada«, kao časopis čiji je izdavač Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, može naići kod znatnog broja pisaca kojima se on tim pozivom obratio za saradnju, Henman nije u tekstu poziva ni pomenuo izdavača časopisa,⁵⁰ ali

Edhem Mulabdić

⁴⁹ Koncept ovog poziva na saradnju u »Nadi« nalazi se u arhivi »Nade« koja se čuva u Arhivu grada Sarajeva. »Ovaj list pokreće« — piše Henman u tom pozivu — »čisto prosvjetno načelo, da i u srcu Herceg-Bosne zajedničkom snagom osnujemo list, u kojem će se uz radove domaćih sila izlagati lijepi plodovi literarnog nastojanja odasvud 'kud se čuje pjesan Marka Kraljevića'. Osim toga primaće i bilježiće 'Nada' važnije književne pojave i drugih slovenskih i ostalih naroda.«

⁵⁰ Kao što se vidi iz koncepta ovog poziva, Henman je najprije napisao »Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine odlučila je štampati...«, ali je taj tekst prečtao. U konačnom tekstu koncepta poziva na saradnju u »Nadi« uopšte se ne помиње Zemaljska vlada u Sarajevu.

nije propustio da istakne kako je uredništvo »Nade« »spremno da svaki valjani literarni rad dostoјno nagradi«. Da kod potencijalnih saradnika ne ostavi nikakvu sumnju šta stoji iza ovih riječi o dostoјnom nagradivanju, Herman se potrudio da u ovom pozivu iznese i tarifu za honorisanje »priposlanih radova«.

Ako je okupljanje saradnika »Nade« bila Hermanova briga, o znatnom dijelu pretpлатnika na novi časopis starala se, kao što je naprijed rečeno, Zemaljska vlast za Bosnu i Hercegovinu. Ona je uputila u decembru 1894. raspis područnim organima u vezi sa rasturanjem novog časopisa. U raspisu je, pored osnovnih informacija o karakteru »Nade« kao časopisa koji izdaje Zemaljska vlast u Sarajevu, utvrđen i rok (20. decembar 1894) do koga je trebalo dostaviti spisak lica koja bi se pretplatila na »Nadi«.⁵¹ Pokazalo se da je ovaj vladin potez postigao željeni efekt, što se vidi iz izvještaja Zemaljske vlade Zajedničkom ministarstvu finansija od 7. januara 1895. prema kome je broj pretplatnika »Nade« znatno premašio ranija Hermanova predviđanja.⁵² Zahvaljujući revnosnim kotarskim predstojnicima i njihovim podređenim Zemaljska vlast se mogla poхvaliti Ministarstvu da će broj pretplatnika »Nade« doći na okupiranom području cifru od 1300 do 1500. A nije propustila priliku ni da naglasi da je redakcija »Nade« obezbijedila dovoljan broj literarnih priloga i ilustracija, kao i da je prvi broj časopisa, koji se pojavio 1. januara 1895, naišao na dobar prijem u hrvatskoj štampi, pa se, prema mišljenju Zemaljske vlade, moglo očekivati da će u hrvatskim i srpskim književnim krugovima prestati rezervisan stav prema »Nadi«.⁵³ Koliko su ove prognoze, izrečene na početku izlaženja »Nade«, bile osnovane, pokazate se kasnije.⁵⁴

⁵¹ »Indem sämtliche Behörden, Aemter und Anstalten hievon in Kenntniss gesetzt werden, ergeht an dieselben die Einladung eine Liste jener Personen, an welche die Probe-Nummern 1. und 2. der 'Nada' zuzusenden wären bestimmt bis zum 20 Dezember 1. J. directe an die Adresse 'Landessoekonomat als Administration der illustrierten Zeitschrift 'Nada' in Sarajevo einzusenden« (str. 123).

⁵² Str. 124—125.

⁵³ »Danas se zna da nepovjerenje prema novom časopisu nije bilo ništa manje u Zagrebu i u krugovima hrvatskih pisaca, i to iz istih razloga; Hörmann je prisiljen da pošalje Kranjčeviću u Zagreb da u ličnom razgovoru uvjeri književnike i kulturne radnike u opravdanost pokretanja novog glasila i da ih ujedno razuvjeri u glasine koje su se čule tim povodom.« (Boris Corić: Fra Grgo Martić i njegova saradnja u sarajevskoj »Nadi«, »Radovi«, Filozofski fakultet u Sarajevu, knjiga VI, 1970—1971, str. 238.)

⁵⁴ »Kasnije je razvoj dogadaja odveo časopis svojom logikom u hrvatsku književnost, a Kranjčević i Hörmann nastojali su održati ravnotežu prema vladinim zahtjevima i srpskoj književnosti, vješto podstičući Matotića da šalje više izvještaja iz života srpske prijestonice. Nedostatak originalnih radova iz srpske književnosti Kranjčević je nadomjestio pišući najčešće sam brojne referate, ocjene i prikaze djela srpskih pisaca. Kad mi to nije mogao, donosio je prikaze rada Srpske književne zadruge i Matice srpske, ili je u rubrici 'Nove knjige' bibliografski bilježio pojavu novih djela« (Ibdem, str. 241).

Od Kalajeve zamisli o pokretanju »jednog ilustrovanog časopisa beletristično-poučnog sadržaja na bosanskom jeziku«, saopštene Zemaljskoj vladu za Bosnu i Hercegovinu 1893. godine, do izlaska iz štampe prvog broja »Nade« 1. januara 1895. godine prošlo je nešto više od godinu dana. To vremensko razdoblje je ispunjeno intenzivnim pripremama za pokretanje časopisa, što je, pedantno i savjesno, obavio Kosta Herman lično ili preko pojedinih organa zemaljske uprave u Bosni i Hercegovini. U svim fazama priprema za pokretanje »Nade«, kao i u cijelokupnom radu ovog časopisa, Herman je centralna ličnost. On stvara konцепцију časopisa i razrađuje je do u najsjajnije detalje, bira saradnike, predlaže naziv časopisa, vodi politiku časopisa od prvih poteza za njegovo pokretanje do podnošenja prijedloga da se ukine najprije ciriličko, a zatim i latiničko izdanje »Nade«. Iz povjerljive prepiske između Kalaja, s jedne strane, i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu odnosno Hermanna lično, s druge strane, proizlazi nesumnjiv zaključak da je Herman sprovodio »generalnu liniju« časopisa na Kalajevu puno zadovoljstvo. Gotovo sve Hermanove prijedloge u vezi sa pojedinim pitanjima koja su se odnosila na pripreme za pokretanje »Nade« ili mјeno uređivanje Kalaj je usvajao. U Bosni i Hercegovini on nije mogao naći boljeg izvršioca svoje zamisli o uređivanju tako koncipiranog časopisa. Stoga se »Nada«, nastala i ugašena u posljednjoj deceniji Kalajevе ere u Bosni i Hercegovini, nerazdvojno vezuje i za Kalaja i za Hermana.

Jedan od glavnih uzroka konačnog fijaska »Nade«, ako ne i glavni, upravo je u tome što su tako mislili i brojni Kalajevi i Hermanovi savremenici, oni van granica Bosne i Hercegovine posebno. Mada im citirana povjerljiva prepiska oko »Nade«, vodena na relaciji Beč—Sarajevo, nije bila poznata niti je to u to vrijeme moglo biti, oni su u »Nadi« vidjeli prvenstveno eksponenta Kalajeve bosanske politike, pa su svoj odnos prema ovom časopisu i gradili na toj činjenici. U više navrata izraženi Hermanovi pokušaji da ih, ne baš ubjedljivim argumentima, uvjeri u isključivo kulturnu misiju ovog časopisa⁶⁶ nisu naišli na željeni prijem kod velikog broja pisaca iz svih jugoslovenskih kulturnih centara. Ti krugovi su ostali gluhi i na Hermanovo razmetanje visokim saradničkim honorarima sa kojima su izdavači »Nade« računali kao sa jednim od najsnaznijih instrumenata u privlačenju širokog kruga saradnika.

U okviru priprema za pokretanje »Nade« Herman je, može se reći, učinio sve što je bilo u njegovoj moći da časopis čvrsto postavi

⁶⁶ U već pomenutom konceptu poziva na saradnju u »Nadi« Herman, pored ostalog, piše: »Spram estetskoga načela, da je umjetnost sama sebi svrhom, isključuje se iz okvira 'Nade' svaki pravac dnevnih političkih, narodnosnih i ličnih zadjevića, pri čem će se stranice lista uvijek radio otvarati svjemu književnim produktima, koji se začešće i ogrijaše na čistoj i svetoj vatri domovinske ljubavi, na idealu, koji je uvijek i svagdje stvarao velika djela, na zanosu, bez kojega nema prave poezije.«

na noge. Njegovi iscrpni izvještaji, podneseni Kalaju, govore o tome da je on veoma temeljito pristupio tim pripremama. Kontakti koje je i ranije imao kao direktor Zemaljskog muzeja i urednik njegovog »Glasnika« sa brojnim piscima i naučnim radnicima znatno su mu olakšali obavljanje ovog posla. Iz takvih kontakata je, kao što je naprijed rečeno, rezultiralo i dovodenje akademskog slikara Evalda Arnta iz Sofije u Sarajevo za stalnog saradnika »Nade«. Pokazalo se da je i izbor pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića za glavnog saradnika u redakcijskim poslovima »Nade« Hermanov dobro primišljeni potez koji nije ostao bez rezultata, daleko većih za »Nadu« i Hermana, kao njenog urednika, nego za samog Kranjčevića. Neka mjestra iz Kranjčevićevih pisama iz tog vremena i, u još većoj mjeri, sjećanja Kranjčevićeve supruge Ele bacaju dovoljno jasno svjetlo na Kranjčevićev položaj u redakciji »Nade«, a odnos Herman—Kranjčević uočljiv je i iz citirane povjerljive prepiske između Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu.

Iz te prepiske je vidljivo i da pripreme za pokretanje »Nade« ipak nisu išle onim tempom kako je to, sa priličnom dozom samouvjerenosti, predviđio Herman u svom prvom izvještaju Kalaju kada je filksirao 1. oktobar 1894. godine kao datum izlaska iz štampe prvog broja »Nade«. Njegov poziv piscima na saradnju u »Nadi«, upućen u pismenoj formi i datiran u septembru 1894, svakako govori na određen način i o tome da se pokazalo da je odziv na saradnju u »Nadi«, o čemu je moralo biti govora i prilikom njegovog boravka u Beogradu, Sofiji i Zagrebu, bio, u stvari, ispod Hermanovih očekivanja. A to se vidi i iz citiranog izvještaja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 13. novembra u kome je, kao što je već pomenuto, taksativno nabrojan veoma malen broj literarnih priloga koji je do tog momenta stigao redakciji časopisa. Taj izvještaj Zemaljske vlade je i inače zanimljiv. Dat skoro punih devet mjeseci poslije Kalajevog pisma od 14. februara 1894. na koje se poziva Zemaljska vlada, taj izvještaj predstavlja rijedak primjer zakasnijelog odgovora Zemaljske vlade Zajedničkom ministarstvu finansija, neudobičajen u njihovoј prepisci. Za to su, izgleda, morali postojati krupni razlozi, a oni se najvjerovaljnije nalaze u poteškoćama koje su iskrsele pred Hermanom u realizovanju priprema za pokretanje novog časopisa.

U te pripreme je spadao i sastanak koji je Herman održao 1894. godine u vezi sa osnivanjem »Nade« sa nekolicinom istaknutih kulturnih radnika u Sarajevu. Prema jednom izvoru⁶⁶ tom su sastanku prisustvovali Lujo Vojnović, Nikola Kašiković, Ivan Popović, Josip Milaković, Ljuboje Dlustuš, Dušan Plavšić i Silvije Strahimir

⁶⁶ Dr Ilija Kečmanović: O jednoj neobičnoj činovničkoj karijeri u Sarajevu od 1878. do 1919. godine (»Prilog za proučavanje istorije Sarajeva«, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1963, str. 188).

Kranjčević. Šta je rukovodilo Hermana da na taj sastanak pozove i Nikolu Kašikovića, urednika »Bosanske Vile«, nije poznato. Njegovo mišljenje o »Bosanskoj Vili« i Kašikoviću lično, nedvosmisleno izraženo u citiranom izvještaju Kalaju, vjerovatno je i samom Kašikoviću bilo poznato. Pozicije koje su Herman i Kašiković, svaki ponaosob, zauzimali u javnom životu Bosne i Hercegovine nisu pružale nikakvu solidniju platformu za njihovu saradnju u »Nadi« koja je, uostalom, i pokrenuta da bi, pored ostalog, suzbila, ako ne i ugušila uticaj koji je ovaj Kašikovićev časopis vršio u Bosni i Hercegovini, a i van njenih granica.⁵⁷ Pokazalo se da tu misiju »Nade« nije mogla izvršiti. Pokrenuta deset godina prije »Nade«, »Bosanska Vila« će ne samo nadživjeti ovaj Hermanov ilustrovani književni časopis, izdašno pomagan od strane države, nego će se održati sve do izbijanja prvog svjetskog rata.

Osnovana poslije solidno izvršenih priprema i sa neskrivenim ambicijama da okupi brojne saradnike, pisce i likovne umjetnike, te da kvalitetom literarnih i likovnih priloga i tehničkom opremom, kao ilustrovani književni časopis dostigne visok domet u evropskim relacijama, »Nada« je, suprotno očekivanjima njenih pokretača, izlazila samo devet godina (1895—1903). Prestanak njenog izlaženja nesumnjivo je značio neuspjeh jednog krupnog poduhvata austro-ugarske politike u Bosni i Hercegovini od koga je Kalaj, inicijator pokretanja »Nade«,⁵⁸ mnogo očekivao. Da se prestanak izlaženja »Nade« nije mogao drugčije shvatiti ni u Beču, vidi se i iz povjerljive prepiske koju je vodilo Zajedničko ministarstvo finansija sa Zemaljskom vladom u Sarajevu.⁵⁹

Fijasko »Nade« je bio toliko evidentan da je Zajedničko ministarstvo finansija smatralo neoportunim da prihvati Hermanov pri-

⁵⁷ »Da paralizuje uticaj 'Bosanske Vile' kao jedinog književnog lista u Bosni i Hercegovini, Zemaljska vlada je iz reklamnih i političkih razloga izdavala jedno vreme reprezentativni list 'Nadu' (1895—1903), bogato ilustrovan i u zasebnim edicijama u oba pisma (od 1901 godine kad je otpalo izdanje čimlicom), koji je imao da posluži kao bosanski pandan srpskim i hrvatskim književnim težnjama.« (Todor Kruševac: Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878—1918, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960, str. 439.)

⁵⁸ Suprotno podacima iz povjerljive prepiske između Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Hamdija Kreševljaković pripisuje Hermangu inicijativu za pokretanje »Nade«. Kreševljaković piše: »Do osnutka 'Nade' došlo je ovako: Kosta Herman, vladin tajnik i direktor Zemaljskog muzeja, bavio se više godina mišiju da osnuje beletistički časopis u Sarajevu i najzad je za ovu zamisao pridobio ministra Kalaja.« [Hamdija Kreševljaković: Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878—1918), Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo 1969, str. 56.]

⁵⁹ Zajedničko ministarstvo finansija nije smatralo oportunim da usvoji prijedlog da se odlikuju članovi redakcije »Nade«, jer je »Nada«, prema konstataciji Ministarstva, prestala izlaziti »zbezog neuspjeha čitavog poduhvata« (str. 169).

jedlog⁶⁰ prema komre je prestanak izlaženja »Nade« trebalo predstaviti javnosti kao posljedicu njegove lične preokupiranosti drugim poslovima.⁶¹ Ni snažna materijalna podrška države,⁶² ni visoki saradnički honorari, ni sinhronizovana akcija raznih instanci okupacionog upravnog aparata u priskupljanju pretplatnika, ni nova, specijalno za štampanje »Nade« nabavljeni grafička tehniku, ni sva Hermanova uporna nastojanja da održi časopis nisu mogli da sprječe obustavljanje njegovog daljeg izlaženja⁶³ ukidanjem najprije čiri-

⁶⁰ »Nunmehr wäre es notwendig, sobald die hohe Genehmigung zur beantragten Auflassung der Nada ertheilt wird, im Blatte selbst dessen Eingehen mit wenigen Worten anzukündigen. Ich hielte es für das Zweckmäßigste, wenn dies meinerseits in der Weise geschieht, dass ich in einer der nächsten Nummern beifüge folgendes erkläre:

‘Die vielfachen Geschäfte meines Berufes sowohl als Beamte wie auch als Direktor des bos. herc. Landesmuseums, die sich im Laufe der Jahre immer mehr und mehr ausbreiteten, machen es mir ganz unmöglich, dazu auch noch die weitverneigte, zeitraubende Redaktion eines Blattes wie es die Nada ist fortzuführen. Deshalb hätte ich der hohen Regierung die Bitte unterbreitet mich der Redaktion des Blattes zu entbinden, welchem Ansuchen die Willfahrt zu Theil würde mit der gleichzeitigen Ermächtigung auf Durchführung der von mir beantragten Einstellung des Weitererscheinens dieser Zeitschrift’.

Hievod anknüpfend würde ich nur noch den vielen Mitarbeitern und Freunden des Blattes für die der ‘Nada’ während ihres neunjährigen Bestandes zu Theil genommene Unterstützung und Forderung ihrer Bestrebungen Dank sagen.

Diesen Modus proponiere ich deshalb, weil wenn es zu Erörterungen in der Tagespresse über das Eingehen der ‘Nada’ kommen sollte, — was aller dings vorauszusehen ist — allfällige Nägeleien sich zunächst gegen meine Person richten würden« (str. 163).

⁶¹ »Ich bin damit einverstanden, dass in dieser Erklärung Hofrat Hoermann als Redakteur des Blattes im Sinne seines Antrages den vielen Mitarbeitern und Freunden der ‘Nada’ für die derselben während ihres neunjährigen Bestandes zu teilgewordene Unterstützung und Förderung den Dank ausspreche, doch wünsche ich, dass als Ursache der Einstellung wahrscheinlich der Umstand angeführt werde, dass die Abonnentenzahl des Blattes eine unzureichende ist, — dass sich die Hoffnung auf eine Erweiterung des Abonnentenkreises nicht erfüllt habe und dass demnach die Redaktion die Einstellung der ‘Nada’ mit Ende des laufenden Jahres beschlossen habe« (str. 167).

⁶² U Hermanovom prijedlogu, podnesenom 28. septembra 1903, prema komre je trebalo da krajem decembra 1903. prestane izlaženje »Nade«, navode se visoki troškovi »Nade« i malen broj njenih pretplatnika kao glavni razlozi za obustavljanje daljeg izlaženja ovog časopisa. Herman tvrdi da u budžetskoj stavci »Naučna i literarna djela«, iz koje se finansiraju i »Glasnik Zemaljskog muzeja«, »Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina« i druge naučne publikacije, izdaci koji otpadaju na finansiranje »Nade« sačinjavaju preko tri četvrtine ukupne sume (str. 161).

⁶³ Druga dva časopisa koja je, kao što je pomenuto, takođe izdavala Zemaljska vlast za Bosnu i Hercegovinu, »Glasnik Zemaljskog muzeja« (po-krenut 1889) i »Školski vjesnik« (po-krenut 1894), održala su se dugo poslije prestanka izlaženja »Nade«, ovači prvi sve do danas. O »Školskom vjesniku« vidi monografiju Mira Paplića »Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878—1918)«, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972, str. 181—182.

ličkog a zatim i latiničkog izdanja. Razlozi političke prirode koji su, po Kalajevoj zamisli, bili jedan od presudnih faktora u pokretanju »Nade«, bili su, u stvari, i uzrok njenog fijaska. Pokazalo se, naime, da je otpor na koji je ovaj časopis upravo kao Kalajev i Hermanov nailazio u širokim krugovima, i čitalačkim i saradničkim, bio znatno jači nego što su to pokretnici »Nade« pretpostavljali. Oni ga nikakvim mjerama nisu mogli slomiti. Taj otpor je ugušio »Nadu«.

Josip Milaković

Svojim gotovo jednu deceniju dugim izlaženjem »Nada« je dala znatan doprinos daljem afirmisanju Sarajeva kao književnog⁶⁴

⁶⁴ »Pošto su srpski pisci sve više izbegavali da sarađuju na listu, 'Nada' se poslednjih godina pretvorila u hrvatski književni list, koji je umnogom doprineo da Sarajevo postane jedan od centara hrvatske književnosti« (Todor Kruševac: Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878—1918, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960, str. 439).

i kulturnog centra. Tačku afirmaciju sticalo je Sarajevo i drugim književnim časopisima koji su tu izdavani. Na početku ovog vijeka u Sarajevu su izdavana istovremeno tri književna časopisa — »Bosanska Vila«, »Behar«⁶⁶ i »Nada«.⁶⁷ Sama činjenica da u Sarajevu u isto vrijeme izlaze tri književna časopisa za tri čitalačke publike govori na određen način o tome da je glavni grad Bosne i Hercegovine, zahvaljujući i drugim inicijativama,⁶⁸ već postao značajan književni i kulturni centar. Ne treba posebno isticati da su te druge inicijative polazile od drugičjih gledanja na ulogu Sarajeva u kulturnom i javnom životu Bosne i Hercegovine od onih što su ih imali pokretači »Nade«.

⁶⁶ »Pojavom 'Behara, lista za pouku i zabavu' u maju 1900. godine otvara se razdoblje književnih listova kao snažan pokret u književnom stvaranju Muslimana Bosne i Hercegovine pod austrougarskom vladavinom, koji odražava i sve potrebe i težnje u njihovom prosvjetnom i kulturnom životu kao i značajnije pojave u njihovom društvenom, političkom i nacionalnom razvoju. Nakon 'Behara', u početku nacionalno indiferentnog, sa isticanjem muslimansko-slovenske narodne buntosti i samosvojnosti, koji u završnoj fazi svoga izlaženja poprima hrvatsku nacionalnu 'boju', pokreće se 1907. godine list 'Gajret', glasilo istoimenog prosvjetno-humanitarnog društva, kao plod nastojanja za muslimansko-srpskom nacionalnom protutetom, a 1912. godine 'Biser', kao pokушaj vraćanja nacionalno neutralnoj panislamskoj ideji. Ono što je zajedničko svim ovim listovima jeste književno i publicističko prikazivanje muslimanskog narodnog života, sa namjerom da se utice na njegovo oblikovanje, na usmjeravanje u pravcu prosvjetnog i kulturnog usavršavanja i napretka.« (Muhsin Rizvić: Behar, književnoistorijska monografija, »Svjetlost«, Sarajevo 1971, str. 9.)

⁶⁷ U već pomenutom prijedlogu za obustavljanje daljeg izlaženja »Nade« Kosta Herman konstatiše da je »Nada« za devet godina svoga postojanja stekla velik ugled među slovenskim literarnim krugovima, kao i onima drugih nacija, i da je uopšte uživala glas najboljeg ilustrovatog beletrističkog časopisa kod južnih Slovena. Herman takođe pripisuje »Nadi« zaslugu što postoji značajan krug domaćih književnika čije duhovno stvaralaštvo nalazi u cijelini samo na velika priznanja. Bolje poznavanje Bosne i Hercegovine Herman pripisuje vezama koje je uspostavila »Nada« sa inostranim literarnim krugovima (str. 162).

⁶⁸ »Tako su u 'Behar', sa unaprijed formulisanom fizionomijom književno-poučnog i vjersko-prosvjetnog lista, i od strane pokretača i od strane austrougarskih vlasti ulagane nadje, ali sa različitih pozicija. Dok su pokretači imali pred sobom u prvom planu književno-prosvjetnu reviju, Vlada je u njemu prvenstveno gledela list sa aspektom njegovog političkog neutralizma i indiferentnosti; dok su pokretači kao rezultat njegove akcije imali pred očima viziju muslimanskog prosvjetnog, književnog i kulturnog preporoda, Vlada je gajila nadje formiranja konformističkog duha njegove čitalačke publike. S obzirom na položaj, budući razvoj i napredak muslimanskog elementa u centru 'Beharove' akcije, želje njegovih pokretača i austrougarske uprave bile su različite i u krajnjoj analizi suprotne.« (Muhsin Rizvić: Behar, »Svjetlost«, Sarajevo 1971, str. 27.)

POČECI MUZIČKOG OBRAZOVANJA

Izmijenjeni društveno-politički uslovi u kojima se našla Bosna i Hercegovina poslije 1878. godine rezultirali su, pored ostalog, i novim oblicima kulturnog života u ovim krajevima. Među njima posebno istaknuto mjesto zauzima djelovanje brojnih pjevačkih i tamburaških društava, osnivanih pretežno na konfesionalnoj ili nacionalnoj osnovi, posljednjih dviju decenija prošlog vijeka. Pjevačka i tamburaška društva su zauzela ovakvo mjesto u kulturnom životu Bosne i Hercegovine zahvaljujući širokom dijapazonu svoje aktivnosti, kao i karakteru svog djelovanja.¹ Dirigenti ovih društava regrutovani su većinom iz redova doseljenika,² ali njihov broj nije mogao da zadovolji potrebe svih pjevačkih i tamburaških društava u Bosni i Hercegovini. S druge strane, to nisu mogle učiniti ni u to vrijeme još malobrojne državne gimnazije sa područja koje je Austro-Ugarska okupirala 1878. godine.³ Prema podacima iz Spomenice Prve gimnazije u Sarajevu, objavljene prilikom proslave 50-godišnjice ove gimnazije, pjevanje je u ovoj prvoj državnoj srednjoj školi interkonfesionalnog karaktera u Bosni i Hercegovini predavano isključivo kao neobavezan predmet, što znači da se u ovakvim školama nisu morali stići osnovni pojmovi muzičkog obrazovanja.⁴ Pjevanje je bilo obavezan predmet samo u državnim učiteljskim školama,⁵ u kojima su predavani i crkveno pjevanje, violina i klavir.⁶

¹ Risto Besarović: Iz kulturne i političke istorije Bosne i Hercegovine, »Svjetlost«, Sarajevo 1966, str. 18—21.

² Pisatelj o prvim muzičkim pedagozima u Sarajevu, Borivoje Jevtić konstatuje, u jednom svom novinskom napisu, da su to »bili Sloveni, Česi, Poljaci, naši Srbi iz Vojvodine«. Jevtić poimenično помиње Franju Mađejevskeg, Kostu Travnja, M. Dozeju, J. Františku, Prajsa-Javorškog i B. Kačerovskog. (B/orivoje/ J/evtić/: U Sarajevu ima vrlo malo publike koja voli čistu muziku, »Politika« Beograd, 22. maj 1936, str. 11.)

³ Austrougarska okupaciona uprava u Bosni i Hercegovini je osnovala do kraja prošlog vijeka na okupiranom području 4 državne gimnazije, i to u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci i Tuzli.

⁴ Spomenica (trideset i četvrti izvještaj) Prve gimnazije u Sarajevu, izdama prilikom proslave 50-godišnjice (1879—1929), Sarajevo 1929, str. 9.

⁵ Do kraja prošlog vijeka osnovana je jedna državna učiteljska škola u Bosni i Hercegovini, i to u Sarajevu.

⁶ Đorđe Pejanović: Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine (»Svjetlost«, Sarajevo 1953, str. 127).

Pod kakkvima uslovima su prvi dirigenti pjevačkih društava u ovim krajevima obavljali svoju dužnost vidi se iz impresija koje je Kosta Travanj, dugogodišnji dirigent »Sloga«, »Lire«, »Proletera« i još nekih pjevačkih društava u Sarajevu, iznio u intervjuu saradniku »Jugoslovenske pošte« objavljenom povodom proslave 40-godišnjice njegovog muzičkog djelovanja u Sarajevu, održane 1929. godine. »Ja se sjećam dobro« — kaže Travanj — »iz prvih dana moga muzičkog rada u Sarajevu, kakve su sve dužnosti padale na dirigenta.« »Moja dužnost je bila dvostruka. Jednu večer održavao sam sa pjevačima pjevačke probe, a drugu večer — učio sam ih čitati i pisati jer mi to nisu znali!« »Dešavalо se« — ističe Travanj — »da sam u jedan mah bio dirigent u tri do četiri društva, prije podne i poslije podne vršio bi svoj učiteljski posao u školi, a na veče trčao bi sa probe na probu.« U pomenutom intervjuu Travanj je dao i neke druge interesantne podatke. Govoreći o prvom stalnom horu »Sloga«, on konstatiše da je hor bio mješovit i da je imao oko 60 članova. »Obično su to bili mladići i djevojke iz srednjeg stazeža, djeca radnika, zanatlija i malih trgovaca.« Travnjev pret-hodnik na mjestu dirigenta »Lire« učio je pjevački zbor — pomoću tamburice! Osvrćući se na taj prvi period svoga muzičkog djelovanja u Sarajevu, Travanj ga karakteriše kao »vrijeme kada je bio rijet-kost i pismen čovjek a o notama i nekom muzičkom obrazovanju nije bilo ni govora«.⁷

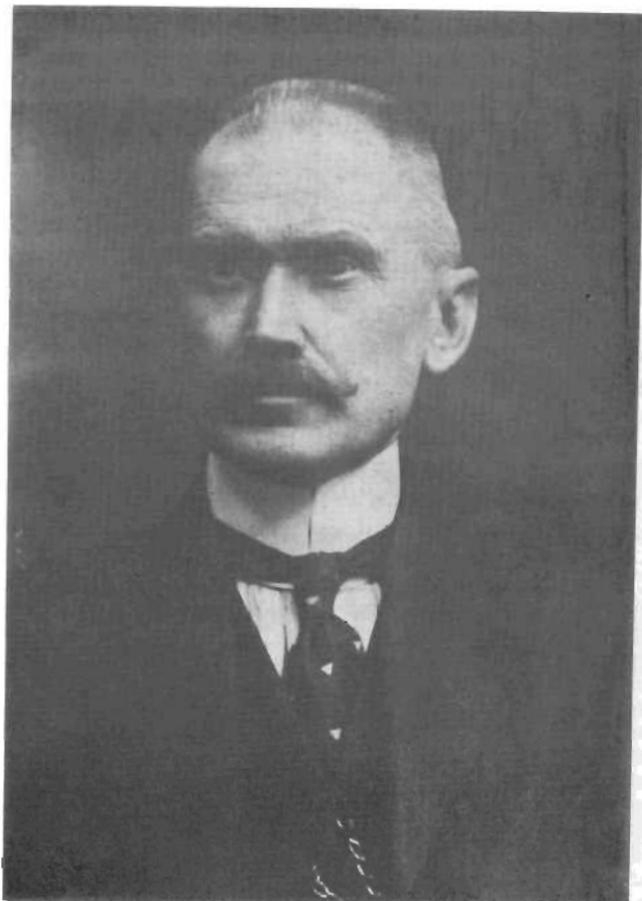
Prvi podatak o pokušaju osnivanja specijalizovane škole za muzičko obrazovanje u Bosni i Hercegovini potiče, bar prema rezul-tatima dosadašnjih istraživanja, iz 1898. godine, a to će reći 20 godina poslije dolaska austrougarskih okupacionih trupa u ove krajeve. U Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu sačuvana je predstavka kojom se tražilo odobrenje za osnivanje privatne muzičke škole, kao i prepiska koja je vodena povodom podnošenja tog zahtjeva. Naime, Adalbert Lászky, kompozitor i dirigent iz Budimpešte, tražio je te godine odobrenje da osnuje muzički konzervatorijum u Sarajevu. Lászky se 27. juna 1898. obratio predstavnikom direktno Benjaminu Kalaju, austrougarskom zajedničkom ministru finansija.⁸

Na početku pomenute predstavke Lászky je iznio razloge koji su ga naveli da se direktno obrati Kalaju. On obavještava Kalaju da je u dva maha boravio u Sarajevu i upoznao tamošnje prosvjetne prilike. Svoj prvi boravak u Sarajevu Lászky naziva umjetničkim a drugi studijskim. O prvom postoje podaci i u sarajevskoj štampi. Prema pisaruju »Sarajevskog Lista«, u Sarajevo su u januaru 1898. godine stigla 3 strana umjetnika (Leo Altmann, B. Clement i Albert

⁷ x: Dirigent koji je učio pjevače čitati da bi ih naučio pjevati (»Jugoslovenska pošta«, Sarajevo, 30. novembar 1929., str. 9).

⁸ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond Zajedničkog ministarstva finansija, Präs. br. 8827 BH/1898.

Laszky) koji su održali dva koncerta, 25. i 28. januara 1898.⁹ Naujavljajući njihov dolazak u Sarajevo, »Sarajevski List« je napisao da su oni »umjetnici prvoga reda, te njihov zajednički koncert s odabranim rasporedom obećava lijepo umjetničko uživanje«.¹⁰ U izvještaju sa prvog koncerta »Sarajevski List« ističe da su Altmann, Clement i Laszky nastupili »pred odabranom publikom i požnjeli

Kosta Travanj

⁹ »Sarajevski List«, Sarajevo 28. januar 1898, br. 11, str. 2.

¹⁰ U vijesti pod naslovom »Koncert stranih umjetnika« Leo Altmann je predstavljen sarajevskoj publici kao »koncert-majstor od Lamoureux orkestra«, B. Clement kao »dvorski operni pjevač« a Laszky kao »komponista iz Hamburga« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 23. januar 1898, br. 9, str. 2).

su njim potpun moralan uspjeh.¹¹ O drugom boravku u Sarajevu, koji Laszky pominiće u svojoj predstavci Kalaju, ne raspoložemo podacima ni iz kakvih drugih izvora.

Pozivajući se na ova svoja dva boravka u Sarajevu, Laszky konstatuje u predstavci da je stekao utisak da u Sarajevu nema stručno ospozobljenih lica koja bi mogla predavati predmete iz oblasti muzičkog obrazovanja. Podnositelj zahtjeva smatra da bi tu potrebu zadovoljio muzički konzervatorijum u Sarajevu za čije osnivanje on traži odobrenje. Prema tekstu predstavke, u tom nastavnom zavodu bi se na prvom mjestu predavali svi moderni instrumenti, pjevanje, teorija muzike, istorija umjetnosti i istorija muzike.¹² Laszky izražava i mišljenje da bi se vremenom iz redova učenika ovog nastavnog zavoda stvorio i orkestar kakav je potreban za javne priredbe i kakav zahtjeva muzički život u Sarajevu.¹³

Naglasivši da je osnivanje muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu za njega skopčano sa znatnim materijalnim žrtvama, Laszky se obraća Kalaju za pomoć i molí ga da bude primljen kod njega u audijenciju.¹⁴ Na kraju predstavke Laszky napominje da muzički konzervatorijum u Sarajevu treba da bude otvoren 1. septembra 1898.¹⁵ Vremensko razdoblje od dva mjeseca, koliko je dijelilo datum podnošenja zahtjeva od namjeravanog početka rada škole, svakako navodi na pretpostavku da je za realizovanje ove zamisli Laszky već morao izvršiti potrebne pripreme, mada u predstavci nedostaju bilo kakvi podaci o profesorima koji bi, prema mišljenju podnosioca ovog zahtjeva, imali da obavljaju nastavu u školi, kao ni podaci o smještaju te škole i drugim pitanjima neposredno vezanim za njen normalan rad. Vjerovatno je da je Laszky namjeravao

¹¹ »G. Altmann je koncertovao na violinu, g. Klement je pjevac, a g. Laszky je obojicu pratio na glasoviru. Violinista Altmann je mlad umjetnik iz izvrsne škole, velike tehnike, a ton mu je zvonak i jedar. Rekli bismo, da mu je snaga zasad još više u tehnici, u onim violinistkim raketilama, koje pale i zasjenjuju. Velikom sigurnošću i brillantno je svirao umjetnik Sarasatove ciganske napjeve i Bazzinijevu 'Igru vještica' i pobrao burno dopadanje publike. G. Klement je Itričan tenor simpatična zvukla i fino školovan. Sve svoje pjesme, njemačke i italijanske, otpjevao je — premda je mudio muku sa malom indispozicijom, — toplo, sladano i polučio potpuno uspjeh narobljito sa krasnom pjesmom 'Sniveo sam' od Laszky-a, koji je oba umjetnika diskretno pratio na glasoviru« (Sarajevski List, Sarajevo, 28. januar 1898, br. 11, str. 2).

¹² In dieser Lehranstalt sollen alle modernen Instrumente (von den elementaren Anfangsergründen bis zur künstlerischen Reife), Gesang (Oper, Concert, Oratorien), Musiktheorien (Harmonielehren, Contrapunkt, Compositionslehre), Kunst und Musikgeschichte, Ästhetik, Declamation, männlicher Vortrag, endlich Sprachen — unterrichtet werden (Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond Zajedničkog ministarstva finansija, Prf. br. 6327 BH/1898).

¹³ Ibidem.

¹⁴ Iz dokumentata koji se nalaze u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu nije vidljivo da je stvarno i došlo do audijencije podnosioca naredenog zahtjeva kod Kalaja.

¹⁵ U svojoj predstavci Laszky napominje da ga lično poznaju prvi krunovi u Sarajevu, i to baron Kutschera, dvorski savjetnik v. Mraovitz, viši finansijski savjetnik v. Ludwigh, šef policijskih lječaka doktor Grünfeld.

da pruži Kalaju detaljnije informacije o ovim pitanjima prilikom audijencije koju je tražio. Ako u svojoj predstavci nije dao podatke o njima, Laszky nije propustio da pruži osnovne informacije o sebi. Prema tekstu predstavke, stekao je obrazovanje na Konzervatorijumu u Beču, trideset mu je godina, rimokatoličke je vjeroispovijesti, poznat je kao dirigent i kompozitor jedne operete koja je izvedena sa uspjehom i, naročito, kao kompozitor pjesama (Lieder-componist).

O zahtjevu za osnivanje muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu izjasnila se Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. Ona je obavijestila Zajedničko ministarstvo finansija u Beču da smatra osnivanje takvog zavoda za tadašnje prilike u Bosni i Hercegovini preuranjenim, tim više što Laszky ne računa samo na moralnu već i na materijalnu podršku Zemaljske vlade. A ova bi, prema vladinom mišljenju, morala biti obilna ako bi se željelo obezbijediti prosperitet tom nastavnom zavodu.¹⁶ Iz tih razloga Zemaljska vlada predlaže Zajedničkom ministarstvu finansija da se odbije zahtjev za osnivanje muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu, što je stvarno i učinjeno. Ministarstvo je 11. avgusta 1898. obavijestilo madarsko Ministarstvo unutrašnjih poslova u Budimpešti da saopšti podnosiocu zahtjeva da mu se ne odobrava osnivanje muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu.¹⁷ Zajedničko ministarstvo finansija smatra, kao i Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, da bi osnivanje muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu bilo za tadašnje prilike preuranjeno i da bi iziskivalo od zemaljske uprave znatna materijalna sredstva, čija visina ne bi bila ni u kakvoj srazmjeri sa rezultatima koji bi se mogli očekivati od konzervatorijuma u Sarajevu.

Kakve su pobude rukovodile ovog budimpeštanskog dirigenta i kompozitora da osnuje u Sarajevu muzički konzervatorijum? Da li je on imao dole potpuniju predstavu o uslovima pod kojima je tada mogla da radi jedna ovakva škola? Iz teksta njegove predstavke upućene Kalaju vidljivo je da je on dva puta boravio u Sarajevu (prvi put je to, prema citiranom pisanju »Sarajevskog Lista«, bilo u januaru 1898) i da je imao prilike da se nešto bliže upozna sa mogućnostima za osnivanje muzičkog konzervatorijuma. Lica koja on poimenično помиње u svojoj predstavci mogla su mu pružiti prilično pouzdane informacije koje su mu bile potrebne. U momentu podnošenja predstavke za osnivanje muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu je djelovalo nekoliko pjevačkih društava (među kojima Muško pjevačko društvo, »Sloga«, »Trebević«). A postojanje brojnih pjevačkih i tamburaških društava u Bosni i Hercegovini nije takođe moglo da bude nepoznato podnosiocu ovog zahtjeva, a još manje

¹⁶ Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom (Grada, redaktor Risto Besarović, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, str. 560).

¹⁷ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond Zajedničkog ministarstva finansija G. Z. 7863/BH-1898.

licima koja on pominje u svojoj predstavci. Može se s priličnom dozom osnovanosti pretpostaviti da je zadovoljenje potreba tih društava, i kad je riječ o njihovim dirigentima i školovanim pjevačima, kao i drugim izvođačima programa tih društava, moglo da predstavlja osnovu na kojoj je Laszky gradio svoju zamisao o svršišodnosti djelovanja muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu. Možda su i novinske vijesti o Kalajevom nastojanju da osnuje univerzitet u Sarajevu¹⁸ djelovale u istom pravcu.

Tri citirana arhivska dokumenta koja se odnose na pokušaj osnivanja muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu 1898. godine ne pružaju dovoljne podatke o tome u štoj mjeri je Laszky izvršio ozbiljne pripreme za realizovanje svoje zamisli. Brz i rezolutan odgovor Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i Kalajevu obaveštenje madarskom ministarstvu unutrašnjih poslova prekinuli su, u stvari, svaku dalju prepisku sa budimpeštanskim kompozitorom. Na taj način sve informacije o ovoj interesantnoj zamisli ograničene su na podatke koji se nalaze u navedenoj predstavci. A oni su za sagledavanje ozbiljnosti priprema za osnivanje muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu u vrijeme kada u Bosni i Hercegovini nije postojala ni jedna jedina škola za osnovno muzičko obrazovanje sasvim nedovoljnji. Mada je Kalajevim reagovanjem ostvarenje ove zamisli presjećeno u korijenu, pokušaj osnivanja muzičkog konzervatorijuma u Sarajevu 1898. godine ostaje u istoriji školstva u Bosni i Hercegovini, posebno muzičkog, zabilježen kao prva inicijativa da Sarajevo dobije i specijalizovanu školu ovakvog profila.

Na drugi podatak o pokušaju osnivanja škole za muzičko obrazovanje u Sarajevu (ovaj put uopšte nije riječ o konzervatoriju) našlazimo već sljedeće godine u jednom dopisu koji je iz Sarajeva upućen zagrebačkom listu »Obzor«.¹⁹ Taj pokušaj se, prema »Obzoru«, vezuje za ime Dragutina — Karla Piente, tada dirigenta Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« u Sarajevu. Sarajevski dopisnik »Obzora« piše 26. septembra 1899. da je otrplike pet mjeseci (kako je Pienta došao u Sarajevo da bude dirigent »Trebevića«.²⁰ »Gosp.

¹⁸ Dubrovačka »Crvena Hrvatska« je objavila u broju od 8. avgusta 1896. uvodnik u kome je riječ o Kalajevim pripremama da otvorí u Sarajevu medicinski fakultet. Po mišljenju ovog lista, »sveučilište u Sarajevu nije osamljena stvar. Ono, zajedno sa ostalim institucijama koje se tamo napraviše, ima da predstavlja jednu misao i jednu težnju, a ta težnja ne samo što isključuje hrvatsku, nego je uprav protiv nje i napere na. Iz Sarajeva hoće da se malo po malo podigne jedan kulturni, politički i narodni centrum, koji bi paralizirao i onemogućio, da se Hrvatstvo okupi oko onoga središta, te mu je po historiji i srcu jedino i prvo«... (»Crvena Hrvatska«, Dubrovnik, br. 32, 8. avgust 1896, str. 1).

¹⁹ »Obzor«, Zagreb, 28. IX 1899, br. 223, str. 2.

²⁰ U stvari, Pienta je 1898. godine postao drugi put dirigent »Trebevića«. Prvi put je to bilo u prvoj godini djelovanja »Trebevića«. Na prvoj redovnoj glavnoj skupštini »Trebevića«, održanoj 30. septembra 1894, Pienta je izabran za odbornika »Trebevića« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 7. X 1894, br. 117, str. 2). Iste godine Pienta je bio i dirigent »Trebevićevog« tamburaškog zabora, dok

Pienta od prvog početka snovao je i bavio se neprestano idejom, da može otvoriti u Sarajevu glazbenu i pjevačku školu, a pod okriljem našega društva 'Trebevića'. I što je bilo daleko, sad je blizu, dà: gotov posao. Gotov naime u toliko, što mu je molba od visoke zem. vlade uslišana, te dozvola, da može rečemu školu u društvenom domu otvoriti, podieljena.²¹ Ovaj koji dan naše će to novine javiti, osnova je jurve izrađena i netom se on vrati iz Zagreba, započet će rad u toj novoj školi. Tko veseliji od njega?²² U istom dopisu iz Sarajeva konstatuje se da »za sada otvara dakako g. Pienta na svoju ruku pomenutu školu, ali posve mu je ozbiljna malkana, te ju u zgodan čas izruči 'Trebeviću', pod njegovo ju okrilje i zaštitu stavi, a on da bude njezin upravitelj«.²³

Dosadašnjim istraživanjima, vršenim u Arhivu Bosne i Hercegovine i Arhivu grada Sarajeva, nije se mogla potvrditi pomenuta informacija »Obzorovog« dopisnika iz Sarajeva. Nju ne potvrđuje ni pisanje »Sarajevskog Lista« iz 1899. godine.²⁴ Ovaj list je, naime, registrovao svaku značajniju aktivnost Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević«, pa ne izgleda vjerovatno da bi osnivanje ovakve škole promaklo njegovoj pažnji. Kako se, međutim, ni u samom »Obzoru« u njegovim narednim dopisima iz Sarajeva ova informacija nije

je muškim zborom »Trebevića« dirigovao N. Pissenberger (»Sarajevski List«, Sarajevo, 28. XI 1894, br. 139, str. 2). U izvještaju sa prve redovne glavne skupštine »Trebevića«, objavljenom u »Sarajevskom Listu«, piše da »Trebević« »ima i svoj stalni tamburaški zbor, a nada se da će i tamburašku školu otvoriti« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 7. X 1894, br. 117, str. 2).

²¹ Dosadašnjim istraživanjima, vršenim u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, nije se moglo utvrditi da je Zemaljska vlada stvarno izdala dozvolu o kojoj je riječ u pomenutom dopisu, objavljenom u »Obzoru«.

²² Iz knjige zapisnika sjednica Upravnog vijeća Društvenog doma u Sarajevu, koja se čuva u Arhivu grada Sarajeva, ne vidi se da je na sjednicama donesen bilo ikakav zaključak o ustupanju prostorija Društvenog doma (sada zgrada u kojoj radi Narodno pozorište u Sarajevu) za rad škole o kojoj je riječ u citiranom dopisu »Obzora«. Da su, međutim, uslovi za to postojali, vidi se iz zapisnika sa sjednice Upravnog vijeća Doma od 18. marta 1898. na kojoj su izričito citirane Kalajeve riječi da je »društveni dom pozvan da stope sve društvene slojeve i sve narodnosti živuće u Sarajevu«.

²³ Prema tekstu Pravilnika »Trebevića«, podnesenog Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu prije osnivanja društva, djelokrug »Trebevića« »obuhvaća poučne, moralne i ugodne zaštave — javne prestave — sudjelovanje svećanstvima — božjim službama i dobrotvornim prestavama — obdržavanje pjevačkih vježbanja i uzdržavanje pjevačke škole« (Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Fond Zemaljske vlade za BiH SIA br. 315/1894).

²⁴ U jednoj vijesti »Sarajevskog Lista« o voikalno-instrumentalnom koncertu koji je trebalo da priredi »Trebević« 5. jula 1899. piše da će u koncertu »sudjelovati i vojena kapela 86. pješ. pukovnije, a izvadate se pretežno kompozicije društ. zborovode g. Karla Piente, srednjoškolskog učitelja i muzičara« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 2. VII 1899, br. 77, str. 2).

U štampanom programu ovog koncerta stoji pri kraju: »Po naročitoj želji odbora, izvadaju se na ovom koncertu pretežno kompozicije novoga društvenoga zborovode g. Karla Piente, srednjoškolskog učitelja i glazbenika, te priznatog hrvatskog glazbotvorca i kritičara.«

potvrdila, može se opravdano pretpostaviti da je realizovanje ove zamisli naišlo svakako na krupnije teškoće.

Uporedena sa prethodnom, ova inicijativa za osnivanje muzičke škole u Sarajevu, mada završena istim rezultatom, može se, nema sumnje, okvalifikovati kao znatno realnija. Bez pretenzija na veoma visok rang koji je školi bio namijenio Adalbert Laszky u svom zahtjevu za osnivanje muzičkog konzervatorijuma, ova inicijativa je, sudeći bar prema citiranom tekstu iz »Obzora«, imala

Josip Vancaš

manje pretenциозnu, a samim tim i realniju namjenu. Oslanjanje Škole na Hrvatsko pjevačko društvo »Trebević« koje je, osnovano prije pet godina, već bilo pokazalo značajne rezultate u svom radu, kao i njegova orientacija na dvostruku funkciju škole koja je, kako

se vidi iz »Obzorovog« pisanja, trebalo da bude i pjevačka, dokaz je da je Dragutin Karlo Pienta želio da otvaranjem ove škole prvenstveno zadovolji potrebe ovog pjevačkog društva.²⁵ A to mu je, s obzirom na ulogu koju je »Trebević« želio da igra u muzičkom i kulturnom životu Sarajeva, pružalo i solidnu garanciju da bi škola mogla da normalno radi. Možda će novi dokumenti pokazati da li je, ako navedenoj »Obzorovoj« informaciji iz Sarajeva počlonimo punu pažnju, Pienta u realizovanju svoje zamisli našao na teškoće u samom »Trebeviću« ili u upravo te godine otvorenom Društvenom domu²⁶ u kome je, prema istoj informaciji, trebalo da radi njegova škola,²⁷ ili su mu iskrse neke druge teškoće.²⁸

Od prve inicijative za osnivanje specijalizovanog nastavnog zavoda za muzičko obrazovanje u Sarajevu do otvaranja prve muzičke škole u glavnom gradu Bosne i Hercegovine prošlo je tačno deset godina. Interesantno je da su se upravo te, 1908. godine, pojave, u stvari, dvije paralelne inicijative za osnivanje muzičkih škola, obadviju privatnih, u Sarajevu. Podatke o ovim dvjema paralelnim inicijativama pruža tadašnja sarajevska dnevna štampa.

»Hrvatski Dnevnik« je u svom broju od 29. jula 1908. godine pod naslovom »Glazbena škola Vilima Gustava Broža u Sarajevu« donio vijest da će »poznati skladatelj i estetičk na glazbeno-knjижevnom polju g. Vilim Gustav Brož« otvoriti »1. rujna t. g. u Sarajevu glazbenu školu i podučavati će u *glasoviranju, guslanju, solo (koncertnom) pjevanju*, i to u počecima sve do *potpune savršenosti*.²⁹ »Skladatelj V. G. Brož je priznat kao koncertni majstor na gore navedenim instrumentima, i ime njegovo kao glazbenog pedagoga jamči nama, da će zavod njegov potpuno odgovarati svojoj zadaci. Mi ga toplo preporučujemo pažnji sarajevske, a osobito

²⁵ Pienta nije bio dugo dirigent »Trebevića«. Obavještavajući svoje čitaoce o koncertu koj u Sarajevu daje »Trebević« 9. decembra 1900. povodom 100-godišnjice Prešernove, »Sarajevski List« piše da će pjevačkim zborom ravnati društveni zborovoda Blagoje pl. Bersa, a tamburaškim Prohaska (»Sarajevski List«, Sarajevo, 9. XII 1900, br. 146, str. 2).

²⁶ Društveni dom u Sarajevu svećano je otvoren 2. januara 1899.

²⁷ U zapisniku sa sjednice upravnog vijeća Društvenog doma u Sarajevu, održane 20. novembra 1898., piše da je na toj sjednici razmatrano i pitanje kirija za prostorije koje Dom izdaje pojedinim društvima. Hrvatskom pjevačkom društvu »Trebević« je tom prilikom odredena kirija od 240 f. godišnje za jugozapadni lokal sa sobom u podzemilju. Iz ovoga se, međutim, ne može izvući zaključak da je u tim prostorijama trebalo da radi i buduća »Trebevićeva« škola o kojoj je riječ u dopisu, upućenom »Obzoru« iz Sarajeva.

²⁸ Kratko zadržavanje Dragutina Karla Piente na dužnosti dirigenta Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« ukazuje na opravdanost pretpostavke da su teškoće, iskrse u realizovanju pomenute zamisli o otvaranju škole, uzrok njegovog odlaska iz Sarajeva.

²⁹ »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 29. VII 1908, br. 169, str. 3, Gradske vijesti.

hrvatske publike« — kaže se na kraju ove vijesti, objavljene u »Hrvatskom Dnevniku«.³⁰

Ovo su, koliko je poznato, jedini podaci o marnjeri Vilima Gustava Broža,³¹ dirigenta i kompozitora, da otvoriti ovalnu školu u Sarajevu. U »Hrvatskom Dnevniku« nema nikakvih daljih informacija o realizovanju ove zamisli. Isti list donosi, međutim, uskoro vijest pod naslovom »Glazbeni zavod«. Prema ovoj vijesti, »F. Maćejovsky, absolvent praškog konservatorija, otvara na 1. rujna o. g. glazbeni zavod, za koji je dobio koncesiju od vis. zem. vlade«. »U istom zavodu će se« — nastavlja »Hrvatski Dnevnik« — »temeljito podučavati: klavir (glasovir), svi homofonički instrumenti kao: violina, viola, cello, violonbass, flauto, klarinetto itd., te solo pjevanje. Iz teoretičkih predmeta predavat će se: teorija glazbe, harmonizacija, kontrapunkt, historija glazbe i analize pojedinih kompozicija. Bit će posebno odjeljenje za spremu na bečki i praški konservatorijum. U istom zavodu moći će se potpuno spremiti za polaganje državnog ispita u Beču ili Pragu za učiteljsko osposobljenje iz glazbe na srednjim školama.«³² Vijesti sličnog sadržaja objavili su »Sarajevski List«³³ i »Srpska Riječ«, oba pod naslovima »Muzička škola«. Ova posljednja je predstavila svojim čitaocima Franju Maćejovskog kao horovodu Srpskog pjevačkog društva »Sloga« i apsolventa praškog konzervatorijuma.³⁴

³⁰ Vilim Gustav Brož je bio i dirigent Hrvatskog pjevačkog i tamburaškog društva »Vlašić« u Travniku. U jednoj vijesti iz Travničkog objavljenoj u zagrebačkom »Obzoru« 1906. godine, konstatuje se da je Hrvatsko pjevačko i tamburaško društvo »Vlašić« priredilo »5. veljače sjajni koncerat sa plesom uz sudjelovanje vojničke glazbe iz Sarajeva«. »Može se uzivnditi — piše »Obzor« — »da ni jedan koncerat »Vlašićev« nije u Travniku toliko zanimanje u svim krugovima pobudio, koliko ovaj, jer su se imale izvaditi nove kompozicije našeg vrlo marnog zborovoda gosp. G. V. Broža. Izvadala se naime prvi put velika kanta: 'Slava Fna Grgi Martiću', za muško gospojinski i mješoviti zbor uz deklamaciju i pratnju vojničkog orkestra. Izvedbom ove prekrasne kantate pod ravnateljem samog skladatelja gosp. Broža ostalo je običanstvo ugodino izmenadeno, tako, da ga je obasulo dugotrajanim pljeskom i poliklom: 'Živio!'...« (»Obzor«, Zagreb, 14. II 1906, br. 43, str. 2).

³¹ Iz nekolikih vijesti o kompozicijama Vilima Gustava Broža za tamburaške orkestre, objavljениh u dubrovačkoj »Crvenoj Hrvatskoj«, vidi se da je Brož bio 1892. godine kapelnik gospodinskog i muškog tamburaškog zabora na Riječi i zborovoda »Jadranske Vile« na Suseku (»Crvena Hrvatska«, 23. VIII 1892, br. 25—26, str. 5), dok je 1895. ovaj »poznati skladatelj i osobiti prijatelj naše milozvućne narodne tambure« bio »kapelnik i učitelj pjevanja i glazbe na kr. vel. hrv. gimnaziji riedkoj« (»Crvena Hrvatska«, Dubrovnik, 21. XIII 1895, br. 49, str. 4).

³² Na kraju ove vijesti »Hrvatskog Dnevnika« stoji da »upisivanje dačka potimije 26. kolovoza o. g. u kući br. 20, Apelova obala« i da će se prospelkti razaslati u najkratčem vremenu (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 7. VIII 1908, br. 177, str. 3, Gradske vijesti).

³³ »Sarajevski List«, Sarajevo, 7. VIII 1908, br. 94, str. 2.

³⁴ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 24. VII (6. VIII) 1908, br. 162, str. 3, Domaće vijesti.

Muzička škola koju je otvorio kompozitor i dirigent Franjo Maćejevski³⁵ predstavlja, u stvari, prvi uspjeli pokušaj da se u Sarajevu osnuje ovakva škola. Iz sačuvanih arhivskih dokumenata i iz napisa u sarajevskoj stampi, dnevnoj i periodičnoj, vidljivo je da je škola Franje Maćejevskog, otpočevši rad 1908. godine,³⁶ uspješno obavljala svoju djelatnost. »Sarajevski List« je pod naslovom »Treći koncerat« objavio vijest da se 25. februara 1909. održava u prostorijama muzičke škole Franje Maćejevskog koncert kome mogu prisustvovati »samo pozvani roditelji učenika i učenica«.³⁷ Škola je priredila 1. maja 1909. koncert u svečanoj dvorani Društvenog doma,³⁸ koji je »Bosanska Vila« označila kao njen prvi koncert.³⁹ U stvari, riječ je o prvom javnom koncertu koji je škola priredila. U bilješci pod naslovom »Muzička škola u Sarajevu« »Bosanska Vila« piše da se u školi uči klavir, solo pjevanje, violina i čelo. »Škola počinje drugu godinu 1. septembra po novom, a upisivanje traje od 20. avgusta do početka škole. Plaća se mjesечно za klavir i pjevanje po 10 K, za violinu i čelo 8 K i 2 K upisnine« — piše na kraju ove kratke bilješke »Bosanske Vile«.⁴⁰

»Srpska Riječ« objavljuje 1910. godine tri kratke vijesti o radu škole Franje Maćejevskog. U prvoj je riječ o domaćem koncertu koji škola priređuje 8. maja 1910.,⁴¹ u drugoj o upisu učenika u treću školsku godinu,⁴² a u trećoj o koncertu sa igrankom, koji škola priređuje u svečanoj dvorani Društvenog doma 7. septembra 1910.⁴³ Ovu posljednju vijest registrovao je i »Večernji Sarajevski

³⁵ U svom članku o Franji Maćejevskom, koji je objavljen u jugoslovenskoj muzičkoj reviji »Zvuk«, Zijo Kučukalić je dao i najdužnije biografske podatke o ovom istaknutom muzičkom radniku. Prema Kučukaliću, Maćejevski (u stvari, Matčjeovský) je rodjen 26. marta 1871. u Nehamicama u Češkoj. Tu je završio građansku školu, a zatim se upisao na Konzervatorijum u Pragu (odjelek za orgulje), na kome je diplomiрао 1897. godine. Poslije završetka muzičkih studija bio je dirigent pjevačkog društva srpske crkvene opštine u Velikom Bečkereku. U Bosnu je došao 1900. godine. Najprije je bio u Banjoj Luci gdje je bio dirigent Hrvatskog pjevačkog društva »Nada«. Sudjelovao je, poređ ostalog, i u osnivanju prvog muslimanskog pjevačkog društva »Fadiljet« i bio je njegov dirigent. Od 1905. godine Maćejevski živi i djeli se u Sarajevu. Te godine je postao dirigent Srpskog pjevačkog društva »Sloga« u Sarajevu. (Zija Kučukalić: Franjo Maćejevski, »Zvuk«, Beograd 1965, broj 64, str. 463—464.)

³⁶ Prema Kučukaliću (str. 464), Maćejevski je osnovao muzičku školu u Sarajevu 23. jula 1908.

³⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 7. februar 1909, br. 17, str. 3.

³⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 30. april 1909, br. 52, str. 2.

³⁹ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. maj 1909, br. 9, str. 144, Književne i kulturne bilješke.

⁴⁰ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. i 30. jul 1909, br. 13 i 14, str. 223, Književne i kulturne bilješke.

⁴¹ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 24. IV (7. V) 1910, br. 88, str. 7, Domaće vijesti.

⁴² »Srpska Riječ«, Sarajevo, 13. (26) VIII 1910, br. 174, str. 3, Domaće vijesti.

⁴³ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 24. VIII (6. IX) 1910, br. 183, str. 8, Domaće vijesti.

Muzička škola Franje Maćejovskog

List«.⁴⁴ Iduće godine, 1911, »Srpska Riječ« objavljuje pod naslovom »Muzička škola F. Maćejovski« vijest u kojoj se govori o upisu učenika u četvrtu školsku godinu. »Ujedno se p. n. roditeljima javlja« — piše u istoj novinskoj vijesti — »da će solo pjevanje u muzičkoj školi podučavati gospodica Nada Pržibilova koja je aksolvirala opernu školu u Pragu, te je ujedno položila državni ispit iz solo pjevanja.«⁴⁵ Te godine sarajevska štampa je registrovala održavanje triju »domaćih« ili »kućnih« koncerata škole, i to 5. marta,⁴⁶ 16. aprila⁴⁷ i 30. novembra.⁴⁸

Škola Franje Maćejovskog je organizovala 3. januara 1912. godine svoj petnaesti po redu kućni koncert. Obavještavajući svoje čitače o održavanju ovog koncerta, »Večernji Sarajevski List« pod naslovom »Dobrotvorni koncerat s igrankom« piše u svojoj vijesti da je čist prihod namijenjen »u korist pogorelaca u Visokom«.⁴⁹

⁴⁴ »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 7. septembar 1910, br. 213, str. 2.

⁴⁵ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 3. (16) VIII 1911, br. 154, str. 3, Domaće vijesti.

⁴⁶ »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 3. mart 1911, br. 48, str. 2.

⁴⁷ »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 14. april 1911, br. 82, str. 2.

⁴⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 9. novembar 1911, br. 244, str. 3.

⁴⁹ »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 3. januar 1912, br. 2, str. 2.

Ovim koncertom, priređenim u dobrotvorne svrhe, i škola Franje Maćejovskog se uključila u akciju za pomoć postradalima od velikog požara, koji je zahvatio Višoko krajem 1911. godine. Tim povodom u Sarajevu je, kao što je poznato, održano više javnih priredbi u istu svrhu.

Jedan interesantan dokument iz 1912. godine nalazi se u Arhivu grada Sarajeva među ostavštinom Franje Maćejovskog. To je tekst jednog poziva koji je Muzička škola uputila 12. januara 1912. sa potpisima Franje Maćejovskog i dra Vladimira Čorovića licima za koja je smatrala da imaju uslova da uđu u »uži permanentni zbor od najboljih naših snaga, da bi s' njim mogli postići ne samo manje uspjeha za sebe same, nego i veće uspjeha pred širom publikom«. Kao jedan od zadataka toga zbora istaknut je i zadatak da zbor besplatno sudjeluje »na zabavama svih slavenskih kulturnih ustanova u Sarajevu«. Ovaj dokument, značajan za ocjenu širine djelovanja muzičke škole Franje Maćejovskog, karakterističan je i po tome što predstavlja pokušaj formiranja jednog hora u Sarajevu koji, za razliku od uobičajene postojeće prakse, ne bi bio stvaran na nacionalnoj ili konfesionalnoj osnovi. Autori citiranog poziva izričito naglašavaju da je svrha formiranja ovog hora »da bi razvili umjetničko interesovanje i digli naš pjevački nivo u Sarajevu«. Stoga je umjetnički kvalitet, a ne neki drugi kriteriji, osnova za stupanje u članstvo ovog hora.⁵⁰ Iz arhivskih se dokumenata, kao i iz pisanja sarajevske štampe, ne vidi da je ova zamisao i realizovana. Dosadašnja istraživanja nisu pružila nijedan podatak o tome da je hor, za čije su se formiranje zalagali Franjo Maćejovski i dr Vladimir Čorović, imao ma i jedan nastup na priredbama o kojima je riječ u citiranom arhivskom dokumentu.

Sredinom 1912. godine u »Sarajevskom Listu« je pod naslovom »Glezbeni škola u Sarajevu« objavljen članak u kome autor, potpisani kao »Duka«, konstatiše da »naglim kulturnim razvojem našega glavnoga grada Sarajeva, naročito u posljednjim godinama, pokazuje se sve viša i viša potreba na polju lijepo umjetnosti, naročito muzike, potreba osnovanja jednoga valjanog i uglednog glazbenog zavoda na široj podlozi, kome bi zadaća bila u prvom redu, da našu mnogobrojnu mladež odgaja u toj plemenitoj umjetnosti, koja ponajviše duh oplemenjuje, kultivira i ideale lijepoga i uzvišenoga stvara; a u drugom da skuplja, prerađuje i rasprostranjuje naše narodne motive i napjeve, te da ih van granica naše domovine uzdigne kao svojemu kulturnog svijeta, poput drugih naprednih naroda«.⁵¹ O potrebi osnivanja ovakvog zavoda bilo je govora, počet-

⁵⁰ U tekstu poziva je navedeno da će se probe »obdržavati početkom od 7. februara 1912. u prostorijama muzičke škole F. Matejovski (Černaluša ulica broj 50. II. sprat) i to za gospodu srijedom od 8 1/2 do 10 sati na večer, a za gospode i gospodice četvrtkom od 5—6 sati na večer«.

⁵¹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 19. jul 1912., br. 158, str. 4, Promsvjeti.

kom 1912. godine, i u Saboru Bosne i Hercegovine gdje je, na sjednici saborskog odbora za investicije, poslanik Josip pl. Vančaš, arhitekt i dugogodišnji dirigent Muškog pjevačkog društva u Sarajevu, izrazio mišljenje da bi u Sarajevu »trebalo osnovati i jedan zemaljski muzički zavod«.⁵²

Autor članka »Glazbena škola u Sarajevu« konstatiše da je do tada »postojala gdjekoji privatna škola od manjega značaja,⁵³ izuzev privatne škole profesora F. Maćejeovskog, koja je, blagodareći njegovoj neobičnoj spremi, energiji i trudu, postigla vrlo dobre uspjehe«. Autor članka daje podatke prema kojima je školu Franje Maćejeovskog posjećivalo te godine oko 150 daka. Prema istim podacima, Maćejevički je priredio oko 20 kućnih i 4 javna koncerta, o kojima se općinstvo najpovoljnije izrazilo. »Najbolje pak ilustrira vrijednost škole ta činjenica, što su 4 daka iz nje primljeni na bečkom i krakovskom konzervatorijumu. Ti djelomični povoljni uspjesi te sve veća i veća navala novih učenika kao i želja općinstva potakli su našeg odličnog profesora glazbe g. F. Maćejeovskog te je njegovom inicijativom i zauzimanjem a pomoću od mnogih prijatelja glazbe, već učinjen prvi korak za ostvarenje te zamisli. Nađen je statut i program po primjeru glazbenoga zavoda u Zagrebu, te će po svemu s njima ranžirati; imati će pripravnii, zatim niži i viši tečaj, a stojati će pod državnim nadzorom.« »Računa se, da će ove po godine taj zavod posjećivati najmanje 400 daka, te će za početak predavati domaće spremne i vješte sile, a u nedostatku i prema potrebama vremenom će se angažirati predavači sa strane. Već je moliba predana na sabor i na vladu, za vrlo skromnu potporu od 6—8000 kruna, kako bi mogao zavod ove školske godine početi. Najugledniji građani sve tri vjere, kao i poslanici i mjerodavni faktori ne samo što su obećali svoju moralnu i materijalnu potporu, već su se i najživljje zauzeli za što skorije ostvarenje hrama naše Talije« — završava autor članka.

U sarajevskoj štampi se gotovo u isto vrijeme pojavio još jedan veći napis u kome je riječ o dotadašnjem djelovanju škole Franje Maćejeovskog i daljim namjerama ovog predanog muzičkog pedagoga. Napis je objavljen u listu »Narod« pod naslovom »Muzička škola g. Franje Maćejeovskog«. Autor napisa na početku konstatiše da je navršena već peta godina »od kako u Sarajevu postoji mali, skroman, ali solidan muzički zavod G. Franje Maćejeovskog«. »Za tih pet godina G. Maćejeovskom je uspjelo da muzički obrazuje nekoliko učenika, koji su mogli da odmah nastave svoje školovanje na krakovskom i praškom konzervatorijumu i da ovdje u Sarajevu stvori jedan lijep kadar muzičkih ljubitelja. Ove godine pohađalo

⁵² »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 5. februar 1912, br. 26, str. 1.

⁵³ Dosadašnjim istraživanjima se nije moglo ustanoviti da je osim škole Franje Maćejeovskog postojala u to vrijeme bilo koja druga privatna muzička škola u Sarajevu.

je muzičku školu 124 učenika, od kojih su s dobrim uspjehom dovršili školsku godinu 111. U narednoj školskoj godini zavod će se razviti; G. Maćejevski namjerava, da mu izradi pravo javnosti (uputio je u tom smislu jednu molbu na sabor) i dobavi više nastavnika. Nama bi bilo vrlo milo, ako G. Maćejevski uspije da upotpuni svoje lijepo početke i planove i da stvori u Sarajevu muzički zavod značajnijeg obliku. Jer on je, zajedno sa svojom gospodom, požrtvovan i dobar radnik, koji je i naše srpske javne ustanove sveardno pomagao svakom prilikom i uvijek voljno primao i vršio dužnosti, koje su mu od njih stavljene.⁵⁴

O realizovanju nastojanja Franje Maćejevskog, o kome je, pored ostalog, riječ u citiranim napisima iz »Sarajevskog Lista« i »Naroda«, nalaze se podaci u jednoj vijesti, objavljenoj u »Srpskoj Riječi« 1913. godine. Prema toj vijesti, »G. Maćejevski zajedno sa svojim prijateljima muzike radio je na tome da taj zavod bude podignut na onaj stepen, kao što je i onaj zavod u Zagrebu. S toga su u tome smislu izrađena pravila, koja su podnešena Visokoj Zemaljskoj Vladi na odobrenje, te je ista pravila Zemaljska Vlada i odobrila«. U pomenutoj novinskoj vijesti se konstatuje da je 21. maja 1913. održana skupština i na njoj izabran odbor.⁵⁵ O toj skupštini se nalaze podaci i u jednom napisu, objavljenom u »Sarajevskom Listu« 2. juna 1913. »Navršilo se dvije nedjelje, kako je održana skupština za muzičku školu i na toj skupštini je izabran odbor. Sva gospoda, koja su u odbor izabrana, drage volje su se primila te počasti, ali do danas taj odbor nije održao nijedne sjednice, iako se u početku osnivanja zavoda ovakove vrsti imao mnogo poslova posvraćavati, dok zavod ne otpočne svoj rad« — naglašava se u ovom napisu »Sarajevskog Lista« u kome se, pored ostalog, kaže da i ova škola, kao i ostale, treba da otpočne svoj rad naredne školske godine, a to će reći 1. septembra. »Odbor treba sada da se pozuri i da što prije održi svoju sjednicu« — ističe autor napsa i dodaje: »Prije skupštine bilo je velikog interesovanja za ovu školu. Viđi se dakle da je volja tu, pa držim, da se ovijem odugovlačenjem može izgubiti ono oduševljenje i volja koju su članovi skupštine imali.⁵⁶

»Sarajevski List« je uskoro, objavljivajući podatke o koncertu koji je škola Franje Maćejevskog održala 12. juna 1913, ponovo piše o ovom pitanju. »Kako je poznato, osnovano je u Sarajevu glazbeno društvo koje će preuzeti glazbenu školu g. Matejevskog, pa bi bila dužnost svih nas, da se to društvo u njegovom plemenitom nastojanju podupre. Društvo otvara školu dne 1. septembra o. g., a članarina iznosi 50 filira mjesечно, upisnina 2 K jednom za uvijek,

⁵⁴ »Narod«, Sarajevo, 28. VII (10. VIII) 1912, br. 215, str. 3, Domaće vijesti.

⁵⁵ »U odbor su izabrati ovi: za predsjednika gda Milena Prajdilisberger, potpredsjednik: g. dvor. savj. Oto Frangeš, tajnik: g. Miloš Ljeskovac...« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 9. (22) V 1913, br. 100, str. 3, Sarajevske vijesti].

⁵⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 2. jun 1913, br. 116, str. 3, Prosvjeta (književnost, umjetnost).

dok školarina iznosi 8 K mjesечно⁵⁷ — piše »Sarajevski List«. Pišući pod naslovom »Arti musices« veoma pohvalno o uspjelom koncertu koji je škola Franje Maćejovskog održala u svečanoj dvorani Društvenog doma 9. oktobra 1913., »Sarajevski List« je ponovo uputio riječi prijekora na adresu muzičkog društva u Sarajevu. »Sinočnji je koncerat savršenim izvađanjem pružio prisutnjima mnogo naslade i oni su bogatim pljeskom pozdravili svoj mladi umjetnički svijet« — piše »Sarajevski List« i dodaje da »od odbora sarajevskog muzičkog društva nije bio nikko prisutan«.⁵⁸

Iste godine »Srpska Riječ« je objavila jednu dužu vijest pod naslovom »Naše muzičko društvo«. »Ovo naše u maju o. g. konstituisano muzičko društvo« — kaže se na početku ove vijesti — »nije moglo do sada da započne sa svojim djelovanjem radi već dovoljno poznatih prilika. Ali sada, kada se je sav javni život već vratio na normalni put, želi i ovo mlado društvo da energično počne raditi.« Već i ovih nekoliko uvodnih riječi ove novinske vijesti upućuje na zaključak da je skupština, koja je održana 21. maja 1913., bila, u stvari, osnivačka skupština Muzičkog društva u Sarajevu. U ovoj vijesti »Srpske Riječi« je ukratko iznesen i program rada ovog društva. »Prije svega namjerava ovo društvo da, koliko više mogne, probudi smisao za dobru muziku, i to s jedne strane priređivanjem koncerata, a s druge strane pružanjem jeftinoga podučavanja mlađeži u muzici. Društvo namjerava da u ovoj sezoni priredi najmanje četiri orkestralna koncerta i dva koncerta tzv. komorne muzike, ovo zadnje sa odličnim umjetnicima sa strane.« U istoj vijesti se kaže da je društvo sklopilo sporazum sa profesorom Maćejovskim »koji je dovoljno poznat kao zaslужan radnik na muzičkom polju, pa će po tom sporazumu djeca društvenih članova plaćati znatno manji honorar (najviše K 8 mjesечно) za podučavanje u muzici«.⁵⁹

Posebnu pažnju privlači onaj dio vijesti prema kome »kasnije misli društvo otvoriti svoju muzičku školu, kako bi se i kod nas počela mlađež intenzivnije vaspitavati u toj lijepoj umjetnosti«. S tim u vezi postavlja se, razumije se, pitanje o odnosu između tek

⁵⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 18. jun 1913., br. 124, str. 3, Prosvjeta (književnost, umjetnost).

⁵⁸ Autor ovog napisa uputio je oštре riječi prijekora i na adresu sarajevske publike. »Kao urvijek, tako i sinoc pokazala je naša publiká, da nema smisla za otmennu koncertnu glazbu, daleku od dosjećaka i izvještačenih dramskih efekata. Naša je publiká dokázala, da joj ne leži na srcu njenja mlađež i njen odgoj. Naša publiká neće ili ne može da shvati ono veliko čuvstvo, što ga osjeća petnaestogodišnja djevojčica ili dječak, kad stupa na podij i daje nešto od sebe — od svoje umjetnosti — duže.« »Gosp. profesora Matčevskoga neka ne potištava slabí odaziv publike, jer umjetnost živi za se, a ne za publiku« — zaključujući autor ovog napisa. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 10. oktobar 1913., br. 216, str. 3.)

⁵⁹ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 2. (15) septembar 1913., br. 188, str. 3, Sarajevske vijesti.

formiranog muzičkog društva i muzičke škole Franje Maćejovskog, koja je tada već bila navršila pet godina djelovanja. Za razmatranje ovog pitanja svakako je od ne malog značaja činjenica da se u novinskih napisima u kojima je riječ o osnivanju i radu Muzičkog društva u Sarajevu djelatnost ovog društva u više navrata povezuje sa osnivanjem muzičke škole. U svom napisu o osnivanju Muzičkog društva u Sarajevu, objavljenom početkom 1912. godine, »Hrvatski Dnevnik« je domio zapažanja Ivana Kurtovića sa sastanka koji je trebalo da rezultira osnivanjem Muzičkog društva.⁶⁰ »Moram priznati, da nas je vrlo malo na tom sastanku bilo, a ja jedini domaći sin.«⁶¹ U istom napisu Kurtović piše da je na pomenutom sastanku podnio prijedlog o osnivanju muzičke škole u Sarajevu, smatrajući da »aktiviranje jedne muzičke škole u Sarajevu bude podloga osnivanju muzičkog društva u Sarajevu«.⁶²

Dvije godine kasnije, 1914., »Srpska Riječ« u vijesti pod naslovom »Muzičko društvo u Sarajevu«⁶³ konstatiše da je nedavno održana skupština ovog društva, pa kaže: »Društvo će nastojati već u najskorijem vremenu da ostvari svoju najpreču dužnost, osnivanje jedne muzičke škole. Stvaranjem jednog takvog instituta, koje bi odgovaralo svim zahtjevima, nastojaće se, da se općenito proširi

⁶⁰ Ovaj napis, objavljen u »Hrvatskom Dnevniku«, u stvari je komentar na pisanje sarajevskog »Naroda« o osnivanju Musikvereinu u Sarajevu. »Ovdašnja 'Bosnische Post'« — piše »Narod« u napisu sa kojim polemiše »Hrvatski Dnevnik« — »donjela je u dva-tri maha vijesti o osnivanju jednog Musikverein-a u Sarajevu, kome je, kako se naglašava, inicijator kapelnik Fiks, a glavni faktor direktor pisarskog odjela trgovачke komore g. Ivan Kurtović. Biližeti tu vijest ne radi samog društva, u čiju budućnost nemamo ni malo vjere, nego iz jednog drugog, mnogo važnijeg razloga, mi naglašavamo, da nemamo ništa protiv toga, što se društvo kao takvo osniva. Svak ima prava da traži zabine na svoj način. Ali stvar je u ovom. Društvo se još nije ni stvorilo ni konstituisalo, a već se počelo da govori o tom, kako za njegov opstanak i ciljeve treba jedna veća subvencija od vlade; šta više, ima vijesti da je ta subvencija od izvjesnih lica stavljena njima u izgled. Nas to buni i mi protiv toga najodlučnije protestujemo. Ako društvo ne može da se održi samo od sebe, cunda neki se i ne osniva. Mi nikako ne možemo dopustiti da svojim novcem penjemo na svoju grbaču nesimpatične tipove iz bijela svijeta, koji perforeciraju i naš jezik i našu narodnu muziku. Isto tako oštro ustajemo protiv toga, da se tom društву možda obećava subvencija. Mi smo u zemlji imali toliko društava, čiji je značaj od prilike isti kao i ovog novog muzičkog, pa nikad ne zastrašimo ni dobitimo potpore od vlasti, niti bi nam je ona dala. Pomađanje ovog društva sad značilo bi, prosto rečeno, očigledno pomađanje jedne ustanove samo za to, što nosi strani karakter i tudi čak i pokazalo bi kako kod nas još uvijek vladaju dva mjerila: jedno za njih, a drugo za nas.« [»Narod«, Sarajevo, 31. XII 1911 (13. I 1912), br. 158, str. 3, Domaće vijesti.]

⁶¹ Ovim riječima Kurtović, u stvari, potvrđuje »Narodovo« mišljenje o karakteru ovog društva.

⁶² »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 31. I 1912, br. 18, str. 2.

⁶³ U ovoj vijesti se konstatiše da se pristupanje u društvo može prijaviti kod državnog tajnika dra Vladimira Corovića [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 24. II (9. III) 1914, br. 42, str. 3, Sarajevske vijesti].

ne samo njegovanje muzičke, nego i da se pruži mogućnost domaćim krugovima da dodu do izvjesne umjetničke zarade.«⁶⁴ Iz teksta pomenu te vijesti je vidljivo da zamisao o otvaranju nove muzičke škole 1. septembra 1913. godine, u stvari, nije realizovana i da se

Franjo Maćejovski

⁶⁴ I »Sarajevski List« je pod naslovom »Muzičko društvo u Sarajevu« obavijestio svoje čitaocе o tome da je nedavno održana skupština muzičkog društva »na kojoj je jednoglasno zaključeno, da se zamoli gospoda odjelnog predstojnika dra *Zurunića*, da primi protektorat nad tim društvom« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 9. mart 1914, br. 48, str. 2). U tom svojstvu Olga *Zurunić* se obratila austrougarskom zajedničkom ministru finansija Bilinskem u kome ga obavještava o formiranju muzičkog društva u Sarajevu i naglašava u pismu da se osnivanje muzičke škole u Sarajevu nalazi među glavnim zadacima novog društva. (»Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom«, Grada, redaktor Risto Besarović, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, str. 560—561.)

osnivanje škole ni u 1914. godini ne vezuje čvrsto za početak redovne školske godine.

Ratne prilike u kojima se uskoro našla Bosna i Hercegovina nisu dozvolile da se ostvare ovi planovi muzičkog društva u Sarajevu. One su bile uzrok što, vjerovatno nezavisno od inicijativa muzičkog društva, nije došlo ni do najavljenog početka rada »koncesszionirane muzičke škole prof. A. Suzina«, koji je, prema informacijama »Sarajevskog Lista«,⁶⁶ bio predviđen za 1. septembar 1914. godine. Prvi svjetski rat dočekala je škola Franje Maćejovskog kao jedina muzička škola u Sarajevu, osnovana pod austrougarskom upravom i prva škola ove vrste u Bosni i Hercegovini uopšte.⁶⁷ Ona će raditi do 1915. godine, u stvari do odlaska Franje Maćejovskog iz Sarajeva u Banju Luku gdje je, kao što je poznato, evakuisan te godine jedan dio stanovnika Sarajeva kad su se ratne operacije približile glavnom gradu Bosne i Hercegovine.⁶⁸ Mada Maćejovski do kraja svoga života neće prekinuti aktivnost muzičkog pedagoga,⁶⁹ on neće obnoviti rad muzičke škole u Sarajevu, koju je vodio od 1908. do 1915. godine.

⁶⁶ Prema »Sarajevskom Listu«, »koncesszionirana muzička škola prof. A. Suzina« je trebalo da od 1. jula do 30. avgusta 1914. odnosi ferijalni tečaj »i to po prikњenu ferijalnih tečajeva koji su uvedeni na višim muzičkim školama u Beču i drugim velikim gradovima monarhije«. »Taj je tečaj u prvom redu za one, koji za vrijeme školske godine nemaju dovoljno vremena, da se posveti glazbenoj studiji, kao i za one, koji hoće da se pripreme za muzički državni ispit.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 16. jun 1914, br. 120, str. 3, Gradske vijesti.)

⁶⁷ Pod naslovom »Muzičke večeri u provinciji« »Sarajevski List« je objavio vijest prema kojoj je uprava muzičke škole Franje Maćejovskog »postigavši svojim dačkim koncertima lijepe uspjehe u Sarajevu« odlučila »da ovog ljeta proširi svoj djelokrug i da za taj zavod zainteresuje i druge kruge u provinciji«. »Sa svojim dačima ona će prirediti muzičke večeri u Mostaru, Tuzli, Banjoj Luci, Travniku i Višegradi. Cist prihod od tih večeri biće u jednakim dijelovima određen za muzičko društvo i za društva 'Prosvjeteta', 'Napredak' i 'Gajret'. I zbog općeg cilja i ove druge namjene ovaj pothvat zaslužuje pažnju i preporuku« — zaključuje se na kraju ove novinske vijesti. (»Sarajevski List«, Sarajevo, 18. jun 1914, br. 122, str. 2, Gradske vijesti.)

⁶⁸ »Ovu školu vodio sam do 1915 kad sam, usled rata, morao da se evakuuijem iz Sarajeva. U evakuaciji sam proveo pola godine, a kad sam se povratio u Sarajevo, bio sam toliko materijalno rušmiran, da nisam mogao da nastavim rad u svojoj muzičkoj školi. Bio sam prisiljen da privatnom zarađom kao muzički učitelj sebi hlijeb zarađujem« — piše Maćejovski u svojim kratkim autobiografskim zabilješkama, koje se čuvaju u Arhivu grada Sarajeva.

⁶⁹ »Godine 1916. Maćejovski je postavljen za nastavnika muzike na Ženskoj državnoj preparamdžiji i na toj dužnosti je ostao do 1922. godine. Početkom 1917. godine imenovan je i za 'definitivnog profesora' crkvene i svjetovne muzike u franjevačkom bogoslovnom sjemeništu u Sarajevu, a povremeno je podučavao u sjemeništu u Visokom. Te iste godine bio je postavljen i za dirigenta hora u prvočolnoj crkvi u Sarajevu i hora bosanskih franjevačkih bogoslova 'Julkić'. Oktobra 1922. godine Maćejovski je bio imenovan za pri-

Počeci muzičkog školstva u Sarajevu nerazdvojno su vezani za ličnost i djelovanje Franje Maćejeovskog. Ovoj oblasti umjetničkog školstva Maćejeovski je dao daleko snažniji pečat nego što su to učinili Jan Karl Janovski⁶⁹ i, kasnije, Todor Švrakić,⁷⁰ osnivači prvih slikarskih škola, takođe privatnih, u Sarajevu, u oblasti likovnog školstva. Prve inicijative za osnivanje specijalizovanih škola za muzičko obrazovanje u Sarajevu dali su Adalbert Laszky i Dragutin Karlo Pienta prije nego što je Maćejeovski došao u Bosnu, najprije u Banju Luku, a zatim u Sarajevo. Oni su, po svemu sudeći, veoma brzo i isčepli sa sarajevske scene čim im je postalo jasno da se njihove privatne muzičke škole ne mogu čvrsto osloniti o državne jasle ili staviti pod okrilje pjevačkog društva koje je imalo dobru perspektivu svoga razvoja. Upornosti Franje Maćejeovskog i njegovo velikoj ljubavi prema pozivu muzičkog pedagoga treba u prvom redu zahvaliti što je Sarajevo dobilo muzičku školu koja je otpočela rad i uspješno djelovala punih 7 godina lišena takvog oslonca.

U ostavštini Franje Maćejeovskog, koja se čuva u Arhivu grada Sarajeva, ne nalazi se, na žalost, arhiva njegove muzičke škole. A ona bi, nema sumnje, pružila najpouzdanije podatke iz kojih bi se mogli preciznije utvrditi rezultati djelovanja ove škole, postignuti u toku njenog sedmogodišnjeg postojanja i rada. Stoga se talkvi po-

vremenog učitelja vještina u Prvoj gimnaziji u Sarajevu, gdje je ostao i kasnije kao kontraktualni nastavnik.

Pokrajinska uprava u Sarajevu dodijelila je Maćejeovskog u sezoni 1922/1923. Narodnom pozorištu u Sarajevu kao dirigenta hora i orkestra. Tu je on razvio i svoju kompozitorsku aktivnost pišući muziku po narodnim motivima za pozorišne komade. Pored ovih dužnosti bio je horovoda u sarajevskim kulturnim društvima: Napretku, Prosvjeti i Gajretu, a vodio je i horove u nekaj srednjih škola. Konačno je bio premješten za kontraktualnog nastavnika vještina na Drugu mušku gimnaziju u Sarajevu na kojoj je ostao do kraja života. Umro je u Sarajevu 19. aprila 1938. (Zija Kučukalić: Franjo Maćejeovski, »Zvuk« 1965, str. 464—465.)

»Sarajevski List« je pod naslovom »Slikarska škola« objavio vijest prema kojoj akademski slikar Jan Karl Janovski otvara u septembru 1906. slikarsku školu u Sarajevu. »Radiće se u prirodi, dok bude lijepo vrijeđe. Ljubiteljima slikanja, koji žele pohadati ovu školu, pruža se lijepa prilika, da se uz vrlo umjerenu školarinu mogu dalje usavršavati u slikanju.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 12. septembar 1906, br. 107, str. 3.) Osim ove, nema u »Sarajevskom Listu« drugih vijesti o radu slikarske škole Jana Karla Janovskog.

⁷⁰ »Bosanska Vila« je u jednoj kratkoj novici obavijestila svoje čitaoca da je Todor Švrakić, akademski slikar, otvorio 1911. godine u Sarajevu privatnu slikarsku školu. »Ovo je druga slikarska škola u Sarajevu. Prva je u Biogradu — ističe se u ovoj novici. (»Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. oktobra 1911, br. 19, str. 304.) Pod naslovom »Umjetnička škola u Sarajevu« »Bosanska Vila« objavljuje nešto kasnije novicu u kojoj piše da je Todor Švrakić, »ako je kod nas vrlo slabo interesovanje za slikarsku umjetnost«, »pokušao otvoriti u Sarajevu umjetničku školu, u kojoj se uči crtanje i slikanje uljenim i vodenim bojama.« (»Bosanska Vila«, Sarajevo, 15. januara 1912, br. 1, str. 15.)

daci moraju tražiti na drugim stranama — u sarajevskoj štampi, veoma oskudnim arhivskim dokumentima i sjećanjima učenika koji su pohađali tu školu.

Podaci iz svih izvora, uključujući tu i kratke autobiografske odlomke koje je ostavio Franjo Maćejeovski, slažu se u jednom — da je škola otvorena rad 1908. godine⁷¹ i radila do 1915. Iz pret-hodnog izlaganja proizlazi zaključak da se razvoj ove prve privatne muzičke škole u Bosni i Hercegovini kretao u ulaznom linijom, prekinutom izbijanjem prvog svjetskog rata.

Što se tiče broja daka koji su pohađali ovu školu, iz navedenih podataka, objavljenih u više navrata u sarajevskoj štampi, vidljivo je da postoji među pojedinim napisima neslaganje u izvjesnim detaljima. Međutim, i takvi kakvi su, podaci o broju daka koji su pohađali muzičku školu Franje Maćejeovskog u toku njenog sedmogodišnjeg djelovanja pokazuju, veoma jasno, da je ona odigrala, u stvari, pionirsку ulogu u formiranju prvih stručnih kadrova ovog profila u Bosni i Hercegovini. Iz redova učenika ove škole regrutovani su brojni muzički pedagozi i muzički umjetnici koji će odigrati značajnu ulogu u kasnijem muzičkom životu Sarajeva.⁷² Neki učenici škole Franje Maćejeovskog postigli su zavidan umjetnički renome i van gramica Bosne i Hercegovine.⁷³

Nastavu u ovoj školi održavali su gotovo isključivo Maćejeovski i njegova supruga Mara.⁷⁴ Prema podacima Borivoja Jevtića, Maćejeovski je predavao klavir, sve gudačke instrumente i solo-pjevanje, a davao je i lekcije iz muzičke teorije.⁷⁵ Ime trećeg predavača u ovoj školi, Nade Pržibilove, pominje se uoči početka četvrte godine rada škole, 1911. godine.

Sarajevska štampa, i dnevna i periodična, pratila je sa nepri-knivenim simpatijama djelovanje muzičke škole Franje Maćejeovskog i pružila joj, nema sumnje, znatnu moralnu podršku. Možda je

⁷¹ U svom krafikom autobiografskom napisu koji se čuva u Arhivu grada Sarajeva Maćejeovski je naveo da je njegova muzička škola radila od 1. septembra 1908. do 30. juna 1915.

⁷² U pomenutom autobiografskom napisu Maćejeovski ističe da je njegova škola »odgojila lijepi broj talentovanih učenika-ca, kojima danas glazba služi, kao izvor njihove zarade«. Školu su, prema istom izvoru, pohađali i Jelka Đurić, Ljubo Bajac, Beluš Jungić, Mira Tichy, Ignac Pešek, Tea Glusman i Mirjana Maćejeovski, kći Franje Maćejeovskog.

⁷³ Muzičku školu Franje Maćejeovskog pohađala je i Bahrija Nuri-Hadžić, prveljulka Beogradske opere (»Jugoslavenski list«, Sarajevo, 17. april 1934, str. 7, Iz kulturnog života).

⁷⁴ Pišući, u već pomenutom napisu, o prvim muzičkim pedagozima u Sarajevu, Borivoje Jevtić konstatiše da je Maćejeovski osnovao muzičku školu u Sarajevu sa svojom suprugom, g-dom Marom, porekliom iz Vojvodine (Borivoje Jevtić: U Sarajevu ima vrlo malo publike koja voli čistu muziku, »Politika«, Beograd, 22. maj 1936, str. 11).

⁷⁵ Ibidem.

upravo ta konstantna moralna podrška i bila jedan od razloga da se škola, u prilikama u kojima je radila u sarajevskoj sredini, do tada nenevknuće na razvijeniji muzički život, uopšte mogla održati.

Očigledno je, međutim, da je školi bila potrebna i snažnija materijalna podrška. Odatle su vjerovatno i proizšla nastojanja Franje Maćejovskog da školi pribavi povoljniji status. Nedovoljno jasni odnosi između Muzičkog društva u Sarajevu i muzičke škole Franje Maćejovskog govore takođe na određen način o postojanju ovog problema. No o njemu svakako najrječitije govori sam Maćejovski u svojim autobiografskim zabilješkama kad kaže da je poslije povratka iz Banje Luke u Sarajevo bio »toliko materijalno ruiniran« da nije mogao da nastavi raniji rad u svojoj muzičkoj školi već je bio prisiljen da »privatnom zaradom kao muzički učitelj« sebi hlijeb zarađuje.⁷⁶

Prestankom rada privatne muzičke škole Franje Maćejovskog završen je, u stvari, početni period u razvoju muzičkog školstva u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini uopšte. Rezultati djelovanja ove škole osjećaće se i u njegovim narednim periodima. Pedagozi i reproduktivni umjetnici koji su osnove svoga stručnog obrazovanja stekli u školi Franje Maćejovskog godinama će davati snažan pečat muzičkom životu Sarajeva, sve do u naše dane. Oni će svojim aktivnim djelovanjem u ovoj sredini potvrditi da Franji Maćejovskom, plodnom kompozitoru,⁷⁷ kome je njegov kompozitorski opus donio laskavivi naziv bosanskog Molkranjca,⁷⁸ pripada i kao muzičkom pedagogu istaknuto mjesto u istoriji muzičke kulture u Bosni i Hercegovini.

⁷⁶ Kad se zna da je njegov boravak u Banjoj Luci trajao samo pola godine, onda ovaj podatak, kao i njegova konstatacija, takođe zapisana u pomenutim autobiografskim zabilješkama, da je evakuacijom 1915. godine bio uništen njegov rad u ovom pravcu, snažno ilustruje u kakvim materijalnim prilikama je Franjo Maćejovski vodio svoju muzičku školu.

⁷⁷ O kompozitorskom radu Franje Maćejovskog vidi pomenuti članak Zije Kučukalića (»Zvuk« 1954, str. 463—467).

⁷⁸ Bortvoje S. Stojković, profesor u Sarajevu, помиње у једном свом članku da je dr. B. Nikolajević nazvao Maćejovskog bosanskim Molkranjem (»Jugoslavenski List«, Sarajevo, 17. aprila 1934, str. 7, Iz kulturnog života).

TRAGOM JEDNE INICIJATIVE

Počeci djelovanja kulturnih institucija u Bosni i Hercegovini ne padaju u isto vrijeme. Najstarije među njima, biblioteke, prošle su kroz nekoliko etapa na svom dugom razvojnom putu od srednjeg vijeka do naših dana. U zaostaloj zemlji u kojoj je po efikasnosti i snazi djelovanja usmeno kazivanje vijekovima stajalo daleko ispred pisane riječi, gdje se malo pisalo a još manje čitalo, mjesto i funkcija biblioteke u društvu nisu mogli da budu mjeremi mjerilima, karakterističnim za razvijenije sredine. Dostupne veoma uskom krugu čitalaca, i to gotovo isključivo onih koji su se na neki način nalazili neposredno oko njih, privatne, samostanske i slične biblioteke bile su u vremenskom rasponu od punih nekoliko vijekova glavna sko ne i jedina kulturna žarišta na području Bosne i Hercegovine. Prevashodno zatvorenog tipa, ovakve biblioteke su imale izrazito ograničen akcioni radijus, često nepraznjanjem njihovoj stvarnoj vrijednosti.

Tek se početkom dvadesetog vijeka u ovim krajevima javljaju jače tendencije ka novom shvatanju o ulozi biblioteka u društvu. Najkrupniji pokušaj u realizovanju tog novog shvatanja predstavlja, nema sumnje, osnivanje Srpske centralne biblioteke u Sarajevu,¹ koja je, prema zamiski njenih pokretača, trebalo da formira i mrežu javnih biblioteka popularnog tipa, prvu u istoriji Bosne i Hercegovine. Osnovana pri kraju prve decenije djelovanja Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjeta«, ova biblioteka je za čitavo vrijeme svoga postojanja bila nerazdvojno vezana za »Prosvjetu«, vodeće prosvjetno i kulturno društvo Srba u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini dvadesetog vijeka.

O radu Srpske centralne biblioteke u Sarajevu ostavio je dragocjene informacije Đorđe Pejanović, glavna ličnost u ovoj biblioteci od njenog osnivanja do prestanka djelovanja »Prosvjete« 1949. godine. S obzirom na to da potiču od uglednog kulturnog istoričara i, u isto vrijeme, nesumnjivo najboljeg poznavaoца njenog rada, Pejanovićeva saopštenja o istoriju Srpske centralne biblioteke u Sarajevu, njenoj aktivnosti i ulozi koju je odigrala kako u cjelokupnom djelovanju »Prosvjete« tako i u razvitku bibliotekarstva u ovim krajevima, posmatranom u cjelini, sačinjavaju možda najbogatiji izvor za sagledavanje rada jedne kulturne institucije u

¹ Srpska centralna biblioteka u Sarajevu je osnovana 1911. godine. »Prosvjetnom« centralnom bibliotekom je nazvana 1925. godine.

Bosni i Hercegovini, stvorene i održavane privatnom inicijativom. Pejanović je pisao o ovoj biblioteci u nekim svojim opsežnijim radovima, objavljenim² ili ostavljenim u rukopisu,³ u okviru štih temu ili u kraćim napisima u kojima je isključivo tretirao pojedina pitanja u vezi sa njenim djelovanjem.⁴

Pripreme koje su prethodile osnivanju Srpske centralne biblioteke u Sarajevu nisu, međutim, bile u odgovarajućoj mjeri predmet istraživačkih preokupacija ni Đorđa Pejanovića ni drugih kulturnih istoričara. Ovaj napis predstavlja pokušaj da se na osnovi pristupačnih izvora, arhivskih i drugih, pruži, bar u najgrubljim crtama, pregled aktivnosti koja je karakterisala te pripreme.

Zamisao o osnivanju Srpske centralne biblioteke je nastala kad su za nju sazreli uslovi kako u radu »Prosvjete«, za koju je ona bila vezana od osnivanja do uključivanja svog knjižnog fonda u Narodnu biblioteku BiH, tako i u dotadašnjem razvoju srpskih knjižnica i čitaonica u Bosni i Hercegovini. Mada su prve srpske čitaonice u Bosni i Hercegovini osnovane pod turskom upravom, prvenstveno kao rezultat prosvjetiteljske aktivnosti pojedinih istaknutih javnih radnika — među kojima Vaso Pelagić, osnivač srpskih čitaonica u Brčkom i Banjoj Luci, zauzima najznačajnije mjesto — naglo širenje čitaonica, srpskih kao i drugih, otvaranih na konfesionalnoj ili nacionalnoj osnovi, pada potkraj devetnaestog i početak dvadesetog vijeka, a to će reći u vrijeme austrougarskog upravljanja Bosnom i Hercegovinom.

Paralelno sa otvaranjem srpskih i drugih čitaonica formirane su na istoj osnovi i knjižnice u prilično brojnim pjevačkim i nekim drugim društвima (dobrotvornim, sokolskim, zanatlјiskim, pobratimskim, činovničkim, radničkim itd.) koja su se pojavila u Bosni i Hercegovini u istom vremenskom razdoblju. Čitaonice i knjižnice u sastavu pojedinih društava sačinjavale su glavne punktove u kojima se odvijala ova kulturna djelatnost na prelazu iz prošlog u naš vijek. Pojmu javnih opštih biblioteka u savremenom smislu riječi prethodili su u Bosni i Hercegovini pojmovi kiraethana, čitaonica, čitaoničkih društava (Lesevereine) i društvenih knjižnica. Prema podacima iz 1913. godine, ukupan broj srpskih čitaonica u Bosni i Hercegovini iznosio je 44 u vrijeme proglašavanja iznimnih mjera u vezi sa skadarskom krizom. U isto vrijeme je bilo 28 srpskih

² Đorđe Pejanović: *Istoriјa biblioteke u Bosni i Hercegovini od početka do danas*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1960.

³ Đorđe Pejanović: »Prosvjeta« Srpsko prosvjetno i kulturno društvo u Sarajevu 1902–1949 (Život i rad), rukopis.

⁴ Đorđe Pejanović: *Srpska centralna biblioteka u Sarajevu, Jugoslavenska njiva*, Zagreb 1921, br. 2, str. 28–29; *Pravilnik o unutrašnjem radu i uređenju »Prosvjetine« centralne biblioteke*, Bilten Društva bibliotekara NR BiH, Sarajevo 1958, br. 1–2; *Iz života »Prosvjetine« centralne biblioteke*, Bibliotekarevstvo, Sarajevo 1960, br. 1, str. 17–27.

pjevačkih društava u Bosni i Hercegovini.⁵ Može se opravdano pretpostaviti da je većina tih društava imala u svom sastavu i knjižnicu.

Prema zamisli inicijatora osnivanja Srpske centralne biblioteke u Sarajevu, trebalo je da se iz srpskih čitaonica i knjižnica u okviru brojnih pjevačkih i drugih društava, usitnjениh i sa oskudnim knjiž-

Đorđe Pejanović

nim fondovima, pod okriljem »Prosvjete« stvori mreža srpskih biblioteka u Bosni i Hercegovini, rukovođena iz jednog centra i na nivou savremenih shvatanja o ulozi bibliotekarstva u kulturnom životu naroda. Podaci o broju srpskih čitaonica i pjevačkih društava u Bosni i Hercegovini bi mogli da navedu na misao da su postojali

⁵ Srpska društva, Srpska Riječ, Sarajevo broj 94, 2. (15) maja 1913, str. 1, uvodnik.

prilično povoljni uslovi za realizovanje te zamisli. Posmatrani, međutim, u svjetlu stvarnih mogućnosti djelovanja tih čitaonica i društava, oni se pokazuju kao nedovoljno pouzdan indikator o postojanju ili odsustvu tih uslova. Kakav je bio stvarni kvalitet rada mnogih srpskih društava u Bosni i Hercegovini u to vrijeme? Projiciran kroz prizmu jednog kritičkog napisa, publikovanog u Kočićevoj »Otdažbini« 1912. godine, on je izgledao ovako:

»Da mi danas s obzirom na našu društvenu organizaciju loše stojimo, poznata je stvar. Srbi van Bosne, kad uzmu u ruke popis srpskih društava u Bosni i Hercegovini, mora da veoma dobro sude o našim društvenim prilikama, jer ih zavara prilično velik broj društava. Svakog provincijalno mjesto, gdje ima jak procenat Srba, ima najmanje čitaonicu i pjevačko društvo a u zadnje vrijeme i sokolsko društvo. Kad bi sva ta društva tačno vršila zadaču, koju su na sebe preuzeila, mi bi danas bili u Srpstvu, izuzevši Srbiju, na prvome mjestu. No kvalitet društava ne odgovara ni malo kvantitetu.

Mi kad se udružujemo s jednom izvjesnom svrhom, nikad ne pazimo na preduslove, koji su potreбni da društvo solidno i stalno napreduje...«

Osvrćući se posebno na rad srpskih čitaonica, autor ovog napisa je iznio svoje mišljenje o stanju u kome su se one nalazile. Prema njegovim riječima, čitaonice »muku muče s listovima«, ne mogu da plaćaju, »nego traže listove u pola cijene, a veoma često i badava«, a »lijepe i uređene biblioteke to je lufsuz, to je nešto veliko što se ne da ostvariti«. Opšti zaključak o kvalitetu rada tadašnjih srpskih društava u Bosni i Hercegovini koji izvlači autor napisa je porazan. »Nakon svega toga« — naglašava autor u svom zaključku — »stičemo uvjerenje da je numerička snaga naših društvenih institucija obična vašarska, prazna reklama.«⁶

Ako se konstatacije do kojih je došao autor citiranog napisa i prime s izvjesnom rezervom, na koju upušćaju autorovi zaključci o stanju svih srpskih društava u Bosni i Hercegovini, izraženi u kategoričkoj formi i bez ikakvih ograda, ovakva ocjena nije data bez ikakve osnove. Neki detaljniji podaci o listovima i periodičnim publikacijama u srpskim čitaonicama u Bosni i Hercegovini, o čemu će kasnije više biti riječi, potvrđuju u znatnoj mjeri tačnost zapožanja autora ovog napisa o stanju tih čitaonica. Kako je djelovanje istih faktora imalo reperkusije i na snabdijevanje raznih srpskih društvenih knjižnica štampom, dnevnom i povremenom, to su se i one nesumnjivo nalazile u ovom pogledu u istom položaju kao i srpske čitaonice. S obzirom na neveliku izdavačku produkciju na srpskokravatskom jezičkom području u ono vrijeme, listovi i periodične publikacije sačinjavali bi u odnosu prema knjigama značajan

⁶ Naša Društva, Otdažbina, Sarajevo 1. (14) III 1912, god. II, broj 62, str. 2.

dio u strukturi knjižnog fonda ondašnjih knjižnica da mjerama austrougarske uprave nije sprečavan ulaz i rasturanje brojnih listova i časopisa u Bosnu i Hercegovinu. Takvo stanje knjižnog fonda u srpskim društвima i institucijama u Bosni i Hercegovini nije moglo da predstavlja snažnu osnovu na kojoj je trebalo graditi i razvijati ovu granu kulturne djelatnosti.

Nije nimalo slučajno što se intenzivniji rad u organizovanju bibliotekarstva među Srbima u Bosni i Hercegovini vezivao, počevši od prvih dana, za »Prosvjetu« koja je, kao po nekom prečutnom sporazumu svih srpskih grupa, prilično oštro konfrontiranih i međusobno netrpeljivih u političkom životu, uživala podršku svih tih grupa. Prve generacije fakultetski obrazovanih Srba iz Bosne i Hercegovine, školovanih pretežnim dijelom u Beču, udarile su svoj pečat na cijelokupnu aktivnost »Prosvjete«, pa i pripreme za osnivanje Srpske centralne biblioteke u Sarajevu.

Dorde Pejanović tvrdi da je rad pomoću knjižnica i knjiga počeo u »Prosvjeti« od onoga dana kada je zaključeno da »Prosvjeta«, osnovana 1902. godine kao društvo za pomaganje Srbu daka na srednjim i velikim školama, »protegne svoj rad i na polje prosvjećivanja i širenja opšte obrazovanosti u narodu«. Prema Pejanoviću, prvi rad na ostvarenju te zamisli je bio, pored slanja besplatnih knjiga, časopisa i raznih publikacija u narod, i »osnivanje 10 pokretnih knjižnica namijenjenih čitalačkoj publici na selu«.⁷ Pokretnе knjižnice koje spominje Pejanović, »Prosvjeta« je uputila u 10 mjesta u Bosni i Hercegovini 1911. godine, što je vidljivo i iz pisanja ondašnje srpske štampe.

Međutim, problemi knjižnica i čitaonica su razmatrani na stranicama srpske štampe u Bosni i Hercegovini već i znatno ranije, prije proširenja djelatnosti »Prosvjete«. »Srpska Riječ«, list za politiku, prosvjetu i privredu, čije je izlaženje počelo 1. januara 1905. godine, objavljuje u jednom svom broju iz te godine uvodnik o narodnim knjižnicama i čitaonicama⁸ u kome se pledira za osnivanje srpskih narodnih knjižnica i čitaonica.⁹ Dva mjeseca kasnije, »Srpska Riječ« u jednom članku tretira problem knjižnica i čitaonica u sastavu pjevačkih društava. Ištčući njihov značaj i ulogu koju su pjevačka društva igrala u kulturnom životu Srbija u Bosni i

⁷ »Svaká od tih biblioteka imala je oko 50 knjiga razne sadržine, većinom narodnim pjesama, umjetničkim i narodnim pripovjedalaca i luke poučne lektire iz istorije, etnografije, folklora, privrede, stočarstva, životinjstva i higijene. Tih deset pokretnih biblioteka poslati je u 10 sela, po Bosni i Hercegovini.« [Dorde Pejanović: »Srpsko prosvjetno i kulturno društvo u Sarajevu 1902–1949 (Život i rad), rukopis, str. 58.]

⁸ Milad D.: O narodnim knjižnicama i čitaonicama, Srpska Riječ, Sarajevo 26. IV (9. V) 1905, god. I, broj 58, str. 1.

⁹ U članku se ni na jednom mjestu izričito ne spominje Bosna i Hercegovina. Primjeri koje navodi autor članka uzeti su iz Srbije, Hrvatske i Slavonije.

Hercegovini do osnivanja »Prosvjete«, autor članka konstatuje da su pjevačka društva »uzela na se ulogu svih kulturnih ustanova drugih naroda, te njihove sale zastupaju narodne domove, pozorišta, koncertne sale, pa skoro uza svako se nalazi i knjižnica i čitaonica«.¹⁰ »Sav socijalno-prosvjetni život varoškog Srpskog društva«, konstatuje autor ovog članka, odvija se »u ovom uskom okviru pjevačkih društava.« Pisac članka ukazuje na činjenicu da uz gotovo svako pjevačko društvo postoji knjižnica i čitaonica kojima se mogu koristiti samo članovi društva. Autor smatra da bi društva »danak, kad se radi na osnivanju knjižnica i čitaonica narodnih«, mnogo više učinila kad bi svoje knjižnice proglašila »zajedničkim blagom cijelog naroda«. Pitanje daljeg statusa knjižnica trebalo bi da, po mišljenju pisca članka, rješava svako pojedino mjesto prema svojim prilikama. O knjižnici bi moglo da se brine samo pjevačko društvo ili sva društva dotičnog mjeseta ili bi knjižnicu trebalo »sasvim odijeliti od svih društava«. Pisac vidi najbolje rješenje u proglašavanju društvenih knjižnica i čitaonica »imovinom cijelog naroda«, čime bi se i pjevačkim društvima, oduzimanjem ove funkcije, dao »više karakter muzičko-socijalni«.¹¹

Iste godine sarajevska »Srpska Riječ« je objavila još dva članka o narodnim knjižnicama. U prvom¹² se na početku konstatuje da se »u Bosni i Hercegovini latilo srpsko društvo razumnoga rada na podizanju kulturnoga mapretka narodnog« i da su se »počele u većoj mjeri podizati i širiti srpske narodne knjižnice«. Isti pisac u drugom članku tretira pitanje pokretnih narodnih knjižnica.¹³ U jednoj notici, objavljenoj iste godine,¹⁴ »Srpska Riječ« registruje osnivanje Srpske narodne čitaonice i pokretnе knjižnice u Puračiću kao prve srpske pokretnе knjižnice u ovim krajevima.

¹⁰ Dusan/ Kecmanovic/: Naša pjevačka društva i knjižnice, Srpska Riječ, Sarajevo 21. VI (4. VII) 1905, broj 87, str. 2, rubrika »Nauka i društvo«.

¹¹ Paralelno sa djelovanjem srpskih pjevačkih društava i čitaonica razvijala su svoj rad i slična hrvatska društva u Bosni i Hercegovini. U jednom članku iz 1906. godine sarajevski »Hrvatski Dnevnik« piše da je »prvi pokret hrvatske svijesti u Bosni i Hercegovini« načao »izražaja u našim pjevačkim i tamburaškim društvima«. Pošto se osvrnuo na uslove pod kojima su osnovana ta društva, »Hrvatski Dnevnik« piše: »Širom naše Bosne i Hercegovine otvorile se jedno za drugim pjevačka, tamburaška, pak uz ove čitalačka i zavorna društva. Hrvatsko je srce od veselja igralo razdregano milopojnom pjesmom. Mladi su se u bračko kolo kružili, a stari Bogu zahvaljivali, da su čas dočekali, kad je prestala jadiljovica, a na sve grlo zaorila vesela hrvatska davorija.« (Naša pjevačka društva, Hrvatski Dnevnik za interese bosansko-hercegovačkih Hrvata, Sarajevo, 4. I 1906, god. I, broj 3, str. 1, 2.)

¹² Vasa/ Carićević/: Glavna načela narodnih knjižnica, Srpska Riječ, Sarajevo 8. (19) VIII 1905, broj 114, str. 2.

¹³ Vasa/ Carićević/: Pokretnе narodne knjižnice, Srpska Riječ, Sarajevo 21. VIII (3. IX) 1905, broj 121, str. 1, 2.

¹⁴ Rodoljub: Srpska čitaonica i prva pokretna knjižnica, Srpska Riječ, Sarajevo 27. XII (10. XIII) 1905, broj 164, str. 1, 2.

Kočićeva »Otdžbina« je u svom prvom broju objavila na viđnom mjestu članak »Pokret Srpskih Čitaonica«.¹⁵ Autor ovog nepotpisanog članka konstatiše da »težnje narodne u kulturnom, ekonomskom i političkom radu dobivaju iz dana u dan sve puniji i jaasniji izraz«. Osnivaju se nova pjevačka društva, otvaraju nove čitaonice, vodi se življja akcija za osnivanje zemaljoradničkih zadruga i drugih društava koja nose na sebi čisto ekonomsko obilježje. Međutim, »svima našim kulturno-prosvjetnim društvima današnji reakcionarni režim je ograničio djelovanje, nešto pravilima nešto policijsko preventivnim mjerama, tako da ni jedno ne može da potpuno odgovori svom plemenitom zadatku«. Dokumentujući ovo svoje tvrđenje, pisac članka ističe da se naročito »u ovom pogledu smeta srpskim čitaonicama kojih imamo priličan broj«. Autor članka smatra da je to dalo povoda Srpskoj čitaonici u Gračanici da pokrene akciju da se svim srpskim listovima izvan Bosne i Hercegovine dopusti ulaz u zemlju. Ovoj akciji su se, prema podacima iz citiranog članka, pridružile srpske čitaonice u Županju, Modriću, Tešnju, Čajniču, Rogatici, Brodu, Glamoču, Petrovcu i Ljubinju. Srpska čitaonica u Gračanici, pokrećaš ove akcije, obratila se Srpskoj čitaonici u Banjoj Luci »kao najstarijoj u zemlji«, da se ona »stavi pokretu na čelo, što je Upravni Odbor ove čitaonice s radošću primio«. Napisana je kolektivna peticija Zemaljskoj vladi u Sarajevu. U peticiji je, prema pisanju »Otdžbine«, »potanko iznijeto sve ono što prijeći blagodetni rad srpskih čitaonica«. Pisac članka izražava, na kraju, nadu da će Vlada iziti u susret ovoj kolektivnoj molbi srpskih čitaonica, »jer bi zakeranje njeno bilo za svaku osudu«.¹⁶

Pola godine poslije objavlјivanja navedenog članka »Otdžbina« je u članku »Sirenje prosvjete novinama«¹⁷ konstatovala da je ova akcija nekih srpskih čitaonica ostala bez rezultata. Austro-ugarska uprava u Bosni i Hercegovini je, kao što je poznato, zabranila ulaz u zemlju znatnom broju listova i časopisa koji su štampani u jugoslovenskim i nekim drugim centrima van područja koje je okupirano 1878. godine, među njima i velikom broju srpskih listova i periodičnih publikacija. Prema jednom austrougarskom doku-

¹⁵ Otdžbina, Banja Luka 15. VI 1907, god. I, broj 1, str. 1, 2, rubrika »Narodna Prosvjeta«.

¹⁶ O ovoj akciji nekih srpskih čitaonica u Bosni i Hercegovini i kolektivnoj peticiji upućenoj Zemaljskoj vladi u Sarajevu, o kojima je riječ u navedenom članku, nisu se mogli naći podaci u arhivskim dokumentima Zemaljske vlade u Sarajevu.

¹⁷ »Naše su čitaonice bile jednom opravdano digle svoj glas protiv ove nepravde, koja se čini srpskoj kulturi oduzimajući Post Debit najboljim srpskim listovima, kao što je npr. »Trgoviški Glasnik« i »Politika« itd, ali to pozvani nijesu htjeli da čuju (Sirenje prosvjete novinama, Otdžbina, Banja Luka, 14. XII 1907, broj 27, god. I, str. 1, rubrika »Narodna Prosvjeta«).

mentu iz 1908. godine, zabrana ulaza u Bosnu i Hercegovinu se odnosila na 187 listova i časopisa.¹⁸

Ova činjenica nije ostala bez reperkusija na fizionomiju srpskih čitaonica u Bosni i Hercegovini. »Do kakkog nas je apsurduma bos. vlada dočerala«, — naglašava se u ovom članku »Otdajbine« — »vidi se najbolje, kad se uđe u koju srpsku čitaonicu, koja je samo po imenu srpska, a faktilno je 'rvatska' ili njemačka, jer su samo zagrebačke i bečke novine. Ne možemo naš svijet kriviti, što tijem radi onako kako želi bos. vlada, jer je on na to primoran. Osjeća potrebu da čita i da se prosvjećuje, a ne može da dođe do srpskih listova, jer ne smiju dolaziti u Bosnu. Ako to nije nepravda — mi ne znamo šta je« — zaključuje autor ovog članka. U stvari, citirana zabrana se nije odnosila isključivo na srpske listove i periodične publikacije, mada pretežno na njih. Od 187 listova i časopisa koje je obuhvatila ova zabrana, 134 su izlazila u Beogradu, 3 u Zagrebu, 3 u Novom Sadu, 3 u Šapcu, 3 u Velikoj Kikindi, 2 u Nišu, 2 u Pančevu, 3 u Vršcu, 2 u Kragujevcu, 2 u Užicu, po 1 u Splitu, Leskovcu, Dubrovniku, Zadru, Somboru. Na tom spisku su se nalazili i listovi i časopisi koji su štampani u Ženevi (4), San Francisku (3), Carigradu (2), Njujorku (2), Petrogradu (2), Beču (2), Londonu (1), Pittsburghu (1), Gracu (1), Cikagu (2), Budimpešti (1) itd.

Zamisao o osnivanju jedne biblioteke koja je trebalo da vrši funkciju centralne srpske biblioteke u Bosni i Hercegovini javila se povodom prijedloga za izmjenu pravila i djelokruga rada »Prosvjete«, podnesenih na VII redovnoj glavnoj skupštini »Prosvjete«, održanoj u Sarajevu 22. juna 1908. godine.¹⁹ Formulisao ju je najprije Šćepan Grdić, profesor i javni radnik, učestvujući u anketi koju je organizovala »Prosvjeta«, pozvavši pojedince da u listu »Prosvjeta« iskažu svoje mišljenje u vezi sa prijedlozima podnesenim skupštini.²⁰

»Mi u Bosni i Hercegovini nemamo ni jedne velike biblioteku, u kojoj bi mogli naći barem svaku knjigu srpske književnosti, a da i ne spominjem strane književnosti i nauku. Trebalо bi u Sarajevu uz 'Prosvjetu' osnovati veliku srpsku narodnu biblioteku, u kojoj bi trebalo sastaviti što više valjanih knjiga naučnih i književnih. Naučne knjige dobro bi došle našoj mlađoj generaciji, koja se školuje, kao pozajmica za učenje i maće za obrazovanje, a književne bi se mogle kao valjana lektira davaći svima članovima 'Prosvjete'. Ovaka biblioteka osnovala bi se nešto darovima pojedinaca, a nešto i svotom, koja bi se svake godine odredivala za kupovanje knjiga. Pozajmice bi se mogle činiti i u provinciju i davale bi se

¹⁸ Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Žemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Nr 1827 res/1908.

¹⁹ Dva važna prijedloga, Prosvjeta, Sarajevo 1. VIII 1908, god. II, broj 8, str. 1, uvodnik.

²⁰ Prijedlozi za promjenu pravila Prosvjete, Prosvjeta, Sarajevo 1. XI 1908, broj 11, str. 178—180.

premajavljanju, kad se kojavi za koju knjigu. Na svaki bi se način od nekih knjiga moralo nabaviti i više egzemplara. Osim toga bi trebalo uz pododbore osnovati manje knjižnice, koje bi bile u svezi sa ovom velikom i davale knjige na čitanje. Ako bi pododbori razvili svoje djelovanje na cijeli kotar, obrazovanje širokih masa bilo bi razgranjeno na cijelu zemlju preko ovih knjižnica.«

Među prijedlozima podnesenim na skupštini »Prosvjete«, održanoj u Sarajevu 28. juna 1909, nalazi se i prijedlog pododbora »Prosvjete« u Bosanskoj Dubici da »glavni odbor 'Prosvjete' stupi u vezu sa Srp. Učit. Udruženjem i da se izvidi, kako bi se u Sarajevu osnovala: a) narodna biblioteka, b) narodni muzej, v) sirotište«. U zapisniku skupštine piše da »Skupština uvida, da je i ovo još samo dobra zamisao, koju je sad teško ostvariti. Za ove stvari treba mnogo više novaca nego što ima 'Prosvjeta' i 'Srp. Učit. Udruženje'« — konstatuje se u izvještaju sa ove skupštine.²¹

List »Prosvjeta« objavljuje iste godine u jednom broju i uvodnik o narodnim knjižnicama i čitaonicama,²² veoma karakterističan po nekim mislima iznesenim u njemu. Autor članka naglašava da »u naroda kojima prijeti opasnost odnarodavanja, postadoće narodne knjižnice jedno od najjačih srestava za obranu jezika i nacionalne svijesti. Ovu važnost javnih knjižnica uvidješe, najposlije, i propagatori raznih novih ideja, pa osnovaše takve ustanove, pod raznim imenima. Najjača i najorganizovana stranka na svijetu, social-demokratska stranka, u svojoj agitaciji služi se mnogo i ovakvim javnim knjižnicama i čitaonicama«. Prelazeći na tretiranje problema narodnih knjižnica i čitaonica u Bosni i Hercegovini, pisac naglašava da »kad govorimo o evropskim zemljama, moramo istaći da je naša otadžbina jedina evropska zemlja, u kojoj nema opšte narodne knjižnice«.

»Mi smo potrošili silne pare na ilidžanske trke i golubove, na građnju hotela po kasabama, na podizanje krojekakvih spomenika raznoj gospodi, za bogate ručkove raznim i mnogobrojnim strancima, a za ovako važne ustanove, kao što su narodne knjižnice, ne nađe se para.

Mora se priznati, da su naše vlasti, prema svom ličnom nahođenju i jednostranom uvjerenu, činile izvjesne izdatke i za neke kulturne ustanove. Pogledajmo zemaljski muzej. U nju su utrošeni silni novci, a troši se i sad, pa će se trošiti i u buduću. Mi priznajemo, da su i muzeji korisne kulturne ustanove. Ali što je mnogo, mnogo. Ne valja samo jednoj ustanovi pokloniti svu pažnju, a druge mnogo korisnije totalno zaboravljati.

Mi smo navikli, da se naše vlasti brinu samo za one kulturne ustanove, koje strancu zapinju najviše za oko, i kojima se stvara

²¹ Prosvjeta, Sarajevo, 1. VII 1909, god. III, broj 7, str. 114.

²² Dr.: Narodne knjižnice i čitaonice, Prosvjeta, Sarajevo 1. XI 1909, god. III, broj 11, str. 169—170.

politička reklama. Uzaludno je bilo naše opominjanje, uzaludni svi razlozi. I ove retke ne napisasmo u namjeri, da ćemo moći na naše vlasti djelovati. Kad razlozi dolaze sa strane koja se u opće ne trpi, ma bili i najubjedljiviji, ne primaju se. Mi ovo pišemo samo da istaknemo jednu opštu kulturnu potrebu.«

Ova izlaganja autora navedenog uvodnika, u kojima su došla do vidnog izražaja njegova shvatnja o mjestu i ulozi biblioteka u kulturnom životu, ujedno su i ilustracija pogleda na austrougarsku kulturnu politiku u Bosni i Hercegovini sa pozicija srpskih građanskih opozicionih krugova u ovim krajevima. Posmatrajući problem osnivanja biblioteka iz tog aspekta, pisac uvodnika »Prosvjete« dolazi do zaključka da »kao u svim kulturnim stvarima, mi Srbi moramo i ovdje preteći naše vlasti«. Mogućnost realizovanja te zamisli u uvodniku »Prosvjete« je koncizno izložena.

»Naše autonomne vlasti, naša kulturna i prosvjetna društva, treba da izrade plan i da počnu osnivati narodne knjižnice. A taj posao neće biti ni skup ni težak, jer su mu već udareni temelji. Naša pjevačka društva imaju mahom svoje knjižnice, a osim toga imamo i nekoliko čitaonica. Popuniti te čitaonice, organizovati, pomoći jednog saveza, izmjenu knjiga, uvesti nadzor nad vrstom lektire, i omogućiti čitanje najširim narodnim slojevima, bio bi način, kako bi se i u nas učvrstila ova veoma korisna ustanova.«

Pada u oči da pisac ovog uvodnika, pledirajući za osnivanje opšte biblioteke, pravi paralelu sa Zemaljskim muzejom u Sarajevu. Upravo u to vrijeme pristupilo se građenju novih zgrada Zemaljskog muzeja. Tim povodom »Srpska Riječ« je objavila u jednom svom broju iz 1909. godine nepotpisan uvodnik pod naslovom »Muzeum«.²³ Uvodničar »Srpske Riječi« konstatuje da će troškovi građenja zgrada Zemaljskog muzeja iznositi gotovo dva miliona kruna.

Međutim, nasuprot mišljenjima koja bez rezerve plediraju za osnivanje biblioteka, »Srpska Riječ« je u jednom svom uvodniku²⁴ objavila i gledište jednog javnog radnika koji se, istina uslovno, izjasnio protiv osnivanja biblioteka, smatrujući da »Prosvjeta« ne bi trebalo da troši novac u tu svrhu. Obrazlažući ovakvo svoje stanovište, pisac uvodnika iznosi u prilog svome gledištu, prema kome »za sada« ne smatra potrebnim osnivanje biblioteka, kao glavni argument da »osnivajući knjižnice oduzimamo srpskim piscima i ono malo preplatnika, što ih imaju i time i nehotice ubijamo u početcima našu književnost«. Ističući da se knjižnice osnivaju »u civilizovanim narodima, gdje je čitanje postala potreba za sve slojeve naroda«, autor ovog uvodnika smatra da »narod ne može mnogo čitati, jer je suviše zabavljen«, pa mu »treba za to dati u ruke je-

²³ Srpska Riječ, Sarajevo 20. III (2. IV) 1909, god. V, broj 63, str. 1, 2.

²⁴ R/isto/ R/adulović: »Prosvjeta«, Srpska Riječ, Sarajevo 30. VII (12. VIII) 1909, god. V, broj 163, str. 1, 2, uvodnik.

dan dobar list, koji bi ga u svemu obavještavao«, a to bi mu, prema autorovom mišljenju, »bilo sasvim dovoljno«.

Iste godine sarajevska »Srpska Riječ« objavljuje i prijedlog kojim se pledira na osnivanje Saveza srpskih čitaonica za Bosnu i Hercegovinu sa sjedištem u Sarajevu.²⁵ Prema ovom prijedlogu, »sve čitaonice trebale bi da uđu u ovaj savez sa jednim veoma malim novčanim prinosom, i da stave Savezu na raspolaganje čitavu svoju knjižnicu«. Savez bi, sa svoje strane, sastavio i izradio opsežan katalog svih knjiga, koji bi služio čitaonicama za izbor knjiga koje bi pozajmljavale od Saveza. Na kraju pisac iznosi mišljenje da bi izvođenje ovog zadatka trebalo da »uzme ili 'Prosvjeta' ili ad hoc sastavljeni odbor Srpske Sarajevske inteligencije koji bi prethodno u novinama ovo pitanje temeljito pretresao i stupio u dogovor sa svim srpskim čitaonicama«.

Među člancima u kojima se pledira za osnivanje velike biblioteke posebno mjesto zauzima članak dr Vladimira Čorovića,²⁶ objavljen u »Bosanskoj Vili« i preštampan u »Srpskoj Riječi«. Posmatrajući problem osnivanja savremene velike biblioteke iz aspekta potreba naučnih radnika, Vladimir Čorović konstatiše da u Bosni i Hercegovini postoji »potpuna oskudica biblioteka i potrebne literature za rad ma u kom pravcu«. Nema nijedne velike biblioteke, a postojeće biblioteke ne mogu zadovoljiti te potrebe — gimnazijalne zbog toga što su »nesistematske, diletantske i uz to s nevelikim budžetom«, biblioteka Zemaljskog muzeja kao suviše uska »sa zastupljene svega tri-četiri discipline« većinom je priručna i, prema tome, neupotrebljiva za široku publiku, dok su biblioteke raznih ustanova malene i razasute. Čorović navodi primjer Mostara gdje »imaju svoju biblioteku i srpska opština i pjevačko i zamatljsko društvo i konzistorije i ženska zadruga«, a sličan primjer pruža i Sarajevo. Pošto je analizirao i druge uslove za razvijanje naučnog rada u Bosni i Hercegovini, Čorović je došao do zaključka da je naučni rad »u našoj sredini ovakvoj, kalkva je ona danas« gotovo nemoguć »ili moguć poslije napora, koji će apsorbuju toliko snage, s koliko bi se inače moglo trostruko učiniti, i koji su ponekad toliko jakci, da mogu razbiti i čvrstu i odlučnu volju«. Zaključak je, pod-vlači Čorović, »tup, porazan i negativan, ali nije ipak negativan potpuno i nije definitivan«. U kratkim crtama Čorović je izložio u ovom članku svoje prijedloge za organizovanje naučnog rada u Bosni i Hercegovini.

»Ako nemamo sada velike biblioteke, nju treba stvoriti ili one, što već postoje, spojiti i razviti i to, ako bude moguće, učiniti i u

²⁵ S. V.: Jedan predlog, Srpska Riječ, Sarajevo 2. (15) XI 1909, god. V, broj 237, str. 2.

²⁶ Vladimir Čorović: Naučni rad u našoj sredini, Srpska Riječ, Sarajevo, god. V, 26. XI (9. XII) 1909, broj 257, str. 1 i 27. XI (10. XII) 1909, broj 258, str. 1.

Sarajevu i u Mostaru. Ako nema dobre knjižare ni uredne knjižarske organizacije, da se stvoriti u brzom roku ili jedno ili drugo. Eno kako za kratko vrijeme uspješe lijepo i Cvijanović u Biogradu i Brajer u Zagrebu. Ako danas ima malo mjesata na kojima se isključivo treba baviti naučnim ispitivanjem, to ne mora biti i dalje. Zemaljski muzej i Institut za Balkan dadu se razviti i trebaju se razviti u što širem obimu i u njima stvoriti mjesata za rad i nauku, kolikiko ih za koju disciplinu bude trebalo. To se isto u izvjesnoj mjeri da učiniti i sa mjestima u toj narodnoj Biblioteci. Tražiti, da se radi intenzivno, solidno, sistematski, davati prilike, volje i podstreka ljudima od talenta i sa smisлом za takav posao. I pokušati uza sve to, da se iskupe svi ti ozbiljni radnici u jedno društvo za naučnu diskusiju i za solidaran rad. Učiniti bar toliko za sad, dok ne dobijemo jednom svoj univerzitet, pravo mjesto za čistu nauku.²⁷

U svojoj studiji o životu i radu Riste Radulovića, koja je objavljena kao predgovor knjizi Radulovićevih rasprava i članaka, dr Pero Slijepčević je, svakako misleći na ovaj članak, napisao da se Čorović požalio u jednom članku »kako je teško raditi naučno u B. i H. bez ijedne velike naučne biblioteke«. Prema Slijepčeviću, od ove misli Čorovićeve na djelo je prešao Risto Radulović. On je, »dosledan svome shvatnju o velikoj ulozi intelektualaca u narodnom radu i o potrebi njihove naučne spreme za to«, »predložio osnivanje Srpske Centralne Biblioteke pri Prosvjeti, i pošao da je ostvari«.²⁸ Na istom mjestu Slijepčević tvrdi da je Radulović obilježio i zadatak ove biblioteke.²⁹ Međutim, sam Radulović će u jednom svom uvodniku, o komе će kasnije biti više govora, istaći da je osnivanje »te velike srpske biblioteke« uslijedilo na »predlog nekolicine mladih ljudi«.³⁰ I u jednom nepotpisanom uvodniku »Srpske Riječi« je istaknuto da je »Prosvjeta« uzela na sebe dužnost da osnuje jednu veliku srpsku biblioteku u Sarajevu »inicijativom nekolicine naše inteligencije«.³¹

U »Srpskoj Riječi« je pod naslovom »Pitanje narodnih knjižnica« objavljen apel Uprave sekcije za samoobrazovanje i rad u narodu Akademskog društva Srba iz Bosne i Hercegovine »Rad«

²⁷ Risto Radulović: Rasprave i članci, Srpska književna zadruga, knjiga 299, kolo XLIII, Beograd 1940, str. XXXIII.

²⁸ Radulović je, prema Slijepčeviću, ovako obilježio zadatak biblioteke: »1) skupiti sve knjige o B. i H.; 2) sve knjige od Bosanaca i Hercegovaca; 3) nebavljati knjige na našem jeziku poučne i zabavne, koje su korisne za kulturni rad; 4) planinski preuređiti male postojeće srpske biblioteke; i 5) pomagati savetom i materijalno da se osnivaju nove biblioteke i po selima i po varošima.«

²⁹ Risto Radulović: Srpska narodna biblioteka, Pregled, list za nauku i socijalni život, Sarajevo 15. maja 1911, god. II, br. 1, 2. i 3, str. 3.

³⁰ Srpska narodna biblioteka, Srpska Riječ, Sarajevo 16. II (1. III) 1911, broj 35, str. 1, uvodnik.

u Beču, upućen iz Beča 12. februara 1910.³¹ Pošto je istaknut značaj knjižnica za narodno prosvjećivanje, u apelu je konstatovano da se »Rad« obratio »poznatim knjižnicama sa formularem pitanja«. U citiranom napisu »Srpske Riječi« se navode svih 13 pitanja, postavljenih u formularu, na koja organizatori ankete očekuju odgovore. Među njima »Rad« posebno izdvaja tri pitanja kao glavna³² i, na kraju, apeluje na »uvladavost i patriotizam pozvanih, da javnim putem izvole izaći s odgovorom na ova pitanja«.

»Srpska Riječ« je tretirala problem organizovanja biblioteka i u članku »Narodne javne knjižnice«,³³ čiji autor, P. G. (vjerovatno Petar Gaković), pledira za tri vrste knjižnica (za veće gradove, manje gradove i sela), te za javna predavanja kao paralelnu djelatnost ovih knjižnica. Pisac članka smatra da organizovanje narodnih javnih knjižnica treba da primi na sebe »Prosvjetu« »kao naše najveće prosvjetno i kulturno društvo, koje raspolaže sa najvećim prihodom od svih srpskih društava u BiH, koje ima jaku i razgranatu organizaciju po svoj zemlji i u svojoj sredini gotovo svu našu inteligenciju«. Pisac, na kraju, podvlači da je »Prosvjetina« glavna godišnja skupština, održana 1909. godine, primila u principu narodno prosvjećivanje u djelokrug društva, a »na ovogodišnjoj je da to primi i u pojedinostima«.

Među prijedlozima, podnesenim IX redovnoj glavnoj skupštini »Prosvjete«, održanoj 20. juna 1910. u Sarajevu, nalazi se i nekoliko prijedloga koji se odnose na knjižnice i čitaonice.³⁴ »Povjerenik u Beču predlaže: da 'Prosvjeta' provede centralizaciju knjižnica i čitaonica, da ove budu pristupačne širim slojevima naroda. Ovaj predlog detaljnije izrađen došao je i od g. Petra Gakovića i od g. Dr. Uroša Krulja.« Odgovarajući na ovaj prijedlog, Glavni odbor »Prosvjete« je izrazio mišljenje da bi »u ovome pravcu trebalo nešto preduzeti. Prepušta stvar skupštini, da odluči. Poslije kratke male diskusije odlučeno je, pošto sad 'Prosveta' ima previše posla, da se ova stvar ostavi, pošto se osnuje 'Privreda', koja će jedan dio rada 'Prosvjetinu' na se uzeti.«³⁵

³¹ Srpska Riječ, Sarajevo 4. (17) III 1910, broj 24, str. 2, 3.

³² »Rad« smatra da su ovo tri glavna pitanja: »1. Može li se osnovati jedno društvo za narodnu prosvjetu, kakva bi bila njegova organizacija i kako bi se osnovalo, aako se takvo društvo još ne može osnovati, ko da radi na pitanju knjižnica i kakvo? 2. Kakav bi bio djelokrug toga društva i šta sve posebno spada odmah sad u nj (knjižnice, čitaonice, analfabetski kursevi itd). 3. Kakvo bi se odmah uzelo načelno stanovište pri toj centralizaciji rada u pogledu maših narodno-vjerskih razlika?«

³³ Srpska Riječ, Sarajevo 12. (25) VI 1910, broj 125, str. 3, 4.

³⁴ Prosvjeta, Sarajevo 1. jula 1910, god. IV, broj. 7.

³⁵ Prema pisanku »Prosvjete«, dr Uroš Krulj je predložio da se koncentriše u »Prosvjeti« rad oko osnivanja knjižnice i čitaonice. Na ovaj prijedlog je odgovorio Vasilij Grdić, u ime Glavnog odbora »Prosvjete«, da će se na ovom smjeru intenzivnije poroditi, kad se osnuje 'Privreda'. Petar Gaković je predložio da se koncentriše rad oko knjižnice i čitaonice, te da se načini katalog za knjižnice u većim varošima i selima (Isto, str. 146).

Osim na glavnoj skupštini »Prosvjete«, na kojoj je bilo riječi i o vođenju kataloga za knjižnice u većim varošima i selima, pitanje kataloga je razmatrano i u jednom članku koji je publikovao Pero Slijepčević u »Srpskoj Riječi«.³⁶ Na neke misli, izražene u ovom Slijepčevićevom članku kao i u jednom članku Pavla Popovića,³⁷ osvrnuće se detaljnije dr Vladimir Čorović u dužem napisu, objavljenom na uvodnom mjestu u dva broja »Prosvjete«.³⁸ Čorović usvaja Popovićev prijedlog prema kome treba raditi tri vrste kataloga — za varoši, za kasabe i za sela. On usvaja i Slijepčevićev prijedlog da se katalogu doda predgovor za upotrebu i rastom štampe označi važnost knjiga za naručivanje i čitanje. Čorović se zalaže i za osnivanje pokretnih biblioteka smatrajući da staranje o tim bibliotekama treba da preuzmu pododbori »Prosvjete« u okružnim mjestima. Pitanje pokretnih biblioteka je tretirano u još jednom napisu, publikovanom iste godine u »Prosvjeti«.³⁹

U jednom nepotpisanom uvodniku »Srpske Riječi«⁴⁰ se pozdravlja akcija »Prosvjete« da osnuje »jednu veliku srpsku biblioteku u Sarajevu«. Prema informacijama koje je dobio pisac ovog uvodnika, posao oko osnivanja biblioteke je povjerен Risti Raduloviću, »kojemu je pošlo za rukom da isposluje kod većine naših kulturnih i književnih ustanova, kao i kod pojedinih književnika i uredništva, da sva svoja izdanja poklone ovoj 'Prosvjetinoj' Srpskoj Narodnoj Biblioteci u Sarajevu«. Prema istim informacijama, trebalo je da Radulović krene na put radi skupljanja i otpremanja ovih poklonjenih knjiga. Očekivalo se da »ćemo za kratko vrijeme imati najglavnije knjige ove biblioteke skupljene«.

Akcija za prikupljanje knjiga, listova i časopisa od kojih je trebalo stvoriti knjižni fond ove biblioteke nije ostala bez rezultata. Srpska štampa u Bosni i Hercegovini je objavljivala spiskove svih poklona koje su ustanove ili pojedinci davali u ovu svrhu. »Srpska Riječ« je objavljivala spiskove tih poklona u rubrici »Domaće vijesti«. Među prvima su zabilježeni pokloni Srpske književne zadruge, Srpske državne štamparije u Beogradu, Čupićeve zadužbine u Beogradu, Riste Radulovića, Srpske Kraljevske Akademije Nauka u Beogradu, dr Vladana Đorđevića, dr Mihaila Gavrilovića, dr Jovana Skerlića i redakcije Srpskog književnog glasnika. Preštampavajući članak Riste Radulovića »Srpska narodna biblioteka«, objavljen u

³⁶ Pero/ Slijepčević: Prilog knjižničnom pitanju, Srpska Riječ, Sarajevo 5. (18) VIII 1910, broj 142, str. 2, 3.

³⁷ Pavle Popović: O javnim knjižnicama, Zora, Beč 1910, brojevi 2, 6 i 7.

³⁸ Vladimir Čorović: O pokretanju narodnih knjižnica, Prosvjeta, Sarajevo 1. I 1911, god. V, broj 1, str. 1, 2 i 1. II 1911, broj 2, str. 17, 18.

³⁹ Vasilij R. Popović: Pomične seoske knjižnice (Pred glavnui Prosvjetinu skupštini), Prosvjeta, Sarajevo 1. V 1911, god. V, broj 5, str. 68, 69.

⁴⁰ Srpska narodna biblioteka, Srpska Riječ, Sarajevo 16. II (1. III) 1911, broj 36, str. 1, uvodnik.

časopisu »Pregled«, »Srpska Riječ« je istakla da su »do sada mnoge srpske ustanove, osobito iz Srbije«, poduprle »bogato udaranju temelja ovoj biblioteci«, ali da »Srbi iz naše domovine nijesu potpuno shvatiili zamašaj ovoga lijepoga poduzeća, za to ga nijesu potpmogli kako se u prvi mah moglo očekivati«.⁴¹

Karakteristično je u tom pogledu i pisanje »Srpske Riječi« povodom publikovanja vijesti o poklonu Srpske književne zadruge novoj biblioteci »Prosvjete« u Sarajevu. Prema toj vijesti, Srpska književna zadruga je poklonila sva svoja izdanja »koja je imala na raspolaganju, od nekoliko duplikata«. Objavljajući izjavu zahvalnosti odbora »Prosvjete«, kao upravnog odbora »ove Srpske Narodne Biblioteke«, na poklonjenim knjigama Srpske književne zadruge, »Srpska Riječ« je objavila ujedno i apel »Prosvjete« Srbinima iz Bosne i Hercegovine, da »izvole ove navedene knjige, koje Sr. Knj. Zadruge nije bila u stanju pokloniti, prema mogućnosti ustupiti biblioteci«. Na tom mjestu je izražena i nada »da će naši građani, a osobito srpske opštine što obilnije potpomoći poklonima knjiga i rukopisa, ovu našu ustanovu u osnivanju. Jer potrebu ove bibliotekе, treba samo slijepcima, a ne razboritim ljudima isticati«.⁴²

Da ovu potrebu nije trebalo isticati samo slijepcima vidi se, pored ostalog, i iz diskusije vodene na sjednici Glavnog odbora »Prosvjete« od 14. aprila 1911. povodom odgovora koji je »Prosvjeta« dobila od Velikog prosvjetnog i upravnog savjeta u vezi sa akcijom za osnivanje centralne biblioteke. Veliki prosvjetni i upravni savjet u Sarajevu je, naime, pismeno odgovorio »Prosvjeti« da nije mogao povoljno riješiti njenu molbu »za potporu Nar. Biblioteci u Sarajevu i narodnim knjižnicama« u iznosu od 10000 kruna. Obrazlažući takav svoj odgovor nedostatkom sredstava, Veliki prosvjetni i upravni savjet je, prema informacijama iz zapisnika sa ove sjednice Glavnog odbora »Prosvjete«, izrazio da »ipak misli« da »u ovome izade po mogućnosti na susret« pokretaču ove akcije »Prosvjeti«, pa stoga traži da mu se saopšti »cilj, sastav i uređenje Narodne biblioteke«. Ovakvo formulisane odgovore Velikog prosvjetnog i upravnog savjeta izazvalo je Vasilija Grdića da izjavi na sjednici Glavnog odbora »Prosvjete« da je »molbom od 10. (23) III 1911.

⁴¹ Srpska Riječ, Sarajevo 3. (16) VI 1911, broj 106, str. 2.

⁴² Otprikolike u isto vrijeme je povedena u Bosni i Hercegovini i akcija za pristupljanje knjižnog fonda za knjižnicu Hrvatskog kulturnog društva »Napredak«. Središnja uprava »Napretka« je, naime, odlučila »da osnuje knjižnicu za svoje učenike i naučnike, koja će također služiti i za sve učenike Hrvata u ovdešnjim srednjim školama«. Prema saopštenju Središnje uprave »Napretka«, knjige u toj knjižnici bit će samo birana hrvatska djela. Obraćajući se prijateljima društva »da što više dobrih knjiga daruju društvu za ovu svrhu«, Središnja uprava »Napretka« je izrazila mišljenje da će u novoj knjižnici »te knjige poslužiti hrvatskom odgoju naše mlađeži, a ne će pljesniviti u sanducima«. (»Napretkova knjižnica«, Hrvatski Dnevnik, Sarajevo, 30. I 1912, broj 24, str. 3.)

br. 3401 za potporu biblioteci nastojao, da bude što informativniji, da bi članovi Vel. Savjeta tačno znali o čem se radi. Glavni odbor »Prosvjete« je, svakako ne bez izvjesnog ogorčenja, zaključio »da se najopširnije odgovori Vel. Savjetu, šta je cilj narodne biblioteke u Sarajevu i organizacije knjižnica.⁴³

Na držanje Velikog prosvjetnog i upravnog savjeta u ovom pogledu osvrnuo se i Risto Radulović u citiranom članku »Srpska narodna biblioteka«. »Naročito nije nam razumljivo« — piše Radulović ističući da ova akcija nije dala u Bosni i Hercegovini one rezultate koji su od nje očekivani — »otezanje sa potporom od strane našega V. Pr. Savjeta, čija je upravo dužnost, da take ustavne prvi podstakne i obilato potpomogne. To otezanje još je više za osudu, kada se uzme u obzir, da uz ovu centralnu biblioteku osniva se i t. zv. pokretna knjižnica, koja će kolati po svima našim varošima, pa i po mogućству, i po selima.«

Radulovićev članak »Srpska narodna biblioteka« odražava njezine poglede na neka pitanja kulturnog djelovanja među širokim narodnim slojevima. Izražavajući simpatije prema pokretu srpske omladine koja je tražila osnivanje seoskih knjižnica, Radulović ne krije da ne vjeruje u velike uspjehe te akcije smatrajući da široke narodne mase, a osobito seljak, ne vole knjigu jer ne osjećaju potrebu za njom. Seoska knjižnica treba da, prema Raduloviću, »bude samo početak intenzivnijeg i djelotvornijeg rada u narodu: držanja predavanja«. Radulović smatra da je živa riječ »najbolji propagator među seljacima i malovarašnjima, i popularni universiteti na Zapadu, za to nam pružaju najbolji dokaz«. Prema njegovom mišljenju, u tome pravcu »treba da se kreće energija naših javnih radenika, a osobito našeg kulturnog društva 'Prosvjete'«.

O osnivanju Srpske centralne biblioteke u Sarajevu i »Prosvjetnih« knjižnica u unutrašnjosti bilo je riječi i na sjednici Glav-

⁴³ Još jedan apel Hrvatima u Bosni i Hercegovini za prikupljanje knjiga objavljen je u »Hrvatskom Dnevniku«. »Trebatemo pomoći svačije. Tolike knjige leže kod pojedinaca razrezane i nerazrezane, ali leže. Smijemo se onima, koji još u čuvaju novce svoje, a knjige naše leže u ormarićima ili na tavanu pod debelim slojevima prašine. Van s tim knjigama, oživimo ih, dajmo im aktivnu snagu, koja im je namijenjena! Narodna se literatura ne reprezentira u ormarićima ili prašnom tavanu, nego u srcu i duši narodnoj. Ne zaziremo od rada, ali poškodite nam, da nas razumijete, da naš rad odobratate, davši nam za pušku prosvjetu, koliko vam dužnost i savjest nalaže, mi ćemo dati sebe. Dva put daje ko brzo daje!« (»Martićev« vjesnik. Javne i Puške knjižnice, Hrvatski Dnevnik, Sarajevo 11. II 1913. god. VIII, broj 34, str. 1.)

Mjesec dana kasnije »Hrvatski Dnevnik« će se osvrnuti na rezultate toga apela. »Čini se, da će ona naša moliba, kojom smo molili sve naše i narodne prijatelje, da poskidaju sa svojih tavana i da izvade iz starih sanduka knjige punе prašine što leže ko mrivi kapital, pa da nam ih pošalju za puške knjižnice, ostati bez ikakva uapjeha...« (»Martićev« vjesnik. Naše knjižnice, Hrvatski Dnevnik, Sarajevo 15. III 1913, broj 62, str. 1.)

nog odbora »Prosvjete«, održanoj 24. (11) januara 1911. Prema zapisniku sa ove sjednice,⁴⁴ Vasilj Grdić je obavijestio članove Glavnog odbora »Prosvjete« da »o ovoj stvari već dulje vremena rade« Risto Radulović i dr Vladimir Čorović. Oni smatraju da bi »Prosvjeta« trebalo da u prvom redu osnuje biblioteku u Sarajevu. Sto se finansiranja ove biblioteke tiče, izraženo je mišljenje da bi trebalo da je izdržavaju »Prosvjetni Veliki Savjet i bogatije naše opštine«. Međutim, »kad se biblioteka ustali, trebaće budžet za nju 10—12.000 K«. Na istoj sjednici je zaključeno da treba povesti ozbiljniju diskusiju i o »Prosvjetinim« pokretnim knjižnicama. Za prve troškove biblioteke u Sarajevu, »da se poklonjene knjige dobane«, odobren je iznos od 200 kruna.

I glavna godišnja skupština »Prosvjete«, održana 19. juna 1911. u Sarajevu, poklonila je znatnu pažnju razmatranju pitanja priprema za osnivanje Srpske centralne biblioteke. Otvaramajući skupštinu, predsjednik Glavnog odbora »Prosvjete« dr Kosta Krsmnović je istakao u uvodnoj riječi da »posao oko Srpske narodne biblioteke, za što je odobreno za iduću godinu samo K 3000 dobro napreduje zahvaljujući predusretljivosti srpskih prosvjetnih ustanova, srpskih opština i mnogih privatnih ljudi, iskrenih prijatelja narodnih«. U obrazloženju prijedloga Glavnog odbora »Prosvjete« da se u proračunu za 1911/12. godinu za biblioteku u Sarajevu izda 3000 kruna a isto toliko i za knjižnice po selima, koji je podnesen skupštimi, dr Vladimir Čorović je rekao, govoreći o knjižnicama, da »Prosvjeta« »misli čitav rad oko knjižnica u svoje ruke uzeti i sistematizovati ga«.

»Bile bi tri vrste knjižnica: knjižnice po varošima, varošicama i najprije pokretne a za tim i stalne knjižnice po selima. Ovijem bi svim knjižnicama upravljala 'Prosvjeta'. Kako 'Prosvjeta' ima već sada prilično jaku organizaciju, 75 pododbora i oko 300 povjerenika, kada se rad oko osnivanja knjižnica organizuje i učvrsti, biće svakako od prilično velikog značaja. Kruna svih ovih knjižnica bila bi Srpska Narodna Biblioteka u Sarajevu. To bi bila opća srpska narodna biblioteka, određena u prvome redu za onaj krug ljudi koji se bave naukom. U ovoj biblioteci trebalo bi da se prikupe sve knjige, koje se rasturene, zaboravljene nalaze po raznim opštinskim, društvenim i privatnim bibliotekama, a od vrijednosti su. Da se ne bi reklo, da je ova biblioteka suvišna, kad vlada osniva sličnu biblioteku, naglašujem ponovo: ova će biti opća srpska narodna biblioteka, gdje će se nastojati, da se prikupe knjige iz svih srpskih krajeva, dok će biblioteka, koju vlada podiže, biti zemaljska biblioteka, u kojoj će se u prvome redu prikupiti knjige, koje govore o Bosni i Hercegovini. Temelji ovoj srpskoj narodnoj biblioteci

⁴⁴ Zapisnik VIII redovne sjednice članova Glavnog odbora »Prosvjete«, održane 11. (24) I 1911.

su već udareni zahvaljujući predusretljivosti srpskih prosvjetnih ustanova, srpskih opština i mnogih privatnih ličnosti.⁴⁵ Glavni odbor je tražio za ovu biblioteku kredit od 3000 kruna, a isti iznos i za pokretnе knjižnice koje je trebalo osnivati »u selima, u kojima se osnuju pododbori«.⁴⁶

Dr Kosta Kršmanović

⁴⁵ Prosvjeta, Sarajevo 1. VII 1911, god. V, broj 7, str. 138, 139.

⁴⁶ Skupština je prihvatile prijedlog Glavnog odbora, a Vasilij Grdić je na pitanje da li će se uzimati posebni činovnici za biblioteku odgovorio: »Za ovu godinu ne. Preliminarna svota od K 3000 je za kompletiranje knjiga, za uvez i za popis« (Isto, str. 139).

Ostvarujući zaključke godišnje skupštine od 19. juna 1911, Glavni odbor »Prosvjete« je pristupio i stvaranju pokretnih biblioteka. U jednom nepotpisanom uvodniku pod naslovom »Prve pokretnе knjižnice«,⁴⁷ objavljenom u listu »Prosvjete«, konstatuje se da je društvo »Prosvjete« poslalo deset pokretnih knjižnica u narod, »na sela u deset mjesta, gdje postoje pododbori ovoga društva«. U uvodniku se naglašava da je izbor literature predstavljao krupnu poteškoću u tom poslu. O ovome je bilo riječi i u jednom napisu, štampanom u »Narodu«.⁴⁸ Svaka pokretna biblioteka, upućena u tih deset mjesta, imala je po 54 knjige. »Poznato je kako je vrlo teško, kadkad upravo nemoguće, sastaviti odgovarajuću knjižnicu za težaka. Jer prvo on ne voli da čita i drugo što želi da čita, isključivo su narodne pjesme. Drugo, mi Srbi nemamo dovoljno popularnih knjiga od kojih bi se moglo sastaviti 10 različnih knjižnica.« Autor napisa smatra da bi bilo najbolje »da se n. pr. u Beogradu pokrene jedna narodna biblioteka, gdje bi se sistematski izdavale knjige zgodne za prosvjećivanje narodno. Dačićeva biblioteka bila je na dobrom putu, ali je, na žalost, prestala. Deset ovih knjižnica Prosvjete je lansirala za probu, i pozvani treba dobro da paže i bilježe za koje se knjige svijet težački interesuje i traži, da se prema tome odbor Prosvjetin može ravnati u buduće. Naravno najbolje bi bilo da se te knjige čitaju u skupu: jedan čita, a drugi slušaju«. Razvijajući svoju misao da »živa riječ može jedino efikasno da djeluje na težaka«, autor napisa smatra da je »Prosvjete« »učinila vrlo dobro što je pokrenula ovu korisnu stvar«, ali da treba da »učini korak dalje i da potne sa sistematskim predavanjima po selima«.

Kao što je već rečeno, »Prosvjete« je ovlastila Ristu Radulovića da prikupi literaturu koja je trebalo da sačinjava početni knjižni fond Srpske centralne biblioteke u Sarajevu. O rezultatima ove Radulovićeve misije je bilo riječi na sjednici Glavnog odbora »Prosvjete« od 31. marta 1911. Prema podacima iz zapisnika sa te sjednice, Vasilij Grdić je obavijestio članove Glavnog odbora »Prosvjete« o putu Riste Radulovića u Beograd i Novi Sad, »gdje je radio za biblioteku »Prosvjete« i u Beogradu održao predavanje«. Od ovog predavanja će, prema Grdićevim predviđanjima, biti »čista prihoda od 250—300 kruna«. Grdić je izrazio mišljenje da se u stvari bibliotekе osobito dobro uspjelo kako u Beogradu tako i u Novom Sadu. Prema njegovim informacijama, sve srpske kulturne ustanove u Beogradu i Novom Sadu, kao i mnogi pojedinci, obećali su da će pokloniti Srpskoj centralnoj biblioteci u Sarajevu sva svoja izdanja. »Broj ovih poklonjenih knjiga« — piše u zapisniku sa sjednice

⁴⁷ Prosvjete, Sarajevo 1. III 1912, god. VI, broj 3, str. 25, 26.

⁴⁸ Pokretnе knjižnice Prosvjete, Narod, Sarajevo 1. (14) II 1912, broj 184, str. 1, 2.

Glavnog odbora »Prosvjete« — »koje su već počele stizati iznosi na hiljadu.«⁴⁹

Prema Pejanoviću, »prvi fond Prosvjetine centralne biblioteke bili su kupovine i pokloni pojedinaca i raznih kulturno-prosvjetnih srpskih i hrvatskih ustanova (Srpska akademija nauka u Beogradu, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Matica srpska u Novom Sadu, Matica hrvatska u Zagrebu, Srpska književna zadruga u Beogradu, Državna štamparija u Beogradu, Ministarstvo prosvete Kraljevine Srbije u Beogradu, Riste Radulovića, dr Riste Jeremića, dr Uroša Krulja, itd)«. U početku rada Srpska centralna biblioteka je raspolažala, prema istom izvoru, sa oko 3500 unikata razne sadržine.⁵⁰ Interesantno je da Pejanović, bliski saradnik Radulovićev u »Narodu«, »Prosvjeti« i u političkom životu Bosne i Hercegovine do prvog svjetskog rata, ni na jednom mjestu, pišući o stvaranju početnog fonda ove biblioteke, ne pominje Radulovićevu misiju u vezi sa osnivanjem Srpske centralne biblioteke u Sarajevu.

Redovna glavna skupština »Prosvjete«, održana u dvorani nove srpske škole u Sarajevu 30. juna 1912. godine, razmatrala je, pored ostalog, i neka aktuelna pitanja koja su se odnosila na osnivanje Srpske centralne biblioteke u Sarajevu. Skupština je konstatovala da je značajnim prilozima u knjižnom fondu udaren temelj ovoj instituciji, ali da posao oko uređivanja ove biblioteke, koga se — kako se naglašava u zapisniku — dragovoljno prihvatio sekretar Društva dr Vladimir Čorović, još nije završen, jer je »prilično zamrašan«. Glavni odbor je ocijenio da će u Biblioteci biti ukupno oko 1700 brojeva i oko 3000 svezaka knjiga, a njihova ukupna knjižarska vrijednost će iznositi oko 15000 kruna. S obzirom na obim poslova koje treba obavljati u ovoj biblioteci — a oni će se »kad se biblioteka otvorí još povećati« — Glavni odbor je izrazio mišljenje da će »svakako potrebno biti stalnog radnika za ovaj posao uzeti«. Skupština je prihvatile prijedlog Glavnog odbora »da se natječajem primi činovnik za Biblioteku i da se plati iz stavke određene za Centralnu Biblioteku«. Donoseći ovaj zaključak, skupština je ostavila »slobodne ruke Odboru, da u ovoj stavci može budžetom odobrenu stavku prekoračiti«.⁵¹

Glavni odbor »Prosvjete« je raspisao 10. (23) jula 1912. natječaj za bibliotekara »Prosvjetine« centralne biblioteke u Sarajevu.

⁴⁹ Pošto je saslušao izvještaj Vasilija Grdića o ovom putu Riste Radulovića, Glavni odbor »Prosvjete« je domio zaključak da izrazi zahvalnost »svima onima, koji knjige pošalju«, a Risti Raduloviću na trudu. Kako je Raduloviću bilo povjerenovo uređivanje kalendarja »Prosvjete« za 1912. godinu, Glavni odbor »Prosvjete« je tom prilikom zaključio da se Raduloviću odobri da može »dici K 300 predujma za kalendar za godinu 1912-tu«.

⁵⁰ Đorđe Pejanović: Iz života »Prosvjetine« centralne biblioteke u Sarajevu, Bibliotekarstvo, Sarajevo 1960, god. 8, broj 1, str. 47.

⁵¹ Prosvjeta, Sarajevo 1. VII 1912, god. VI, brojevi 5, 6 i 7, str. 103.

Natječaj je objavljen u »Narodu« u broju 212 od 18. (31) jula te godine. Prema uslovima, predviđenim za to mjesto, natjecati su se mogli Srbi koji su svršili koju veliku školu. U natječaju je utvrđeno da će plata bibliotekara iznositi mjesečno 200 kruna do prve Glavne skupštine. Bibliotekaru se ovim natječajem odredila dužnost da »pod nadzorom Glavnog odbora 'Prosvjete' vodi sav rad Centralne Biblioteke i 'Prosvjetnih' drugih knjižnica i da uređuje list 'Prosvjetu'.« U broju 225 od 1. (14) septembra 1912. »Narod« je objavio vijest da je za bibliotekara Srpske centralne biblioteke u Sarajevu jednoglasno izabran profesor Đorđe Pejanović.⁵²

Izbor Đorda Pejanovića za bibliotekara ove biblioteke definitivno je, na prijedlog Glavnog odbora, prihvaten na XII redovnoj skupštini »Prosvjete«, održanoj u Sarajevu 29. juna 1913. Obrazlažući ovaj prijedlog, predsjednik Glavnog odbora »Prosvjete« Simo Mirković je izjavio da se na natječaj za bibliotekara prijavio jedino Đorđe Pejanović, te da ga je Glavni odbor privremeno primio. Pejanović je vršio dužnost bibliotekara od 1. septembra 1912. Predlažući skupštini da se Pejanović »primi stalno za bibliotekara«, Glavni odbor je smatrao da je Pejanović »svoju službu marljivo i sa razumijevanjem vršio«.⁵³

Razmatranju problema bibliotekarstva dato je istaknuto mjesto i u okviru svečanosti proslave desetogodišnjice djelovanja »Prosvjete« koja je održana u Sarajevu 8. i 9. septembra 1912. godine u prisustvu brojnih kulturnih i naučnih radnika iz nekoliko jugoslovenskih centara. U okviru ove proslave održane su, osim svečane sjednice »Prosvjete«, i dvije konferencije izaslanika kulturnih ustanova. Na prvoj je dr Vladimir Čorović govorio, 8. septembra, o narodnom prosvjećivanju,⁵⁴ a na drugoj, održanoj 9. septembra, Pavle Popović o gradskim knjižnicama u Srbiji i mjerama za njihovo usavršavanje.⁵⁵ Pavle Popović je u svom predavanju dao kratak istorijat gradskih knjižnica u Srbiji i izložio svoje poglede na osnivanje i organizaciju knjižnica, njihovo finansiranje, unutrašnje uređenje biblioteka i strukturu knjižnog fonda. O knjižnicama je oba dana na ovim konferencijama vođena diskusija u kojoj su učestvovali brojni kulturni radnici. Nema nikakve sumnje da je već i samo stavljanje problema biblioteka na dnevni red ovih konfe-

⁵² Obavještavajući svoje čitaoce o izboru Đorda Pejanovića za bibliotekara Srpske centralne biblioteke, »Narod« piše da je Pejanović už bibliotekarski posao stavljen u dužnost i uređivanje lista »Prosvjete«, koji će se »saisvim reorganizovati i postati popularni list za najšire slojeve naroda«. »Narod« je pozdravio ovaj izbor riječima da »poznajući spremu i sposobnosti g. Pejanovića, mi samo možemo čestitati na ovom izboru«. [Narod, Sarajevo 1. (14) IX 1912, broj 225, str. 3.]

⁵³ Prosvjeta, Sarajevo, 1. VI 1913, god. VIII, brojevi 6 i 7, str. 91.

⁵⁴ Prosvjeta, Sarajevo, 1. XI 1912, god. VI, brojevi 8, 9 i 10, str. 123—126.

⁵⁵ Prosvjeta, Sarajevo, isti broj, str. 138—143.

rencija govorilo o značaju koji su organizatori »Prosvjetine« proslave pridavali tim problemima. Diskusija, vođena na ovim konferencijama, mogla je samo da pruži još snažniji podsticaj za realizovanje zamisli o stvaranju mreže srpskih narodnih biblioteka u Bosni i Hercegovini pod okriljem »Prosvjete«.

Srpska centralna biblioteka u Sarajevu je otpočela rad 8. januara 1913. kada je biblioteka otvorena čitalačkoj publici. Objavljajući bilješku o početku rada Srpske centralne biblioteke, list »Prosvjeta« piše u svom januarskom broju iz 1913. godine da će se ubrzo uz biblioteku otvoriti i čitaonica. U istom broju »Prosvjeta« je objavila i »Apel opština, raznim ustanovama i pojedincima radi poklanjanja knjiga Centralnoj Biblioteci«.⁵⁶

Na sjednici Glavnog odbora »Prosvjete« od 25. januara 1913. je konstatovano da biblioteka ima malo lijepe literature, te da bi trebalo nabaviti najpotrebnejše knjige i beletrističke listove i časopise. Kako je glavna skupština »Prosvjete« odobrila za redovne potrebe biblioteke iznos od 4000 kruna, ta suma ne bi bila dovoljna za te svrhe. Stoga je zaključeno da se nabave listovi i časopisi, a da se knjige narube »tako, da plaćanje padne u novu društvenu godinu«. Glavni odbor »Prosvjete« je takođe zaključio da se biblioteka osigura od požara.⁵⁷

List »Prosvjeta« je gotovo u svim brojevima iz 1913. godine registrovao poklone Srpskoj centralnoj biblioteci u Sarajevu. Publikujući u svom februarskom broju bilješku o poklonima novoj biblioteci, »Prosvjeta« je istakla na prvom mjestu da je »prema riješenju ovogodišnje glavne skupštine srpskog pjevačkog društva 'Sloge' u Sarajevu« društvo poklonilo Srpskoj centralnoj biblioteci »cijelu svoju knjižnicu od 1623 sveske, vrlo bogatu starijim knjigama, časopisima i dobrim poučnim i zabavnim knjigama«.⁵⁸

Poslije otvaranja Srpske centralne biblioteke u Sarajevu počelo je organizovanje mreže »Prosvjetnih« knjižnica u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine. U roku od jedne godine dana, od juna 1913. do juna 1914., »osnovano je i reorganizovano inicijativom i pomoći 'Prosvjete' još pet okružnih i osam seoskih knjižnica«.⁵⁹ Neki podaci o osnivanju biblioteka u unutrašnjosti nalaze se u zapisnicima sa sjednica Glavnog odbora »Prosvjete«. Na sjednici od 3. oktobra 1913. Glavni odbor je saslušao i usvojio Pejanovićev izvještaj sa puta u Mostar u vezi sa osnivanjem »Prosvjetine« okružne biblioteke u

⁵⁶ Prosvjeta, Sarajevo, 1. I 1913, god. VII, broj 1, str. 8, 9.

⁵⁷ Zapisnik IX redovne sjednice Glavnog odbora »Prosvjete«, održane 25. januara 1913.

⁵⁸ Pokloni Srpskoj Centralnoj Biblioteci, Prosvjeta, Sarajevo, 1. II 1913, god. VIII, broj 2, str. 20, 21, rubrika »Kulturno-prosvjetne bilješke«.

⁵⁹ Đorđe Pejanović: »Prosvjeta« Srpsko prosvjetno i kulturno društvo u Sarajevu 1902—1949 (Život i rad), rukopis, str. 59.

Moštaru, a na sjednici od 10. novembra iste godine Pejanovićev izvještaj o osnivanju biblioteke u Travniku. O bibliotekama u Banjoj Luci i Bihaću Pejanović je podnio izvještaj Glavnem odboru »Prosvjete« na sjednici od 21. novembra 1913.

Opširniji izvještaj o organizovanju ovih dviju posljednjih biblioteka publikovan je u »Srpskoj Riječi«. Prema tom izvještaju, u Banjoj Luci i Bihaću su održane konferencije uglednih građana i predstavnika pojedinih srpskih kulturnih ustanova radi osnivanja srpskih narodnih biblioteka. Prema informacijama »Srpske Riječi«, upravljanje Srpskom bibliotekom u Banjoj Luci preuzela je Srpska čitaonica u tom gradu. Unutrašnje uređenje banjalučke biblioteke provodiće, prema istim informacijama, Srpska centralna biblioteka u Sarajevu, dok će novčanu pomoć biblioteci davati svake godine »Čitaonica, Opština, Soko, Dobrotvorna Zadruga Srpskinja i Udrženje Trgovačke Omladine«. Srpskom narodnom bibliotekom u Bihaću upravljaće pododbor »Prosvjete« u Bihaću, o unutrašnjem uređenju će se brinuti Srpska centralna biblioteka u Sarajevu, »a sva srpska društva i ustanove u Bihaću pomagaće novčano Biblioteku, dajući joj svake godine izvjesne sume novaca«. Na kraju ovog izvještaja »Srpske Riječi« se konstataje da je time završeno osnivanje srpskih narodnih biblioteka po okružnim mjestima, te da predstoji osnivanje biblioteka po kotarevima.⁶⁰

O srpskim narodnim bibliotekama u okružnim mjestima piše opširnije list »Prosvjeta« u uvodniku u decembarskom broju iz te godine,⁶¹ a to će reći poslije formiranja mreže biblioteka po okruzima. O osnivanju biblioteka van sjedišta okruga nalazi se i jedan podatak u zapismicima sa sjednica Glavnog odbora »Prosvjete«. Prema tom izvoru, Đorđe Pejanović je podnio izvještaj Glavnem odboru o osnivanju biblioteke u Trebinju, Bileći, Gacku i Nevesinju. Izvještaj je podnesen na sjednici Glavnog odbora »Prosvjete«, održanoj 5. juna 1914. Poznati događaji su prekinuli bilo kakav dalji rad u ovom pravcu. Organizovanje šire mreže »Prosvjetitih« biblioteka nastavice se tek poslije prvog svjetskog rata. Ličnost Đorđa Pejanovića ostaviće najsnažniji pečat na organizovanje mreže ovakvih biblioteka i u drugom periodu djelovanja »Prosvjete«.

Osnivanju Srpske centralne biblioteke u Sarajevu, koja je trebalo da, oslonjena na organizaciju Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjete«, formira prvu mrežu javnih biblioteka popularnog tipa u Bosni i Hercegovini, prethodile su obimne pripreme. Inicijatori ove zamisli su uspjeli da sredstvima informisanja koja su im stajala na raspolaganju animiraju širu javnost u ovim pri-

⁶⁰ Srpske Narodne Biblioteke u Banjoj Luci i Bihaću, Srpska Riječ, Sarajevo, 6. (19) XII 1913, broj 241, str. 2.

⁶¹ Srpske narodne biblioteke po okruzima, Prosvjeta, Sarajevo, 1. XII 1913, god. VIII, broj 12, str. 157—159.

premama. Nema sumnje da je u stvaranju povoljne atmosfere za realizovanje ove zamisli srpska štampa u Bosni i Hercegovini odigrala veoma istaknuto ulogu. Dnevna štampa veću od periodične.

Bez obzira na razlike koje su ih dijelile u političkom životu, vodeći srpski listovi u Bosni i Hercegovini, »Srpska Riječ«, »Narod« i »Otdažbina«, dali su na svojim stranicama snažnu podršku akciji za osnivanje Srpske centralne biblioteke u Sarajevu. Ustupajući znatan prostor širem krugu javnih radnika da iznesu svoja mišljenja o raznim pitanjima koja su se odnosila na rad i organizaciju knjižnica i čitaonica, ovi listovi su, u stvari, i omogućili da tretiranje problema biblioteke i bibliotekarstva stekne pravo građanstva u tadašnjoj javnosti. Registrovanje poklona Srpskoj centralnoj biblioteci u Sarajevu predstavljalo je specifičan vid podrške štampe ovoj akciji. Darovati knjige, listove i časopise ovoj »Prosvjetinoj« biblioteci u prikupljačkoj fazi stvaranja početnog knjižnog fonda ove kulturne institucije, značilo je, prema publicitetu koji je dat ovakvom registrovanju tih poklona, obavezu svake ustanove, društva i pojedinca od kojih se očekivala pomoć i podrška. I još više od toga. Pitanje njihove časti bilo je time javno stavljeno na probu.

Promatrani u cijelini, rezultati prikupljanja osnovnog knjižnog fonda Srpske centralne biblioteke u Sarajevu nisu za potcenjivanje. Ako se, međutim, izuzmu pokloni koje su dali ustanove i pojedinci van područja dijelovanja »Prosvjete«, nameće se zaključak da je udio Bosanaca i Hercegovaca u pomaganju ove akcije bio ispod očekivanja i njihovih stvarnih mogućnosti. Slične konstatacije su se pojavile u ovoj ili onoj varijanti nekoliko puta u srpskoj štampi u Bosni i Hercegovini.⁶² Bez snažne podrške institucija i pojedinaca van Bosne i Hercegovine, onih u Srbiji u prvom redu, akcija za prikupljanje početnog knjižnog fonda Srpske centralne biblioteke u Sarajevu dala bi neuporedivo slabije rezultate. Oslonjena isključivo na bosanskohercegovačke snage, ona ne bi ni mogla računati na značajniji uspjeh.

Odakle tako slab odziv Bosanaca i Hercegovaca u ovoj akciji? Da li je on bio prvenstveno rezultat nerazumijevanja značaja ovakve kulturne institucije ili zaista veoma oskudnog broja knjiga koje su se nalazile po raznim društvenim knjižnicama ili kod pojedinaca? Vjerovatno je da je on rezultirao iz obiju ovih komponenti. Možda više nego što je to bila skromna pomoć u knjigama, listovima i časopisima, za ovakav odnos prema pokretanju nove biblioteke karakteristično je odsustvo materijalne pomoći ovoj instituciji. Draštičan primjer ovakvog odnosa je već pomenuti stav Velikog prosvjetnog

⁶² Već je rečeno da ni平行ne vođena akcija »Napreška« za prikupljanje knjižnog fonda svoje knjižnice nije dala rezultate. U to vrijeme su i Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini bili u ogromnoj većini krajnje nezainteresovani za utstestovanje u ovakvim kulturnim akcijama.

i upravnog savjeta u Sarajevu, formulisan u odgovoru Glavnem odboru »Prosvjete«.

Na pitanju odnosa prema osnivanju ove kulturne institucije se pokazalo da srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini nije jedinstvena ni homogena cjelina, sa jedinstvenim gledanjem. Akciju za osnivanje Srpske centralne biblioteke su pokrenuli intelektualci. U to nema nikakve sumnje. Oni su je i vodili i u njoj veoma aktivno učestvovali u ovoj ili onoj formi. Stepen angažovanosti srpskih trgovaca i posjednika u ovoj akciji bio je neuporedivo slabiji. Oni možda nisu ni imali značajnijih knjiga i časopisa koje su mogli, da su to htjeli, darovati novoj biblioteci. Odsustvo njihove veće materijalne pomoći ovoj akciji, bilo iz ličnih sredstava ili onih u forumima koji su bili, u stvari, u njihovim rukama, govori prilično ubjedljivo o odsustvu razumijevanja potrebe za osnivanjem takve biblioteke. Teška je gazićinska para na bosanskom tlu i kad se daje u druge svrhe, a kamoli u kulturne.⁶³

Srpska centralna biblioteka u Sarajevu je djelo srpske intelektualnosti u Bosni i Hercegovini. Shvatajući značaj takve kulturne institucije i ocijenivši realne izglede za njeno ostvarenje, inicijatori ove zamisli su opravdano pretpostavljali da oslanjanje ovakve biblioteke na »Prosvjetu« predstavlja najpovoljniju i najprihvatljiviju varijantu s obzirom na funkciju Centralne biblioteke i kao organizatora mreže biblioteka u unutrašnjosti, s jedne strane, i postojanje već prilično čvrste mreže »Prosvjetinih« organizacija, podobora i povjerenika, s druge strane. Bez »Prosvjete« i van njenih okvira, u onim uslovima, bilo bi znatno teže, ako ne i neizvodljivo, provesti organizaciju mreže srpskih biblioteka u Bosni i Hercegovini.

Pristupajući akciji za prikupljanje početnog knjižnog fonda Srpske centralne biblioteke u Sarajevu, pokretači ove akcije nisu, izgleda, imali mnogo iluzija u pogledu rezultata koji bi se mogli postići da je ta akcija bila ograničena isključivo na Bosnu i Hercegovinu. Odatle se i orientacija na prikupljanje knjižnog fonda iz drugih jugoslovenskih kulturnih centara pokazala kao potpuno

⁶³ Trgovačko-posjedničkim aršinom je mjerena i vrijednost rada bibliotekara Srpske centralne biblioteke u Sarajevu. Raspisujući natječaj za to mjesto, Glavni odbor »Prosvjete« je odredio jednom licu ni manje ni više nego tri dužnosti — da vodi sav rad Centralne biblioteke, drugih knjižnica »Prosvjetet« i da uređuje list »Prosvjetu«. Pejanović je, kao što je vidljivo iz citiranih izvora, vršio sve te poslove. Glavni odbor »Prosvjete« je na svojoj sjednici od 20. decembra 1913. usvojio prijedlog o reorganizaciji lista »Prosvjeta«, koji je formulisao Redakcioni odbor lista. Prema tome prijedlogu je trebalo od nove godine 1914. reformisati list tako što bi on bio »čisto narodni list, sa pregledom društvenog kretanja«. Uz list bi se stampao »od zgode do zgode dodatak od 8 strana za članove«, s tim što »ovaj dodatak mora biti uvijek lošijeg papira«. Prema ovom prijedlogu, urednik lista bio bi Pejanović. (Zapisnik konferencije Redakcionog odbora Prosvjete, održane 23. XI 1913.)

realna i opravdana. Misija Riste Radulovića i eventualni drugi kontakti inicijatora ove akcije sa krugovima van Bosne i Hercegovine nisu ostali bez efekta. Vjerovatno je da su pokloni u knjigama koji su stizali u Sarajevo iz drugih centara ipak imali izvjesnog uticaja na nešto jači odziv na koji je prikupljačka akcija naišla u Bosni i Hercegovini poslije otvaranja Srpske centralne bibliotekе.

Ova značajna kulturna inicijativa, svakako jedna od najkrupnijih koje su zamišljene i ostvarene u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom, nije iz razumljivih razloga uživala nikakvu podršku zvaničnih krugova u zemlji. S obzirom na društvene snage koje su je nosile i na njihov dovoljno jasno deklarisan stav u javnom životu, ona je objektivno bila suprotna osnovnim intencijama austrougarske kulturne politike u Bosni i Hercegovini, izraženim u podsticanju i izdašnom pomaganju nekih institucija i inicijativa u oblasti kulture i umjetnosti.

Austrougarska kulturna politika u Bosni i Hercegovini je imala dvostruki cilj — da prezentira svjetskoj javnosti spektakularne rezultate u oblasti kulture i umjetnosti, postignute u relativno kratkom vremenu u zaostalim krajevima koje je ona okupirala i da, s druge strane, u sklopu svoje balkanske politike, sračunate na dužu stazu, stvari od Sarajeva snažan kulturni centar koji bi već samim svojim postojanjem u okviru Dvojne monarhije suzbijao centrifugalne tendencije među značajnim dijelom stanovništva Bosne i Hercegovine, orijentisanog u pravcu Beograda odnosno Zagreba. Otuda i otpori takvoj austrougarskoj politici dolaze pretežno iz srpskih odnosno hrvatskih krugova u Bosni i Hercegovini. Srpska štampa se u više navrata oštro obara na Zemaljski muzej u Sarajevu u kome gleda, uostalom ne bez razloga, prvenstveno nastojanje Austrije da se veoma upečatljivo reprezentuje pred inostranstvom na kulturnom planu. S druge strane, hrvatska štampa ništa manje oštro ne reaguje protiv namjere austrougarskih upravljača da osnuju univerzitet u Sarajevu.⁶⁴ Da Srpska centralna biblioteka u Sarajevu

⁶⁴ Osvrnući se u jednom svom uvodniku na vrijest, objavljenu u beđkoj »Bosnische Korrespondenz«, o namjeri ministra Bilinskog da osnuje univerzitet u Sarajevu, »Hrvatski Dnevnik« ističe da »sveučilište u Sarajevu nije nikakva kulturna potreba našega naroda«. »Ako se pak uza sve to s više strana ovo pitanje forsira, onda je po slijedi stanovitija tendencija, a ta tendencija nije ni malo kulturne naravi, već čisto političkoga smjera. Htjelo bi se, da se Hrvati u Bosni određemo našeg kulturnog i političkog centruma, koji je bio, jest i ostat će — Zagreb. Zagreb je naša državna, politička, nacionalna i kulturna prijestolnica. Zagreb je središte i naše težište. Stvaranje sveučilišta u Sarajevu, uz postojeću zagrebačku univerzu, nastavak je onoga bosansko-madarskog političkog sistema, kojim bi se htjelo Bosnu posverma otudititi od Banovine. Sarajevsko sveučilište imalo bi da bude jedna daljnja etapa u onim bosansko-autonomičkim nastojanjima, koja su uperenia isključivo proti hrvatskoj kulturnoj, nacionalnoj i državopravnoj ideji. I ovo je poglaviti razlog, zbog kojeg mi majodjeftitje otklanjamamo tu eksotičnu misao.« (Hrvatski Dnevnik, Sarajevo, 30. VII 1813, god. VIII, broj 148, str. 1.)

ne spada u red kulturnih institucija kojima se može pripisati atribut austrijskih tvorevina, bilo je od prvog momenta jasno austro-ugarskim upravljačima isto koliko i njenim osnivačima. Da ovi posljednji nisu mogli od prvih očekivati nikakvu pomoć ni podršku — bilo je isto tako jasno.

Orijentisana na svoje djelovanje u okviru »Prosvjete«, Srpska centralna biblioteka u Sarajevu je morala da, objektivno, sačinjava sastavni dio cjelokupne aktivnosti ovog društva. A ona je, kao, uostalom, i aktivnost sličnih društava, nastalih na nacionalnoj osnovi, imala u tom razdoblju istorije Bosne i Hercegovine određeno mjesto u javnom i političkom životu.⁶⁵ Svečana proslava desetogodišnjice rada »Prosvjete«, koja se vremenski podudara sa završetkom priprema za osnivanje Srpske centralne biblioteke, nije imala isključivo karakter značajne kulturne manifestacije. Ona je, u stvari, predstavljala i političku demonstraciju prvog reda. Takav karakter »Prosvjetine« proslave bio je očigledan koliko svim učesnicima u proslavi toliko i austrougarskim upravljačima Bosne i Hercegovine. Da su se oba partnera tako i ponašala od prvog momenta do završetka proslave, jasno je vidljivo iz pisanja štampe i, još više, iz sačuvanih arhivskih dokumenata.

Osnivanje Srpske centralne biblioteke u Sarajevu predstavlja najveći domet koji je dostigla »Prosvjeta« u oblasti kulture ne samo u godinama uoči prvog svjetskog rata nego i u svom cjelokupnom djelovanju, pretežno orijentisanim na narodno prosvjećivanje. Istina, pojavljivale su se povremeno i neke druge inicijative, ali one, međutim, nisu uopšte realizovane niti su u tom pravcu preduzimani bilo kakvi značajniji potezi. Sugestija da »Prosvjeta« osnuje muzej, koja se čula na godišnjoj skupštini »Prosvjete« 1909. godine i, gotovo tri decenije kasnije, 1937. godine,⁶⁶ ostala je oba puta bez ikakvog rezultata. Izdavačka djelatnost »Prosvjete« je, osim kalendara i spomenica, gotovo isključivo trebalo da pruža odabранo štivo za široke narodne slojeve.⁶⁷ Srpsko dilektantsko pozorište u Sarajevu, u čijem su kratkotrajnom, mada veoma aktivnom radu, u godinama uoči prvog svjetskog rata, učestvovali i brojni istaknutiji »Prosvjetini« funkcioniери, nije bilo vezano za ovo društvo. Brojna srpska pje-

⁶⁵ U jednom članku o hrvatskim društvima u Bosni i Hercegovini, »Hrvatski Dnevnik« naglašava da »danas naša društva moraju da budu ognjišta našeg političkog života, političke naše organizacije, političkoga našega života.« »Danas naša društva moreuju da budu žarište, mjesto gdje će se sastajati predstavnici naroda, da prate sve događaje u njemu, da steknu svu moguću orijentaciju, da budu žarište hrvatstva, koje nam je potrebno više no ikada. Pjesma, tamburica nek bude zabavni dio naših društava, a glavni cilj nek im bude politička organizacija.« (Naša društva, Hrvatski Dnevnik, Sarajevo, 3. IX 1907, god. II, broj 199, str. 1.)

⁶⁶ Iz izvještaja Glavnog odbora »Prosvjete« za 1936/1937. godinu.

⁶⁷ Đorđe Pejanović: »Prosvjeta« — Srpsko prosvjetno i kulturno društvo u Sarajevu 1902—1949 (Život i rad), rukopis, str. 75—77.

vačka društva isto tako. U opštem bilansu Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjeta« Centralna biblioteka predstavlja sva-kako jednu od najpozitivnijih stavki, ako ne i najpozitivniju.

Posmatrana i van okvira djelovanja »Prosvjete«, Srpska centralna biblioteka u Sarajevu je, nema sumnje, jedno od najkrup-nijih dostignuća, ostvarenih u Bosni i Hercegovini u oblasti kulture i umjetnosti prije prvog svjetskog rata. U bibliotekarstvu je ona u to vrijeme najveće dostignuće, utoliko veće što je ostvareno isključivo privatnom iniciativom, bez ikakve podrške i pomoći tadašnjih državnih vlasti. Ma koliko da je prilikom obrazlaganja potrebe za formiranjem Srpske centralne biblioteke bilo govora i o namjeri Zemaljske vlade da u Sarajevu osnuje veliku biblioteku, stiče se utisak da austrougarski upravljači nisu, sa svoje strane, preuzimali nikakve ozbiljnije pripreme da bi u Sarajevu zaista i stvorili veću biblioteku kao državnu instituciju.

Osnivanje Srpske centralne biblioteke u Sarajevu je bilo prvi snažniji prodor savremenog bibliotekarstva na područje Bosne i Hercegovine. Stoga je i razumljivo što pokretači akcije za osnivanje ove biblioteke nisu mogli naći u svojoj užoj otadžbini nijedan pri-mjer koji bi mogao poslužiti kao uzor u pogledu organizovanja i stručnog vođenja biblioteke ovakvog tipa. Uticaj sa strane bio je, prema tome, neminovan. Postavlja se pitanje da li je taj uticaj dolazio samo sa jedne strane.

Navedeni podaci o svim oblicima u kojima su se manifesto-vale pripreme za osnivanje ove bibliotekе ukazuju na postojanje dvaju osnovnih uticaja u ovom pogledu — jednog iz jugoslovenskih kulturnih centara preko Save, prvenstveno iz Srbije i Vojvodine, i drugog iz centra Dvojne monarhije. Prvi uticaj je došao najviše do izražaja u pitanjima stručnog sredivanja i vođenja biblioteka, uvođenja odgovarajućih kataloga i klasifikacije biblioteka na neko-liko kategorija s obzirom na veličinu i značaj mjesto u kojima je trebalo da one djeluju. Ovaj prvi uticaj vršen je direktno — napisima u dnevnoj i periodičnoj štampi, predavanjima i ličnim kontaktima kulturnih radnika, zainteresovanih za organizovanje i rad biblioteka. Nasuprot prvom, drugi uticaj vršen je posredno, preko bosanskih intelektualaca koji su studirali na univerzitetima u Austriji. Uticaj iz Beča je majsnažnije reflektovan upravo u onom pravcu gdje se takav uticaj najmanje mogao očekivati — u izboru literature namijenjene čitalačkoj publici Srpske centralne biblioteke i svih njениh ogranača u unutrašnjosti. Upoznavši organizaciju mreže puć-kih knjižnica, namijenjenih određenom krugu čitalačke publike, katoličke u prvom redu, mladi bosanski intelektualci su, svjesno ili nesvesno, prenosili taj bečki recept u svoju otadžbinu, koncipira-juci Srpsku centralnu biblioteku i njenu mrežu u unutrašnjosti tako da one, s obzirom na strukturu svog knjižnog fonda, vrše određeni uticaj na duhovno formiranje svoje — u ovom slučaju srpske —

čitalačke publike. Odatle i toliko insistiranje upravo na popunjavanju knjižnog fonda tih biblioteka prvenstveno srpskom literaturom i srpskom pisanim riječju uopšte. Slične pokušaje nalazimo, u istom vremenskom razdoblju, u Bosni i Hercegovini pod istim, bečkim, uticajem i van okvira srpskih biblioteka. Pokušaj stvaranja katoličkih puščkih knjižnica u Bosni i Hercegovini je najrječitiji primjer za to.⁶⁸ Sto on u to vrijeme nije pokazao znatnije rezultate nije slabost bečkog recepta, nego onih koji su pokušali da ga u Sarajevu provedu u život.

Već je rečeno da je »Prosvjetina« Centralna biblioteka djelo srpske inteligencije u Bosni i Hercegovini. Ako bi se ipak htjelo iz šireg kruga aktera u stvaranju ove kulturne institucije izdvojiti ličnosti čiji je doprinos u pripremama za njeno osnivanje i početak njenog djelovanja najveći, onda bi se morala izdvajati imena trojice intelektualaca, sve trojice Mostaraca — Riste Radulovića, dr Vladimira Corovića i Đorđa Pejanovića. Za razliku od prve trojice, čije će veze sa ovom bibliotekom, mada ne iz istih razloga, u stvari prestati izbijanjem prvog svjetskog rata, Pejanović će ostati centralna ličnost ove kulturne institucije za čitavo vrijeme njenog postojanja i rada.

Koncipirana prvenstveno kao centralna biblioteka, a to će reći ona koja treba da organizuje i mrežu biblioteka u umutrašnjosti i

⁶⁸ Podaci o katoličkim bibliotekama u Beču malaze se u bečkom dnevniku »Reichspost«. U jednom članku, objavljenom 1899. godine, pledira se za osnivanje katoličkih puščkih knjižnica i čitaonica, kao i za osnivanje centralne katoličke biblioteke u Beču (Volksbibliotheken, Reichspost, Beč, 11. VI 1899, broj 131, str. 12). U istom listu je objavljen poslijepoziv četiri godine izvještaj o radu jedne katoličke čitaonice u Beču (Die »Volkslesehalle«, Reichspost, Beč, 24. III 1903, broj 68, str. 8, 10). Nema nikakve sumnje da su primjeri bečkih katoličkih biblioteka inspirisali neke katoličke kruge u Bosni i Hercegovini da pristupe realizovanju takve zamisli u ovim krajevima. »Hrvatski Dnevnik« se u članku »Osnivajmo katoličke puščke knjižnice« poziva na postojanje javnih katoličkih knjižnica »koje već rade u mnogim katoličkim zemljama«. U članku se, posebno, ističe primjer Beča gdje se, prema informacijama »Hrvatskog Dnevnika«, osniva »u svakom kotaru barem po jedna javna katolička knjižnica«. Napomenuvši da su bečke katoličke knjižnice većinom djelo Marijinih kongregacija, »Hrvatski Dnevnik« konstatuje da u Bosni i Hercegovini »nema još nijedne takve knjižnice, a čini se, da je i u drugim hrvatskim zemljama slično«. Obavještavajući svoje čitaorce o zaključku dadačkih kongregacija u Sarajevu da stvore dadačku biblioteku, koja bi prenesla u javnu katoličku knjižnicu pod upravom kongregacija, »Hrvatski Dnevnik«, pledirajući za realizovanje ove zamisli, piše: »Da ostvarimo ovo nužno i koristno djelo, valja da imamo sve zdrave hrvatske beletrističke, znanstvene, apologetske, socijalne i nabožne knjige, koje su zgodne za pušč i za mladež. Do sada imamo ih veoma malo. Zato lijepo molimo sve plemente rođoljube, osobito veleč, gg. svećenike, da bi blagohotno gledali, ne ima li valjda i u njihovoj biblioteci knjiga, kojih više ne čitaju i koje bi mogle kao pravi apostoli poučavati i razgovoriti mukotrpni hrvatski narod u Bosni.« (Osnivajmo katoličke puščke knjižnice! Hrvatski Dnevnik, Sarajevo, 13. X 1910, broj 236, str. 3.)

pruža im stručnu pomoć, ova kulturna institucija je imala u svojoj organizaciji i neke elemente koji ni u novim, neuporedivo povoljnijim uslovima, stvorenim nekoliko decenija kasnije, nisu izgubili aktualnost. Među njima naročitu pažnju zaslužuju nastojanja »Prosvjete« da formira pokretne biblioteke kao specifičan oblik snaždjevanja određene čitalačke publike literaturom.

Prva biblioteka ovakve vrste u Bosni i Hercegovini, Srpska centralna biblioteka u Sarajevu je već i samim svojim postojanjem ukazivala na realnu mogućnost da se i u uslovima u kojima je stvorena i u kojima je djelovala ostvare slične zamisli i u ovim krajevima. Njen primjer je mogao djevoljati kao podsticaj na osnivanje i drugih biblioteka sa sličnim ciljem.⁶⁹ »Napreiktova« knjižnica, formirana nešto kasnije, razvijala je aktivnost paralelno sa »Prosvjetinom«. Znatni knjižni fondovi ovih dviju biblioteka i njihova mreža u unutrašnjosti sačinjavaju najveći domet ostvaren prvom polovinom dvadesetog vijeka u oblasti bibliotekarstva, organizovanog u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj osnovi i privatnom inicijativom.

Slabosti ovakve mreže mogu se sagledati prvenstveno upoređivanjem sa organizacijom savremene mreže javnih biblioteka u Bosni i Hercegovini, formirane na neuporedivo višem stepenu društvenog razvitika, na široj a ne uskoj nacionalnoj osnovi i uz punu pomoć i podršku cijelokupne društvene zajednice. Odsustvo ovih uslova imalo je odlučujući uticaj na usmjeravanje i intenzitet djelatnosti »Prosvjetnih« i sličnih biblioteka u nedavnoj prošlosti. Konfrontirane jedna prema drugoj, ove dvije organizacije mreže javnih biblioteka u Bosni i Hercegovini pokazuju da među njima postoji znatna razlika ne samo u formama djelovanja ovih kulturnih institucija u ranijem, odnosno sadašnjem vremenu, nego i u nejed-

⁶⁹ Pod naslovom »Potreba jedne muslimanske biblioteke« sarajevski list »Vakat« je u januaru 1914. godine objavio noticu u kojoj je pledirao za formiranje centralne muslimanske bibliotekе u Sarajevu ovim riječima: »U Sarajevu postoje 2 muslimanske valufiske biblioteke i to jedna careve, a druga begova džamije; a osim toga po čitavoj Bosni i Hercegovini kod pojedinih valufiskih institucija raštrkano je prilično mnogo knjiga, neobične vrijednosti. Razlagati potrebu, da se ove sve knjige prikupe na jedno mjesto u jednu biblioteku, mislimo da nije nužno, nego bi čak bila dužnost pozvanih, da ovoj potrebi udovolje. Najpozvanija je i to valufiska uprava, da pokrene biblioteku, da sakupi sve što ima knjiga i da se jednom s tim počne. Ove su knjige do sada većinom iz orientalnih literatura pa da se stvar uopotpuni, da možemo nabaviti knjige zapadne i naše literature, to bi se moglo postignuti dobrovoljnim prikazima, poklonima i godišnjom subvencijom od valufa. Mislimo, da bi se valufiska uprava ovome rado odazvala.« (»Vakat«, Sarajevo, 3. I 1914, br. 3, str. 2, »Domaće vijesti«.)

Isti list je u maju 1914. objavio kratku vijest pod naslovom »Valufská centralna biblioteka«. Prema toj vijesti, »odlučio je reis-ul-ulema, da se knjižnice Careve i Gazi Husrev begove džamije sjedine u jednu biblioteku. Za ovu centralnu biblioteku traći će se zgodne prostorije, a osim toga će se iz valufskih sredstava odrediti jedna godišnja dotacija za nabavu novih knjiga« (»Vakat«, Sarajevo, 23. V 1914, br. 116, str. 2, »Domaće vijesti«).

nakoj orientaciji na čitalačku publiku. Biblioteke, formirane na nacionalnoj osnovi, kao, uostalom, i one na konfesionalnoj, orijentisale su se pretežno, ako ne i isključivo, na određenu, svoju, literaturu i određenu, svoju, čitalačku publiku. Usmjerivši rad isključivo prema odraslim, za čitaoce najmladeg uzrasta ove biblioteke kao da i nisu postojale. O ovim čitaocima nije uopšte bilo riječi u okviru priprema za osnivanje Srpske centralne biblioteke u Sarajevu.

Rezultati ove značajne inicijative dobijaju svoju punu vrijednost tek svedeni u istorijske okvire u kojima su ostvareni i sagleđani u svjetlu kasnijih dostignuća u oblasti bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini, građenih na čvršćim osnovama i sa mnogo jasnijim konturama daljeg perspektivnog razvitka biblioteka i bibliotekarstva kod nas. Složenost uslova u kojima je pokrenuta i realizovana, obimnost priprema koje su je karakterisale, snaga otpora, vidljivih i manje vidljivih, koje je, ne jednom, trebalo lomiti i savladavati pretvarajući je od zamisli u stvarnost, i, konačno, Srpska centralna biblioteka kao rezultat postignut pod takvim okolnostima, glavni su elementi u određivanju mesta ove značajne inicijative u kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine.

Za Sarajevo je formiranje ove i, kasnije, drugih centralnih biblioteka bilo od posebnog značaja s obzirom na to da su sve te biblioteke, koncipirane kao centralne, djelovale prvenstveno u glavnem gradu Bosne i Hercegovine gdje im je, svima, bilo sjedište. Njihovo formiranje, nastalo posljednjih godina uoči prvog svjetskog rata, značilo je ne samo kvalitativno novu stepenicu u razvoju bibliotekarstva u Sarajevu nego i vidne napore da se popuni praznina u jednoj oblasti kulturne djelatnosti kojoj austrogarski upravljači nisu poklanjali veću pažnju.

ODJEK TRIJU SLIKARSKIH IZLOŽBI U SARAJEVSKOJ ŠTAMPI

Smjena okupatora, izvršena 1878. godine na tlu Bosne i Hercegovine, imala je, kao što je poznato, višestruke posljedice ne samo u odnosu na dalji politički i privredni razvitak ovih krajeva i Sarajeva, kao »zemaljskog glavnog grada«, posebno, nego i znatno šire, u svim oblastima javnog i društvenog života na okupiranom području. U sferi kulturnih aktivnosti i umjetničkog stvaralaštva, čije su se mnoge komponente nalazile tada tek u embrionalnom stanju, ona se naročito intenzivno ispoljila u likovnoj umjetnosti, možda u njoj, u poređenju sa ostalim umjetnostima, i ponajprije. Za likovne umjetnike koji su od 1878. godine dolazili u ove krajeve iz raznih pobuda Bosne i Hercegovina je predstavljala, nema sumnje, nov i do tada uglavnom nepoznat i neobrađivan slikarski motiv, iz više razloga za njih veoma privlačan i zanimljiv.¹ Prva slikarska ostvarenja u vremeniskom razdoblju 1878—1918. nastala su na bosanskom tlu već prvih dana okupacije, čak i u toku vojnih operacija koje su vodene, ne bez žestokih okršaja i borbi, za zaposjedanje Bosne i Hercegovine.²

Sarajevska štampa, i dnevna i periodična, registrovala je na svojim stranicama kraće ili duže boravke znatnog broja likovnih umjetnika koji su, kad se nova vlast stabilizovala u Bosni i Hercegovini, dolazili na okupirano područje gdje su se neki od njih i duže zadržavali. Najkrupniji potez u sistematskom privlačenju istaknutijih slikara napravio je Kosta Herman u okviru opsežnih priprema za pokretanje ilustrovanog književnog časopisa »Nada« u Sarajevu angažovanjem Evalda Arnta-Caplina za stalnog umjetnič-

¹ »Kao novo područje ekspanzije Austro-Ugarske, Bosna je bila pravo otkrojenje za njene ljudе, naročito za umjetnike, koji su tu nađeli pejzaž, ljudе i način života potpuno različit od onoga na koji su dotle navikli, nove, bizarre i egzotične motive, tako da su često sa detinjastom radoznalošću beležili sve što su videli. Blagodareći baš ovoj osobini, oni su nam i mehotice ostavili dragocene podatke o izgledu, životu i ljudima Bosne« (Ljubica Mladenović: Staro Sarajevo videno kroz beležnicu jednog slikara, »Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva«, godina I, knjiga I, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1966, str. 183).

² Ljubica Mladenović: Osvajanje Sarajeva 1878. g. u svedočanstvima očevidaca (»Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva«, godina II, knjiga II, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1966, str. 253—264).

kog saradnika »Nade« i nastojanjem da oko ovog časopisa okupi i širi krug saradnika iz redova istaknutijih likovnih umjetnika, prvenstveno onih iz raznih dijelova Monarhije. Da to Hermanovo nastojanje nije ostalo bez rezultata, vidi se i iz jedne bilješke koja je pod naslovom »Slikarski umjetnici u Sarajevu«³ objavljena u »Nadi« u prvoj godini izlaženja ovog časopisa. »Radošno bilježimo svakako važnu pojavu, da našu domovinu sve to više radi studija posjećuju slikari umjetnici. Nedavno boraviše kroz dulje vremena u našem gradu jedan od najglasovitijih akvarelista na svijetu g. *Passini*⁴ i poznati majstor g. Ruben. Od dulje vremena rade kod nas češki slikarski umjetnici gg. Adolf Libšer, Ljudevit Kuba i Ferdinand Velc a nedavno je stigao iz Berlina i slikar umjetnik g. Leo Arnt, brat našeg stalnog umjetnika E. Arnt-Čaplina. Bilježimo s opravdanim zadovoljstvom, da će 'Nada' doskora moći donijeti koji umjetnički prilog pomenutih umjetnika iz bogate zbirke njihovih uspomena s ovoga putovanja kroz krasne krajeve naše lijepe Herceg-Bosne.«

O rezultatima koje je postigao češki slikar Adolf Libšer za vrijeme svog dužeg boravka u Bosni i Hercegovini u toku 1895. godine pisala je »Nada« već naredne godine. Pod naslovom »Liebschroove slike iz Bosne i Hercegovine« »Nadin« saradnik J. M. (vjerojatno Josip Miljković) obavijestio je čitaoca pomenutog časopisa da je, prema informacijama iz »Světozora«, ovaj »znameniti češki slikar, koji je lanjske godine dulje vremena proboravio u našijem krajevima, izložio svoje slike o našim predjelima, prije nego što ih otpremi na milenijsku izložbu u Budimpeštu. Imadu u svemu 24 slike u uljevnim bojama, te bijahu izložene samo dva dana«.⁵ Oslanjajući se na isti izvor, saradnik »Nade« konstatuje da je pomenuti slikar izložio četiri slike o Mostaru i da se među slikama koje prikazuju Sarajevo osobito ističu slike »Sarajevo za kiše« i »Bazar u Sarajevu«. Napomenuvši da »Světozor« žali za tim slikama, što ne će ostati u Češkoj, jer da će se teško koja vratiti iz Budimpešte, gdje će za cijelo naći mnogo kupaca«, »Nadin« saradnik završava: »Mi srdačno čestitamo slavnomu slikaru na krasnom uspjehu, što ga je po jednoglasnu sudu svojih zemljaka postignuo slikama krajeva ovijeh zemalja, a ujedno mu i hvalimo što će nje-

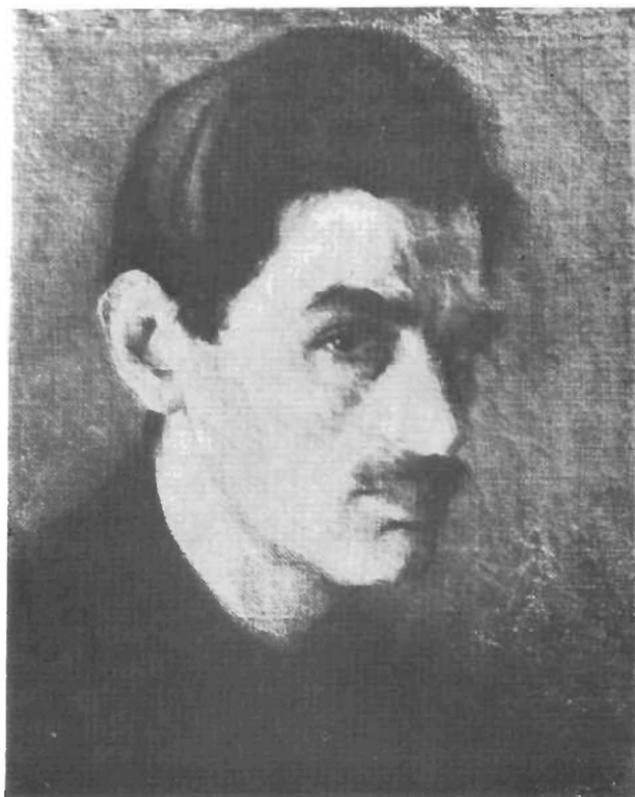
³ »Nada«, Sarajevo, 15. jula 1895., br. 14, str. 275.

⁴ »Sarajevski List« je objavio iste godine vijest da je »slikar profesor Ljudevit Passini, brat vladinog savjetnika g. Fridrika Passinija u Sarajevu« stigao na duži boravak u glavni grad Bosne i Hercegovine (»Sarajevski List«, Sarajevo, 19. V 1895, br. 60, str. 2, »Mali vjesnik«).

⁵ »Ovi krajevi dajože majstoru mnogo gradiva za nove studije. Oni mu pružaju nekoliko novih problema. Drugačije su tu boje neba, tla, cvijeća, arhitekture, staza i dr. Osim glavnijih gradova Sarajeva i Mostara zaniješće slikara obale Neretve, Buga i Rame i drugi prizori tu divlje romantičkih, tu opet pitomijih krajeva« (»Nada«, Sarajevo, 1. maja 1896, br. 9, str. 179, »Snatra«).

gov vrsni kist vjerno prikazati stranom umjetničkom svijetu ljepotu njihovu».

Češki slikar i muzikolog Ludvig Kuba, takođe pomenut u citiranoj bilješci koja je objavljena u časopisu »Nada«, boravio je u Bosni i Hercegovini duže od Libšera. O njegovim melografskim istraživanjima postoje brojni podaci u sačuvanim arhivskim doku-

Branko Radulović

mentima koji se nalaze u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu.⁸ Nema nikakve sumnje da je Kuba iskoristio svoj boravak u ovim krajevima ne samo za melografska istraživanja, prva značajna istraživanja te vrste koja su obavljena u Bosni i Hercegovini, nego i za slikarski rad. Neke njegova slikarska ostvarenja, nastala prilikom boravka u Bosni i Hercegovini, publikovana su u »Nadi«.

⁸ »Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom« (Grada, redaktor Risto Besarović), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1968, str. 545—558.

Kubina prepiska sa Kostom Hermannom, vodena od 1894. do 1903. godine, ukazuje, sa svoje strane, na obim i sadržaj Kubinog slikarskog stvaralaštva, nastalog za vrijeme njegovog boravka u ovim krajevima.⁷

»Nada« će nekoliko godina kasnije predstaviti svojim čitocima još jednog slikara koji je za svoje likovno stvaralaštvo našao motive i u Bosni i Hercegovini. Ovaj put riječ je o austrijskom slikaru Adolfu Kaufmannu. Pišući o ovom umjetniku povodom objavljuvanja deset njegovih slika, od kojih su tri sa motivima iz Sarajeva, u istom broju časopisa, »Nadin« saradnik, potpisani sa »x y — z« konstatuje da je Kaufmann pobudio kod svoje publike »zanimanje za lijepe krajeve naše Herceg-Bosne«. »Njegova 'Diorama Sarajeva' — ističe »Nadin« saradnik — »privlači u bos. hercegovačkom paviljonu punom snagom rječite realistike, u kojoj je umjetnik vazda crpao najzdraviju pobudu, najsigurniji polet.«⁸

Publikovanjem informacija o rezultatima likovnog stvaralaštva slikara koji su, došavši na duže ili kraće vrijeme u Bosnu i Hercegovinu, kao i objavljuvanjem, u još većem broju, njihovih likovnih priloga, nastalih u to vrijeme, ovaj ilustrovani književni časopis je obavio, nema sumnje, i u ovom pogledu određenu misiju koju su mu bili namijenili njegovi pokretači. Stoga je prestanak izlaženja »Nade« 1903. godine značio u isto vrijeme uglavnom i kraj Hermanove dugoročno koncipirane politike privlačenja priličnog broja istaknutijih likovnih umjetnika, prvenstveno onih iz zemalja Austro-Ugarske Monarhije, za saradnju u ovom sarajevskom časopisu odnosno na njihovo djelovanje u Sarajevu uopšte. Bez ilustrovanih književnih časopisa, kakva je bila »Nada«, Sarajevo je prestalo da bude u toj mjeri i dalje atraktivno mnogom stranom slikaru, inspirisanom ne samo novim i interesantnim motivima za likovno stvaralaštvo nego i popriličnim honorarima koje je nudio Kosta Herman likovnim umjetnicima kao i drugim saradnicima časopisa. Iz istog razloga će presahnuti i djelatnost sarajevskog Sli-

⁷ »U ovoj zanimljivoj prepisci između Kube i Hermanna ima na više mjestu govora o Kubinom radu na obradi narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Prepiska, međutim, ima mnogo više elemenata o slikarskom radu Ludviku Kubu u jugoslovenskim krajevima (Bosni i Hercegovini, Srbiji, Makedoniji, Slavoniji, Dalmaciji, Sloveniji I Crnoj Gori). Iz velikog broja podataka i obavještenja, koja ova prepiska pruža, može se sagledati veoma široko interesovanje Kubu slikara za naše krajeve i ljudi. Iz tih podataka mogu se pratiti česte i napomene ture muzikologa i slikara po najzabačenijim krajevima naše otadžbine, u to vrijeme gotovo neprohodne i, često, potpuno zaboravljene, bačene »iza božjih leda«. Ovdje se govori i o motivima ovih likovnih ostvarenja, sa veoma detaljnijim popisom slika koje je radio, i od kojih, vjerovalno, poslije toliko godina, danas više nema ni trag.« (Hamid Dizdar: Češki melograf i slikar Ludvik Kubo i njegov rad u Bosni, »Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine«, Sarajevo 1985, str. 239.)

⁸ »Nada«, Sarajevo, 1. oktobra 1900., br. 19, str. 302.

karskog kluba, formiranog u vrijeme izlaženja »Nade« iz redova njenih saradnika. Iz opozicionih krugova u zemlji dolaziće do izražaja snažna reagovanja na status koji je Herman davao nekim likovnim umjetnicima, okupljenim oko »Nade«. Tako će mostarski »Narod«, pune četiri godine poslije prestanka izlaženja ovog časopisa, u novici pod naslovom »Jedan Hermanov ljubimac« podvrći oštrog kritički status koji je Herman dao Arntu,⁹ obezbijedivši mu mjesto u tuzlanskoj gimnaziji.

Nezavisno od Hermanovih poteza u privlačenju likovnih umjetnika i njihovom okupljanju oko »Nade« i sarajevskog Slikarskog kluba, ali takođe u vrijeme izlaženja ovog časopisa, u Sarajevu su se, dolazeći iz drugih krajeva i sa drugim pobudama, pojavili akademski slikari braća Bocarići, najprije Anastas a zatim Špiro, oba sa željom da se u Sarajevu duže zadrže. Njihov dolazak u glavni grad Bosne i Hercegovine registrovala je Kašikovićeva »Bosanska Vila«. U novici pod naslovom »Srpski slikar u Sarajevu«, objavljenoj 1896. godine,¹⁰ »Bosanska Vila« piše da je Anastas Bocarić došao u Sarajevo, »gdje će se, ako nađe posla, zadržati duže vremena«. O kakkvom se traženju posla radi, vidi se iz iste novice u kojoj »Bosanska Vila«, istakavši da »umjetnički rad Bocarićev hvale skoro svi srpski listovi«, skreće »pažnju srpskih opština i pojedinih porodica na ovoga vrijednoga srpskog slikara«. »Ikonostase, slike pojedinih lica i sve drugo divno a jektino izrađuje ovaj mladi srpski slikar, koga najtoplije preporučujemo, dok o njemu i više ne donesemo« — piše »Bosanska Vila« u ovoj svojoj novici.¹¹

Isti časopis je pod naslovom »Akademski slikar« zabilježio 1901. godine da »u Sarajevu živi od duže vremena srpski akademski slikar Špiro Bocarić«. »On je osobito vješt za izradu svake slike, a naročito za izradu svetih ikona i čitavih ikonostasa za srpsko-pravoslavne crkve« — piše »Bosanska Vila«¹² i preporučuje Bocarića »svima srpskim opštinama i inače Srbinima, koji daju na izradu slike

⁹ »Kako je prestala 'Nada', mora naš narod još i danas obilato da plaća neke Hermannove ljubimce, koje je bio okupio oko 'Nade'. Spomenućemo akademskog slikara Arndta (kome je Hermaniza pada 'Nade' našao ublijebija kao učitelju crtanja u velikoj gimnaziji u Donjoj Tuzli. Ni po jada da je ovaj gospodin plaćen kao što su plaćeni ostali učitelji crtanja u gimnazijama i da ima posla kao drugi učitelji. Drugi učitelji crtanja uče sem crtanja i krasnopis i imaju više sati, nego gosp. Arndt, pa su opet slabije plaćeni... Smijemo pozitivno tvrditi, da nema ni jednoga nastavnika u srednjim školama, koji dobija toliko dopusta kao on...« (»Narod«, Mostar, 22. XII 1907, br. 56, str. 3, »Domaće vijesti«.)

¹⁰ Dr Svetozar Radojičić tvrdi da su najbolji radovi Anastase Bocarića nastali upravo u to vrijeme, oko 1896. godine (»Enciklopedija Jugoslavije«, Zagreb 1955, sveska 1, str. 628).

¹¹ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 30. X 1896, br. 20, str. 327.

¹² »Bosanska Vila«, Sarajevo, 30. XI 1901, br. 22, str. 362, »Književne i kulturne bilješke«.

strancima«.¹³ Dug boravak Špira Bocarića u Sarajevu i bogat opus njegovih likovnih radova, posebno portreta istaknutih sarajevskih građana, pokazuju da je ovaj slikar našao svoje mjesto u onovremenom Sarajevu.¹⁴

Prvi izrazit slikarski talent iz redova mladih Sarajlija vidjela je »Bosanska Vila« u Đorđu Srškiću. Časopis je predstavio svojim čitaocima Srškića kao autora počasne diplome Srpskog pjevačkog društva »Sloga« u Sarajevu, objavljene u jednom broju časopisa iz 1896. godine.¹⁵ Obrazlažući čime se rukovodila u donošenju odluke o uvrštanju navedene diplome u časopis, »Bosanska Vila« je, obraćajući se svojim čitaocima, naglasila da je to učinila, pored ostalog, i stoga da prikaže »izvanredni talent u ovoj struci, koji je tim više zaslужan pažnje, što je domaći sin«. U istoj notici »Bosanska Vila« je konstatovala da »mladi, tako da ga nazovemo, slikar — Đorđe Srškić tek sada svršava veliku gimnaziju sarajevsku«, i da se on »pored toga što je valjan dak iz ostalih predmeta«, naročito isticao »crtanjem, u čemu je daleko odmakao od ostalih drugova«.¹⁶ »Šteta bi bilo alko Đorđe Srškić ne produži razvijanje i usavršavanje toga Bogom mu opredijeljenoga dara u kojoj slikarskoj akademiji, jer sudeći po prvim mu počecima — to bi bio vremenom slavan slikar. Želimo mu da to postigne, pa da bude vremenom na diku i ponos srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini« — završava »Bosanska Vila« ovu svoju noticu.

Međutim, Srškić nije poslije položene mature u sarajevskoj gimnaziji nastavio školovanje u nekoj likovnoj akademiji, kao što će to, istina nešto kasnije, učiniti neki njegovi za likovnu umjetnost talentovani sugrađani. Dobivši državnu stipendiju, on se upisao na Pravni fakultet Univerziteta u Beču, gdje će studirati pravo i njezin mladi brat Milan, kasniji istaknuti političar i javni radnik.¹⁷ Razloge što se mladi Đorđe Srškić, uprkos bezrezervno izraženom mišljenju »Bosanske Vile«, nije upisao na likovnu akademiju treba, izgleda, tražiti u činjenici što ondašnja sarajevska građanska sre-

¹³ Špira Bocarić će do kraja života živjeti u Bosni — u Sarajevu do izbijanja prvog svjetskog rata, a zatim u Banjaluci do 1941. godine (»Enciklopedija Jugoslavije«, Zagreb 1965, svešta 1, str. 628—629).

¹⁴ Jedan dio portreta sarajevskih građana koje je izradio Špira Bocarić nalazi se u Muzeju grada Sarajeva.

¹⁵ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 30. III 1896, br. 6, str. 99, »Listak«.

¹⁶ »Osobito je lijepo sa bojama znao načarati vaskrsena jaja, slikajući po njima srpske jumalke, grbove i druge lijepe slike. A kada Janjskom odboru zatreba počasna diploma za bivšeg vrlo zasluznog presjednika društva 'Sloga' g. Aleku Mihajlovića, koji je u najkritičnijem času spasio društvo od očite propasti, radi čega ga preklanjska glavna skupština i izbra za počasnog člana, mladi se umjetnik sam ponudil odboru da on izradi tu diplomu. Odbor mu povjeri da uradi kako najbolje zna i sto prvoga njegova javnoga rada, koji je prema spremi i godinama ispac tako, da mu se svak začudio« (Ibdem).

¹⁷ »Milan Srškić (1880—1937)«, Sarajevo 1938, Izdanje Odbora za izdavanje Spomenice pok. M. Srškiću, str. 193.

dina, kad je bilo u pitanju da njena djeca stiču akademsko obrazovanje, u to vrijeme još nije imala sluha za prihvatanje jedne takve sugestije, čak ni kad je ona dolazila od takvog autoriteta kakav je u toj istoj sredini predstavljala »Bosanska Vila«. Stoga je vjerojatno da Srškićev otac¹⁸ nije bio u slikarskom pozivu dovoljno obezbijedenu egzistenciju svom sinu i da je on imao odlučujuće riječ u usmjeravanju njegovog daljeg školovanja. Đorđe Srškić nije završio pravne nauke. Razboljevši se od tuberkuloze, on je kao student III. godine umro u Sarajevu u februaru 1902. godine. U nekrologu, objavljenom povodom njegove smrti, »Bosanska Vila« je istakla da je Đorđe Srškić imao i »osobiti dar za crtanje« i da je njegova roditeljska kuća bila puna »njegovih crteža i lijepih slika«.¹⁹

Prva generacija Bosanaca i Hercegoveaca koji su se školovali na umjetničkim akademijama pojavila se sa svojim slikarskim radovima u javnosti 1907. godine, i to u Sarajevu.²⁰ Pažnju privlači podatak da je sredinom te godine u Sarajevu priredio izložbu Gabriel Jurkić, i to prije nego što je otpočeo studiranje na likovnoj akademiji. »Sarajevski List« je, naime, u julu te godine objavio noticu prema kojoj je u Sarajevo stigao »mlad slikarski kandidat Gabro Jurkić rodom iz Livna, koji je u profesorâ Čikoša i Crnčića u Zagrebu učio crtati i slikati, te se sprema na prelaz u akademiju« i »u zgradici bivše Tehničke škole izložio poveći broj svojih crtarija i skica«. Prema istim informacijama, bilo je predviđeno da navedena izložba Jurkićevih radova bude otvorena 5 dana — od 10. do 15. jula te godine.²¹ »Sarajevski List« je preporučio »mladog kandidata umjetnosti« pažnji svojih čitalaca »da ga svojom posjetom potpomognu«.²² A »Hrvatski Dnevnik« je registrovao, sa svoje strane, održavanje ove izložbe kratkom noticom u kojoj je rečeno da

¹⁸ Srškićev otac Stjepo bio je trgovac u Sarajevu.

¹⁹ »Bosanska Vila«, Sarajevo, 28. II 1902, br. 4, str. 80, »Čitulja«.

²⁰ »Sarajevski List« je pod naslovom »Umjetnička izložba« registrovao održavanje izložbe koju je u prostorijama Društvenog doma u Sarajevu priredio od 30. maja do 5. juna 1907. Sreten Obradović, koji je čitaocima lista predstavljen kao živopisac iz Brčkog (»Sarajevski List«, Sarajevo, 2. VI 1907, br. 65, str. 3, »Mali vjesnik«).

²¹ »Sarajevski List«, Sarajevo, 10. VII 1907, br. 81, str. 3, »Mali vjesnik«.

²² U jului 1907. godine »Sarajevski List« je registrovao održavanje umjetničke izložbe akademika slikara Janovskog i Klajnmondove u prostorijama Društvenog doma u Sarajevu (»Sarajevski List«, Sarajevo, 30. VI 1907, br. 77, str. 2, »Mali vjesnik«). A »Srpska Riječ« je objavila vijest da se ta izložba produžuje do 1. jula »na sveopće zahtijevanje publike, zbog krasne slike 'Guslar', koja je prava atrakcija izložbe slika ovdašnjih umjetnika Janovskoga i Klajnmondove« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 28. VI (9. VII) 1907, br. 138, str. 3, »Domaće vijesti«]. Isti list je prethodne godine napisao da je »češka umjetnica gdica Lj. Klajnmondova« »bez sumnje jedna od najboljih umjetnika, koji do danas dodoše u Sarajevu« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 16. (28) X 1906, br. 151, str. 4, »Domaće vijesti«].

»slikar Gabriel Jurkić iz Livna, učenik zagrebačkih umjetnika, predaje izložbu svojih slika i studija«.²²

Dva mjeseca kasnije, sarajevska »Srpska Riječ« će najaviti slikarsku izložbu trojice »Prosvjetnih« stipendista,²⁴ studenata Slikarske akademije u Pragu — Pere Popovića,²⁵ Tadora Švrakića i Branka Radulovića — kao prvu izložbu »sinova naše domovine«.²⁶ Nju će najaviti i banjalučka »Otdažbina« i mostarski »Narod«.²⁷ Na ovu izložbu, otvorenu 15. septembra 1907. u sali Srpske škole u Sarajevu, osvrnuće se i »Sarajevski List«, a o njoj će »Srpska

²² »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 10. VIII 1907, br. 154, str. 5, »Gradske vijesti«.

²⁴ U godišnjem izvještaju, podnesenom na redovnoj godišnjoj skupštini Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjeta« 4. juna 1906. godine, stoji, pored ostalog, i da su odredene stipendije Pere Popoviću 800 kruna (10 mjeseci po 80 kruna), Todoru Švrakiću 700 kruna (10 mjeseci po 70 kruna) i Branku Raduloviću 600 kruna (10 mjeseci po 60 kruna) (»Prosvjeta«, Sarajevo, 1. I 1907, god. I, br. 1, str. 9).

²⁵ Banjalučka »Otdažbina« je sredinom 1907. godine objavila noticu da je »naš prijatelj i daroviti srpski umjetnik g. Pero B. Popović, rodom iz Prijedora«, završio te godine svoje umjetničke studije na Slikarskoj akademiji u Pragu i da je tom prilikom »odlikovan za svoje umjetničke radeve prvom nagradom od 200 kruna« (»Otdažbina«, Banjaluka, 20. VII 1907, br. 6, str. 3, »Domaće vijesti«).

²⁶ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 1. (14) IX 1907, br. 189, str. 4, »Domaće vijesti«.

²⁷ »Otdažbina« je najavila otvaranje ove izložbe u notici pod naslovom »Umjetnička izložba«: »Naši mladi i daroviti studenti na Slikarskoj Akademiji u Pragu g. g. Pero B. Popović, Todor Švrakić i Branko Radulović izložite, kako čujemo, u Sarajevu svoje dačke radeve i to će biti prva ekromna izložba domaćih sinova, koji svojim raznovrsnim talentima mnogo obećavaju. Upravni Odbor »Prosvjete« učinile sve prethodne pripreme za ovu simpatičnu i interesantnu izložbu« (»Otdažbina«, Banjaluka, 31. VIII 1907, br. 12, str. 1, »Književnost i Umjetnost«).

»Narod« je, sa svoje strane, najavio ovu izložbu u dva navrata. U notici pod naslovom »Izložba slika« »Narod« piše da će društvo »Prosvjeta« prirediti u Sarajevu »jednu malu izložbu slika, koje su izradili trojica mjezinih stipendista« Popović, Švrakić i Radulović. »O slikama se povoljno izrazio poznati slikar i direktor pratičke slijgarske škole g. Vlaho Bukovac. Slika će biti na broj 70, većinom pejsaža iz Bosne i Hercegovine i razni portreti. Ujedno je »Prosvjeta« odredila svakom po 150 kruna, da bi mogli izraditi još neke stvari i pripremiti izložbu. Nadamo se da će ova mala izložba biti doista interesantna i da će pružiti sarajevskoj publici prilično uživanja.« (»Narod«, Mostar, 4. VIII 1907, br. 30, str. 3, »Domaće vijesti«.) U notici pod naslovom »Izložba slika u Sarajevu« »Narod« ponavlja podatak iz prethodne notice da će se na izložbi u Sarajevu izložiti oko 70 slika, pa dodaje »nadati se je da će sarajevska publike posjetiti mnogobrojnu izložbu naših mladih umjetnika. Radi posjete neće se kajati, jer će doista imati prilike viditi nekoliko veoma lijepih radeva, o kojima se slavni slikar i njegov profesor g. Vlaho Bukovac veoma poboljšano i laskavo izrazio. Jedan dio od čistog prihoda opredijeljen je za društvo »Prosvjetu« — završio je ovaj mostarski list svoju drugu noticu o otvaranju pomenute slikarske izložbe u Sarajevu. (»Narod«, Mostar, 5. IX 1907, br. 38, str. 1, »Domaće vijesti«.)

Riječ« pisati u nekoliko navrata. U notici pod naslovom »Slikarska izložba« »Sarajevski List« piše da su »naši mladi studenti slikarske akademije u Pragu« Popović i Švrakić iz Prijedora i Radulović iz Mostara izložili na pomenutoj izložbi »svoje slike, 51 komad, studije muških i ženskih glava, motive iz prirode, aktove, portrete i skice«. »Ova se izložba« — piše »Sarajevski List« — »vrlo lijepo prezentira. Sva tri mlada studenta su učenici čuvenoga majstora Vlaha Bukovca, sva tri dokazuju u svojim radovima, da su ne samo daroviti, nego da su i vrlo marljivo studirali.« Konstatovavši da su to očvidno »vrijedni učenici čuvenog umjetnika, kojima predstoji lijepa budućnost, ako se i dalje budu usavršavali«, »Sarajevski List« zaključuje svoje pisanje ovim riječima: »Radujemo se ovoj izložbi u toliko više, što su to naši domaći sinovi, ako se ne varamo prvi akademičari, te preporučujemo našoj obrazovanoj publici, da posjeti ovu vrijednu malu izložbu, koja će do Nedjelje trajati, te da tijem u nekoliko potpomognu mlade izložitelje. Jer slaba je prilika, da će oni ove svoje slike moći da prodadu u Sarajevu.«²⁸

»Srpska Riječ« je o ovoj izložbi objavila tri notice — 13, 14. i 19. septembra — sve tri pod naslovom »Izložba slika«. U ovoj posljednjoj, objavljenoj u vrijeme trajanja izložbe, »Srpska Riječ« piše, pored ostalog, i da »ovu izložbu treba posjetiti tim više, što je to prva slikarska izložba, koju priređuju umjetnici, sinovi ovih zemalja, a i čist prihod ide u korist 'Prosvjete', koju mi svi rado pomažemo.« »Kako smo izvješćeni, izložba se slabo posjeće, što dokazuje, da smo nemarni i da nas ne interesuje napredak naših domaćih mladih umjetnika, što svakako nije u redu. Pošto će slike biti izložene još do nedjelje, to se nadamo, da će svaki Sarajlija posjetiti ovu izložbu i time dokazati, da ga veseli napredak naših umjetnika i da zna cijeniti lijepu umjetnost«²⁹ — završava »Srpska Riječ« ovu svoju noticu.

Poslije zatvaranja izložbe »Srpska Riječ« je pod naslovom »Slikarska izložba u srpskoj školi« objavila duži prikaz ove zajedničke izložbe Pere Popovića, Todora Švrakića i Branka Radulovića.³⁰ Autor ovog prikaza, potpisani sa »Mirkom«, nije se u prikazu uopšte osvrnuo na posjetu izložbi, iz čega se može, sa priličnom dozom vjerovatnoće, izvući zaključak da citirani apeli i »Srpske Riječi« i »Sarajevskog Lista« nisu naišli na dovoljan odjek u sarajevskoj publici. »Skromno i čedno, bez šarmantske reklame, kakvu smo naviknuli čitati u ovađašnjem klepetalu naših stranaca, otvorioše izložbu tri mlada sina naše domovine, 'Prosvjetini' pitomci«, — piše autor prikaza — »a

²⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 20. IX 1907, br. 112, str. 2, »Mali vjesnik.«

²⁹ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 6. (19) IX 1907, br. 193, str. 3, »Domaće vijesti.«

³⁰ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 11. (24) IX 1907, br. 196, str. 2—3, »Domaće vijesti.«

moramo odmah reći, da smo ostali zapanjeni, gledajući odraz duše naših sinova...« »Na prvi pogled možeš opaziti, da su to učenici slavnoga Bukovca, da uče po njegovoj maniri.« »Na radovima se opaža uticaj učiteljev, a predjeli su zaostali iza figuralnih studija;

Gabriel Jurkić

ali moramo uzeti u obzir, da dvojica studiraju 3, a Radulović tek 2 godine — te nas ta kratkoća vremena uvjerava, da će to biti do stojni učenici svoga učitelja.« Pošto je dao svoje mišljenje o kvalitetu pojedinih radova svakog izlagača posebno, autor je završio svoj prikaz izložbe ovim riječima: »Lijepa je pojava, što su radove zajednički izložili i tako udarili početak slikarskom udruženju u našoj domovini, te se nadamo, da će oko sebe okupiti i ostale sinove naše

domovime, koji doprinose žrtvu boginji umjetnosti na drugim akademijama, te nas maskoro iznenaditi sa većom izložbom.³¹

Osim navedenog prikaza, objavljenog u »Srpskoj Riječi«, u sarajevskoj štampi nije publikovan nijedan drugi osvrt na ovu slikarsku izložbu. Interesantno je da izložbu nije registrovala ni »Bosanska Villa« a ni glasilo Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjeta«, mada je iz svih citiranih podataka vidljivo da je »Prosvjeta« imala udjela u organizovanju slikarske izložbe svojih triju stipendista, o čemu je mostarski »Narod«, najavljujući izložbu, donio najviše podataka. U vjerodostojnost tih podataka se me može sumnjati kad se zna da je »Narod« uredivao Risto Radulović, brat jednog od trojice izlagачa. Iz tog aspekta viđena, zasluguje pažnju i »Narodova« u obje notice izražena informacija o broju slika koje su bile predviđene za izlaganje u Sarajevu. Vjerovatno je da su izlagaci u posljednjem trenutku izvršili nešto uži izbor slika za ovu izložbu od prvobitno zamišljenog, jer su se na izložbi umjesto sa 70 pojavili sa 51 slikom, kako se to vidi iz pisanja »Sarajevskog Lista« i »Srpske Riječi«. A to, opet, govori na određen način da ova tri mlada slikara mislu bila lišena sluha za kritički pristup svojim radovima uoči njihovog prezentiranja u javnosti.

Kao prva izložba slikarskih ostvarenja pripadnika prve generacije likovnih umjetnika iz Bosne i Hercegovine, priredena još u vrijeme njihovog studiranja na jednoj od najrenomiranih slikarskih akademija u Evropi,³² ova zajednička izložba Pere Popovića, Todora Švrakića i Branka Radulovića ima mesumnjivo vidno mjesto u kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine. U dosadašnjoj literaturi dovoljno je istaknut njen značaj za dalji razvoj likovnog stvaralaštva u ovim krajevima.³³ Za formiranje likovne kritike u sarajevskoj štampi ona ima poseban značaj. Ona je bila povod da se u

³¹ Ibidem.

³² U toku nastavka svojih studija u Pragu Branko Radulović će se, osim slikarstvom, u znatnoj mjeri zanimati i muzikom, što se vidi i iz nekolikih njegovih tekstova, objavljenih u mostarskom »Narodu«.

³³ »Ova izložba, koja je otvorena bez dovoljno najava od strane njenih autora i postrebe pažnje domaće publice u Sarajevu, prošla je i u javnosti i u štampi prilično nezapaženo. Bilo je svakako objektivnih razloga koji govore da se tada njen značaj i nije mogao potpuno sagledati. Međutim, danas ona znači takav kulturni događaj od kojega zapravo počinju da se broje izložbe domaćih umjetnika u Bosni i Hercegovini. Ova izložba otvorila je tako novu stranu u kulturnoj istoriji. To što je ona bila više manifestaciona nego jednog jačeg umjetničkog dometa, ili što ju je posjetio mali broj ljudi, nije uopšte toliko važno. Ostaje činjenica, a to je bitno, da je naša domaća inteligencija počela da djeluje, da stvara na umjetničkom polju. Rijetki dotadašnji pokušaji da se otvoriti izložba nekog našeg slikara završavali su se u izložima knjižara ili u skromnim prostorijama neke radnje. Izložba trojice naših slikara studenta Praške akademije bila je, dakle, prva organizovana izložba u Sarajevu sa određenom namjerom, sa zadatkom koji je ona potpuno izvršila.« (Sida Matjanović: Branko Radulović, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1960, str. 18.)

sarajevskoj štampi, u »Srpskoj Riječi«, pojavi i prva kritika jedne izložbe slikara iz Bosne i Hercegovine. Naredne slikarske izložbe, priređene u Sarajevu do izbijanja prvog svjetskog rata, izoštice u jačoj mjeri kritičarska pera. A to će, sa svoje strane, doprinijeti daljem razvoju likovnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini bez obzira na uočljivu činjenicu da su neki od tih napisa bili primjetno opterećeni neskrivenim naporima njihovih autora da te svoje tekstove isforsirano uklope u atmosferu prilično zatrovanih odnosa koji su tada, kako se vidi iz brojnih polemički intoniranih novinskih članaka, vladali među pojedinim nacionalnim grupacijama u Bosni i Hercegovini, u ono vrijeme vidno diferenciranim u ojekupnom javnom životu, što nije ostalo bez odraza i na ovu oblast umjetničkog stvaralaštva i njeno mjesto u tom životu. Treba, međutim, konstatovati da u suočenju opšteg bilansa svih tekstova o slikarskim izložbama koji su se pojavili na stranicama sarajevske štampe u navedenom vremenskom razdoblju tako intonirani napisi nisu imali dominantnu poziciju, čak ni u onim listovima u kojima su bili publikovani takvi napisi. Praćenje daljeg pisanja sarajevske štampe pružće, kao što će se vidjeti, sasvim dovoljnu osnovu za izvođenje takvog zaključka.

Od izložbe slikarskih radova Pere Popovića, Todora Švrakića i Branka Radulovića, održane u Sarajevu u septembru 1907. godine, do velike kolektivne izložbe Gabriela Jurkića, priređene u glavnom gradu Bosne i Hercegovine u oktobru 1911. godine, u sarajevskoj štampi nije registrovano održavanje nijedne slikarske izložbe u ovom gradu. »Srpska Riječ« je, međutim, objavila 1910. godine pod naslovom »Pomožimo svoga!« noticu o održavanju Švrakićeve samostalne izložbe u Prijedoru. Obavještavajući svoje čitaocе o tome da »naš mladi umjetnik Todor Švrakić, apsolvent slikarske akademije u Pragu, priređuje u svom rodnom mjestu Prijedoru« svoju slikarsku izložbu, »Srpska Riječ« piše da Švrakić »nije mašoj publici nepoznat« i da je još kao dak izšao 1907. godine »sa svojim radovima prvi put pred javnost na 'Prosvjetinoj' izložbi u Sarajevu«. List upućuje apel publici da posjeti ovu izložbu i otkupi Švrakićeve rade.³⁴

U istoj rubrici »Srpska Riječ« je objavila uskoro i noticu o održavanju vajarske izložbe Branka Deškovića u Sarajevu u septembru 1910. godine. Notica sadrži i podatak da je Dešković izložio na toj izložbi svoje vajarske rade koje je izvajao u Sarajevu. »Ne samo cilj ove izložbe već i njena istinska velika umjetnička vrijednost zasluguje da je što više naših građana pohode« — završila je

³⁴ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 27. VIII (9. IX) 1910, br. 186, str. 3, »Domaće vijesti«.

»Srpska Riječ« ovu svoju noticu.³⁵ Održavanje Deškovićeve vajarske izložbe registrovali su i neki drugi sarajevski listovi.

A »Sarajevski List« je u jednoj svojoj notici iz iste godine započeo da je Glavni odbor Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjeta«, koji je, kao što je poznato, bio pristupio izgradnji velike društvene zgrade, stvorio »hvale vrijedan zaključak, da 'Prosvjetin dom' ukrasi vajarskom grupom, koja će simbolično prikazivati ovo društvo«. Na konkurs je, prema pisanju »Sarajevskog Lista«, prisjelo više vajarskih osnova od kojih je kao najuspjelija prihvaćena osnova akademskog vajara Miše Stevića koji se, došavši iz Amerike, nastanio u Sarajevu. »Sarajevski List« piše da je autor izradio pomenutu vajarsku osnovu »sa mnogo umjetničkog čuvstva i razumijevanja« i da je »ovaj teški problem doista uspješno riješio«.³⁶

Izložba slikarskih radova Gabriela Jurkića, održana u Sarajevu u oktobru 1911. godine, predstavljala je značajan događaj u kulturnom životu glavnog grada Bosne i Hercegovine kako po broju radova koje je na njoj izložio ovaj mladi likovni umjetnik tako i po publicitetu koji je njenom održavanju dat u sarajevskoj štampi. Prve podatke o pripremanju Jurkićeve izložbe u Sarajevu objavila je »Hrvatska Zajednica« u dva napisana, publikovana u aprilu i maju 1911. godine. Autor prvog, potpisana sa »Eugen«, samo je uzgred pomenuo u svom napisu »Mladi bosanski slikar Gabrijel Jurkić« da će Jurkić prirediti izložbu u Sarajevu.³⁷ U drugom je izložba pomenuta već u samom naslovu (»Izložba hrv. slikara u Sarajevu«). Njegov autor, potpisana sa »Gj«, najavljuje izložbu i već oglasila za otkup slikarskih radova sa te izložbe.³⁸ Prezentiranje Jurkićevih

³⁵ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 1. (14) IX 1910, br. 190, str. 3, »Domaće vesti«.

³⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 24. XII 1910, br. 306, str. 2, »Mali vjesnik«.

³⁷ »Već možemo u javnosti govoriti o tom našem prvom slikaru, koji je rodom iz Livanja; on je uprav ovih dana stupio pred javnost.«

U paviljonu njemačkih umjetnika 'Secession', gdje je smještena ovo-godišnja proljetna izložba, nalazi se i jedina njegova slika 'Bukova šuma u ljetu'. A nalazi se među slikama i umjetninama ponajboljih majstora cijelokupne Austro-Ugarske, pa dapače i mnogih drugih inozemnih zemalja. To je pobeda njegova kista! I prvi uspjeh! Izložbeni jury naime pripušta samo uspjele stvari, kao što je i naravno: radi se o ugledu. To je možni dokaz, da Jurkićeve slike podnose svaku kritiku.« (»Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 26. IV 1911, br. 32, str. 2.)

³⁸ Autor ovog napisu, datiranog u Beču 9. V 1911, naglašava da je više puta vidio »sve Gabrielove slike«, čiji broj fiksira na 240 (»Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 17. V 1911, br. 38, str. 1—2, »Podlistak«).

Zanimljivo je da isti list u nepotpisanim napisima »Sarajevski umjetnici. Münchenska škola« donosi i podatak o pripremanju zajedničke izložbe slikara Karla Milića i Petra Šaina i vajara Roberta Jeana u Sarajevu (»Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 14. VI 1911, br. 46, str. 102, »Podlistak«).

radova sarajevskoj publici najavljeno je i na stranicama lista »Bosnische Post«, i to u trima kratkim novinskim noticama, objavljenim 11. i 29. septembra i 4. oktobra te godine. »Hrvatska Zajednica« je krajem septembra objavila članak dra Vladimira Dvornikovića »Prva veća umjetnička izložba u Sarajevu«,³⁹ a uoči otvaranja izložbe kratku noticu.⁴⁰ »Hrvatski Dnevnik« je najavio održavanje Jurkićeve izložbe dužim napisom, publikovanim u rubrici »Podlistak«.⁴¹ Autor napisu, potpisani sa »K. P.«, naglasio je da je Jurkić, bosanski Hrvat, rijetka pojava »u našim slikarskim krugovima« i da ga odlikuju »tri osobita svojstva: veliki talenat, veliki mar i velika tehnička sprema«. Jurkić je, piše autor ovog napisu, »osamiljen u povijesti umjetnika pogledom na njegovu plodnost. U dvije godine stvorio je oko 500 raznih, vrlo uspjelih slika i crteža«. Autor napisu naglašava da Jurkić »nije plodan samo u jednom, već se lača svih grana slikarstva sa uspjehom. On je portretista, voli paysage itd, a radi olovkom, perom, uljenim i vodenim bojama«. A »Sarajevski List« je, najavljujući ovu izložbu, konstatovao da Jurkić izlaže »oko 350 svojih umjetničkih radova, od kojih svaki nosi nešto nama poznato, nešto iz krajeva naše domovine ili iz naše prošlosti«. »Sarajevski List« je izrazio mišljenje da je Jurkić, »sudeći po njegovim radovima, mlad talent, koji obećava, da će postići veće uspjehe« i da je njegovo izlaženje pred sarajevsku publiku »prva izložba umjetnika Bosanca na rođenoj tlu gradi«.⁴² U istoj notici se nalazi i podatak da je za organizovanje Jurkićeve izložbe formiran odbor, sastavljen »od uglednih lica svih vjera«.⁴³ Sastav ovog odbora i broj njegovih članova govore na određen način o značaju koji je u Sarajevu dat ovoj slikarskoj izložbi.

Jurkićeva izložba je otvorena 8. oktobra 1911. godine, gotovo punih šest mjeseci poslije objavljivanja prvog novinskog napisu koji ju je najavio. Iz izvještaja »Sarajevskog Lista« je vidljivo da je izložba otvorena u sporednim prostorijama Društvenog doma⁴⁴ »u prisustvu velikog broja otmjene publike«⁴⁵ sa poglavatom zemlje

³⁹ Dvorniković tvrdi da će Jurkić izložiti u Sarajevu 280 radova (»Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 27. IX 1911, br. 76, str. 1—2, »Podlistak«).

⁴⁰ »Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 7. X 1911, br. 79, str. 3.

⁴¹ U pomenutom napisu se nalaze i biografski podaci o Gabrielu Jurkiću (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 5. X 1911, br. 224, str. 1—2, »Podlistak«).

⁴² »Sarajevski List«, Sarajevo, 7. X 1911, br. 217, str. 3, »Mali vjesnik«.

⁴³ Poimenovan spisak članova pomenutog odbora, sastavljen abecednim redom, objavila je »Srpska Riječ«. Odbor je sačinjavalo 38 lica [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 22. IX (5. X) 1911, br. 192, str. 3, »Domaće vijesti«]. Spisak članova odbora je objavljen i u još dva sarajevska lista (»Boenische Post«, Sarajevo, 4. X 1911, br. 227, str. 4, »Tagesneugkeiten« i »Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 7. X 1911, br. 79, str. 3).

⁴⁴ U »Naprekovom kalendaru za 1912. godinu objavljene su tri fotografije sa Jurkićeve izložbe u Sarajevu.

⁴⁵ »Sarajevski List«, Sarajevo, 10. X 1911, br. 219, str. 3, »Mali vjesnik«.

Oskarom Potiorekom na čelu.⁴⁶ Na otvorenju izložbe je govorio profesor Ljudevit Dvorniković, dok je lično Potiorek proglašio izložbu otvorenom. Vjerovatno se toj činjenici, kao i prethodno izvršenim pripremama, ima u znatnoj mjeri zahvaliti što je došlo do prilično dobre posjete ovoj izložbi. A to se jasno vidi iz pisana sarajevske štampe. Tako »Srpska Riječ« i »Večernji Sarajevski List« registriru vijest da je Jurkićevu izložbu posjetilo za prvih nedjelju dana trajanja izložbe oko 400 lica.⁴⁷ Do organizovanja kolektivnih posjeta izložbi od strane sarajevskih srednjih škola, broj posjetilaca je iznosio oko 600 lica.⁴⁸ Konačan bilans u ovom pogledu fiksirao je »Večernji Sarajevski List« poslije zatvaranja izložbe utvrđivši da je izložbu posjetilo 1.240 lica, ne uраčunavši u taj broj kolektivne posjete daka sarajevskih srednjih škola. Isti list je objavio i podatak da je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu otkupila sedam Jurkićevih slikarskih radova.⁴⁹ A to je sve, i posjeta izložbi i otkupljeni radovi, predstavljalo nesumnjiv uspjeh autorov.

Osim i brojnih kraćih napisa o Jurkićevoj izložbi, objavljenih u sarajevskim listovima (»Hrvatski Dnevnik«, »Sarajevski List«, »Hrvatska Zajednica«, »Srpska Riječ«, »Bosnische Post« i »Večernji Sarajevski List«) uoči otvaranja izložbe ili za vrijeme njenog trajanja, u sarajevskoj štampi su se pojavili i širi osvrti na ovu slikarsku izložbu. Prvi kritički intoniran osvrt je objavila »Srpska Riječ«. Pod naslovom »Kolektivna izložba G. Jurkića« osvrt je publikovan u rubrici »Podlistak« i potpisana sa »T. S. Š.« (Todor S. Švrakić). Autor osvrta na početku izražava mišljenje da se »po silnoj reklami koja je učinjena za ovu prvu umjetničku izložbu u Sarajevu«⁵⁰ očekivao umjetnik, »ali se pokazalo drugačije«. »Ko imalo razumije umjetnost« — piše Švrakić — »i zna promatrati umjetnička djela, među ovih 355 komada neće naći ni jednog umjetničkog djela. Na svakom komadu se vidi jedan početnik, koji treba još mnogo da studira, pa tek onda da izade pred publiku« — smatra autor ovog osvrta, zaboravljajući da je i sam, kao student likovne akademije, izlazio pred istu sarajevsku publiku, pa, kon-

⁴⁶ »Nešto nas se pri ovoj prvoj posjeti ipak neugodno dojimo. Osim par virilišta vidjesmo među prisutnima samo jednog narodnog zastupnika. Barem su mogli doći Hrvati. Isto tako slabo bijaše zastupana štampa.« (»Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 11. X 1911, br. 80, str. 3, »Književnost i umjetnost«.)

⁴⁷ »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 16. X 1911, br. 224, str. 2, »Gradiske novosti«.

⁴⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 21. X 1911, br. 229, str. 2, »Mali vjesnik«.

⁴⁹ »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 30. X 1911, br. 236, str. 2, »Gradiske novosti«.

⁵⁰ Do publikovanja ovog Švrakićevog osvrtu sarajevska štampa je objavila 18 što dužih što kraćih napisa o Jurkićevoj izložbi (»Hrvatska Zajednica« 5, »Bosnische Post« 7, »Srpska Riječ« 2, »Hrvatski Dnevnik« 1, »Sarajevski List« 2, »Večernji Sarajevski List« 1).

statujući da se Jurkiću ne može poreći talent, dolazi do zaključka da bi Jurkić »vrlo dobro učinio kad bi se ograničio na jednu sliku, na manji broj predmeta i da se sa više volje dade na dublju studiju«.⁵¹

Na ovaj Švrakićev osvrt, objavljen u »Srpskoj Riječi«, vehem entno je reagovao sarajevski »Hrvatski Dnevnik« u napisu pod naslovom »Kritika naše bratije«. U ovom nepotpisanom napisu se na početku kaže da u »Srpskoj Riječi« piše o Jurkićevu izložbi »jedan nedoučeni slikar,⁵² koji — uzgred budi rečeno — otvara i nekakvu umjetničku školu u Sarajevu«,⁵³ pa se zatim iznose razlozi ovakvog reagovanja »Hrvatskog Dnevnika« na Švrakićev osvrt. »Ne bi se ni osvrtali na ovu nezrelu pisaniju, u kojoj vrve najpri-mitivnije stilistične i stvarne pogreške, kad bi ovo bio istom prvi put, da u štampi naše ljubazne braće diktira jedna prosta šovini-stička strast i 'bratinski' jal srpsku kritiku hrvatske umjetnosti.« Primajući Švrakićev osvrt, publikovan u »Srpskoj Riječi«, u takvom svjetlu, »Hrvatski Dnevnik« je, nasuprot citirancu Švrakićevom mišljenju, istakao umjetničku vrijednost Jurkićevu naglasivši da je od 400 novih slikara jedini Jurkić pripušten kao izlagач na godišnju izložbu bečkih secessionista, pa je, pozavavši se na Bukovčevu mi-

⁵¹ »Male studije ruku i glava odaju slikara koji se ne trudi da nam iznese one fineze i mekotu koje obično oko ne vidi u prirodi. Mnoge od njih nisu nizko za izložbu. Školske studije, gdje se slikar pridržavao strogo pri-rode, mogle bi pokazivati da ima smisla za proporciju ali zbog tvrdice crta su otporne. U većim slikama ili bolje reči u polušajima gdje se umjetnik može odvajati od upilja drugih, gosp. Jurkić je sa svim slab, kao u crtežu tako i u bojama i perspektivi. Vrlo se dobro osjeća, da se kod njega ne mogu sastati dvije dobre strane, koje svaki slikar mora imati. Na pr. ako je posve-ćeno više pažnje crtežu, boja je slaba ili obratno, ako opet gdjegod donekle uspije da pripoji onu drugu stranu, perspektiva je slaba ili je do skrajnosti tvrdja. Kompozicija u skicama iz bosanske istorije i na nekim ostalim slikama ne bi bila loša ali sudeći po svršenim slikama čije kompozicije u skici nijesu hrđave, može se zaključiti da umjetnik ne bi bio dobar slikar.« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 9. (19) X 1911, str. 2, »Podlistak«.]

⁵² »Taj nemoćni epigon, mjesto da sam izradi makar jednu dobru stvar i izade s njom u javnost, okomio se svom srdžibom svoje nemoći na Jurkićevu izložbu od 335 djela. Međutim razumijemo gospodinovu uzrujanost. Zašto ga kao ljudi, a voljeli bismo, da mjesto ovoga načina izabere sigurniji i bolji, kako će pomoći svome plemenu. Neka se ugleda u Jurkića, neka barem sam sa sobom bude iskren, pa će priznati, da može mnogo od njega naučiti. Neka študira i radi, pa ako baš šta i ne stvor, barem će moći gledati slike s isku-stvom i znanjem. Onda ne će sipati neupućenom svijetu lug u oči frazirajući o svjetlosti, plastici, maniru i perspektivi i onako diletantски — ili zlobno — pisati o pojedinim slikama.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 23. X 1911, br. 239, str. 3, »Umjetnost«.)

⁵³ »Srpska Riječ« je pod naslovom »Umjetnička škola« obavijestila svoje čitaocе da će akademski slikar Todor S. Švrakić otvoriti u jesen 1911. godine privatnu umjetničku školu u Sarajevu sa dnevnim kursom za crtanje i ve-černjim kursom za stilizaciju cvijeća [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 28. IX (11. X) 1911, br. 197, str. 3, »Domaće vijesti«].

šljenje o Jurkiću kao umjetniku,⁵⁴ smatrao potrebnim da održi lekciju uredniku »Srpske Riječi« i preporuči mu »da se u interesu objektivnosti, koja nam treba, barem kad se piše o umjetnosti, koja ne ulazi u politiku — ako je ikako moguće, drži neke mjeru pravednosti, pa da o tome pouči i svoje suradnike.⁵⁵ To je u interesu optege glasa naše lokalne štampe«⁵⁶ — zaključuje »Hrvatski Dnevnik«. Na Švralićev osvrt je reagovala zatim u sličnom tonu i »Hrvatska Zajednica« jednom nepotpisanom noticom.⁵⁷

Tri dana poslije objavljivanja navedenog napisa »Hrvatski Dnevnik« je publikovao opsežan prikaz pod naslovom »Umjetnička izložba Gabrijela Jurkića«. Autor ovog prikaza, potpisom sa »Dr. S. P.« (vjerovalno Dr Srećko Perišić), pravi na početku paralelu između položaja hrvatskog umjetnika u Hrvatskoj i u Bosni za koju kaže da je »najromantičnija hrvatska zemlja po svojoj prošlosti«,⁵⁸ izvlačeći iz te paralele zaključak na četu ovog posljednjeg. Posmatrajući Jurkićevu izložbu prevashodno iz tog aspekta, autor izražava mišljenje da »zato ovaj prvi pokušaj, prije i poslije okupacije, prvi pokušaj jedne kolektivne umjetničke izložbe, znači mnogo, znači jedan silni, zamašni napredak«. »Kolektivna umjetnička izložba Gabrijela Jurkića znači još nešto. Ona nosi na sebi oznaku hrvatske

⁵⁴ »Kako smo informirani, u ovogodišnju izložbu bečke Secesije javilo se je više od četiri stotine novih imena, ponajviše njemačkih, a kako je bilo mnogo slika od poznatoga Rolla, nije se mogla primiti ni jedna stvar od novih slikara (koji nisu prije izlagali u Secesiji), samo je od 400 novih slikara jedini Jurkić ušao u izložbu. Ovo ma utječu g. kritičaru. Neka mu bude drugom utjecahu izjava slavnog našega Bukovca, profesora prakse slikarske akademije, koji je — kako čujemo — bio profesor i ovome gospodinu, koji sa toliko autoritativnosti piše kritiku. Kad je Bukovac u Dubrovniku vido neke radove našega Hrvata — Bošnjaka, rečko je: 'Jurkiću proričem sjajnu budućnost.' Ovoliko neka bude dosta.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 23. X 1911, br. 239, str. 3, »Umjetnost«.)

⁵⁵ »Srpska Riječ« nije reagovala na ovaj napis, objavljen u »Hrvatskom Dnevniku«. Istog dana kad je objavljen citirani napis »Hrvatskog Dnevnika« »Srpska Riječ« je donijela svoju treću noticu o Jurkićevoj izložbi. U njoj je rečeno da »posjeta ove umjetničke izložbe u Sarajevu broji od otvorenja do danas oko 600 posjeta.« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 10. (23) X 1911, br. 207, str. 3, »Domate vijesti.«]

⁵⁶ »Kako smo izvješteni, Jurkić će ovu izložbu premijeti u Zagreb i u Beč. Upozorujemo na ovo gospodu oko 'Srpske Riječi'. Neka se barem nadaju, da će im tudimsko kritika donijeti sjajnih dokaza proročanskog duha gosp. 'S.'« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 23. X 1911, br. 239, str. 3, »Umjetnost«.)

⁵⁷ »Hm! kako bi bilo da Jurkiću svjetujemo, neka bi sa ovo neštvo svog talenta, koji se nije mogao razviti na bečkoj akademiji, počao u Školu glasovitog slikara T. S. Švralića?« — ironično zaključuje »Hrvatska Zajednica« svoj komentar (»Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 25. X 1911, br. 84, str. 2).

⁵⁸ »Mi smo siromasi, da upriličujemo umjetničke izložbe — nemamo ni paviljona, ali zato imamo žandarskih kasarna, nemamo dapače ni kazališta, ali imamo vladinih automobila. Stidljivi smo, da se namećemo Zagrebu, 'interiori' smo, a da bi nas pripustili u bečku 'Secesiju' ili slično. Umjetnik hrvatski rođen u užoj domovini ipak lakše dolazi — ako ne do novca — a ono barem do slave.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 26. X 1911, br. 242, str. 1—2, »Podlistak.«)

kulture. I kad ne bi ništa drugo značila, kad ne bi s kritičnog gledišta bila na visini sličnih izložaba, bilo bi za nas Hrvate dosta to, da je ova prva izložba, izložba Hrvata, sina ove zemlje.«⁵⁹

Pošto je dao kratak pregled pojedinih grupa Jurkićevih izloženih likovnih radova, autor je u zaključku svoga osvrta iznio svoj, kako sam naglašava, impresionistički sud o ovoj izložbi. »Jurkić je umjetnik i to umjetnik bez debate. Falju tu i tamo samostalnosti i slično, ali budućnost je pred njim, koja govori za nj i kojoj on obećaje mnogo. On je umjetnik plastičan i sensalističan, realističan, romantičan; simbolista nije, jer ne zna za školu sjevera, zato 'Nadaljnuc' i 'Vila roda moga' jesu radnje slabijeg kvaliteta, mističan je i tehničar, koloraturista, ali dekorativan; umjetnik sa silom dobrih svojstava, a manje mana. Sreća, što ga Hrvati imaju, a napose što ga ima naša Bosna, jer on je jak primjer naše kulturne snage.«⁶⁰

U istom mjesecu »Hrvatski Dnevnik« će u cijelosti objaviti prijevod članka koji je donio bečki list »Reichspost« pod naslovom »Izložba prvog bosanskog slikara Gabriela Jurkića u Sarajevu« u kojne se nalaze i neki biografski podaci o Jurkiću,⁶¹ a osvrnuće se početkom 1912. godine i na Jurkićevu izložbu u Zagrebu.⁶² Sarajevski list »Bosnische Post« je objavio sedam napisa o Jurkićevoj izložbi u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, među njima i tri duža.⁶³ U jednom od njih je Jurkićeva izložba ocijenjena kao umjetnički događaj prvog reda.⁶⁴

⁵⁹ »Za Bosnu pak suviše uprav ova označka predstavlja se u kvadratnom zamašaju prema ostalim hrvatskim krajevima, gdje su ovakove izložbe česte. Ona znači, da je hrvatska kultura savremena, da smo sudionici razvoja umjetnosti, da smo napredni, da smo narod.« (Ibidem).

⁶⁰ »U katalogu njegove izložbe napisana kritika brata mu, nije partiški običaj — mogla je izostati, jer fraternum est malum non dicere.« (Ibidem).

⁶¹ Jurkić je Hrvat iz Livna u Bosni, imao 25 godina, učio je 2 godine u Zagrebu, a 3 u Beču s podporom bosanske vlaste. Prije toga je bio u tehničici sarajevskoj. On je veoma čedne, ali energetične naravi. Zadužen mu je života, da svrši ciklus iz povijesti Bosne, koji bi opsezao 100 velikih slika.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 30. X 1911, br. 245, str. 3, »Gradske vijesti«.)

⁶² U novici pod naslovom »Jurkićeva izložba u Zagrebu«, objavljenoj poslije zatvaranja pomenute izložbe, »Hrvatski Dnevnik« je publikovao i podatke da je Jurkićevu izložbu u Zagrebu posjetilo 1.500 lica i da je Jurkić prodao 55 slika (25 u Zagrebu, 30 u Sarajevu) u vrijednosti od 15.000 kruna (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 15. I 1912, br. 11, str. 2, »Gradske vijesti«). »Obzorov« duži osvrt na Jurkićevu zagrebačku izložbu karakteriše znatno kritičkiji pristup njenoj ocjeni (»Obzor«, Zagreb, 3. XII 1911, br. 335, str. 1).

⁶³ Prvi je napisala Olga Kernić-Paleš (»Bosnische Post«, Sarajevo, 7. X 1911, br. 230, str. 6), drugi Rudolf Frankenbusch (9. X 1911, br. 231, str. 1—2, »Feljton«), a treći Amélie von Feichtinger (11. X 1911, br. 233, str. 1—2). Redakcija je u napomeni obavijestila čitaoca da je taj osvrt napisan na njen poziv i da je i autorka osvrta slikarka.

⁶⁴ »Die Ausstellung ist ein Kunstereignis ersten Grades. Gabriel Jurkić hat sich in seiner Heimat seinem Volke als Künstler gezeigt und einen Erfolg erzielt, zu dem man ihm dankbar beglückwünschen muss.« (»Bosnische Post«, Sarajevo, 9. X 1911, br. 231, str. 1—2, »Feljton«).

Sa Jurkićeve izložbe u Sarajevu 1911. godine

Osim sarajevskih dnevnih listova, na Jurkićevu izložbu se osvrnuo i časopis »Bosanska Vila«, donoseći iz pera svog saradnika Dimitrija Mitrinovića duži osvrt pod naslovom »Jedna kić-izložba. Kolektivna izložba Gabrijela Jurkića u sarajevskom Društvenom Domu.« Sudeći po nekim mjestima iz pomenuotog osvrtu, Mitrinović ga je napisao poslije publikovanja brojnih napisa o Jurkićevoj izložbi u sarajevskoj dnevnoj štampi, što se bez toga, iz samog datuma pod kojim je izšao taj broj »Bosanske Vile« (30. septembar po starom kalendaru) ne bi dalo utvrditi. »Ta je izložba« — piše Mitrinović na početku svoga osvrtu — »veoma karakteristična za savremeni kulturni momenat u bivšem okupacionsgebitu, i svojim moralnim sadržajem i svojim umjetničkim značenjem. G. Gabrijel Jurkić, mladi slikar Hrvat, Bosanac, sa mnogo više nejake mladine nego mladosti i mnogo više banalne slatkoće nego ličnosti, požurio se i suviše i prenapregnuo se, dovodeći nas do simpatije koja je mnogo više sažaljenje nego divljenje. Jer je, čak i po njegovim slikama sudeći, koje su ili vrlo srednje i slabućke — ni elementarno rđave, izvjesno da on ima duše i da je po malo pjesnik; on ima obilno osjećanje blagosti, mježnosti, milosti, bolećivosti i nije duševno

slijep za kolorističke kvalitete pejzaža i slikarsku interesantnost stvari.⁴⁵

Istakavši da Jurkić nije »bez privlačnosti u cijeloj svojoj duhovnoj pojavi« zbog »dobrostivosti i bolećivosti svoje« i zbog »dobra-namjernosti svoje« što, prema autoru ovog osvrta, »treba naročito naglasiti«, Mitrinović dolazi do zaključka da Jurkić »svojim rado-vima, a naročito njihovom većinom i njihovim detaljima, ni izbliza ne zadovoljava ni tehničkom, da ne kažem ni estetičkom krite iju«. »Prije svega, njegova je izložba kić, i to je jadno. Kić sasvim, po-nekad nepodnosivo. Osnovna impresija bi se mogla izraziti ružnim paradoksom: slatka tvrdina, i pod tu osudu moglo bi se svesti sve sitnije karakteristike i osude njegove.«

Izrazivši takvo mišljenje o Jurkićevoj izložbi, Mitrinović je smatrao potrebnim da ukaže i na odnos između sarajevske publike i umjetnika. Pri tome je naročito zamjerio Jurkiću što se »svida svijetu bez jeretičnog ulksusa i nimalo pverznom«. »Jer taj dobri i nesnosni svijet voli kić, pa makar taj kić bio i tvrd i ne spadao u umjetnost. Komplimenti toga svijeta porazni bi bili za jednog umjetnika od solidne ambicije, koji ne ide za slavom bez djela, nego za djelom bez obzira na slavu, za djelom, za izrazom ličnosti svoje i slobodne. Ja iskreno želim g. Jurkiću da mu komplimenti načinjeni u Sarajevu budu posljednji te vrste i da više nikad ne bude cijenio one koji mu ih čine. Jer on nije bez duše i nije bez talenta: blaga milost kolorita biće njegova nota ako se razvije i postane savremen. nota koja ne prolazi mimo srce, i koja i u svojoj mekotii može biti silna« — zaključuje Mitrinović.

⁴⁵ »Da se on nije ovako neozbiljno prenaglio i da, talko, ne čini jadnu impresiju jednog pretrglijie koji sebe vori na besmislen način i koji o sebi ima nedogledno visoko mišljenje on bi, vjerovatno je, u dobroj školi, dobroj i savremenoj, i u dobroj sredini, dobroj i pametnoj, koja bi mu ukazivala više stvarne pažnje nego rasplinuće ljubavlji, mogao čestito naučiti savladavanje materijala slikarskog, i obogatiti se estetičkom i općom kulturnom koja je nužni uslov dispozicije jednog modernog slikara sa umjetničkim pretenzijama. Ovako, imajući nesolidnu ambiciju a nemajući ni tehnički, ni estetički, ni opću kulturu, koja bi tu ambiciju, pored ozbiljnog tretiranja samog sebe, mogla učiniti solidnom, i koja, otuda, donosi rezultat, g. Jurkić je, na žalost, pokazao koliko malo umjetničkog ima na njegovoj umjetničkoj izložbi.«

»Ako bi g. Jurkić htio da spase ono talenta što ima u njemu, i ako bi htio da njegova nesolidna ambicija, koja je danas samilosna, a koja bi sjutra mogla biti smrdečna, pored svega naopakog početka izade iz impotentne mudračke poze na vlastnu uzvišene ljudosti koja daje rezultat: umjetnički izražaj duše slobodnog modernog čovjeka, on bi odmah, sasvim odmah morao da razbijte sve što je načinio, da otmrzne bivšega sebe, da se oslobođi svega pedagoškog i staroslavenskog u sebi i da potraži čudo i strašilo koje se zove: savremeni život, savremena tehnička, savremena estetika. Tako bi morao da prestane biti prerasno pametan i svetački bezgrjeđan. Onda bi on mogao dobro čitati o sebi povoljne kritikе koje nesrazmjerne više znače od povoljne kritike sarajevskih dnevnih listova.« (»Bosanska Vila«, Sarajevo, 30.IX.1911, br. 18, str. 287—288, »Ocjene i prikazi.«)

Na Mitrinovićev osvrt na Jurkićevu izložbu reagovao je profesor Ljudevit Dvorniković jednim dužim napisom, objavljenim u dva broja »Hrvatske Zajednice« pod naslovom »Artističko toljagaštvo. (Jedna pojava 'modernizma' u nas)«.⁶⁶ Polazeći sa pozicija suprotnih Mitrinovićevim u ocjeni umjetničkog djela uopšte, pa i Jurkićevih radova, Dvorniković najprije analizira Mitrinovićev tekst da bi zatim prešao na izlaganje opštih zaključaka, vidljivo nagoviještenih čitaocu već i u samom naslovu napisu. Svrstavši Mitrinovića kao kritičara u kategoriju »umjetničkih terorista«, Dvorniković postavlja pitanje šta zapravo hoće »ti umjetnički teroriste« i na to pitanje daje ovakav odgovor: »Oni hoće, da svijet gleda njihovim očima, a oni i negledaju po nekom pravom umjetničkom osjećaju, oni gledaju samo uz inad ostalom svijetu. Ono, što oni govore o svojim impresijama i pojimanju umjetnosti nije iskreno, ovo je samo težnja, da se istaknu iznad 'mase'. Neka ne misli svijet, da su oni isto, što i ostali. Ima ambicioznih priroda, koje bi rado istupile iz 'utrih staza' pa pokazale, (da) umiju stupati 'novim'. Za ovake 'ženjalne prirode' pričinja se najzgodnije područje umjetnosti. U nauci to neide baš tako lako, tu treba napornog, ozbiljnog rada, i onda se tek uvida, da se u nove puteve nepreskakuje tako lako, jer je kontrola nešto preozbiljna. No na polju umjetnosti može ovakav ženjalni naprednjak odmah odskočiti iz utrenika, a da se ne treba bojati kontrole. Dosta mu je staviti se pod zastavu 'čistog artizma' pa proglašiti ignorantima i glupim filistrima sve one, koji hoće da ga slijede. *I tako je u razvoju modernog umjetničkog života nastala jedna vrsta ljudi, koja hoće da obrazovanom općinstvu našeg društva pod silu oduzme uživanje umjetničkih tekovina našeg prirodnog kulturnog razvoja, pa da mu nameste svoj umjetnički ukus.* A u čem stoji za pravo taj artistički ukus? Na to se može kratko odgovoriti: *U tom, što stoji u oprijeci sa općim ukusom.*«⁶⁷

⁶⁶ »Hrvatska Zajednica«, Sarajevo, 9. XI 1911, br. 87, str. 1—2, »Podlistak«, 11. XI 1911, br. 88, str. 1, »Podlistak«.

⁶⁷ »Jer ako ukus i jest stvar individualnog shvaćanja, ipak se je u kulturnog čovjeka razvilo neko preječno shvaćanje lijepote; ono po kojem će svaki obrazovani čovjek priznati lijepim umjetnine svjetskog glasa. No ovakav artista proglašće ovako shvaćanje filistarstvom. Za njega je umjetnilna ono, što se odlikuje nekim ekstravagancijama, pa makar to bile i smiješne, neestetske, neprirodne i besmislene produkcije. Statua ili slika, koja svojim udovima ili kvrgama na licu više sliči morskom pauku nego čovjeku, slika, koju moraš okretati u sve moguće pozicije, dok odgonetaš, što prikazuje, — veća im je umjetnina, nego li produkt u kom je umjetnik pomognom i ljubavi iznio komad svoga unutarnjeg svijeta ovako, kako ga je iz prirode oko sebe crpio i shvatio. No artista drži, da baš u onom umakaživanju i prenemaganju stoji umjetnička snaga. Kao da je vjerno prikazivanje vanjskih pojava nešto posve lako, a umjetnički ženij, da se očituje u praviljenju načarađe i karakteranju. (Ibidem).

I pored oprečnih mišljenja o kvalitetu izloženih slikarskih radova Gabriela Junkića, koja su se, kao što se vidi iz citiranih tekstova, pojavila na stranicama sarajevske štampe, dnevne i periodične, evidentno je da ova izložba nije u Sarajevu prošla nezapaženo. U tome je štampa, ali ne samo ona, odigrala veoma značajnu ulogu najavljivanjem izložbe, brojnim napisima o izložbi i povremenim registrovanjem broja posjetilaca. Sto se posjete izložbi tiče, ona se može ocijeniti kao veoma dobra, o čemu štampa pruža dovoljno podataka. Broj otkupljenih radova, pisanje bećke štampe o izložbi, kao i prenošenje izložbe iz Sarajeva u Zagreb, spadaju takođe u pozitivan bilans umjetnikov. Jurkićeva izložba je bila, u stvari, prva slikarska izložba jednog likovnog umjetnika iz Bosne i Hercegovine kojoj je u Sarajevu dat znatan publicitet i u štampi i u javnosti uopšte. U poređenju sa zajedničkom izložbom Pere Popovića, Todoru Švralića i Branka Radulovića iz 1907. godine, ona ju je brojem osvrta i drugih napisu u štampi nadmašila u osjetnoj mjeri. Ako je na posjetu izložbi i otkup slika i mogla u određenom smislu uticati Zemaljska vlada (Potiorek je proglašio izložbu otvorenom a Vlada otkupila 7 slika, što nije ostalo bez vidnih reperkusija i na ostale otkupe),⁶⁸ rukovodeći se svakako pri tome prvenstveno razlozima svoje tekuće politike, ta činjenica nije mogla da bude ni od kakvog presudnijeg značaja za pisanje »Hrvatske Zajednice«, »Srpske Riječi«, »Hrvatskog Dnevnika« i »Bosanske Vile« o ovoj slikarskoj izložbi. A ono je, u to nema sumnje, svjedočilo i o daljem razvoju likovne kritike u Sarajevu.

Treća izložba likovnih umjetnika iz Bosne i Hercegovine, ovaj put opet izložba tri mlada slikara, održana je u Sarajevu u septembru 1912. godine.⁶⁹ Bila je to zajednička izložba Jovana Bijelića, Đoke Mazalića i Petra Tiješića. Najavljujući je kao veliku umjetničku izložbu, »Srpska Riječ« je u jednoj kratkoj notici obavijestila svoje čitaoce da su pomenuti »naši najmladi umjetnici« već bili »s uspjehom izlagali na izložbama u Krakovu, Beču, Budimpešti i Biogradu«. Prema istoj notici, »umjetnici su učenici poljskih i mađarskih umjetnika, što izložbi daje interesantniji karakter«.⁷⁰

Dva dana poslije objavljivanja ove notice u »Srpskoj Riječi« donijela je Kočićeva »Otadžbina« noticu pod naslovom »Umjetnička izložba«, koja svojim sadržajem i, posebno, apelom upućenim publiku potpuno odudara od opštег tona, karakterističnog za pisanje sve

⁶⁸ »Večernji Sarajevski List«, Sarajevo, 30. X 1911, br. 236, str. 2, »Gradiske novosti«.

⁶⁹ U 1912. godini sarajevska štampa je registrovala i održavanje izložbe koju su u glavnom gradu Bosne i Hercegovine priredili akademski slikar Rudolf Valić i njegova supruga vajarka Ludvikka Valić (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 15. III 1912, br. 62, str. 3, »Gradiske vijesti«).

⁷⁰ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 9. (22) VIII 1912, br. 132, str. 3, »Sarajevske vijesti«.

ostale sarajevske štampe u tako osjetljivom pitanju kao što je to bio novinski pristup odnosu između likovnih stvaralaca i publike, koji je u sarajevskoj sredini još uvijek bio u formiranju. Konstatovavši da su u posljednje vrijeme zaredale u Sarajevu umjetničke izložbe (Jurkićeva i Valićeva), »Otadžbina« piše da se opet prema umjetnička izložba, i to »trojice studenata slikarstva«. »Koliko mi znamo« — piše list — »jedini je od ove trojice Bijelić, koji duže studira slikarstvo; ostala dvojica su istom početnici, koji su prije godinu dana prekoracili prag akademije. I sad mi ne razumijemo odakle ovim ljudima toliko valjanih djela, da mogu izići pred publiku na javnoj izložbi. Može biti oni misle, da će nas zanijeti sa svojim aktima i najobičnijim skicama. Za nas ove stvarčice ne predstavljaju slikarsku umjetnost, kao što ni studenti, početnici slikarske akademije nisu nikakvi umjetnici. Dužnost bi publike bila da izlijeti ove umišljene umjetalke od megalomanije i da taksira sa svojim pohadanjem ovih izložaba vrijednost njihovih radova onako kako zaslužuju« — završava »Otadžbina« ovu nepotpisanu noticu.⁷¹

Na ovakvo pisanje »Otadžbine« reagovao je »Hrvatski Dnevnik« dužim napisom, objavljenim pod naslovom »Nešto o skoroj umjetničkoj izložbi u Sarajevu«. Autor ovog napisa, F. Brezar, na početku konstatuje da izložbu priređuju »njamladi bosanski umjetnici, ljudi tili i mirni, silne energije i talentirani. Izložene će biti samo valjane i dobre umjetnine, što su ih stvorili ovi mladi umjetnici, koji s pravom mogu čekati od ove izložbe ne samo pohvalu za svoj rad, nego i materijalni uspjeh, da im tim bude omogućeno da dalje studiraju«. Osvrćući se direktno na pisanje »Otadžbine«, autor izražava mišljenje da notica, objavljena u »Otadžbini«, »nije imala druge svrhe, nego zlobno nastojanje, da omete marljiv i ozbiljan rad trojice najmladih umjetnika«. Polemišući sa pisanjem »Otadžbine«, on podvlači da Tiješić, Mazalić i Bijelić imaju »velik broj valjanih radova«, te da na njihovoj izložbi neće biti izložen »ni jedan akt ili običan crtež (kako misli anonimus) već djela velike vrijednosti i jakе umjetničke snage«.⁷² Na pisanje »Otadžbine« reagovao je i list »Bosnische Post« napisom anonymnog saradnika, objavljenim pod naslovom »Naši najmladi slikari«, u kojem podvrgava oštroj kritici izričiti poziv publici da ignoriše izložbu a da autor pomenute novinske notice nije prethodno vidio ni jednu sliku koja treba da bude izložena na ovoj zajedničkoj izložbi.⁷³

Kao što je to sarajevska štampa bila njavila, izložba je otvorena 1. septembra 1912. godine. Iz notice, objavljene u »Srpskoj

⁷¹ »Otadžbina«, Sarajevo, 11. (24) VIII 1912, br. 110, str. 3, »Domaće vesti«.

⁷² »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 30. VIII 1912, br. 192, str. 3, »Umjetnost«.

⁷³ »Leider zeigt sich auch jetzt ihnen gegenüber die entzutigende und unverdiente Ablehnung — sie ist bei uns schon üblich — wie dies eine vor

Riječi», vidi se da su na otvorenju bili izloženi samo radovi dvojice slikara — Tiješićevi i Mazalićevi. »Mladim slikarima ne može se osporiti polet iako im izloženi radovi nemaju izraza umjetničke individualnosti« — glasio je prvi komentar »Srpske Riječi« o ovoj izložbi.⁷⁴ U svojoj narednoj novici »Srpska Riječ« piše da su stigli umjetnički radovi Jovana Bijelića i da su već izloženi zajedno sa Tiješićevim i Mazalićevim u prostorijama sarajevskog Društvenog doma. »Računajući po dobrom glasu koji g. Bijelić uživa u umjetničkom svijetu, to će njegovi radovi bez sumnje mnogo uljepšati ovu izložbu«⁷⁵ — piše »Srpska Riječ« i preporučuje izložbu pažnji sarajevske publike.

Jedan dan poslije objavljujući ove novice u »Srpskoj Riječi« na ovu izložbu se u nešto dužem napisu osvrnuo i »Hrvatski Dnevnik«. Autor pomenuog napisu, potpisani sa »Senio«, piše uglavnom o izloženim radovima Đoke Mazalića i Petra Tiješića, konstatujući pri kraju napisu da su »prispjele Bijelićeve radnje pastelom, koje su dobre«, a s njima su došle još neke Tiješićeve »vrlo uspjele stvari«. Autor napisu je smatrao potrebnim da kaže »nešto općenito o toj izložbi, jer su neki krivo shvatili tu izložbu«. Njegovo je mišljenje da »ta izložba nije izložba gotovih umjetnika, nego da je više informativna«. »Naši sugrađani, među nama odrasli, naši poznati sa ulice hoće, da nam pokažu da zbilja nešto rade i da nisu kao mnogi drugi: umjetnici bez umjetnina. Hoće da ih upoznamo i u njihovom radu. Izložili su hotimice i slabije radnje samo da nas što bolje uvjere, da nisu gotovi umjetnici, da ima još toga što treba izglađiti i usavršiti. Ova je izložba, čini mi se, apel na nas, a moguće i na vladu, da ih pomognemo, jer pomoći zaista trebaju. S toga je stajališta trebalo poći kritici nekih listova« — smatra autor napisu i dodaje da je »moguće, da je to razlog dosadašnjem slabom uspjehu, premda ta izložba ne zasluzuje da preko nje samo tako predemo, a neuspjije li kriv je tome nemar i nehaj publike. Jer umjetnici su zaista iznijeli sebe na toj izložbi«.⁷⁶

kurzem erschienene Zeitungsnotiz beweist! Ohne eines von den auszustellenden Bildern auch nur gesehen zu haben, stellt man sich bereits schroff auf den gegnerischen Standpunkt, indem das Publikum ausdrücklich aufgefordert wird, die Ausstellung zu ignorieren. Ist nicht vielleicht Neid und Missgunst das Motiv?« (»Bosnische Post«, Sarajevo, 28. VIII 1912, br. 196, str. 5, »Theater, Kunst und Literatur«).

⁷⁴ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 21. VIII (3. IX) 1912, br. 141, str. 3, »Sarajevske vijesti«.

⁷⁵ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 24. VIII (6. IX) 1912, br. 144, str. 3, »Sarajevske vijesti«.

⁷⁶ »Izložba je bogata i u tehniči i u sižejima. Naravno da svi radovi u kojima su ovi naši umjetnici okušavali svoje sile nisu savršene umjetničke vrijednosti; ta to i nije moguće, ali ipak moram da kažem, da ima tu mnogo radova, koji će sigurno ući u betki Künstlerhaus i Secesiju. Mnogi od tih

»Srpska Riječ« je u svojoj četvrtoj po redu notici o ovoj slikarskoj izložbi izrazila mišljenje da je doista teško »procijeniti snagu talenta u mlađih ljudi, što su još pod utjecajem svojih učitelja«. Na glasivši da je zakon »naročito u slikara, da se ne mogu najednom oslobođiti stranih utjecaja«, »Srpska Riječ« konstatiše da se moći toga zakona nisu mogli »oteti odmah po svršetku škole ni docniji korifeji umjetnosti, glave glasovitih škola i veliki majstori«, te da je stoga »teško i ovde biti pravedan sudija«.⁷⁷ Ovu noticu završava »Srpska Riječ« apelom publici da »otkuoljivanjem radova mlađih slikara pomogne sve trojici kako bi im se dala mogućnost da se usavršavaju i podu samostalnim stazama«. Apel slične sadržine uputio je publici i list »Bosnische Post« u već pomenutom napisu »Naši najmladi slikari«, objavljenom uoči otvaranja zajedničke izložbe slikarskih radova Jovana Bijelića, Đoke Mazalića i Petra Tiješića.⁷⁸

Da su pomenuti apeli koje su sa svojih stranica uputili sarajevskoj publici i »Srpska Riječ« i »Hrvatski Dnevnik« i »Bosnische Post« ostali bez ikakvog vidnijeg efekta vidi se i iz konstatacije koju je izrekao dr Vladimir Dvorniković u svom dužem osvrtu na ovu slikarsku izložbu. »Uz skoro potpuno nesudjelovanje cijelog kulturnoga Sarajeva« — izričito tvrdi Dvorniković — »otvorena je posve iskromno i tiho, ova izložba. Otvorena tako, tako će kanda i završiti, — ako se na koncu ipak ne sjeti i samo Sarajevo, da je ipak i ono nešto dužno prema ovoj trojici mlađih umjetnika.« Dvorniković postavlja pitanje da li je ova izložba »doista zaslужila taj dosadanji grobni muk?« »Ima li doista Sarajevo pravo, da tako nagraduje trudbenost ovih svojih sinova? Zar ovi prvi njihovi mlađenčki produkti baš nikakove garantije ne pružaju, nikakvo jamtvo za budući razvoj i uspjeh?«

radova već su prošli u salonima s vrlo povoljnom kritikom. Uz svu šarolikost sjezeja i tehnikе — a to je znak marijivosti i jakosti njihovog eruptivnog duha — nisu se izgubili u njima. Mi već danas jasno vidimo, kako izbjiga njihova individualnost.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 7. IX 1912, br. 199, str. 3, »Umjetnost«.)

⁷⁷ »Glavno je da se kod sve trojice vidi volja za rad i nastojanje, da u svoje radove unesu nečega svoga. Mazalić i Bijelić će, kako izgleda, biti po vremenu dobri portretisti. Tiješić kao da najvoli slikati pejsaže, među kojima su mu neki prilično uspjeli. Vidi se da nastoji svim silama, da riješi teški problem sjenke i svjetlosti, što potpuno ispadna za rukom samo majstorima prvoga reda.« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 27. VIII (9. IX) 1912, br. 146, str. 3, »Sarajevske vijesti«.]

⁷⁸ »Es genügt aber nicht allein einzusehen, dass unsere Maler als Männer zu berücksichtigen sind, nein, viel wichtiger wäre es, ihnen die Wege zu ebnen durch Ankauf des einen oder anderen Werkes, oder durch Verleihung von Subventionen, welche seitens der Landesregierung und des Landtages schon vielen gegeben wurden, die absolut keine Erfolge aufzuweisen hatten.« (»Bosnische Post«, Sarajevo, 28. VIII 1912, br. 106, str. 5, »Theater, Kunst und Literatur«).

Postavivši ta pitanja, Dvorniković je pristupio ocjeni umjetničkog kvaliteta izložbe u nastojanju da omjeri »estetski njenu vrijednost i to s dvojakoga gledišta: koliko nam pruža sada, a koliko za budućnost obećaje?«? »S prvim bismo bili prilično brzo gotovi« — odgovara Dvorniković na prvo pitanje i nastavlja: »Cijela ova izložba ne pruža nam doista mnogo, — naročito ne mnogo sadržine. Ona je skromna u svojim ukupnim dimenzijama, skromna u izboru sujeta; ali ako uvažimo sve okolnosti njene, mladost samih umjetnika, borbu njihovu, koju su imali da pretrpe za svaki kist i za svaki komad platna, te konačno disciplinu, kojoj su još kao učenici akademije podvrgnuti, — ako sve to uvažimo, onda moramo priznati, da je unutar tijeh zapriječka izložba uspjela i da barem u najmanju ruku dosta obećaje (možda i za one, koji su od ovih mlađića tražili gotovu 'umjetničku individualnost') sve ako i momentano mnogo ne pruža.« »Facit je cijele izložbe« — smatra Dvorniković — »ipak pozitivan i ona zaslužuje za to u potpunoj mjeri našu pažnju.«⁷⁹

Iz pisanja sarajevske štampe o zajedničkoj slikarskoj izložbi Jovana Bijelića, Đoke Mazalića i Petra Tijesića može se izvući nekoliko zaključaka. Prije svega, ova izložba nije prošla nezapaženo u sredstvima javnog informisanja. Broj novinskih napisa o njoj, objavljenih u sarajevskoj dnevnoj štampi (listovima »Srpska Riječ«, »Hrvatski Dnevnik« i »Bosnische Post« u prvom redu), to dovoljno ubjedljivo potvrđuje. Iznenadjuje, međutim, činjenica da se na ovu izložbu nisu uopšte osvrnuli sarajevski časopisi »Bosanska Vila« i »Pregled«. Pisanje sarajevske dnevne štampe, i hrvatske i srpske, o ovoj izložbi nije bilo uopšte opterećeno bilo kaškrom notorn nacionalne netrpeljivosti, kao što je to bio slučaj sa pojedinim napisima u vezi sa Jurkićevom izložbom, o čemu je naprijed bilo riječi. Ni citirano pisanje Kočićeve »Otdažbine« ni reagovanja »Hrvatskog Dnevnika« i »Bosnische Post« na to pisanje nije nosilo taj pečat miti je nastalo na takvoj osnovi. Možda je upravo činjenica što sva tri likovna umjetnika, koja su priredila ovu zajedničku slikarsku izložbu, nisu pripadala istoj nacionalnoj grupaciji bila od odlučujućeg uticaja na takav pristup tretmanu ove izložbe na stranicama sarajevske dnevne štampe.

⁷⁹ »Kada zemlja tako mlađe i nekristalizirane kulture kao što je Bosna cvjeta već prvim ovakvim luksusnim cvijećem, onda ne smijemo uza sve prijeke brige i borbe ni te najmeđnje kulturne grane da zanemarimo. Neka se majka ne polaže mačekom prema svojim sinovima, neka ih ne gura kao pastorčad od sebe — jer će joj oni više osjetiti obraz nego li plitomi i siti sinci njezini, koji ne traže nikakvih većih staza. Nemojmo već u zametku zatuci prve početke umjetnosti u užoj mašojo domovini, jer i ako nam oni za sada ne pružaju mnogo — prema velikom evropskom mjerilu — a ono nam barem pružaju nadu, da ćemo se ipak jednoć i mi moći po tome mjerilu mjeriti.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 13. IX 1912, br. 204, str. 2, »Umjetnost«.)

Najavljenja u »Srpskoj Riječi« kao »velika umjetnička izložba«, ona je to po broju izloženih radova zaista i bila. Mada se iz citiranih novinarskih napisa ne može izvući zaključak o tačnom broju izloženih slikarskih radova, može se iz jednog podatka koji je iznio dr Vladimir Dvorniković u svom pomenutom osvrtu, objavljenom u »Hrvatskom Dnevniku«, posredno izvesti zaključak o obimu izložbe. Dvorniković je, naime, pomenuo da je Petar Tiješić izložio najviše slike (179). Iz toga podatka proizlazi zaključak da je ukupan broj izloženih radova, ako je među izlagачima postojala razumna proporcija u pogledu broja prezentiranih slika, vjerovalno iznosio oko 400 slika, što je izložbi nesumnjivo davao karakter velike. Ako se, međutim, kao tačan prihvati podatak koji je iznio list »Bosnische Post« u izveštaju sa otvorenja izložbe, fiksirajući broj Mazalićevih radova na 50 a Tiješćevih na dvostruko veći od Mazalićevih⁸⁰ (Bijelićevi radovi tada još nisu bili izloženi), ukupan broj izloženih slika se nešto smanjuje, ali i takav daje izložbi karakter velike.

U poređenju sa prethodnom, Jurkićevom, takođe po broju izloženih slika velikom izložbom,⁸¹ nameće se još jedan zaključak. Jurkićeva izložba je, u to nema nikakve sumnje, bila bolje organizovana što se vidi i iz činjenice da je postojao i poseban odbor za izložbu, sastavljen od veoma istaknutih i uticajnih ličnosti u javnom životu Sarajeva, kao i iz podataka o broju posjetilaca i broju otkupljenih radova od kojih oni koje je otkupila Zemaljska vlada sačinjavaju samo jedan dio. Bijeliću, Mazaliću i Tiješiću nedostajao je, izgleda, upravo smisao za dobru organizaciju njihove zajedničke izložbe. Kako inače objasniti činjenicu da Bijelićevi radovi stižu na izložbu tek poslije njenog otvorenja, kao i onu da se po broju otkupljenih slika ova izložba ne može ozbiljnije ni porebiti sa Jurkićevom?⁸² Očigledna nastojanja nekih sarajevskih dnevnih listova (»Srpska Riječ«, »Hrvatski Dnevnik« i »Bosnische Post«) da svojim apelima publici utiču i na otkup slika sa ove izložbe mislu, kako pro-

⁸⁰ »Bosnische Post«, Sarajevo, 2. IX 1912, br. 200, str. 5, »Theater, Kunst und Literatur.«

⁸¹ Sarajevska štampa je u više navrata objavila podatak da je Jurkić izložio 355 slikarskih radova na svojoj izložbi u Sarajevu. Nasuprot tome, »Napretkov« kalendar za 1912. godinu u nepotpisanom napisu pod naslovom »Gabrijel Jurkić (Umjetnička slikarska izložba u Sarajevu)« sliksira broj Jurkićevih izloženih radova na toj izložbi na 280. Taj broj je pomenuo i dr Vladimir Dvorniković u »Hrvatskoj Zagajdnicici« gotovo neposredno uoči otvaranja izložbe, kao i »Obzor« u svojoj notici pod naslovom »Umjetnička izložba u Sarajevu«. (»Obzor«, Zagreb, 20. IX 1911, br. 261, str. 2, »Pokrajinske vijesti«).

⁸² Small Tihić tvrdi da su »među nekoliko prodatih Bijelićevih slika« bila »i dva portreta koje je otkupila Zemaljska vlada za 300 kruna« i da su istom prilikom otkupljena tri Tiješćeva rada za 300 i jedan Mazalićev za 200 kruna (Small Tihić: Jovan Bijelić u Sarajevu, »Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva«, Muzej grada Sarajeva, god. II, knjiga II, Sarajevo 1966, str. 327).

izlazi iz pisanja tih listova, dala bilo kakve značajnije rezultate.⁸³ A ova tri mlada slikara nisu znala ili nisu htjela da podu sigurnijim stazama koje su Gabriela Jurkića dovele do vidnog uspjeha u otkupu izloženih slika.

Ako i mije dala rezultate koji su se, kad je riječ o posjeti i otkupu izloženih radova,⁸⁴ mogli očekivati, treća i ujedno posljednja izložba likovnih umjetnika iz Bosne i Hercegovine, održana u Sarajevu uoči izbijanja prvog svjetskog rata, imala je nesumnjiv značaj kako u potpunijem formiraju fisionomije Sarajeva kao kulturnog centra tako i u daljem razvoju likovnog stvaralaštva u ovim krajevima. Ona je najavila dugo prisustvo i trajno mjesto Jovana Bijelića, Đoke Mazalića i Petra Tiješića u likovnom životu Bosne i Hercegovine i u širim jugoslovenskim razmjerima. Mišljenja, izrečena na stupcima sarajevske dnevne štampe, o perspektivama daljeg umjetničkog razvoja ovih slikara, pokazala su se sasvim tačna.

Posmatrane u cjelini, sve tri izložbe o kojima je ovdje riječ, dvije zajedničke i jedna samostalna, svodile su se, u stvari, na jedan jedinstveni zajednički imenitelj. U relativno kratkom vremenskom razdoblju od pet godina (1907—1912) one su izbacile na površinu prvih sedam slikara iz Bosne i Hercegovine koji su se svojim radovima prezentirali sarajevskoj publici, a preko nje i našoj široj javnosti, u kojoj će svi, sa izuzetkom rano preminulog Branka Radulovića, aktivno djelovati dugi niz decenija i ostaviti u njoj neizbrisive tragove i kao umjetnici i kao likovni pedagozi. Njihova pojava u javnom životu Bosne i Hercegovine, izražena ovim trima izložbama, predstavljala je, u stvari, najvažniji trenutek u početnoj fazi razvoja likovnog stvaralaštva u ovim krajevima, vezanog za djelovanje domaćeg elementa na području slikarske umjetnosti. Stičući visoko obrazovanje u renomiranim evropskim likovnim akademijama (u Pragu, Krakovu, Beču, Budimpešti i Parizu), oni će biti u redovima domaće inteligencije i prvi akademski slikari, prvi intelektualci toga profila u Bosni i Hercegovini. Sa tom činjenicom možeće da računaju i odgovarajući faktori u okupiranim odnosno anektiranim krajevima.

Upravo ta činjenica je podstakla anonimnog saradnika »Srpske Riječi« da u napisu pod naslovom »Vlada i naša slikarska umjetnost«

⁸³ »Die Ausstellung, die mehrere sehr hübsche Kunstwerke besitzt, kann sich leider dank dem mangelnden Kunstverständnis unseres Publikums keines befriedigenden Besuches erfreuen« (»Bosnische Post«, Sarajevo, 17. IX 1912, br. 213, str. 5, »Lokalbericht«).

⁸⁴ Smail Tihić smatra da je Bijelić bio »zadovoljan prijemom na koji su našle njegove slike, unekoliko i materijalnim uspjehom izložbe« (Smail Tihić: Jovan Bijelić, život i djelo, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972, edicija »Kulturno nasljede«, str. 32).

nost« razmotri politiku austrougarske uprave prema ovoj umjetnosti i uputi tom prilikom riječi oštре kritike na adresu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Konstatovavši da je naša umjetnost, »naročito slikarska, tek u povoju«, da to Zemaljska vlada »vidi i zna«, te da »u nas ima nekoliko mladih ljudi, koji su se posvetili slikarskoj umjetnosti«, autor pomenutog napisa smatra da je Vlada »htjela

Doko Mazalić

da bar donekle bude savremena pa je stala otkupljivati neke radove tih ljudi«. »No u isto je vrijeme zaboravila, da se zapad još i danas gruva u prsa, što se u svoje vrijeme nije pobrinuo da djela svojih umjetnika dostoјno sačuva, pa da danas budu dokumenat o razvoju i snazi jednog dijela narodne kulture. Prema tome je i naša vlada

s malo pažnje postupala s tim radovima, koji u više slučajeva kriju u sebi snage, koje će se razviti do dostojeće visine.«⁸⁵

Pošto je oštro zamjerio Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu što je otkupljene slikarske radove podijelila srednjim školama, autor napisu je glavnu poenu svoje kritike usmjerio na činjenicu da u novim zgradama Zemaljskog muzeja u Sarajevu, čija je izgradnja bila dovršavana upravo u to vrijeme, nije nađen prostor za izlaganje likovnih djela. »Nije moguće zamisliti silnije ironiju«, — piše anonimni saradnik »Srpske Riječi« — »nego je ta, što je vlada podigla novi muzej od četiri zgrade, a da ni u jednoj od tih zgrada nije opredijeljen ni jedan kutić djetelina naših umjetnika. Iste one pogreške za koje se svi napredni narodi kaju, čini naša uprava. Nije našla za shodno, da na jednom mjestu okupi radove naših slikara, pa da tako okupljeni na jednom mjestu budu i nama i stranom svijetu podloga historijatu naše umjetnosti.«⁸⁶

Postavljanje problema instaliranja galerije slika u okviru Zemaljskog muzeja na stupcima »Srpske Riječi« ne može se posmatrati izolovano od opštег stava koji su neki srpski opozicioni krugovi u Bosni i Hercegovini imali prema Zemaljskom muzeju u Sarajevu kao vrhunskom reprezentantu austrougarske kulturne politike u ovim krajevima i, naročito, prema izgradnji novih muzejskih zgrada, o čemu svjedoči nekoliko napisa u sarajevskoj srpskoj štampi⁸⁷ i istupanja pojedinih srpskih poslanika u Saboru. Ipak je

⁸⁵ »Od svih novotarija, što ih je vlada od okupacije do danas sa zapada unijela u našu otadžbinu, devedeset i devet po sto sakato je i ne odgovara duhu našeg naroda, niti može odgovarati našim prilikama. Kao da se nadmeću oni, što su postavljeni da nam vedre i oblače, kaće što sačekati i nesavremenije pronaći na zapadu, pa da ga presadi na istok. Po nesreći je jedan dio tog istoka i naša Bosna. Stoga i mi teško dišemo pod tim hermafroditskim uredibarna, kojima nas obasipaju naši 'preporoditelji'.« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 6. (19) VIII 1913, br. 175, str. 3, »Domaće vijesti.«]

⁸⁶ »Iste one pogreške za koje se svi napredni narodi kaju, čini naša uprava. Nije našla za shodno, da na jednom mjestu budu i nama i stranom svijetu podloga historijatu naše umjetnosti. Naposljetku to nije nikakvo čudo, kad jednim velikim muzejem upravlja jedan Herman. Naša vlada i ne misli na to, da bi se okupljanjem radova naših mladih umjetnika, učinila vremenom usluga pregledu našeg kulturnog razvoja. (Ibidem).«

⁸⁷ Kad je počela izgradnja novih zgrada Zemaljskog muzeja u Sarajevu, »Srpska Riječ« je u jednom svom uvodniku, objavljenom pod naslovom »Muzeum«, podvrgla oštrom kritici izgradnju tih zgrada smatrajući taj potez austrougarske uprave neracionalnim trošenjem sredstava i kulturnim lukešuzom. »Sama gradevina stajaće silnog novca, a ovamo je i narodna i državna potreba sigurno iziskivala, da se druge gradevine prije podignu« — piše »Srpska Riječ« i dodaje: »U Sarajevu ima više škola, koje su uz skupe novce namještene po privatnim krućama, koje ne odgovaraju modernim higijenskim pedagoškim propisima. U te škole ide naše najdragocjenije blago, dječa naša, budućnost naša, a u muzeje trputaju se ispunjeni mededi, vukovi, mačke i t. d., — pak bi sigurno bolje bilo da se je taj novac za gradnju škola, a ne muzeja upotrebio.« Za ovakvo rezonovanje »Srpske Riječi« naročito je karakterističan završetak ovog uvodnika u kome se ističe da će budući Bosanski sabor imati prilike

ono, i u takvom kontekstu, značilo i svojevrstan prilog rješavanju iskrstih problema stimulisanja likovnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini poslijednje decenije austrougarskog upravljanja ovim krajevima. Nema nikakve sumnje da su tri slikarske izložbe, održane u Sarajevu u vremenskom razdoblju od pet godina, stvorile, pored ostalog, i klimu da se na stranicama sarajevske štampe pokreću i ta pitanja.

Kad je uopšte riječ o procesu afirmisanja likovnih umjetnika iz Bosne i Hercegovine u javnom životu Sarajeva i šire zajednice, onda se udio sarajevske štampe, posmatrane u cijelini, u tom procesu mora označiti kao veoma značajan, ako ne i presudan. Uporna nastojanja saradnika sarajevskih listova, najčešće anonimnih, da animiraju stanovnike »zemaljskog glavnog grada« i za ovu oblast umjetničkog stvaralaštva vidno su izražena na stranicama sarajevske štampe (i vladine i opozicione), i to u više navrata. Pojavivši se povodom triju slikarskih izložbi na kojima su, prvi put u istoriji Bosne i Hercegovine, sinovi ove zemlje izišli pred svoje sunarodnike sa umjetničkim djelima te vrste, ona su, u krajnjoj konsek-

ne samo da pregleda troškove i račune muzejske uprave, »nego će mu dužnost biti, da te stroškove restrinjira na onu mjeru, koja našim prilikama odgovara.« Postavivši, na kraju, pitanje što će biti »sa muzealnim kustosima i zgradama«, uvodničar »Srpske Riječi« odgovara na to pitanje ovim riječima: »Neka budu učitelji onih silnih analfabeta u Bosni i Hercegovini, zgrada pak nek ostane kao uspomena na ona vremena, a za praktičnu njenu upotrebu naci će se način i svrha donde, dok i mi budemo mogli imati svoje kulturne luksuse« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 20. III (2. IV) 1909, br. 63, str. 1—2].

Povodom reagovanja »Sarajevskog Lista« i dvaju listova koji su u Sarajevu izlazili na njemačkom jeziku (»Bosnische Post« i »Sarajevoer Tagblatt«) na ovačko pisanje, »Srpska Riječ« je u članku pod naslovom »Patjornikinade« još jednom izložila svoje stanovište o ovom pitanju, zaključujući svoje izlaganje ovim riječima: »Prema tome mi opet velimo, ako se je već htjelo nešto uraditi na kulturnom podizanju naroda, mnogo bi potrebnije bilo ta skoro dva miliona upotrijebiti na podizanje osnovnih škola, jer smo tvrdno uvjereni, da bi samo jedna osnovna škola mnogo više kulturno podigla narod, nego ta 'toliko nužna' kulturna institucija« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 4. (17) IV 1909, br. 73, str. 1].

Nepuna dva mjeseca poslije objavljuvanja članka »Vlada i naša slikarska umjetnost« »Srpska Riječ« je pod naslovom »Muzej« iz pera svog anonimnog saradnika ponovo pisala o Zemaljskom muzeju, ovaj put povodom otvorenja Muzeja u novim zgradama. Praveći paralelu između muzejskih eksponata, izloženih u staroj zgradi Muzeja, i postavki muzejskih izložbi u novim zgradama, autor članka konstatuje da »u staroj zradi više toga vidjesmo«. »Pa gdje je to sve? Gdje su povelje naših praočaca, spomenici što su za njima ostali? Gdje su stari naši novci? Gdje su pečati naših predaka? Nigdje ništa! Leži negdje po budžacima, po sandućima. Zašto i dokle? Ili će to možda docnije doći. I opet: Zašto? Stidi li ih se neko, ili hoće, da nam sakriju istinu? Da ne znamo ko smo bili?« »Razočaran napuštamo dom podignut suzama naše sirotinje, u kojemu nema mjesta za nas, za naše pretiske. Razočaran, rasrušeni i ogorčeni« — završava svoje impresije sa razgledanja muzejskih izložbi anonimni saradnik ovog sarajevskog lista [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 25. IX (6. X) 1913, br. 207, str. 1].

venci, najviše i doprinijela da je likovni umjetnik kao poziv i životno opredjeljenje stekao pravo građanstva i u sarajevskoj sredini, u kojoj se nomenklatura priznatih zvanja i profesija u svijesti proščenog građanina prilično mučno proširivala.⁸⁸ Prvih sedam slikara iz Bosne i Hercegovine (Pero Popović, Todor Švrakić, Branko Radulović, Gabriel Jurkić, Jovan Bijelić, Đoko Mazalić i Petar Tiješić) prokrčili su svojim izložbama, poredenim u Sarajevu 1907—1912, put novim generacijskim likovnim umjetnicima koje će, dolazeći poslije njih, lakoći tim životnim stazama.

Bio je to, u stvari, prilično dug i u ovoj sredini nimalo jednostavan proces. Osnovni značaj ovih triju slikarskih izložbi, poredenih u Sarajevu u vremenskom razdoblju od pet godina, upravo je u tome što su ga one i otvorile. Odjek na koji je održavanje tih izložbi i sve što je s njima bilo u vezi naišlo u sarajevskoj štampi, dnevnoj i periodičnoj, vladinoj i opozicionoj, predstavljao je, nema sumnje, faktor od određenog uticaja na nešto brže održavanje tog procesa. On se po svom značaju može poređiti sa onim što su drugi faktori u ondašnjem društvu ništa manje efikasnim sredstvima materijalne podrške i pomoći mlađim talentima među umjetnicima ovog profila (dodjeljivanjem stipendija i subvencija, kao i otkupom slikarskih radova)⁸⁹ učinili u to vrijeme za razvoj likovne umjetnosti u Bosni i Hercegovini. U stvaranju jedne nove atmosfere, jednog novog gledanja na položaj i funkciju likovnog umjetnika, regrutovanog iz ove iste sredine, u društvenom i javnom životu Bosne i Hercegovine i njenog glavnog grada udio sarajevske štampe ima u poređenju sa djelovanjem pomenutih drugih faktora veći značaj.

⁸⁸ Primjeri nekih mlađih Sarajlija i Sarajki, upisanih na likovne akademije u poznatim evropskim centrima, pokazuće da će početkom ovog vijeka i neki sarajevski građani tražiti na drukčiji način izlaz iz dileme pred kojom se nešto ranije našao sarajevski trgovac Stjepo Srškić kad je bilo u pitaju usmjeravanje daljeg školovanja njegovog za slikarstvo izrazito talentovanog sina.

⁸⁹ Stipendije studentima i dacima srednjih škola davali su, kao što je poznato, kulturno-prosvjetna društva »Prosvjeta«, »Gajret« i »Napredak«, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu i sarajevska gradska opština. Smail Tihić navodi da je Jovan Bijelić, stipendista Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosvjeta«, dobio u više navrata i jednokratne pomoći od Zajedničkog ministarstva finansija u Beču. (Smail Tihić: Jovan Bijelić, život i djelo, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972, str. 26—39.)

PRVI KONTAKTI SA FILMOM

Snažan prodor jedne nove umjetnosti koja se, nastala na osnovi novih tehničkih dostignuća posljednje decenije prošlog vijeka, uskoro zatim počela naglo širiti Evropom, nije mimošao ni Sarajevo. Film je ušao u Bosnu i Hercegovinu preko austrijske metropole onim istim putem kojim su doprli u ove krajeve cirkus,¹ panorama² i tradičarske predstave — umješnošću dovitljivih i spretnih poslovnih ljudi, koji su dolazili na okupirano područje donoseći tamošnjem življu razne vrste zabava i atrakcija za koje se redovno nalazilo dovoljno publike. »Kad bi neko zapitao kojeg upravitelja pozorišta, koji je s društvom boravio u Sarajevu, kako je prolazio u nas, odgovorio bi: kako kad, što duže mahom još! No upravitelj jednog — cirkusa jamačno bi se bolje pohvalio sa Sarajevom. Skoro svakoga ljeta dode po neki omanji cirkus među nas i — pazari prilično« — pisao je »Sarajevski List« povodom prvog gostovanja cirkusa Rihter u Sarajevu 1888. godine.³ Stoga je razumljivo što su arhivski fondovi, nastali u tom vremenu, upravo kreati predstavama kojima su mnogi poslovni ljudi, prvenstveno

¹ U sarajevskoj dnevnoj štampi ima dosta podataka o gostovanjima pojedinih cirkuskih trupa u Sarajevu pod austrougarskom upravom. Tako su, pored ostalih, tu gostovali cirkus Richter (1888. i 1895), cirkus Hadži Dimitrios (1894), cirkus Wöllner (1896), cirkus Einders (1899).

² »Prošle subote otvorila je gđa Viljemina Červenka u Jeftanovićevoj kući na Appelovoj obali veliku panoramu, koju je zaista vrijedno vidjeti. Tu će se svake sedmice prikazivati niz plastički izvedenih i električno osvijetljenih slika sa svih strana svijeta. Panorama je u jednom golemom okruglog sklopu, oko kojeg gledaoci posjedaju, te gledaju svak na svoj durbin krasne slike, koje se redaju pred njihovim očima. Ovača je panorama ne samo zanimiva, već i poučna, osobito za našu školsku mladež, koja tijem posredno upoznaje široki svijet.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 6. XII 1899, br. 144, str. 2, »Mali vjesnik«.)

³ »Ovoga ljeta dode nam pravi veliki cirkus (Richter) i evo ga pod čadorom na Mustaj paše mejdanu, gdje svako veće imade dupkom puno gledalaca. Jedan upravitelj pozorišta mogao bi mu pozavidijeti na tolikoj posjeti. Publika iz svih krugova sarajevskih polazi ovaj cirkus, naročito domaća publika begeniše raznovrsne predstave u njemu. Tu imade vještih jahača i jahačica, u slobodi dresiranih ždrijebaca, gimnastičara i svakojakih — komedija (pajaca), koji izazivaju smijanje u publici. Ovo je prvi poveći cirkus u Sarajevu, s toga se tako mnogobrojno i posjeće. Možda će dobar uspjeh ovoga poduzetnika namazhati i druge još bolje i raznovrsnije cirkuse da se povremeno spuštavaju do Sarajeva.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 12. IX 1888, br. 107, str. 2, »Mali vjesnik«.)

Austrijanci i Mađari, tražili od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu ili njenih područnih organa koncesije za održavanje raznih priredbi zabavnog karaktera ne samo u Sarajevu nego i u brojnim drugim mjestima na području okupiranom 1878. godine. Među tim predstavama se u priličnom broju nalaze i one kojima su tražene koncesije za održavanje filmskih predstava, najprije onih koje su prikazivali vlasnici ambulantnih bioskopa, a zatim i stalnih kinopozorišta odnosno kino-kazališta, kako su u to vrijeme, takođe po bečkom uzoru (Kinematographentheater), u našoj štampi često nazivani bioskopi.

Posmatrana u cijelini, sarajevska dnevna štampa je orikazivanju filmskih programa i razmatranju problematike koja je bila u vezi sa radom kinematografa poklanjala, izgleda, znatno manje pažnje nego pozorišnim i muzičkim priredbama, vjerovatno smatrajući ove posljednje serioznijim oblicima kulturno-zabavnog života. Otuda je sa novinskih stranica teže hronološki pratiti sve što je sa ekrana prezentirano u to vrijeme sarajevskoj publici. Prvi susret te publice sa novom umjetnošću ili, tačnije, novom tehnikom koje su se, i jedna i druga, nalazile tada tek u embrionalnom stanju, zabilježio je »Sarajevski List« sredinom 1897. godine u jednoj svojoj notici, objavljenoj pod naslovom »Edisonov kinematograf«.⁴ Prema tekstu te notice, tada je jedan poduzetnik, Curiel, pokazao »u cirkusu nešto sa svijem novo za Sarajevo, naime jedan od novijeh izuma genijalnoga Edisona, t. zv. kinematograf«. »To je električna sprava, koja prijašnje fotografične snimke najpreciznije ponavlja kao žive slike, na kojima se ljudi i životinje kreću kao u životu« — piše »Sarajevski List« i dodaje: »Ti živi prizori fotografisani su na kožnim komadićima, koji se nahode u hermetično zatvorenoj kutiji, pa okomito izlaze iz nje i na taj način se reproducuju u prirodnoj veličini i začudnom brzinom na zastoru pozornice.« Na završetku te notice »Sarajevski List« izražava mišljenje da je kinematograf »po sebi tako zanimiva novina, da ga je zaista vrijedno vidjeti«, pa stoga preporučuje sarajevskoj publici »da ne propusti ove zanimive predstave sa kinematografom«. Ako je ovakve apele publici i trebalo

⁴ »Taj genijalno srušeni aparat može u jednoj sekundi da uhvati 15 fotografičnih snimaka, po tome u minuti 900 snimaka. Slike, koje električni aparat baca na zastor pozornice, vide se u prirodnjoj veličini sa svjema pokretnima doličnim osobama. Na pr. vidi se društvo koje se živilo kartama za stolom, dječa, koja se igraju preskokom, djevojčice, koje gazaju po plitkoj morskoj vodi, jahač na konju, koji se propinje i rita stražnjim nogama, dva atleta, kako se brvu i međusobno obaraju, čitav voz željeznice, kako dolazi na stanicu, a putnici izlaze iz vagona sa ostalim metežem na jednoj stanicu. Sve su to slike čisto žive pred očima. Zaista začudan, genijalan izum, koji izaziva divljenje i naravno veliko dopadanje. Isti poduzetnik prikazuje još i druge velike slike iz ogromnog velikozora (mikroskopa) i iz mračne kamere (laterna magica), što je manje više poznato.« (»Sarajevski List«. Sarajevo, 30. VII 1897, br. 89, str. 2, »Mali vjesnik«.)

Marindvor

upućivati uoči prvih kinematografskih predstava u Sarajevu, oni kasnije uopšte neće biti potrebni. A to neće biti slučaj sa brojnim predstavama putujućih pozorišta, nekim slikarskim izložbama i pojedinim muzičkim priredbama, održavanim u glavnom gradu Bosne i Hercegovine.

Da su programi koji su prezentirani sa kinematografskog platna sarajevskim građanima, mlađim i starijim, privlačili brojnu publiku vidi se iz notica objavljenih u nekim sarajevskim listovima, u kojima se nalaze podaci i o pojedinim kinematografima koji su prikazivali filmske programe u Sarajevu, vjerovatno ne svim. »Hrvatski Dnevnik« u jednom svom broju iz 1906. godine objavljuje detaljan program (u 15 tačaka) predstava koje je, po četiri u jednom danu, u toku jedne sedmice davao na cirkuskom trgu »Elektro-Bioskop kazalište za ovu svrhu konstruirana dvorana sa električnom rasvjетom za živo prikazivanje u potpunoj savršenosti«.⁵ Publikujući taj program, »Hrvatski Dnevnik« skreće pažnju svojim čitaocima na to da se u pomenutom elektro-bioskopu »jeftino i lijepo može zabaviti«. »Srpska Riječ« piše u jednoj notici iz 1909. godine da je u Sarajevo »stigao veliki kinematograf 'The World's Kino' čuvene

⁵ »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 7. III 1906, br. 63, str. 18.

francuske fabrike Pathé Frères, te će prikazivati svako veče prema objavljenim programima u velikoj dvornici ovdašnjeg društvenog doma kinematografske slike.⁶ Sljedeće godine, 1910, piše »Hrvatski Dnevnik« da »Grand Apollo Elektro Bioskop, koji se nalazi na Trgu Cirkusa zadovoljava svoje cijenjene posjetnike sa svojim krasnim slikama, tako da nije čudo što se više puta vrlo teško dobiju ulaznice na blagajni za predstavu«.⁷ Vjerovatno se na isti kinematograf odnosi vijest, objavljena u »Srpskoj Riječi« u istom mjesecu, da je »ovdašnja firma za anonsiranje Hugo Špicel« otvorila »na Cirkusnom trgu stalni kinematograf koji će reproducirati slike bez titranja«.⁸

Jednim svojim napisom, publikovanim u oktobru 1910. godine, »Hrvatski Dnevnik« je pružio svojim čitaocima nekoliko zanimljivih pojedinosti u vezi sa jednom od inicijativa za podizanje stalnog bioskopa u Sarajevu. Pomenuti list je u tom napisu objavio vijest, primljenu »od osobe izvan uredništva«, da će se *The Royal Biograph* »Coller«, koji se u napisu označava kao »veliko poduzeće«, »sasme u Sarajevu udomaćiti, — tim više pošto vlastnica gospoda Coller namjerava kupiti jedno zgodno zemljište u Sarajevu, ter podići jednu veliku modernu kuću, tako da će se grad poljepšati i da ćemo poput Zagreba, Osjeka i Graca imati i mi u Sarajevu stalno kinematografsko pozorište, koje je danas najveće u Evropi«.⁹ »Sarajevska će publika biti zaista zadovoljna, imajući u svaku dobu ovalko krasno pozorište u svojoj sredini, o izvrstnom vršenju pojedinih programa neima dvojbe« — pisao je tom prilikom »Hrvatski Dnevnik«, pozdravljajući, sa svoje strane, ovu inicijativu za podizanje stalnog bioskopa u Sarajevu koja, kao što je poznato, nije realizovana.

Iz dvaju napisu, objavljenih 1911. godine u »Hrvatskom Dnevniku«, vidi se da su u Sarajevu početkom te godine radili kine-

⁶ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 20. XI (3. XII) 1909, br. 253, str. 3, »Domaće vijesti«.

⁷ »Poduzeće je jučer dobilo novi stroj za proizvadjanje živih slika koje su mrkne, jasne i bez ikakvog titranja. Slike su bifame. Za vrijeme hladnih dana loži se u kazalištu. Mi ovo lijepo i moderno poduzeće toplo preporučujemo slavnom općinstvu.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 5. IV 1910, br. 75, str. 3.)

⁸ »Srpska Riječ«, Sarajevo, 2. (15) IV 1910, br. 72, str. 3, »Domaće vijesti«.

⁹ »Gospoda Goller se je očitovala svaki mjesec do dva puta, dati veliku predstavu u korist sarajevske sirotinje, zatim u godini po jednu predstavu za Napredak, Gajret i Prosvjetu.«

Ovakovo jedno poduzeće publika će sjegurno podupirati — a i sama visoka vlasta treba da vlastnici dode u susret, budući se i ona žrtvuje za ovdašnja humanitarna poduzeća« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 15. X 1910, br. 238, str. 3, »Gradске vijesti«). U narednim napisima u sarajevskoj štampi se ovaj kinematograf pominje kao Golerov. Zabilježeno je takođe da je njegova vlasnica, Marija Goller, dala prilog za Ivana Fabrlisa, vlasnika kinematografa »Edison« koji je izgorio (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 30. III 1911, br. 73, str. 3, »Gradске vijesti«).

matoograf »Edison« (preko puta Zemaljske banke)¹⁰ i dva kinematografa, »Goller The Royal-Biograph« i »Thaumatograf«, oba na Cirkuskom trgu. Konstatujući u napisu pod naslovom »Šta sve čini konkurenčija?« da se oba pomenuta kinematografa nalaze u blizini jedan do drugoga, na istom trgu, i da »jedan drugome konkurira i uslijed toga dode do raznih upadica i prizora«, »Hrvatski Dnevnik« opisuje jedan takav prizor.¹¹ O ovom posljednjem kinematografu piše »Hrvatski Dnevnik« i u novembru te godine, obavještavajući svoje čitaoce da »Thaumatograph na cirkusnom trgu sve bolje napreduje«.¹²

U vezi sa preseljenjem ovog taumatografa sa Cirkuskog trga u Čukovića ulicu javila su se u dva sarajevska lista dva potpuno oprečna mišljenja. »Hrvatski Dnevnik« piše tim povodom da su prostorije u Čukovića ulici broj 4 »vrlo prostrane, tako, da je dvorana duga 25 metara, a biti će izrađeno sve u betonu od cementa sa najlegantnijim namještajem te posve osigurano od vatre«. »Dobra namisao, već zato, pošto je i vrijeme da se u sredini grada osnuje jedan takav kinematograf, jer je zbilja blatu u Sarajevu teško izbjegći. I u svim modernim i većim gradovima, ovakova su poduzeća u glavnim ulicama i središtu grada.«¹³ Nešto kasnije javila se i »Srpska Riječ« izražavajući o otvaranju ovog kinematografa u Čukovića ulici drukčije mišljenje od onog koje je izložio »Hrvatski Dnevnik«. »Pored mnogih protesta vlada je ipak dala dozvolu Vajsu vlasniku 'Taumatografa' da u Čukovića ulici otvori bioskop« — piše »Srpska Riječ« i dodaje: »Iako pomenuta ulica prvo radi tjeskobe, a drugo radi mjestu na kome se nalazi, nikako ne odgovara za taj posao, ipak to nije bio dovoljan razlog da vlada svome kuferašu ne izda dozvolu.«¹⁴

¹⁰ »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 14. I 1911, br. 11, str. 3, »Gradiske vijesti«.

¹¹ »Jedan takav prizor odigrao se u petak 13. o. mj. — Naime 'Goller-Biograf' imao je objave, gdje je između ostalih tačka stajalo: izvan programa 'Jack Johnson, umjetnik u boksanju iz Amerike'. Neki od njegovih protivnika u 'Thaumatografu' pribavio si ovakvu jednu objavu i pridio je kod blagajne 'Thaumatografa' prikrivši dotičnu tačku, dodavši, da nije original. Da bude vjerodostojniji pribijen je na ovaj primjerak i mabur 'Thaumatografa'.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 16. I 1911, br. 12, str. 3, »Gradiske vijesti«.)

¹² »Programi su dobri, zabavni i poučni, te se često mijenjaju. Slike su potpuno jasne. Publika, koja posjećuje ovaj kinematograf spada u bolje društvo. Da su ove prednosti gradani već i sami opazili vidi se po svakdanjem brojnom posjetu.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 11. XI 1911, br. 255, »Gradiske vijesti«.)

¹³ »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 11. XI 1912, br. 258, str. 5, »Gradiske vijesti«.

¹⁴ »Kako čujemo spremna se naročiti deputacija, da protestuje na vladu radi ove nepravde. Da je koji domaći čovjek molio istu dozvolu, vlada bi ga odbila ko što je Bog jedan, a ovakvo čovjek je njihov, Madar, pa nije ni čudo« (»Srpska Riječ«, Sarajevo, 4. (17) I 1913, br. 3, str. 3, »Sarajevske vijesti«).

U sarajevskoj štampi je registrovano gostovanje »Monopol Kino-kazališta« iz Zagreba koje je u mjesecu maju 1913. godine dalo u Sarajevu više predstava za građanstvo¹⁵ i jednu vanrednu predstavu »isključivo za vojnički svijet«. Obavještavajući svoje čitače o ovoj posljednjoj, »Srpska Riječ«, pod naslovom »Balkanski rat u M. K. kazalištu«, piše da su u programu ove predstave slike prikazivale »u kronološkom redu pojedine markantnije i značajnije scene iz ovoga rata i razne pozicije pojedinih trupa pri zauzimanju čataldijske linije«.¹⁶

Iste godine objavila je »Srpska Riječ« vijest da je Marko Katić, vlasnik bašće »Mostar« u Sarajevu, »u svojoj mostarskoj bašći podigao kinematograf«.¹⁷ Iz teksta pomenute vijesti je vidljivo da je riječ o ljetnom bioskopu, možda prvom koji je Sarajevo dobilo. Pišući o ovom Katićevom bioskopu, »Srpska Riječ« ga karakteriše kao »lijepo i solidno poduzeće«. O kinematografu »Korzo« donijela je »Srpska Riječ« te godine nekoliko kratkih vijesti, u svakoj pozitivno ocjenjujući njegov rad.¹⁸

Pominjanje znatnog broja kinematografa u Sarajevu, i onih koji su bili kratkog trajanja, u vremenskom razdoblju od samo nekoliko godina, kada je njihovo djelovanje, malakar i u obliku veoma skrivenih informacija, zabilježeno na stranicama sarajevske dnevne štampe, navodilo bi na zaključak da su se tako dobijale koncesije za tu vrstu djelatnosti. U stvari, austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini je, suprotno tvrdnjima koja su se pojavila na stupcima nekih opozicionih listova, imala prilično rezervisan stav prema podnosiocima zahtjeva za prikazivanje kinematografskih programa. To se vidi iz arhivskih dokumenata u kojima su koncesije za izvođenje predstava takve vrste gotovo redovno davanе sa ograničenim vremenskim trajanjem i mogućnošću produženja koncesije prema slo-

¹⁵ »Obraćamo pažnju na gostovanje Monopol Kino kazališta Mosinger iz Zagreba, koje će 3 dana prikazivati vrlo lijepo moderne kinematografske umjetnosti uz pratiću cijelokupne vojničke posadne muzike« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 20. IV (3. V) 1913, br. 85, str. 2, »Dnevne vijesti«].

¹⁶ »Sala je bila duple puna i to gotovo samim vojništvom. Bio je prisutan i sav ovdašnji generalitet a djelomično i pojedini šefovi odsjeka zem. vlaste« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 27. IV (10. V) 1913, br. 90, str. 3, »Sarajevske vijesti«].

¹⁷ »To je jedini Srbin u nas, koji je pregaо da našem svijetu pruži prijiku, da lijepi ljetne večeri provede uz malu cijenu, gledajući žive slike. Čak se g. Katić pobrinuo i načinio naročiti odjel za naše muslimanke« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 7. (20) VIII 1913, br. 108, str. 3, »Sarajevske vijesti«].

¹⁸ »Ovaj se kinematograf odlikuje vrlo lijepim prestavama i biranim programom« [»Srpska Riječ«, Sarajevo, 12. (25) XI 1913, br. 245, str. 3, »Sarajevske vijesti«].

bodnoj ocjeni upravnih organa.¹⁹ Jedna novinska vijest, objavljena u »Hrvatskom Dnevniku«, pruža primjer o tome kakovom se procedurom dolazilo do koncesija za otvaranje bioskopa. Naime, pišući o tome da je Franc Josef Cesar namjeravao da otvori kinematograf u Čemaluši ulici u blizini zgrade Zemaljske banke, isti list je publikovao i podatak o terminu za koji je bilo zakazano održavanje očevida na licu mjesta,²⁰ što je, izgleda, trebalo da prethodi eventualnom izdavanju koncesije.

Rezloge za rezervisan stav vlasti prema brojnim podnosiocima takvih zahtjeva treba znatnim dijelom vidjeti i u nerijetkim primjerima požara koji su, prema novinskim izvještajima, nastajali u bioskopima u raznim zemljama. Sarajevska dnevna štampa je registrovala i dva velika požara koja su se desila u sarajevskim kinematografiima — jedan u martu 1911., a drugi u decembru 1912. godine. U prvom je izgorio kinematograf »Edison«,²¹ vlasništvo Ivana Fabrisa,²² a u drugom Golerov elektro-bioskop.²³ U istom mjesecu u kojem je izgorio Golerov bioskop,²⁴ jedan saradnik »Sarajevskog Lista« je, pišući o kinematografiima u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, konstatovao, aludirajući na taj posljednji požar, da je jedan sarajevski kinematograf izgorio, »srećom bez požarne katastrofe«, dok je drugom »navješteno zaslужeno ukinuće prije nego li izgori, za što ima sve moguće uvjete«. Svakako imajući pred očima opasnost kojoj se izlaže posjetilac u takvom bioskopu (u požaru kinematografa »Edison« nije bilo ljudskih žrtava zahvaljujući izu-

¹⁹ Među arhivskim dokumentima koji se čuvaju u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu nalazi se i predstavka kojom Marija Grič iz Sarajeva traži 22. septembra 1910. koncesiju za prikazivanje kinematografskih predstava u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Dobija koncesiju na 6 mjeseci i podneskom od 15. aprila 1911. traži produženje koncesije. (Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zemaljske vlade za BiH, Präs br. 91477/1911.)

²⁰ »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 12. X 1911., br. 230, str. 3, »Gradske vijesti«.

²¹ »Preksinoć oko 10 sati na večer, upravo kod zadnje predstave, buknuo je požar kod aparata uslijed t. zv. 'kratikog spoja' (Kurzschluss) i poticanja t. zv. 'Sicherungsapparata' ili 'Filmedeckera' (nimene sprave za zaštitu od vatre)« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 27. III 1911., br. 70, str. 3, »Gradske vijesti«).

²² »Šteta je ogromna, tako te vlasnik »Edisona«, siromašni Fabris i njegova obitelj ostaje tom nesrećom bez svega, na sokočku, tim više, jer nije bio osiguran« (Ibidem).

²³ »Sinoć u 3 sata poslije ponoci oglasila su 3 topa sa tabije, da gori Golerov elektro-bioskop. Vrijedni sarajevski vetrogasci sa svojim komandanom Ali ef. Lutvom našli su se za tili čas kod vatre i poteli spasavati, što se je spasiti dalo. Za vrlo kratko vrijeme uspjelo im je vatu lokализirati i stisnati. Veći je dio ovog elektrobioskopa potpuno uništen pa se šteta procjeni na 40—50.000 kruna.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 2. XII 1912., br. 285, str. 2, »Gradske vijesti«.)

²⁴ »Opće je mnenje, da je vatra podmetnuta« — pisao je tigm povodom jedan sarajevski list. (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 2. XII 1912., br. 271, str. 3, »Gradske vijesti«.)

zetnom požrtvovanju kinooperatora²⁵ a u Golerovom zbog toga što je izbio poslije pomoći), autor ističe sa zadovoljstvom da se u novom sarajevskom kinematografu »Apolo« »lijepo sjedi a bez čuvstva božazni«.²⁶

Kad je riječ o opasnosti koju je mogao da predstavlja kinematograf, onovremena štampa je više ukazivala na opasnost druge vrste — onu po duhovni razvoj jednog dijela kinematografske publice, a omladine posebno. Na tu opasnost su veoma često ukazivali mnogi listovi u Dvojnoj monarhiji, sarajevski možda i ponajmanje. Poznato je, na primjer, da su se na stranicama bečke štampe pojavljivale tada i riječi kinomanija (Kinomanie) i kino-opasnost (Kinogefahr), ova posljednja upotrebljavana kod nas i kao kino-počast.²⁷ Zagrebački »Jutarnji List« je prenio sredinom 1914. godine iz junskega broja »Škole«, lista za učitelje i prijatelje škole, članak urednika »Škole« Stjepana Širole pod naslovom »Kinematografi i uzgoj mladeži« u kome autor doslovno pledira za to »da se djeci zabrami polazak kinematografa, koji razorno djeluju na moralni uzgoj naše školske mladeži«.²⁸ Sarajevski list »Valkat« je iste godine objavio napis pod naslovom »Kinematografi i zdravlje djece«.²⁹

Poznato je u kojoj je mjeri film tada ugrozio pozicije koje je pozorište imalo do pojave kinematografa u kulturno-zabavnom životu. Stoga je odnos pozorište—film često razmatran na stranicama brojnih listova koji su izlazili u to vrijeme. »Dok kazalište kod ponajboljih predstava često zjeva praznim, dotle kod večernjih predstava naših kinematografa vlada u čekaonicama takova vreva i tiska, da se čovjek mora više puta formalno boriti, da umide u dvoranu i da usvoji (koje sjedalo« — pisao je zagrebački »Jutarnji List« u martu 1912. godine³⁰ i nastavio ovim riječima: »Gdje kada

²⁵ »Operateur Antonio Gasparini pokušao je u mjesto da spasi sebe, golim rukama da ugusi vatru. Oprživši se strahovito, nije mario za rane, nego da spasi kuću i osobe, koje su bile na predstavi, onako opržen i ranjenim, isprženim rukama izbaciti kroz prozor sav eksplozivni materijal — t. zv. filmse — i onda tek, uvidivši, da mu ostalo neće uspijeti samomu da ugasi, onako strahovito opržen, na pola gol, odbježi sam po vatrogasce, koji su medurtim bili već po karauli u Tubegovići telefonički obavijesteni, — a onda pošao natrag u bioskop i ne mareći za se, do ženjalnosti hladnokrvan i zauzet za druge i dobro drugoga — poletio po drugi put u vatru, da spasava aparat. Tu je dakako nakamu platio još groznjim opreklinama, — te je morsao biti u teško ozledjenom stanju otpremljen u zem. bolnicu, gdje je pridržan na liječenju.« (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 27. III 1911, br. 70, str. 3, »Gradiske vijesti«.)

²⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 21. XII 1912, br. 281, str. 1, »Listak«.

²⁷ »Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 21. VIII 1913, br. 190, str. 1, »Podlistak«.

²⁸ »Jutarnji List«, Zagreb, 19. VI 1914, br. 691, str. 6, »Prosvjeta i umjetnost«.

²⁹ »Valkat«, Sarajevo, 15. IV 1914, br. 85, str. 3.

³⁰ »Jutarnji List«, Zagreb, 24. III 1912, br. 23, str. 2.

moraju posjetnici po pol sata i više prosvjediti u čekaonici, dok dođe na njih red, da prisustvuju predstavi. Siromašna božica Tallija, kako li joj mora biti pri duši, gledajući, kako joj epigoni moderne talmudičnosti preotimljju posvećeno tlo, na kojem je nekad suvereno gospodovala. Bilo bi svakako zanimljivo izstraživati psihološke motive ovomu neutješnomu pojalu, koji znati eminentnu opasnost, a po sudu nekih pesimista i neizbjegivu katastrofu kazališnoj instituciji u budućnosti. Koje dakle čudo, ako svi zanimani krugovi s najvećom zabrinutošću prosuđuju konkureniju *kinematografa*, te su stali ozbiljno razmišljati i razpravljati o pitaju, kako bi se moglo stati na put sveudiljnog prodiranju toga neprijatelja kazališta.³¹

Učestale kritike upućene sa stranica onovremene štampe,³² dnevne i periodične, na adresu *kinematografa* i njihovog repertoara, kao i mogućnih negativnih uticaja filma u više pravaca bile su, izgleda, uzrok pokretanju jedne periodične publikacije koja se pojavila u Bjelovaru 1913. godine pod nazivom »Kinematografski vjesnik« kao »organ za cijelokupnu kinematografiju za zemlje: Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru, Bosnu i Hercegovinu«. Ovaj dvonedeljni list je izdavao Lavoslav Weiss. U uvodniku prvog broja »Kinematografskog vjesnika«, objavljenom pod naslovom »Naša svrha«, piše, pored ostalog, da »imade bezbroj žalosnih primjera tako, da se na kinematografe diže kuka i motika«, dok kinematografija u navedenim pokrajinama »nema svoga vlastitoga organa koji bi interesu pojedinog kao i cijelokupnog kinopoduzetništva pred vlaštu i trećim oscbama zaštitio«,³³ čime bi joj bilo omogućeno da taj neugodni

³¹ Pod naslovom »Kino u Parizu« isti list daje još jedan prilog razmatranju tada veoma aktuelnog odnosa pozorište — film. Konstatovavši da »šanse kinematografa i u Parizu izvanredno povoljno stope, te da kinematografska umjetnost iz dana u dan dobiva sve veće dimenzije«, »Jutarnji List« bilježi, pored ostalog, i podatak da su dva direktora pariskih pozorišta odlučila da pokraj svojih pozorišta dograde i »jedno sjajno kino-kazalište na Elizejskim poljanama, ne bi li tako kinematografska muza kuburebu dramsku muzu finansiјalno pomogla«. (»Jutarnji List«, Zagreb, 22. VIII 1912, br. 144, str. 3, »Različite vesti«.)

³² Bilo bi svakako pogrešno iz brojnih, kritički intoniranih napisa, koji su se pojavljivali u mnogim listovima kad je bila riječ o kinematografima, izvući generalni zaključak da se sva onovremena štampa negativno odnosila prema filmu uopšte i njegovom mogućnom uticaju na omladinsku posebno. Dubrovačka »Crvena Hrvatska« čak piše da se treba otresti predrasude »da je kinematograf samo za djecu«, »I odrasli nači će tu što da vide zanimiva i poučna« — piše ovaj list u jednoj svojoj notici, objavljenoj pod naslovom »Kinematograf«. (»Crvena Hrvatska«, Dubrovnik, 28. VIII 1908, br. 70, str. 5, »Gradsko hronika«.)

³³ »Na izdanje nazočnoga lista ponukala nas je ponajviše činjenica, što mal ne sve narodnosti Austro-Ugarske monarhije posjeduju u svom maternjem jeziku srodn stručni list, s kojim se posjednici kino-kazališta i inu interesenti ove novovjeke televine, — koja si je u tako kratkom vremenu

dijalog vodi sa nešto povoljnijih pozicija i na nešto ravnopravnijoj osnovi. Mada zamišljen i kao »organ za cijelokupnu kinematografiju« i za Bosnu i Hercegovinu, bjelovarski »Kinematografski vjesnik« nije u svoja dva prva i, izgleda, jedina broja publikovao nijedan napis u kome bi bila riječ o kinematografima i kinematografskim problemima u ovim krajevima.³⁴ Stoga se takve informacije mogu

Ljudevit Dvorniković

probila put do najzaglašenijih svjetskih dijelova — okorišćuju, a okorišće se i dotični narod, jer i to znači njegov napredak.

Tako imademo danas u Austriji samo 4—5, a u Mađarskoj 2 lista, koji promiču interes kinematografije i kinematografskog kazališta. Zašto da mi Slaveni i u tom zaostanemo?« (»Kinematografski vjesnik«, Bjelovar, 15. VIII 1913. god. I, br. 1, str. 1.)

³⁴ U Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu nalaze se samo prva dva broja ovog lista. Drugi broj je izšao 1. septembra 1913.

tražiti jedino u izvorima koji su nastali na ovom tlu — štampi i sačuvanim arhivskim dokumentima.

Iz tih izvora se, kako protizlazi iz prethodnog izlaganja, ne može, međutim, precizno utvrditi gdje su sve i kada prikazivane u Sarajevu kinematografske predstave, kao ni to ko se sve bavio takvim poslom i koliko je kinematografa bilo u glavnom gradu Bosne i Hercegovine do otvaranja prvih moderno uredenih bioskopa »Apolo« i »Imperial« i u periodu austrougarskog upravljanja ovim krajevima uopšte. Jedan podnosič zahtjeva za podizanje stalnog bioskopa u Sarajevu, Josef Jobst iz Graca, obrazlaže svoj zahtjev, upućen početkom 1911. godine Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu, tvrdnjem da u Sarajevu tada nije bilo stalnog bioskopa.³⁵ O tome u kakvom su se stanju nalazila dva sarajevska bioskopa 1912. godine bilo je naprijed riječi. Postavlja se pitanje da li su se oni, takođe, uopšte i mogli smatrati bioskopima. Stoga citirano tvrdjenje pomenuog podnosioca zahtjeva za podizanje stalnog bioskopa u Sarajevu možda i nije bilo daleko od istine.³⁶

Otvaranje kinematografa »Apolo«, obavljeno u septembru 1912. godine, predstavljalo je, nema sumnje, značajan događaj za Sarajevo. Štampa mu je, s razlogom, poklonila znatnu pažnju. U dužem napisu pod naslovom »Apollo-Kino«³⁷ »Sarajevski List« piše da se u Sarajevu već odavno »osjećala potreba moderno uredenoga kino-kazališta, a tu je potrebu uviđao i građevni poduzetnik Albert Metz, te se je odlučio, da na temelju velikih študija, koje je učio na tom polju u monarhiji, Njemačkoj i Francuskoj, sagradi za Sarajevo i njegov razvitan dolično kino-kazalište, koje će potpuno odgovarati umjetničkom ukusu sarajevske publike, što mu je upravo izvrsno pošlo za rukom«. U pomenuotom napisu se malazi i konstatacija da je teški zadatak u vezi sa fasadom te zgrade veoma uspješno riješio arhitekt Huber.³⁸

³⁵ Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zemaljske vlade za BiH, Präs br. 6699—1911.

³⁶ U napisu pod naslovom »Sarajevo u Kino-kazalištu« saradnik »Sarajevskog Lista« Lj. D. (vjerovalno Ljudevit Dvorniković) naziva ta dva sarajevska bioskopa kino-barakama i za njih vezuje »klimeve klupe i prijave daske i platno šatora« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 23. XII 1912, br. 282, str. 1, »Listalk«).

³⁷ »Samo kazalište podignuto je u centru grada, upravo licem prema vladinoj palati. Imo uglednu fazadu, koja je izrađena u lijepom secesionističkom stilu. Ističe se među ostalim zgradama Sahiljanuće ulice, te svakome prolazniku već iz daleka upada u oči.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 3. IX 1912, br. 192, str. 2, »Gradiske vijesti«.)

³⁸ »U samoj se kazalište ulazi na troja velika vrata, gdje se u foyeru nalaze dvije velike blagajne za izdavanje karata i garderobera za ostavljanje odijela posjetioca. Odavde se ulazi u partere i prizemne lože, dok s lijeve i desne strane vode široke stepenice na balkon i gornje lože. Lože su osobito ukusno izrađene, te je svaka za sebe odijeljena i sa posebnim ulazom providena, te će u svakoj biti samo 4 sjedala; jedino je obiteljska loža na balkonu odredena za veću porodicu te ima 12 sjedala. Cijelo kazalište ima svega oko 600 udomnih sjedala, koje je izradila Švedska fabrika Bräfe Thomé.« (Ibidem.)

Iz razumljivih razloga poklonjena je u ovom napisu posebna pažnja pitanju obezbjeđenja bioskopa »Apolo« od požara. Konstatovavši da se u sredini među ložama na balkonu nalazi iz gvozdenog betona sazidana komora za projiciranje kinematografskih snimaka, »Sarajevski List« piše da je uređenje ove komore za osiguranje protiv požara »vrlo idealno«. »Ako bi se slučajno dogodilo, da se film zapali, to aparati u tren oka kretanje zaustavi i ujedno automatički zatvori sa gvozdenim poklopcom onu četverouglastu škulju za projiciranje u zidu, tako da nemože niti vatrica niti dim da dospije u prostorije kazališta.⁴⁰ Očigledno sa osjećanjem velikog olakšanja koje su, izgleda, dijelili i brojni posjetioci do tada održavanih kinematografskih predstava u Sarajevu, napisao je anonimni saradnik »Sarajevskog Lista« ove riječi: »Tako možemo sada mirne duše sjediti u ovom novom kino-kazalištu, a da ne moramo strepiti radi onih strašnih događaja, koji su nastali ušljed vatre i slabe obrane u mnogim kinematografima, jer nijesu odgovarali zahtjevima moderne tehnike, te su bili većim dijelom sagrađeni iz drveta ili kao oni provizorni, putujući kinematografi od betona.⁴¹

U pomenutom napisu dati su i još neki podaci u vezi sa novim sarajevskim kinematografom i njegovim radom. »Mi ovome mladome poduzeću koje će sredinom ovog mjeseca početi sa svojim djelovanjem želimo dobar uspjeh, te smo uvjereni, da će i ono sa svoje strane uz dobro stručno vođenje uznaštojati, da svoje goste potpuno udovolji što ljepšim i obilnjim prvočrstnim programom⁴² — zaključio je »Sarajevski List« ovaj svoj napis.

Otvaranje bioskopa »Apolo« zabilježili su i drugi sarajevski listovi. »Bosnische Post« je pod naslovom »Eine neue Sehenswürdigkeit Sarajevo« izrazio veoma povoljno mišljenje o novom bioskopu,⁴³ a »Narod« je publikovao objavu o otvaranju »Apola«.⁴⁴

»Sarajevski List« je publikovao i duži izvještaj o otvorenju novog kinematografa i prvim predstavama koje su održane u njemu.

⁴⁰ »Uz to se nalaze u komori dva ventilatora, koji u tili čas svaki dim povuku kroz zračni dimnjak napolje, tako da je opasnost vatre posve isključena i to tim više, što je cijelo kazalište zidano iz vrlo solidnog gvozdenog betona« (Ibidem).

⁴¹ »Što se tiče zdravstvenih prilika u kazalištu, to se je i za to uprava pobrinula, da u svakom pogledu potpuno udovolji svim modernim higijenskim zahtjevima« (Ibidem).

⁴² U istom napisu je objavljen i podatak da će kinematografiom »Apolo« upravljati Anton Walits, koji je u tu svrhu specijalnu naobrazbu stekao i u Beču pred stručnom komisijom sa uspjehom ispit položio.

⁴³ »Denn eine Sehenswürdigkeit im wahrsten Sinne des Wortes ist das neue Kinotherater, das sich am Ende der Šahtijanušagasse, in nächster Nähe des Zirkusplatzes erhebt und Herrn Baumeister Albert Metz zu seinem Erbauer und Eigentümer hat« (»Bosnische Post«, Sarajevo, 20. IX 1912, br. 216, str. 5, »Lokalbericht«).

⁴⁴ »Narod«, Sarajevo, 1. (14) IX 1912, br. 226, str. 4.

Prema tom izvještaju, »Apolo-kino« je svečano otvoreno u nedjelju 22. septembra 1912. »Već prije otvorenja kazališta bilo se je pred njim skupilo mnoštvo posjetnika, tako, da je uprava kazališta, još prije određenog sata otvorila blagajne, da posjetnike pusti u prostorije.«⁴⁴ »Ono što je sarajevska publiku već davno tražila, naiome jedno lijepo moderno kino-kazalište, to im je dao gosp. A. Metz, koji je na temelju velikih študija ovo kazalište sazidao, ne zaleti ni truda ni novaca, samo da ugodi umjetničkom ukusu sarajevskih građana. Svi su posjetiocici bili uprav ushićeni o lijepom i ukusnom, uređenju i konfortu kazališta«⁴⁵ — istakao je tom prilikom novinski izvještač ovog lista.

I u nekoliko svojih narednih brojeva »Sarajevski List« je donio više zanimljivih podataka u kojima je riječ o prvim predstavama, održanim u pomenutom kinematografu. U jednoj novici se konstatuje da se »na sveopće zahtjevanje« može »sada ući u kazalište iza svake slike«,⁴⁶ što, sudeći prema toj novici, nije bio slučaj na otvorenju kinematografa i neposredno poslije njega. Objavljujući raspored predstava, koje je trebalo da se održe u ovom kinematografu u subotu i nedjelju 26. i 27. oktobra te godine, list piše da će u te dneve svirati muzika za cijelo vrijeme predstave.⁴⁷ Vijest sličnog sadržaja objavio je ovaj list u jednom svom novembarskom broju kada je saopšteno da će toga dana »svirati salonska kapela za cijelo vrijeme predstave«.⁴⁸

Nešto više od godinu dana poslije otvaranja prvog modernog kinematografa u glavnom gradu Bosne i Hercegovine »Sarajevski List« je pod naslovom »Novi kinematograf u Sarajevu« publikovao

⁴⁴ »Od predstave do predstave broj posjetnika je bivao sve veći tako, da su sva mjesta bila zaposjednuta. Za lože se opće nije moglo više dobiti ulaznica, pošto su iste bile u tili čas za sve tri predstave rasprodane, te su mnogi za zgodno našli, da već i za današnji dan ikupe ulaznice za lože. Program je bio vrlo krasan, te su se sve slike bez razlike odlikovale s lijepom jasnoćom, svjetlostu i očrtinom. Za vrijeme predstave svirala je vojnička glazba pod osobnim ravnjanjem kapelnika gosp. Fuksa, te se je pri tom opažilo, da je kazalište vrlo akustično, te da bi moglo i za druge svrhe lijepo poslužiti.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 24. IX 1912, br. 209, str. 4, »Gradske vijesti«.)

⁴⁵ »U ostalom vidi se, da je uprava u vrlo dobrim rukama, te da gosp. A. Waldis, premda u mladim godinama, umije sa osobitim razborom da rukovodi ovo lijepo poduzeće, odgovarajući mnogostranim željama i potrebama sarajevske publike te da sa stručnom vještinom, znade da svlada sve tehničke poteškoće, birajući sa osobitim ukusom što ljepli i bolji program. Osobito je lijepo vidjeti, kako obadvojica braće Metz sa izvanrednom pažljivošću i predusretljivošću idu u svakom pogledu gosp. Walitsu i posjetiocima kazališta na ruku.« (ibidem.)

⁴⁶ »Sarajevski List«, Sarajevo, 28. IX 1912, br. 212, str. 4, »Gradske vijesti«.

⁴⁷ »Sarajevski List«, Sarajevo, 25. X 1912, br. 238, str. 2, »Gradske vijesti«.

⁴⁸ »Sarajevski List«, Sarajevo, 14. XI 1912, br. 251, str. 2, »Gradske vijesti«.

viest prema kojoj »poduzetničtvu kinematografa Apollo otvara u Napretkovom domu novi kinematograf *Imperial-Kino*, koji će biti uređen otmijeno i po najnovijim tekovinama«. Prema tekstu ove vijesti, bilo je predviđeno da se otvorenje kinematografa »Imperial« izvrši u nedjelju 5. oktobra 1913. godine.⁴⁹ Smješten u reprezentativnoj zgradi koju je podiglo i u septembru 1913. godine otvorilo Hrvatsko potporno društvo »Napredak« sa neskrivenim ambicijama da u njoj nepravi i značajan punkt u kulturnom životu glavnog grada Bosne i Hercegovine, ovaj kinematograf je, odlično lociran u glavnoj sarajevskoj ulici, imao, posmatran i iz tog ugla, veoma dobre uslove za uspješan rad.

Otvaranjem ovih dvaju kinematografa, »Apolo« i »Imperial«, Sarajevo je, jednu i po deceniju poslije prvog susreta građana ovog grada sa »Edisonovim kinematografom«, dobilo svoje prve moderno uređene bioskope. Tek tada su stvoreni elementarni preduslovi za normalan i bezbjedan kontakt sarajevske publike sa filmskom umjetnošću. Otvaranjem tih dvaju kinematografa Sarajevo je zauzelo istaknuto mjesto među gradovima sa kino-dvoranama visokog nivoa. Jedan anonimni saradnik »Sarajevskog Lista« je napisao, prije otvaranja kina »Imperial«, da »što se tiče podesnosti i elegantnosti prostorija«, Sarajevo sa svojim bioskopom »Apolo« čak »nosi barem pred svim kinematografskim pozorištima u monarchiji«.⁵⁰ A sam Beč je, prema statističkim podacima, imao 1909. godine 76 bioskopa.

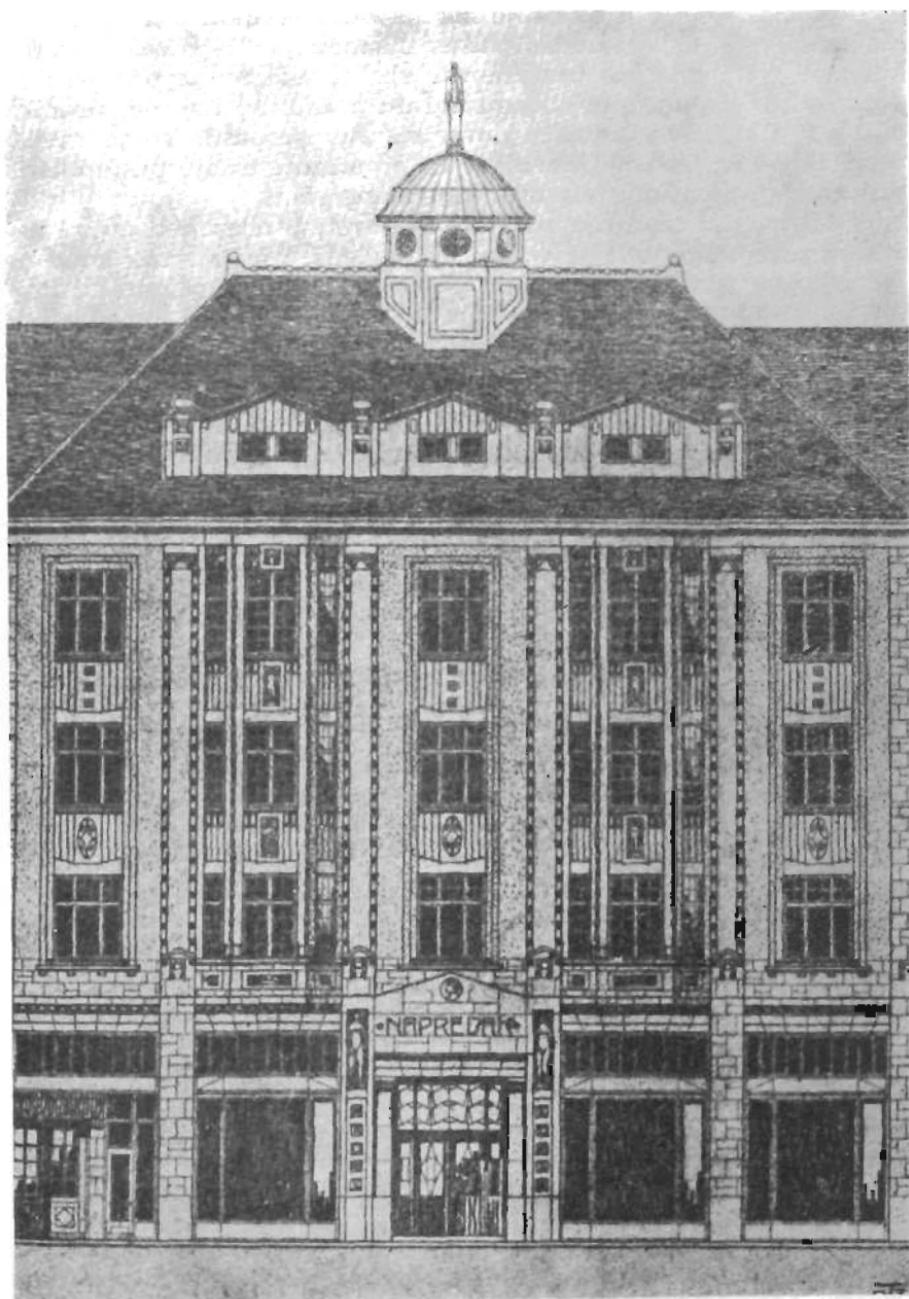
Navedeni podaci pružaju, makar i nepotpuni, kakvii oni sigurno jesu, dovoljnu osnovu za stvaranje nekolikih zaključaka o prvim kontaktima sarajevskih građana sa filmskom umjetnošću. Film je došao u ove krajeve, pa, prema tome, i u Sarajevo preko austrijske metropole. U prilog tom zaključku govoriti ne samo činjenica da se odatle regрутiraju brojni podnosioci zahtjeva za prikazivanje kinematografskih predstava u Sarajevu nego se čak i sarajevskim modernim kinematografima daju imena po uzoru na nazive renomiranih bečkih bioskopa.

Svi kinematografi se otvaraju u to vrijeme isključivo privatnom inicijativom i u privatnom su vlasništvu. Nije poznat ni jedan jedini slučaj da je država, makar i u simboličnom iznosu, učestvovala u finansiraju ove djelatnosti. Iznenadjuje podatak da među vlasnicima kinematografa koji su davali predstave u Sarajevu i podnosiocima zahtjeva za dobijanje talknih koncesija ima i nekoliko žena.⁵¹

⁴⁹ »Premiera će biti 'Zadnji dani Pompeja', historijska drama u 5 činova po poznatom romanu glasovitoga engleskoga pisca. Ovaj skupi film pokazivaće se u Imperial-kino 5, 6. i 7. oktobra. Prva nedjeljna predstava počinje u 5 sati po podne, a koncentraže ovdašnja posadna glazba.« (»Sarajevski List«, Sarajevo, 3. X 1913, br. 210, str. 2, »Gradiske vijesti«.)

⁵⁰ »Sarajevski List«, Sarajevo, 7. VIII 1913, br. 166, str. 1, »Listak«.

⁵¹ »Hrvatski Dnevnik« помиње Mariju Goller kao vlasnicu »Royal Bioskopa«, ali i suvlasnika »Gollerova Biografija« Drakulića (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 18. I 1911, br. 12, str. 3, »Gradiske vijesti«).

»Napretkov« dom u kome je otvoren bioskop »Imperial«

Nema sumnje u to da je zarada osnovni motiv za otvaranje kinematografa. Odatle toliko traženja koncesija. Da posao vlasnika kinematografa nije bio bez ikakvog rizika, vidi se na primjeru sa požarom u sarajevskom kinematografu »Edison«, koji je vlasnika bioskopa i njegovu porodicu doveo na rub propasti. To je navelo uredništvo »Hrvatskog Dnevnika« da organizuje akciju prikupljanja priloga za postрадalog vlasnika kinematografa.⁵²

Mogućnost izbijanja požara u nedovoljno obezbjedenom i zaštićenom bioskopu bila je velika, ali, izgleda, i jedini rizik kome se tada mogao izložiti vlasnik nekog sarajevskog kinematografa. Problem bioskopske publike tada nije uopšte postojao. O tome na određen način govori i činjenica da su u Sarajevu na više mjeseta u isto vrijeme davane kinematografske predstave.⁵³ Iz pisanja sarajevske štampe se ne vidi da su one davane u praznim bioskopskim dvoranama.⁵⁴ Na isti zaključak upućuju i brojni podnesci kojima su tražene koncesije za prikazivanje filmova.

Posmatranja u cijelini, sarajevska štampa toga vremena nije bila opterećena u onoj mjeri kritički intoniranim napisima o djelovanju kinematografa kao što je to bio slučaj sa bečkom ili zagrebačkom. Njenu pažnju nije zaduplio ni odnos pozorište-film koji se u sarajevskoj sredini, gdje je i pozorište imalo, kao i film, još

⁵² Konstatovavši da je požar koji je zadesio kinematograf »Edison« uništio njegovom vlasniku Ivanu Fabriku »cijelo poduzeće« tako da je »ostao sa svojom obitelju bez ţita«, jer je sav svoj imetak uložio »u ovo poduzeće, te je sad ostao tako reći na ulici«, »Hrvatski Dnevnik« je u svom broju od 28. marta 1911. pod naslovom »Pomožimo stradalnicima« uputio poziv na prikupljanje priloga za Fabrika i njegovu porodicu. List je u nekoliko narednih brojeva objavio spisove građana koji su se odzivali ovom apelu i iznose njihovih priloga. Prvi i ujedno najveći prilog, 60 kruna, dala je Marija Goller, vlasnica »Royal Bioskopa«.

⁵³ Sa gospodarskog i van akcije koju je organizovalo uredništvo ovog sarajevskog lista, Kosta Henman je dao prilog (10 kruna) za postрадalog kinoooperatera Gasparinija čkoji je izgubio skoro obje rukе i život gaseći vatru u kinematografu Fabris kod Zem. Banke. (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 27. IV 1911, br. 95, str. 3, »Gradske vijesti«.)

⁵⁴ I godišnje otvaranja modernih bioskopa »Apolo« i »Imperial« održavane su filmske predstave i u drugim sarajevskim kinematografima.

⁵⁵ Zanimljiva zapažanja o sarajevskoj bioskopskoj publici dao je već pomenuti saradnik »Sarajevskog Lista« u napisu, objavljenom pod naslovom »Sarajevo u Kino-kažalištu«. Konstatovavši da je kinematograf »najdemokratskije sastajalište našeg društva u zatvorenom prostoru«, autor navedenog napisa piše da se »pred platnenom pozornicom okupljuju članovi »gospodskog kluba«, posjetioc 'zimske bašte' i Centrala zajedno sa općinstvom 'Baščaršije' i gostovima 'Donjih Hiseta'«.

Za kompletiranje predstave o strukturi posjetilaca kinematografskih priredbi može poslužiti i podatak, publikovan u jednom sarajevskom listu, da je za vrijeme požara koji je izbio u bioskopu »Edison« ukraden vlasniku bioskopa Fabrisu zimski kaput, a kinoooperateru Gaspariniju, koji se pod već opisanim okolnostima sam požrtvovanom nosio sa vatrenom stihijom, ukraden je istom prilikom zimski kaput i šešir. (»Hrvatski Dnevnik«, Sarajevo, 31. III 1911, br. 74, str. 3, »Gradske vijesti«.)

uvijek draž novine, i nije postavljao u tako oštroj formi kao u razvijenijim centrima sa dužom pozorišnom i uopšte kulturnom tradicijom. Nekoliko informativnih napisa iz istorijata kinematografije, objavljenih u sarajevskoj štampi, pružilo je čitaocima, a to će reći i posjetiocima bioskopskih predstava, neke osnovne podatke o toj djelatnosti.⁵⁵

Specifičnim izražajnim sredstvima kojima je tada raspolagao, skromnim u poređenju sa kasnijim tehničkim dostignućima iz tom-filmske ere, ali tada novim i za široku publiku veoma atraktivnim, film je i u Sarajevu početkom ovog vijeka privukao i sve više privlačio mnoge građane ovog grada, starije i mlađe, svejedno da li su filmske predstave davane u barakama i pod šatorom ili u moderno uređenom bioskopu. A to nije bio slučaj ni u približnom obimu sa mnogim pozorišnim, muzičkim i, pogotovu, likovnim priredbama. Mjeren isključivo brojem posjetilaca, taj odnos je redovno ispadao na štetu ovih poslijednjih. A on to, iskazan drugim pokazateljima, nije bio. Sa modernim kinematografiama, kakvi su bili »Apolo« i »Imperial«,⁵⁶ film se u predvečerje prvog svjetskog rata po svom značaju svrstao među važnije komponente kulturno-zabavnog života u Sarajevu. Tu poziciju, jednom stekenu, film u ovom gradu neće više izgubiti.

⁵⁵ »Sarajevski List« je objavio, pored ostalog, napise »Nešto o kinematografistvu« (br. 97/1912), »Kinomatografija« (br. 62/1913), »Svega pomaš o kinematografu« (br. 131—134 iz 1913). Isti list je publikovao i izvod iz predavanja o kinematografu koje je dr Milan Maršalović održao u Hrvatskom klubu u Sarajevu (br. 85 i 86 iz 1913. godine).

⁵⁶ U sarajevskoj štampi je početkom 1914. godine registrirana i na mjeru vukuva da podigne modernu bioskopsku dvoranu u Sarajevu (»Vakat«, Sarajevo, 17. II 1914, br. 38, str. 1; 18. II 1914, br. 39, str. 1 i 20. II 1914, br. 41, str. 1).

N A P O M E N A

Pristupajući pisanju knjige »Iz kulturnog života u Sarajevu pod austrougarskom upravom«, imao sam u vidu da su u okviru edicije »Kultурно наслједе« već publikovani zapaženi monografski radovi u kojima je detaljno i iscrpljivo dat istorijat pojedinih oblika kulturnih djelatnosti (pozorišnog života u monografiji dra Josipa Lešića) i književnih časopisa u Sarajevu u navedenom vremenskom razdoblju (»Behara« u književnoistorijskoj monografiji dra Muhsina Rizvića), te da se u završnoj fazi nalaze još neke na sličan način koncipirane i radene monografije (o »Bosanskoj Vili«, likovnoj umjetnosti, listovima i časopisima). Ta činjenica je nužno morala uticati na određivanje fisionomije i sadržaja ove knjige.

Imajući to u vidu, nastojao sam da na osnovi dokumentacije do koje sam, brižljivo tragačući za njom, uspio da dodem, osvijetlim, koliko mi je to, s obzirom na često veoma oskudne izvore, bilo moguće, neke od važnijih momenata u kulturnom životu u Sarajevu pod austrougarskom upravom. Iz pojedinih njegovih komponenata razmatrao sam na stranicama ove knjige samo po jedno pitanje, svako u dosadašnjoj literaturi ili potpuno neobradeno ili tek uzgred dodirnuto. Zelio sam da ovakvo koncipiranom knjigom pružim nov doprinos sagledavanju ovog aspekta razvoja Sarajeva u jednom značajnom razdoblju novije istorije Bosne i Hercegovine. Čitaoci će ocijeniti koliko sam uspio u ovom svom nastojanju.

Smatram prijatnom dužnošću da izrazim zahvalnost saradnicima Arhiva BiH, Žemaljskog muzeja, Narodne i univerzitetske biblioteke BiH, Muzeja grada Sarajeva i Arhiva grada Sarajeva na pomoći koju su mi ukazali prilikom pregledanja arhivskih i književnih fondova navedenih institucija. Takođe izražavam zahvalnost potrođicama i prijateljima istaknutih ličnosti iz kulturnog života u Sarajevu 1878—1918. na ustupljenim fotografijama.

Sarajevo, oktobar 1974.

R. B.

REGISTAR LIČNIH IMENA

- Alaupović Marko, 109
Aleksander Erih, 109
Altman Leo (Altmann Leo), 29, 128,
129, 130
Anderle Leo, 114
Apel baron Johan (Appel Johann),
6, 34, 49, 50, 83
Apfelbek Viktor (Apfelbeck Viktor),
109
Arnt Evald (Arndt Ewald), 111, 112,
113, 114, 121, 181, 182, 185
Arnt Leo (Arndt Leo), 114, 182
Arsenović Nikola, 9, 84, 85
Ašenbrener (Aschenbrenner) Georg,
28, 29
Atijas Rafael, 110
- Babić Mijo, 51, 52
Bacini Antonio (Bazzini Antonio),
130
Badalić Hugo, 110
Bajac Ljubo, 147
Bajrović Josef, 109
Balif Filip (Ballif Philipp), 109
Baloković Zlatko, 38
Barbarić Milivoje, 44
Barišić Nikola, 109
Barišić fra Rafael, 109
Bašagić dr Safvetbeg, 63, 84
Batinić fra Mijo, 109
Bauer Leon, 80
Becić Ferdo, 110, 115
Begović Milan, 64
Benac dr Alojz, 69, 84, 95
Berković Nikola, 53, 57, 58, 60
Berks Lothar, 17
Bersa Blagoje, 135
Besarović D. Risto, 83, 89, 90
Besarović V. Risto, 15, 49, 97, 127,
131, 144, 183, 231
Beethoven Ludwig van (Beethoven
Ludwig van), 9
Bijelić Jovan, 202, 203, 204, 205, 206,
207, 208, 212
- Bilinski vitez dr Leo, 84, 144, 174
Bismark Oto (Bismarck Otto Edu-
ard Leopold), 36
Bize Žorž (Bizet Georges), 30
Bocarić Anastos, 185
Bocarić Špiro, 185, 186
Bojinčić Ivan, 110
Bok Augusta (Bock Auguste), 112
Brajer (Breyer) Mirko, 160
Brams Johanes (Brahms Johannes),
24, 40
Brezar F., 203
Brodnik Franjo, 64
Brož Vilim Gustav, 135, 136
Budisavljević Bude, 110, 115
Buher (Bucher), građevni poduzet-
nik, 8
Buhrvald (Buchwald) Bernhard, 39
Bujher Đuro, 109, 117
Bukovac Vlaho, 58, 188, 189, 190, 196,
197
- Carićević Vasa, 154
Celebor (Zelebor) Edmund, 84
Cesar Franc Josef, 219
Christmann, 7, 14
Ciolich, 8
Clement Bernhard, 29, 128, 129, 130
Cnobloch baron Karl, 14
Crnčić Klement, 187
Curiel, 214
Cvijanović Svetislav, 160
- Čačković Miroslav, 110
Čajkovski Pjotr Iljič, 30
Černecki Nadežda, 39
Černecki Vjera, 39
Červenka Viljemina, 213
Čikoš Bela, 187
Čurčić Fehim, 54

- Cirić Petar, 43, 45
 Čorić Boris, 69, 119
 Čorović dr Vladimir, 139, 143, 159,
 160, 182, 185, 168, 169, 177
- Dabiša Aleksandar, 114
 Dačić Živojin, 167
 Dalen baron Herman (Dahlen Her-
 mann), 9
 Delib Leo (Delibes Léo), 9
 Delić Stevan, 109
 Despić Jeftan, 82, 88
 Dešković Branko, 192, 193
 Deželić Georg, 110
 Dimitrios, 8, 213
 Dinić Mihailo, 44
 Dizdar Hamid, 46, 47, 184
 Dlustruš Ljuboje, 100, 121
 Dobrunski, 115
 Doležal Eduard, 24, 25
 Doppler, 13
 Dozela Miloš, 127
 Drakulić, 226
 Dramušić Vojin, 69, 84
 Dvorniković Ljudevit, 35, 195, 201,
 222, 223
 Dvorniković dr Vladimir, 194, 205,
 206, 207
 Dvoržák Antonjin (Dvořák Antonín),
 30
- D. Mlad., 153
 Dalski Ksaver Šandor (Babić Ljubo),
 110, 115
 Đokić Dušan, 45
 Đorđević dr Vladan, 110, 162
 Đurđević, adjunkt, 109
 Đurić Jelka, 147
- Edison Thomas Alva, 214
 Enders, 213
- Fabris Ivan, 216, 219, 228
 Fadilpašić Mustafabeg, 6, 83
 Faler (Faller) Nikola, 34
 Fehervary Samuel, 57, 58, 60
 Feichtinger pl. dr A., 16
 Feichtinger Angèle von, 198
 Fiala Franjo, 109
 Filipović baron Josip, 8, 97
- Flajšer Vjekoslav, 110
 Flotov Fridrik (Flotow Friedrich
 von), 11
 Frangeš dr Ivo, 100, 110, 117
 Frangeš Oto, 141
 Frank Mariana, 32
 Frankenbusch Rudolf, 198
 Frantl Jovan, 127
 Franjo Josip, 58
 Fuks (Fuchs) Kristian, 14, 143, 225
- Gaković Petar, 161
 Gajger (Geiger) Antonija, 40
 Gasparini Antonio, 220, 228
 Gavrilović dr Mihailo, 162
 Gerold und Comp., 72
 Ginić Dimitrije, 45
 Glusman Tea, 147
 Glück dr Leopold, 54, 110
 Gmeiner Lullu, 40
 Goller Marija, 216, 219, 220, 226, 228
 Golović I., 110
 Grassl dr Euro, 16
 Grdić-Bjelokosić Luka, 109
 Grdić Šćepan, 156
 Grdić Vasilij, 161, 163, 165, 166, 167,
 168
 Grč Marija, 219
 Grünfeld dr Josip, 130
 Grünfeld Alfred, 30, 39
 Grzywińska, 13
- Hadjidamjanović Risto, 54, 57
 Halevi Žak (Halévy Jacques Fro-
 mental Elie), 9
 Harambašić August, 110, 115
 Heeger Eduard, 16, 22, 24, 25
 Heim dr Adolf, 32
 Heler (Höller) Blanda, 18, 92
 Helfert baron Aleksandar, 69, 70, 72,
 75, 76, 77
- Herman Kosta (Hörmann Constan-
 tin), 6, 15, 16, 55, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 80, 81, 83, 85, 98, 99, 100,
 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108,
 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116,
 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123,
 124, 125, 181, 182, 184, 185, 210,
 228
- Hernes dr Moric (Hoernes dr Mo-
 ritz), 72, 73
- Hieronymus, 69
- Hofmann Rudolf, 35

- Holdig Paul, 47
 Horvat Gabriella, 29
 Hreljanović Ivo, 60
 Huber Ljudevit, 223
 Huberman Bronislav, 31, 32
 Hulusi Mehmed, 83
 Hus Jan, 69
- Ibler Janko, 110
 Iličić Fotije, 43, 44, 47
 Ilić I. Dragutin, 115
 Ilijic Stjepko, 92, 93, 94
- Jagatić dr Andrija, 81, 83
 Jaksch Josef, 36
 Jandl Viktor, 32
 Janovski Jan Karlo, 146, 187
 Jean Robert, 193
 Jeftanović Dimitrije, 6, 48, 49, 50,
 51, 62
 Jeftanović Gligorije, 54
 Jenko Davorin, 104
 Jeremić dr Risto, 168
 Jevtić Borivoje, 44, 45, 46, 50, 51,
 127, 147
 Jilly Gustav Johann, 7
 Jireček dr Konstantin, 88
 Jobst Josef, 223
 Jovanović, akad. slikar, 112
 Jovanović Jovan Zmaj, 108, 110
 Jukić Ivan Franjo, 69
 Jungić Beluš, 147
 Jurkić Gabriel, 187, 188, 190, 192, 193,
 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200,
 201, 202, 203, 206, 207, 208, 212
- Kačerovski Bogomir, 32, 33, 127
 Kalaj Benjamin (Kállay Benjamin
 de Nagy-Kállo), 6, 15, 57, 59, 60,
 62, 73, 84, 97, 98, 99, 101, 102,
 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
 113, 114, 116, 120, 121, 122, 124,
 128, 130, 131, 132, 133
- Kalaj Vilma, 54
 Kapetanović Mehmedbeg-Ljubušak,
 6, 57, 78, 80, 81, 83, 109
 Kapetanović Rizabeg, 109
 Kapidžić dr Hamdija, 73, 84
 Karlinski dr Justin, 110
 Kasumović Milan, 110
 Kašiković Nikola, 29, 99, 100, 108,
 121, 122, 185
- Katić Marko, 44, 218
 Kaufmann Adolf, 184
 Kayler Ferdinand, 35
 Kecmanović Dušan, 154
 Kecmanović dr Ilija, 107, 108, 109,
 110, 113, 121
 Keilner Jovan, 57, 58, 60
 Kendelić S., 34
 Kernič-Peleš Olga, 198
 Klajn Bernardo, 89
 Klajnmondova Lj., 187
 Kneisl A., 31
 Kocijan Jaroslav, 31
 Kočić Petar, 152, 155, 202, 206
 Koenen Tilli, 40
 Kolas (Collas) baron Karl, 99
 Kosanović Savo, 77, 80, 81
 Kostić dr Lazo, 110, 115
 Kovacević Kosta, 109,
 Kovaržovic, 30
 Kozarac Josip, 110
 Königsberger Ignatz, 39
 Krajsler Fric (Kreisler Fritz), 22, 23,
 24
 Kraljević Vaso, 57
 Kranjčević Ela, 121
 Kranjčević Silvije Strahimir, 60, 100,
 106, 107, 109, 110, 113, 116, 117,
 119, 121, 122
 Krasa dr Berthold, 54
 Krauss dr M. S., 80
 Kremer dr Josip, 24
 Krespi, 115
 Krestić, 110
 Kreševljaković Hamdija, 8, 69, 72,
 88, 122
 Krsmanović dr Kosta, 13, 165, 166
 Krulj dr Uroš, 161, 168
 Kruševac Todor, 6, 72, 99, 122, 124
 Kuba Ludvig, 114, 182, 183, 184
 Kubelik Jan, 31
 Kučera (Kutschera) baron Hugo, 6,
 39, 58, 80, 81, 130
 Kučukalić Zijo, 137, 148, 148
 Kuhač Franjo, 26, 115
 Kukuljević Božidar, 110
 Kukuljević dr Milutin, 12
 Kulović Esad, 57
 Kumičić Eugen, 110, 115
 Kurtović Ivan, 143
 Kurz Selma, 39
- Lasslauer Eduard, 61
 Laszky Albert, 29, 128, 129, 130, 131,
 132, 134, 146
 Lazarević Nedeljko, 109

Lehar Franc, 19
 Lehar Marija, 19
 Lekl Vinko (Lekki Vincenc), 57
 Leskovar Janko, 100, 110, 116, 117
 Lešić dr Josip, 5, 12, 44, 231
 Libšer (Liebscher) Adolf, 182, 183
 Lilek Emilijan, 109
 Linker (Lynker) Ana, 114
 List Franc (Liszt Ferencz), 14
 Löwy Heinrich, 83
 Ludwig Franjo, 130
 Lukacs Matthias, 35
 Lutvo Ali ef., 219

Ljeskovac Miloš, 141

Maćejovski Franjo, 13, 16, 33, 127,
 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
 143, 144, 145, 146, 147, 148
 Maćejovski Mara, 147
 Maćejovski Mirjana, 147
 Makanec dr Julije, 74, 77, 78, 79, 80,
 81, 83
 Maraković dr Milan, 229
 Maraković Nikola, 109
 Marjanović dr Sida, 191
 Marković Marko, 44, 50, 51
 Marković Mihajlo, 64
 Marković Mitre, 112
 Martić fra Grgo, 77, 83, 109, 119
 Mašić Nikola, 112
 Matačulj Simo, 110, 115
 Matoš Antun Gustav, 119
 Mazalić Đoko, 202, 203, 204, 205, 206,
 207, 208, 209, 212
 Mažuranić Vladimir, 110
 Mec (Metz) Albert, 223, 224, 225
 Medović fra Celestin, 112
 Megele Fr., 17
 Mendelson Feliks (Mendelssonh-
 -Bartholdy Jakob Ludwig Fe-
 lix), 9, 13
 Mihailo (knez Mihailo Obrenović), 6
 Mihajlović Aleksa, 186
 Mihanović (Mihanovich) pl. Josip, 32
 Milić Karlo, 193
 Mikszath Koloman, 115
 Milaković Josip, 61, 100, 109, 116, 121,
 124, 182
 Milićević don Franjo, 77
 Miljković I., 110
 Mirković Petar, 109
 Mirković Simo, 169
 Mišković Jovan, 110
 Mitrinović Dimitrije, 199, 200, 201
 Mladenović Ljubica, 181

Mocart (Mozart) Wolfgang Amade-
 us, 9
 Mokranjac Stevan, 34, 148
 Mollinary baron dr Franz, 7
 Moreau Leopold, 80, 83
 Mosinger, 218
 Mraovitz Grički Emil, 130
 Mrazović Milena, 13, 112
 Mrkvíčka Jan Václav, 114
 Mulabdić Edhem, 109, 118
 Müller, 8
 Müller Heinrich, 83
 Müller Jovan, 57

Nechansky Franjo, 54
 Nemanić Davorin, 109
 Nemeček Hans, 6, 25, 46, 47
 Nieč dr Vladislav, 54
 Nikašinović Božidar, 109
 Nikolajević Božidar, 148
 Nikolajević Đorđe, 83
 Nikolić Bogoljub, 45
 Nikolić Feodor, 6, 81, 83
 Nikšić, 112
 Novak Vjenceslav, 110
 Nuri Hadžić Bahrija, 147

Obradović Sreten, 187
 Ondriček Emanuel, 31
 Ondriček František, 21, 22, 23, 25
 Osthausen Ernst Schilling von, 14

Papić Mitar, 102, 123
 Paržik Karlo, 50
 Passini Fridrik, 182
 Passini Ljudevit, 182
 Pathé Frères, 216
 Pavičić Stanko, 109
 Pavilić Jovan, 19
 Pejanović Đorđe, 127, 149, 150, 151,
 153, 168, 169, 170, 171, 173, 175,
 177
 Pelagić Vaso, 150
 Peleš Đuro, 43, 44
 Perlišić dr Srećko, 197
 Pešek Ignac, 147
 Petrović dr Nikola, 115
 Petrović Petro-Petrakija, 53, 54, 57,
 58, 62, 83
 Philipp, 13
 Pienta Dragutin-Karlo, 18, 132, 133,
 135, 148

- Pihler Anton, 109
 Pissenberger Nikola, 18, 133
 Plavšić Dušan, 121
 Politeo Dinko, 115
 Popović Ivan Vasin, 14, 15, 16, 54, 121
 Popović Pavle, 162, 169
 Popović Pero, 188, 189, 192, 202, 212
 Popović Steva, 110
 Popović Vasilij, 162
 Posilović dr Stjepan, 16
 Potiorek Oskar, 64, 195, 202
 Pracher Paula, 32
 Prajndlsberger Milena, 141
 Prajs-Javorski, 127
 Proch Heinrich, 35
 Prohaska Franjo, 135
 Protić Đorđe, 43, 44, 47
 Pržibilova Nada, 138, 147
- Raab Koloman, 54, 57, 58
 Radić Frano, 72
 Radimsky Václav, 109
 Radojčić dr Svetozar, 185
 Radulović Branko, 183, 188, 189, 190, 191, 192, 202, 208, 212
 Radulović Risto, 158, 160, 162, 164, 165, 167, 168, 174, 177, 191
 Rafaelović Zeki ef., 110
 Rajer Otmar (Reiser Othmar), 84, 109
 Ratković Milvi, 109
 Reiner dr Nikola pl., 57
 Repovac Ibrahim, 109
 Richter, 213
 Rizvić dr Muhsin, 125, 231
 Roll, 197
 Ruben, 182
 Rubinštajn (Rubinstein), Artur, 40
- Salom Daniel Moise, 57, 58
 Salom Salamon, 46, 48, 57, 62
 Sandić Aleksandar, 110
 Sarasate Pablo de (Sarasate y Navascués Pablo de), 130
 Savić Zarko, 28, 29
 Schapira Vera, 40
 Schmedes Paul, 40
 Selak Franc, 110
 Seunik Ivan, 109
 Szigligeti Edo, 44
 Skerilić dr Jovan, 162
 Slavjanski Agrenjev Dimitrije, 25, 26, 27
 Slavjanski Nadina, 26, 27, 28
 Slijepčević dr Pero, 160, 162
 Smetana Bedžih, 30, 31
 Souvan I., 110
 Spahić Ivan, 57
 Spira Heinrich, 8, 10, 11, 43, 44, 46, 47, 62
 Srškić Đorđe, 188, 187
 Srškić dr Milan, 186
 Srškić Stjepo, 187, 212
 Stanojević-Šućur Sima, 44
 Stefanovska, 14
 Stefanovski Karl, 16
 Stević Mišo, 193
 Stiks Edmund, 39, 58
 Stjepanović Ljubomir, 109
 Stojanov, 111
 Stojanović Ljubo, 110, 115
 Stojković S. Borivoje, 148
 Stransky baron Franc, 9
 Sundečić Jovan, 110
 Suzin A., 145
- Šahinagić Avdaga, 57
 Šain Petar, 193
 Šapčanin Milorad, 110
 Šarić Mehmed, 109
 Šimić, 92
 Širola Stjepan, 220
 Sišić dr Ferdo, 115
 Slegl H., 112
 Sopen Frederik (Chopin Fryderyk), 13, 23
 Špicel Hugo, 216
 Strosmajer Josip Juraj, 85
 Subert (Schubert) Franc, 9, 40
 Sulc Julius, 12, 47
 Švrakić Todor, 148, 188, 189, 192, 195, 196, 197, 202, 212
- Tajšanović Nikola, 17
 Thier Albert, 39
 Thomet braća, 223
 Tichy Mira, 147
 Tilić dr Smail, 207, 208, 212
 Tiješić Petar, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 212
 Titibah, 114
 Tomičić Ivan, 83
 Tomić Josip Eugen, 110
 Travanj Kosta, 10, 16, 23, 33, 127, 128, 129

Treščec, 109
Trnski Ivan, 115
Truhelka dr Ciro, 84, 96, 109

Ugljen Sadik, 109

Vajs, 217

Valić Ludvika, 202

Valić Rudolf, 202, 203

Valis (Wallis), 14

Vancaš pl. Josip, 14, 16, 17, 25, 32,
49, 50, 52, 53, 57, 58, 134, 140

Vasov, 115

Veber Karl Marija (Weber Karl Ma-
rija Friedrich Ernst von), 12

Velc Ferdinand, 182

Veljković Momir, 67

Vetter Kornelius, 35

Vlađić fra Jerko, 109

Vojnović Lujo, 115, 121

Vrbica Labud, 109

Vukelić, 6
Vuletić Franc, 102
Vuletić-Vukasović Vid, 85

Walits Anton, 224, 225
Warmersperger Ferd., 32
Weiss Lavoslav, 221
Wieniawski Henryk, 22, 23
Wollner, 213

Zajc Ivan, 34

Zamara Teresina, 19

Zarzycki, 24

Zarzycki Miron, 25

Ziehrer, 13

Zovko Ivan, 109

Zurunić Olga, 144

Živaljević Dan., 115

Žujović dr, 110

Živković Đoka, 12

S A D R Ţ A J

Jedna značajna komponenta kulturno-zabavnog života	5
Od Salomovog pozorišta do društvenog doma	43
Ostvarene i neostvarene zamisli o osnivanju muzeja	69
Pokretanje »Nade«	97
Počeci muzičkog obrazovanja	129
Tragom jedne inicijative	149
Odjek triju slikarskih izložbi u sarajevskoj štampi	181
Prvi kontakti sa filmom	211
Napomena	231
Registrar ličnih imena	233

Risto Besarović

**IZ KULTURNOG ŽIVOTA U SARAJEVU
POD AUSTROUGARSKOM UPRAVOM**

Izdavač

IP »*Veselin Masleša*«, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo

Za izdavača

Muharem Skopljak

Recenzent

Božo Madžar

Naslovna strana

Juraj Najdhart

Tehnička oprema

Ahmed Muhamedagić

Korektor

Ljilja Lubura

Stampa: NIŠP »*Oslобођенje*«, Sarajevo

Za štampariju

Besim Avđagić